

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗ ΝΕΑΑ

ΖΩΩΝ

ΘΕΟΥΜΕΝΟΝ

ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ
ΓΙΑ ΜΙΑ
ΟΡΘΟΔΟΞΗ ΚΑΤΑΝΟΗΣΗ
ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

*Ζωών βίωσις ἐκαστοφύτου...
τῇ πρὸς Θεὸν θέσει θεολογούμενα
(Αγ. Γρηγόριος Θεολόγος)

Εἰς τοὺς Κασοβίτας

Ζοὶ ἀριστοφροσύνης Γωδώνων Ρορρανίδων
ἀναγεωλίου καὶ ὁρθοδίου διοργάνου ὁ ἑλπίδι
ἐκμεταβύτου ἀναμοχλυνῶν
καὶ πραγματικῶν ὁρθοδίου
διοργάνου προθυμίας.

Μετὰ σεβασμῶν
καὶ θαυμάσιου εὐλαβίου

Παναγιώτης Νεῖλλης.

ΖΩΟΝ ΘΕΟΥΜΕΝΟΝ

ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ ΓΙΑ ΜΙΑ ΟΡΘΟΔΟΞΗ ΚΑΤΑΝΟΗΣΗ
ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

Ιωάννης Ρεπουρίδης
26/1/2002
OR

Bib 124019

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗ ΝΕΛΛΑ

ΖΩΟΝ ΘΕΟΥΜΕΝΟΝ

ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ ΓΙΑ ΜΙΑ ΟΡΘΟΔΟΞΗ ΚΑΤΑΝΟΗΣΗ
ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

Ποιτ. 12539

«Ζώον ζυγισθὲν οικονομούμενον...
τῇ πρὸς Θεὸν καὶ πρὸς Θεοτόκον»
(Αγ. Γρηγόριος Θεολόγος)

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ
ΘΕΟΛΟΓΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
Αρ. Εισ. 29741

ΕΠΟΠΤΕΙΑ
ΑΘΗΝΑ 1979

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Είναι φορές που νοιώθει κανείς πράγματι «ριγμένος κι έγκαταλειμένος μέσα σέ μιá γωνιά του σύμπαντος, υποχρεωμένος νά ζή».

Άλλοτε πάλι μιá ξένη πνοή, που ωστόσο βγαίνει μέσα από τόν εαυτό του κι είναι δική του, νοιώθει νά τόν σηκώνει πάνω από τήν αναγκαιότητα, νά του χαρίξει μιá γεύση πραγματικής ελευθερίας και χαράς. Οί άγιοι Πατέρες τής Έκκλησίας μιλάνε έκτενώς για τήν πνοή αυτή. Τής έδωσαν οί ίδιοι απόλυτη προτεραιότητα μέσα τους, συνέδισαν μαζί της όλες τίς λειτουργίες τής ύπαρξής τους και υψώθηκαν στην κατάσταση τής μόνιμης ελευθερίας τών υιών του Βασιλέως του σύμπαντος. Από τό ύψος αυτό κατώπτευσαν τή φύση του ανθρώπου. Κατανόησαν και δίδασκαν ότι ή παραπάνω πνοή, ή «πρός Θεόν νεύσις» όπως τήν ονομάζουν, όφείλεται στο ότι ό άνθρωπος είναι είκόνα του Θεού, δηλαδή ταυτόχρονα επίγειος και αύράνιος, πρόσκαιρος και αιώνιος, όρατός και νοούμενος, άληθινά και πραγματικά «ζώο θεούμενο».

Συμμετέχοντας στην κοινή αναζήτηση τής ανθρωπότητας για τήν ανεύρεση τής φύσεως και του νοήματος

τών όντων, δέχτηκαν ότι ο άνθρωπος είναι «ζώο λογικό» ή «πολιτικό» και δεν θ' άμφισβητούσαν ότι είναι «αυτό που τρώει» ή «αυτό που παράγει» ή «αυτό που αισθάνεται», αλλά πρόσθεσαν ότι το άληθινό μεγαλείο του δεν βρίσκεται σ' αυτά, αλλά στο ότι είναι «θεός κεκελευσμένος». Τόνισαν ότι ο άνθρωπος πραγματώνει την ύπαρξή του στο μέτρο που ύψώνεται προς το Θεό και που ένώνεται μαζί Του. «Λέγω δε άνθρωπον, τόν πόρρω μὲν τῆς ἀνθρωπότητος, πρὸς αὐτὸν δὲ τὸν Θεὸν κεχωρηκότα».

Παράλληλα, περιέγραψαν σέ βάθος και μέ λεπτομέρειες πώς είναι ἡ φύση τοῦ ἀνθρώπου όταν κρατά, τὸ σύνδεσμό της με τὸ Θεό, και πώς γίνεται όταν σπάσει τὸ σύνδεσμο αὐτό, πώς λειτουργοῦν οἱ ποικίλες ψυχοσωματικές λειτουργίες του στη μία ἢ τὴν ἄλλη περίπτωση, ποιά είναι ἡ αἰσθησις ὑπάρξεως που ἔχει ένωμένος ἢ ξεκομμένος ἀπὸ τὸ Θεό. Ἡ μελέτη, ὅλων αὐτῶν είναι ὁ σκοπὸς ἐποῦτου τοῦ βιβλίου, τὸ θέμα του.

Ἡ πατερική ἀνθρωπολογία δὲν ἀποτελεῖ σύστημα. Ἀλλὰ τὰ πλούσια και σέ ἀρμονία μεταξύ τους πατερικά δεδομένα τοῦ θέματος θὰ μπορούσαν νὰ παρασύρουν τὸ σύγχρονο μελετητὴ στὴν εὐκόλη λύση νὰ παρουσιάσει τὰ πατερικά βιώματα ὡς ἰδέες και νὰ στήση μ' αὐτὲς ἓνα καλὰ ἀρθρωμένο λογικὸ οἰκοδόμημα. Προσπάθησα νὰ ἀντιδράσω στὸν κίνδυνο αὐτό —φοβοῦ τὸ σύστημα ὡς λείοντα, διδάσκουν οἱ Πατέρες— μέ τὸ νὰ ἀποσυνθέσω τὴ μορφολογική δομὴ τοῦ βιβλίου. Ἐτσι προσεγγίζω τὸ ἓνα και ἑνιαῖο θέμα σὲ πέντε ξεχωριστὲς ἐνότητες. Στὴν πρώτη, ἐξετάζονται συνθετικά, ἀλλὰ ὄχι συστηματικά, ὠρισμένα κεντρικά δεδομένα τῆς ἀνθρωπολογίας τῶν Πατέρων σὲ ὅλο τὸ φάσμα τῆς πατερικῆς γραμμα-

τείας και προσδιορίζεται ἡ σημασία τους γιὰ τὸ καίριο πρόβλημα τῶν ἡμερῶν μας, τῇ σχέσει Ἑκκλησίας—κόσμου. Στὴ δεύτερη, ἐξετάζεται τὸ ἴδιο θέμα σ' ἓνα συγκεκριμένο Πατέρα τῆς Ἑκκλησίας στὴν τρίτη, σὲ μιὰ ἐκκλησιαστικὴ ἀκολουθία. Στὴν τέταρτη, δίδονται αὐτοῦσια ὠρισμένα νευραλγικά γιὰ τὸ θέμα μας πατερικά κείμενα, γιὰ νὰ ἔχη ὁ ἀναγνώστης μιὰ ἀμεση γέυση, τῆς θεοπρεποῦς πατερικῆς αἰσθήσεως και μαρτυρίας. Καὶ στὴν πέμπτη, τεκμηριώνονται οἱ θέσεις τοῦ βιβλίου και διαπλάτνεται, μέ τὴ χρήση τῆς σύγχρονης ἐπιστημονικῆς θεολογικῆς μεθόδου, ἡ ἔρευνα ὠρισμένων σημείων.

Μιὰ ἄλλη σημαντικὴ μεθοδολογικὴ δυσκολία προέκυψε ἀπὸ τὴ γλώσσα που χρησιμοποιοῦν οἱ Πατέρες. Ἐκφοράζουν τίς ἐμπειρίες τους κάνοντας χρήση, και ταυτόχρονα ἀλλάζοντας τὸ περιεχόμενο, τῶν ὅρων τῆς ἐποχῆς τους. Καθιστώντας διαφανεῖς μέ τὸ φῶς τῆς προσωπικῆς τους ἐμπειρίας τοὺς ὅρους τῆς ἐποχῆς τους, ἀποκαλύπτουν τὴν ἀλήθεια —και τὴν ἀλήθεια που μπορούσαν νὰ χωρέσουν ἀπὸ μόνοι τους οἱ ὅροι. Ὅμως σήμερα οἱ ὅροι ἔχουν ἀλλάξει. Ἀν μείναμε ἀποκλειστικά στοὺς πατερικοὺς ὅρους, θὰ εἴχαμε πιθανῶς μπροστὰ μας κλειστὲς και σκοτεινὲς λέξεις, που δὲν θὰ μπορούσαμε νὰ τίς χειρισθοῦμε παρὰ σὰν ἀντικειμενοποιημένες ἰδέες. Γι' αὐτὸ στὸ βιβλίο τοῦτο ἔγινε προσπάθεια, διστακτικὴ κι ὅσο γινόταν πιὸ προσεγγμένη, νὰ μποῦν δίπλα στίς παλιὰς και νέες διατυπώσεις, γιὰ νὰ φτάσει σὲ μὰς ὁ ζωοποιὸς λόγος τῶν Πατέρων και νὰ μιλήσουν σήμερα τὰ πατερικά κείμενα. Ἀπὸ τὴν ἀποψη αὐτή, τὸ βιβλίο τοῦτο δὲν είναι παρὰ μιὰ ἀπλή σημερινὴ μεταγραφὴ ὠρισμένων κεντρικῶν στοιχείων τῆς παραδόσεως

μας και προχωρεί παράλληλα πρὸς τή δουλειά πού προσπαθοῦμε νά κάνουμε μέ τή Σειρά «ΕΠΗ ΤΑΣ ΠΗΓΑΣ».

Μιά τρίτη δυσκολία, ούσιαστική και ὄχι μεθοδολογική αὐτή, θά δημιουργήσουν ἴσως ὅσα λέγονται σχετικά μέ τήν —γιά χάρι, τοῦ ἀνθρώπου— ἀνεξάρτητη ἀπό τήν πτώση πρόσληψη στό Πρόσωπο τοῦ Θεοῦ Λόγου τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, πού πραγματώνει τήν προαιώνια βουλή τοῦ Θεοῦ γιά τή Σάρκωσι, ἡ «εἰσαγωγή τοῦ Πρωτοτόκου εἰς τήν οἰκουμένην». Θά ἐξηγηθῇ τό πόσο κεφαλαιώδη σημασία γιά τήν ὀρθή ἀντίληψη καί βίωσι τοῦ χριστιανισμοῦ ἔχει ἡ διδασκαλία αὐτή, καθὼς καί τό γιατί σήμερα μάς ἐκπλήσσει. Χρειαζεται ὁμως ἴσως νά λεχθῇ ἀπό τώρα ὅτι ἤδη, στήν ἐποχή τοῦ ἀγίου Νικοδήμου τοῦ Ἀγιορείτου ὠρισμένοι «τῇ ἱερᾷ μάλιστα θεολογίᾳ σχολάζοντες» τόν εἶχαν κατηγορήσει γιατί στηριζόταν σ' αὐτή. Καί ὁ Ἅγιος, στήν «Ἀπολογία» πού ἔγραφε σχετικά —θά ἦταν καλό ὁ ἀναγνώστης νά ἀρχίσῃ τή μελέτη ἐκτοῦτο τοῦ βιβλίου ἀπό αὐτό τό κεῖμενο— γιά νά προλάβῃ τίς πιθανές διαμάχες γράφει: «Εἰ δέ τινες... κατηγοροῦσι με, κατηγορεῖτωσαν μάλιν τόν θεοφόρον Μάξιμον, τόν Θεσσαλονίκης Γρηγόριον καί τόν μέγαν Ἀνδρέαν καί τοὺς λοιπούς, παρ' ὧν ἔγω τὴν δόξαν ταύτην ἤρξαμην».

Μεγάλο μέρος τοῦ βιβλίου αὐτοῦ γράφτηκε στή βιβλιοθήκη τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Σταυρονικήτα. Εἶναι ἕνας ἐπιπρόσθετος λόγος εὐγνωμοσύνης.

Παναγιώτης Νέλλας

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

	Σελ.
ΠΡΟΛΟΓΟΣ	7
I. ΕΙΚΟΝΑ ΘΕΟΥ ΚΑΙ ΔΕΡΜΑΤΙΝΟΙ ΧΙΤΩΝΕΣ	
Ἔρευνα γύρω ἀπό ὀρισμένα κεντρικά σημεῖα τῆς διδασκαλίας τῶν πατέρων γιά τόν ἄνθρωπον καί γιά τή σχέση Ἐκκλήσιας—κοσμοῦ.	17
A' ΕΙΚΟΝΑ ΘΕΟΥ	19
I. Ὁ ἄνθρωπος εἰκόνα τοῦ Ἀρχετύπου καί κλών Εἰκόνης.	
ΓΗ χριστολόγική δομή τοῦ ἀνθρώπου. — Ὁ ἐν Χριστῷ προορισμός τοῦ ἀνθρώπου. — Ἡ ἐν Χριστῷ ἀρχή τοῦ ἀνθρώπου. — Ἡ εἰκονική ὀντολογία τοῦ ἀνθρώπου.	21
II. Ἀρχέτυπο τοῦ ἀνθρώπου, ὁ σαρκοθεῖς Λόγος.	
ΓΗ «εἰσαγωγή τοῦ Πρωτοτόκου εἰς τήν οἰκουμένην» προαιώνια βουλή τοῦ Θεοῦ, ἀνεξάρτητη ἀπό τήν πτώση. — Ἀρχετός καί μόνιος, ἀνεξάρτητος ἀπὸ τήν πτώση, προορισμός τοῦ ἀνθρώπου, ὁ θεῖος. — Θέωσις τοῦ ἀνθρώπου, ἡ χριστοποίηση.	35
B' ΔΕΡΜΑΤΙΝΟΙ ΧΙΤΩΝΕΣ	45
I. Γενικό ἀνθρωπολογικό περιεχόμενο.	
Εἰς δὲν εἶναι οἱ δερμάτινοι χιτῶνες. — Θεολογικά χαρακτηριστικά δερματίνων χιτῶνων: νεκρότης, βιολογικότης, ἀλυσία, ἐλαστότης, φάνημα τῆς σαρκός. — Θεοθεωρητὴ προοπτικὴ ἀτομῶν καί δερματίνων χιτῶνων.	47

II. Ἡ μετατροπὴ τῶν προπαινετικῶν δυνάμεων τοῦ «κατ' εἰκόνα» σὲ δερματίνους χιτῶνες.

(Ἀρχικός προορισμός τοῦ ἀνθρώπου ἡ «διὰ τῆς τῶν φυσικῶν δυνάμεων ἐκχρηστίας» ἐνοποίηση τοῦ εἰσθητοῦ καὶ νοητοῦ σωματικῶς καὶ τῆς προσφορᾶς τοῦ πρὸ Θεοῦ γιὰ τὴν γίνεσιν αὐτοῦ ἐν αὐτῷ. — Ἡ παραίτηση τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὸ κατὰ εἶδος ἔργο του. — Ὑποταγὴ πρὸ εἰσθητῶν καὶ γένεσις τῶν παθῶν).

57

III. Ὁ δίμορφος χαρακτήρας τῶν δερματίνων χιτῶνων.

(Ἡ φιλόστολαχη παρέμβασις τοῦ Θεοῦ στή διαδοκασία ἐκπτώσεως τῶν φυσικῶν προπαινετικῶν δυνάμεων σὲ δερματίνους χιτῶνες. — Ἡ ἐκ μέρους τοῦ Θεοῦ μετατροπὴ τῆς τιμωρίας πρὸ ἐπιβάλλει πρὸν ἄνθρωπον ἡ δικαιοσύνη τῆς κτίσεως σὲ φάρμακον. — Οἱ δερματίνου χιτῶνες ὡς φυσιολογικὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἁμαρτίας καὶ ὡς δῶρον τοῦ Θεοῦ).

65

IV. Ἀνθρωπολογικὲς καὶ κοσμολογικὲς διαστάσεις τῆς δίμορφης πραγματικότητος τῶν δερματίνων χιτῶνων.

(Θάνατος: φυσιολογικὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἁμαρτίας καὶ πῦρ της. — Μέσο θανατώσεως τῆς φθορᾶς. — Μέσο ἐκπτώσεως τοῦ ἀνθρώπου πρὸς μύχια τῆς κτίσεως: «καὶ ὁ σὺρανός καὶ ἡ γῆ καὶ πᾶσα ἡ κτίσις εἰς ἀφθεροῖεν μεταστήσεται μετὰ τῶν σωματικῶν τῶν ἡμετέρων». — Νόμος: Ὁ νόμος τῆς ἁμαρτίας ἐνεργὸς πρὸν ἄνθρωπον τῆς πτώσεως. — Ὁ Νόμος τοῦ Θεοῦ δῶρον γιὰ τὴν κατάλυση τοῦ νόμου τῆς ἁμαρτίας: «τὸν παραβάσαντων χάριν προστεθή». — Γάμος καὶ βιολογικὴ γέννησις: Ὁ γάμος, ὅπως τὸν γενοῖσθαι σήμερον, δερματίνου χιτῶνα. — Σὴν τέλει, φαινόμενον μεταπτωτικὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἁμαρτίας καὶ ἐκλογία τοῦ Θεοῦ. — Ὁ φαῖλος κύκλος ἡδονῆς.

ἡδονῆς καὶ ἡ ἐκπτώσις τοῦ διὰ τῆς «ἐννοιᾶς ἀπορᾶς ἀλλήλων» καὶ «ἐννοιᾶς ἀπορᾶς γεννήσεως» τοῦ Χριστοῦ. — Βιολογικὴ καὶ πνευματικὴ γέννησις. — Ὑπόλοιπες λειτουργίαι τῆς ζώης: Ἡ διὰ τῆς ἁμαρτίας διασπορὰ τῶν «λόγων» καὶ τῶν «φύσεων» τῶν ὄντων ἡ ἀποδιοργάνωσις τῆς κτίσεως. — Οἱ ἀποσεσπόμενες στή μόλυσιν, τὴν ἐργασία, τὴν κοινωνικὴ ἐργασία καὶ οἱ ἐπὶ ὅλως ἀρρωστητικότητες τοῦ ἀνθρώπου, δερματίνου χιτῶνα: ἀποτελέσματα τῆς πτώσεως καὶ δῶρον τοῦ Θεοῦ).

79

Γ' ΣΥΝΕΠΕΙΔΕΙΣ ΤΗΣ ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ ΤΗΣ ΕΙΚΟΝΑΣ ΚΑΙ ΤΩΝ ΔΕΡΜΑΤΙΝΩΝ ΧΙΤΩΝΩΝ ΓΙΑ ΤΗ ΣΧΕΣΗ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ—ΚΟΣΜΟΥ

(Ἡ Ἐκκλησία κρίνει τὸν κόσμον: Ἡ αὐτονομία, ὡς ἀνέγερσις τῆς εἰκονικῆς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου, κατεστρωσὴ τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ κόσμου μοναδικῶς κατὰ κέντρο τῆς ἁμαρτίας: πηρὴ τῶν προβλημάτων τοῦ ἀνθρώπου. — Ἡ αὐτονομία καὶ τῶν δερματίνων χιτῶνων τελειώτικος ἐγκλωβισμός στή οὐρά. — Ἡ Ἐκκλησία καταρτίζει τὸν κόσμον: «Οὐδὲν ὅτιμα ἔστιν παρὰ Θεοῦ γενέσθαι». — Καὶ οἱ δερματίνου χιτῶνες, στή θετικὴ μὴ αὐτονομισμένη ἀγῆ τους, δῶρον τοῦ Θεοῦ γιὰ τὴν ὁργάνωσις τοῦ ἀνθρώπου βίου. — Μέση γιὰ τὴν καινούργια πορεία τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸ Θεὸ καὶ τὴν πραγμάτωσις τοῦ ἀρχικοῦ του προορισμοῦ. — Δημιουργίαν τοῦ Θεοῦ καλῶς λέν. — Τὸ ἔργο τῆς σύγχρονης χριστιανικῆς θεολογίας: ἀνέκρυσιν πνευμάτων. — Οἰκοδομὴ μὲ τὸ ὅλον τοῦ σημερινοῦ κόσμου, ἐλευθερωμένου ἀπὸ τὴν αὐτονομία, τοῦ Σάματος τοῦ Χριστοῦ σήμερον).

101

2. Ἡ ἐν Χριστῷ πνευματικὴ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου

Μελέτη στή χριστοκεντρικὴ ἀνθρωπολογία Νικολάου τοῦ Καβάσιλα.

115

13

Α' ΟΙ ΠΡΟΫΠΟΘΕΣΕΙΣ ΤΗΣ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗΣ ΖΩΗΣ

Η ἐν Χριστῷ σωτηρία.

(Η πῶν καὶ μετὰ τὴν πτώση φυσικὴ διαφορὰ καὶ ἀπόσταση Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου καὶ, ἐπὶ εἰδέν, ἡ ἁμαρτία καὶ ὁ θάνατος, ἐμπόδια τὰ τὴ βίωσιν τῆς πνευματικῆς ζωῆς. — Ἡ ἐν τῇ μακαρίᾳ σαρκὶ τοῦ Κυρίου ἔρηξ τῶν ἐμποδίων καὶ ἡ ἐκχύσις τοῦ Πνεύματος. — Ὁ Χριστὸς ὁλοκλήρωσις τοῦ πρωτοπλάστου εἰκονικοῦ ἰδίου τοῦ Ἀδὰμ. — Ὁ τὸν ἀληθινὸν ἀνθρώπον καὶ τέλειον τρόπον καὶ μόνον ἐδεξεν ὁ Σωτήρ).

118

Β' Η ΦΥΣΙΣ ΤΗΣ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗΣ ΖΩΗΣ

Η ἐν Χριστῷ ζωὴ.

(Πνευματικὴ, ἡ ἐνεκμένη μετὰ τοῦ Θεοῦ ζωὴ ἢ ἡ ζωὴ τοῦ Θεοῦ μέσα μας. — Ὁ Ἀδὰμ, φυσικὸς «τύπος» τῶν ἀποστόλων του· ὁ Χριστὸς «τύπος» καὶ ἀγεννήτωρ» τοῦ καινοῦ, ἀληθινῶς πραγματοποιμένου, ἀνθρώπου. — Πνευματικὴς αἰσθησις καὶ λειτουργίαι τοῦ καινοῦ ἀνθρώπου, οἱ πλῆθησις καὶ λειτουργίαι τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ).

125

Γ' Η ΒΙΩΣΙΣ ΤΗΣ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗΣ ΖΩΗΣ

Η δυνάμις μετὰ τοῦ Χριστοῦ κοινωνίας χριστοποίηση τοῦ ἀνθρώπου.

(Χριστοποίηση τοῦ ἀνθρώπου εἶναι, φάσις καὶ προσώπου, ἐν μυστήρι τοῦ βαπτίσματος. — Τῆς κινήσεως τοῦ ἀνθρώπου εἶναι, ἐν μυστήρι τοῦ χρίσματος. — Τῆς ζωῆς, ἐν μυστήρι τοῦ Εὐχαριστίας. — Χριστοποίηση τοῦ νοῦ καὶ τῆς βούλησις τοῦ ἀνθρώπου. — Ἡ πλήρης βίωσις τῆς πνευματικῆς ζωῆς «κοινωνία ὅλης χάριτος τοῦ ἀπὸ Χριστοῦ ἐκπορευομένης»).

133

Δ' ΟΙ ΚΑΡΗΟΙ ΤΗΣ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗΣ ΖΩΗΣ

Η ἐν τῇ σαρκὶ τοῦ Κυρίου μεταμόρφωσις τῆς κτίσεως καὶ Ἐκκλησία.

(Ἀνάστασις κτιστοῦ καὶ ἀκτίστου. — Τὰ μυστήρια ὡς ἡ ἐν χρόνῳ προέκτασις τῶν συγκεκριμένων ἐντολῶν τοῦ σώματος τοῦ Σωτῆρος. — Ἐκκλησία,

ἡ ἐγκεντρίσμένη ἐν Χριστῷ, ζωοποιημένη ἀπὸ τοῦ Πνεύματος, πνευματικὴ ἀνασχεροποιημένη καὶ ἐκαστομορφωμένη κτίσις. — Θεοκεντρικὸς ἀνθρωπισμός. — Ἡ συγκεκριμένη ἀρνήσις τῆς Ἐκκλησίας ὡς ὁρατοῦ δοξασιμοῦ ἐν τῇ Εὐχαριστίᾳ, περὶ τὸν ἐπίσκοπον, τὸ θιασαστήριον καὶ τὰ λείψανα τῶν ἐγών).

158

Ε' ΤΟ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟ ΣΩΜΑ ΤΟΥ ΣΩΤΗΡΟΣ ΧΡΙΣΤΟΥ

177

3. ΤΑ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΚΑ ΚΑΙ ΚΟΣΜΟΛΟΓΙΚΑ ΠΛΑΙΣΙΑ ΤΗΣ ΕΝΩΣΗΣ ΜΕ ΤΟ ΘΕΟ

Μελέτη τῆς ἀκολουθίας τοῦ Μεγάλου Κανόνα.

181

Α' ΤΑ ΚΟΣΜΟΛΟΓΙΚΑ ΠΛΑΙΣΙΑ

(Λειτουργικὴ ἀνασχεροποίησις καὶ ἐπέμβασις τοῦ χωροῦ καὶ τοῦ χρόνου. — «Μεταποίηση» καὶ «επιστροφή». — «Διαβάσις», δὲ καὶ τὴν, ἀπὸ τοῦ χρόνου τὴν πρῶταν φάσιν» πρὸ αἰώνιο καὶ ἔπειτα).

183

Β' ΤΑ ΠΡΟΠΤΩΤΙΚΑ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΚΑ ΠΛΑΙΣΙΑ

(Τὸ εἶναι τοῦ δοξασιμοῦ φυσικὴ μέσα στὴν κτίσιν κτιστοῦ ἀνθρώπου προσώπου, ἐν Θεῷ. — Προπρωτοπλάστου ἰδίου τοῦ ἀνθρώπου, ἡ χάρις «στολή» «θεοποίησις»).

196

Γ' ΤΑ ΠΛΑΙΣΙΑ ΤΗΣ ΣΥΝΤΡΙΒΗΣ

(Ἡ πτώσις ὡς ἀπομόνησις τοῦ ἀνθρώπου «ἀποπλῆθος» ἐκ τῆς ἐκκλησίας. — Οἱ συνέπειαι τῆς πτώσεως ὅχι τιμωρίας τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ φυσιολογικὴ ἀποκατάστασις. — Ἡ πορεία τῆς ἀποδιορθώσεως καὶ συντρίβης τοῦ ψυχαστασιακοῦ ἀρνησιμοῦ τοῦ ἀνθρώπου. — Δοξία καὶ «ἐκκλησιαστικὴ»).

198

Δ' ΤΑ ΠΛΑΙΣΙΑ ΤΗΣ ΕΠΙΣΤΡΟΦΗΣ

(Ἰκονισμός. — «Ἀνιδρομή» καὶ «προσαγωγή». — Ἀποταγισμός. — Πράξις. — Γνώσις. — Θεωρία καὶ ἀπάθεια. — Συγκρίσις ὡς «κοινωνία» βασιλείας Χριστοῦ).

211

Ε	Η ΑΥΣΗ ΤΟΥ ΔΡΑΜΑΤΟΣ	222
4.	ΠΑΤΕΡΙΚΑ ΚΕΙΜΕΝΑ	225
	Σημείωση γιά την βολογή τῶν κειμένων.	227
Α	ΑΓΙΟΥ ΕΙΡΗΝΑΙΟΥ	
	Ἀπόσπασμα ἀπό τό ἔργο: «Ἐλεγχος καί ἀνατροπή τῆς ψευδοκρίτου γνώσεως».	229
Β	ΑΓΙΟΥ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΤΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ	
	Ἀπόσπασμα ἀπό τό ἔργο: «Λόγος 45. Εἰς τό ἅγιον Πάσχα».	231
Γ	ΑΓΙΟΥ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ	
	Ἀπόσπασμα ἀπό τό ἔργο: «Περί παρθενίας, ἐπιστολή προτρεπτική εἰς τόν κατ' ἀρετήν βίον».	233
Δ	ΑΓΙΟΥ ΜΑΞΙΜΟΥ ΤΟΥ ΟΜΟΛΟΓΗΤΟΥ	
	Ἀπό τό ἔργο: «Περί διαφόρων ἀποριῶν τῶν ἀνίων Διο- νυσίου καί Γρηγορίου», ἀπόσπασμα α'.	237
	Ἀπό τό ἴδιο ἔργο, ἀπόσπασμα β'.	241
	Ἀπό τό ἴδιο ἔργο, ἀπόσπασμα γ'.	244
Ε	ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΚΑΒΑΣΙΑ	
	Ἀπόσπασμα ἀπό τό ἔργο: «Περί τῆς ἐν Χριστῷ ζωῆς».	247
ΣΤ	ΑΓΙΟΥ ΝΙΚΟΛΗΜΟΥ ΤΟΥ ΑΓΙΟΡΕΙΤΟΥ	
	Ἀπολογία ὑπέρ τοῦ ἐν τῷ βιβλίῳ τοῦ Ἀοράτου Παλ- μου κατέκτου σημειώματος περὶ τῆς Κυρίας ἡμῶν Θεο- τόκου.	249
5.	ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ	261
	ΠΙΝΑΚΕΣ	293
Α	Εἰσαγωγή πατερικῶν χωρίων	297
Β	Εἰσαγωγή θεμάτων	303
Γ	Table des Matières	309

ΕΙΚΟΝΑ ΘΕΟΥ ΚΑΙ ΔΕΡΜΑΤΙΝΟΙ ΧΙΤΩΝΕΣ

Ἐρευνα γύρω ἀπό ὀρισμένα κεντρικά σημεία
τῆς διδασκαλίας τῶν Πατέρων γιά τόν ἄνθρωπο
καί γιά τή σχέση Ἐκκλησίας - κόσμου

Α'

Τό θέμα τῆς «εἰκόνας» ἔχει μακρά ἱστορία. Ἀποτελεῖ βασικό ὄρο στήν ἑλληνική φιλοσοφία, στόν Πλάτωνα, τοὺς Στωικούς καί ἀργότερα τοὺς Νεοπλατωνικούς¹. Παράλληλα, ἀποτελεῖ τόν πυρήνα τῆς ἀνθρωπολογίας τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, κυρίως τοῦ βιβλίου τῆς Γενέσεως καί τῆς Σοφιστολογικῆς γραμματείας². Στό μεταίχμιο τῶν δύο αὐτῶν παραδόσεων ὁ Φίλων χρησιμοποιεῖ ἐπίσης κατά τρόπο κεντρικό τόν ὄρο, προσδίδοντας σ' αὐτόν εἰδικό περιεχόμενο³.

Στήν Καινὴ Διαθήκη ὁ ὄρος πλουτίζεται καί μέ χριστολογικό περιεχόμενο, πράγμα πού δίνει στήν ἀνθρωπολογία καινούργιες διαστάσεις. Γιά τόν ἀπόστολο Παῦλο «εἰκὼν τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀοράτου» εἶναι ὁ Χριστός. Καί ὁ ἄνθρωπος, ὅπως θά δοῦμε, εἶναι εἰκὼν Εἰκόνας. Ἀλλά καί ὁ Ἰωάννης χριστολογικὸς ὄρος «Λόγος τοῦ Θεοῦ» ἔχει, ὅπως εἶναι γνωστό, περιεχόμενα παρπλήρησια, ἂν ὄχι ταυτόσημο, μέ τόν παῦλειο ὄρο «εἰκὼν τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀοράτου»⁴.

Στήν πατερικὴ γραμματεία στή συνέχεια, ὅπου τοποθετεῖται ἀπὸ πλευρᾶς μεθόδου ἢ παρούσα ἐρευνα, τό

¹ Οἱ ἀσπερίσκοι περικλείουσιν στὸ κάτω μέρος τῆς σελίδος.

² Οἱ ὀρθοί περικλείουσιν τὴν ἐνότητα «ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ».

³ Οἱ ὀρθοὶ πού συνοδεύονται ἀπὸ ἀσπερίσκο βεβαιώνουν ὅτι στὴν ἀντιστοιχὴ σημείωση δὲν δίδονται μόνον παραπομπὲς ἢ βιβλιογραφικὲς ἐνδείξεις, ἀλλὰ γίνεται δευτερευόντως τὸ θέματος σὲ ἄλλο, τίς τὸ πάλιν φορές, ἐπιστημονικὸ ἐνδιαφέρον.

θέμα τῆς «εἰκόνας» χρησιμεύει ὡς ὁ ἄξονας γύρω ἀπὸ τὸν ὁποῖο συγκροτεῖται τόσο ἡ ὀρθόδοξη κοσμολογία, ὅσο καὶ ἡ ὀρθόδοξη ἀνθρωπολογία καὶ ἡ ἴδια ἡ χριστολογία¹. Ἀπὸ τὸν τεράστιο αὐτὸ πατερικὸ δογματικὸ πλοῦτο θὰ περιορισθοῦμε νὰ ἐξετάσουμε τὴν ἀνθρωπολογικὴ μὴν πλευρά, νὰ δοῦμε πῶς τὸ «κατ' εἰκόνα» μπορεῖ νὰ ἀποτελέσῃ τὸ θεμέλιο μιᾶς ὀρθόδοξης ἀνθρωπολογίας².

Ὁ ἅγιος Γρηγόριος Νύσσης, ἐξηγώντας γιατί εἶναι «ἀθεώρητος ἡ τοῦ ἀνθρώπου φύσις», γράφει ὅτι, ἀφοῦ ὁ Θεὸς εἶναι ἀκατάληπτος, δὲν εἶναι δυνατόν παρὰ καὶ ἡ εἰκόνα Του μέσα στὸν ἄνθρωπο νὰ εἶναι ἀκατάληπτη³. Αὐτὸς εἶναι ὁ λόγος γιὰ τὸν ὁποῖο δὲν μποροῦμε νὰ βροῦμε στοὺς πατέρες τῆς Ἐκκλησίας μιὰ τελικὴ διατύπωση ἢ ἓνα σαφὲ ὄρισμό τῆς «εἰκόνας». Εἶναι ὥστόσο ἀποκαλυπτικὸ τὸ γεγονὸς, ὅτι στίς ἀλλεπάλληλες προσπάθειές τους νὰ βροῦν μιὰ ἱκανοποιητικὴ κατανόηση τοῦ ἀνθρωπολογικοῦ προβλήματος, οἱ πατέρες χρησιμοποιοῦν ὡς κεντρικὸ μοχλὸ ἔρευνας τὸ «κατ' εἰκόνα».

Ὁ ὁρος πλουτίζεται ἔτσι μὲ τὰ πιὸ ποικίλα περιεχόμενα, ἀνάλογα μὲ τὰ προβλήματα ποὺ εἶναι κάθε φορά ἀνάγκη νὰ ἀντιμετωπισθοῦν. Ἀλλοτε π.χ. τὸ «κατ' εἰκόνα» ἀποδίδεται στὸ αὐτεξούσιο τοῦ ἀνθρώπου ἢ στὸ λογικὸ ἢ τὸ κυριαρχικὸ τοῦ ἰδίωμα, ἄλλοτε στὴν ψυχὴ μαζὶ μὲ τὸ σῶμα, ἄλλοτε στὸ νοῦ, ἄλλοτε στὴ διάκριση φύσεως καὶ προσώπου κλπ.⁴, καὶ ἄλλοτε συ-

¹ΙΩΑΝΝΟΥ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ, *Περὶ τῶν ἐν τῷ Χριστῷ δύο θελήματων*, 30, PG 95, 168 B: «Κατὰ πόσους τρόπους λέγεται τὸ κατ' εἰκόνα; Κατὰ τὸ λογικόν καὶ νοερόν καὶ αὐτεξούσιον, κατὰ τὸ γεννῆν τὸν νοῦν λόγον καὶ προβάλλειν νοῦμα, κατὰ τὸ ἀρχικόν...»²

νολικά στὸν ὅλο ἄνθρωπο⁵.

Θὰ ἦταν ἐνδιαφέρον νὰ συλλέξῃ κανεὶς ὅλες αὐτὲς τίς ἐννοιες καὶ νὰ τίς ἀναλύσῃ. Ὅμως μιὰ τέτοια φαινομενολογικὴ ἔρευνα κλείνει μέσα τῆς τὸν κίνδυνον νὰ κρατήσῃ τὸ μελετητὴ στὴν ἐπιφάνεια. Γιατί, στὴν πραγματικότητα, ἡ ἑλλειψη σαφῶν καὶ τελικῶν διατυπώσεων γιὰ τὸ περιεχόμενο τοῦ «κατ' εἰκόνα» στὴν πατερικὴ διδασκαλία δὲ σημαίνει καὶ ἑλλειψη σαφοῦς κατευθύνσεως.

Ἡ πατερικὴ αὐτὴ κατεύθυνση, κοινὴ στίς πιὸ ποικίλες ἐφαρμογές τοῦ ὁρου, εἶναι ἀκριβῶς ἐκείνη ποὺ μπορεῖ νὰ φωτίσῃ ἐσωτερικὰ τὸν ὁρο καὶ ἔτσι, ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος νὰ ἀποκαλύψῃ τὴν προέλευση, τὴ δομὴ καὶ τὸν προορισμὸ τοῦ ἀνθρώπου, φωτίζοντας ὅσο εἶναι δυνατό τὴν ἴδια τὴ φύση του, καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο νὰ δώσῃ στὴ σύγχρονη θεολογία τὴ δυνατότητα, ἀφοῦ κατανοήσῃ καὶ κρίνῃ, νὰ βοηθήσῃ ἀποτελεσματικὰ τὸ σύγχρονο κόσμον.

1

Ἀφετηρία καὶ κέντρο τῆς θεολογίας τῆς «εἰκόνας» εἶναι γιὰ τοὺς πατέρες ἡ διδασκαλία τοῦ ἀποστόλου Παύλου. Ἀποτελεῖ δὲ ἐρμηνευτικὸ δεδομένο τῆς σημερινῆς βιβλικῆς ἐπιστήμης, ὅτι «εἰκὼν τοῦ Θεοῦ» εἶναι γιὰ τὸν Παῦλον ὁ Χριστὸς⁶. Ἡ σχετικὴ διδασκαλία τοῦ Ἀποστόλου συνοψίζεται στὸ πρῶτο κεφάλαιο τῆς πρὸς

⁵ΕΠΙΦΑΝΙΟΥ ΚΥΠΡΕΟΥ, *Παράβολοι*, 70, PG 42, 144 B: «Ἄλλ' εἶναι μὲν πιστεύειν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ τὸ κατ' εἰκόνα, ἐν παντί δὲ μάλιστα καὶ οὐκ ἀσέλη. Εἶναι θεοεικὴ ἡ συνήθεια τοῦ χοίρου; Πῶς οὖν ἔστιν ἢ πῶς πληροῦται τὸ κατ' εἰκόνα, σὺ τῷ μόνῳ ἔγνωσται τῷ Θεῷ, κατὰ χάριν τῷ ἀνθρώπῳ διαρησαμένῳ τὸ κατ' εἰκόνα».

Κολοσσαεῖς ἐπιστολῆς, εἶναι μάλιστα χαρακτηριστικό τὸ γεγονός ὅτι ἐκφράζεται ὄχι ὡς προσωπικὴ σκέψη τοῦ Παύλου, ἀλλὰ ὡς λειτουργικὸς ὕμνος τῆς πρωτο-χριστιανικῆς κοινότητος: «Ὅς ἐστὶν εἰκὼν τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀοράτου, πρωτότοκος πάσης κτίσεως, ὃτι ἐν αὐτῷ ἐκτίσθη τὰ πάντα ἐν τοῖς οὐρανοῖς καὶ ἐπὶ τῆς γῆς, τὰ ὁρατὰ καὶ τὰ ἀόρατα, εἴτε θρόνοι εἴτε κυριότητες εἴτε ἀρχαὶ εἴτε ἐξουσίαι· τὰ πάντα δι' αὐτοῦ καὶ εἰς αὐτὸν ἐκτισται· καὶ αὐτός ἐστιν πρὸ πάντων καὶ τὰ πάντα ἐν αὐτῷ συνέστηκεν· καὶ αὐτός ἐστιν ἡ κεφαλὴ τοῦ σώματος τῆς Ἐκκλησίας» (Κολ. 1, 15-18)¹⁰.

Τὸ σημαντικό στὸ κείμενο αὐτὸ εἶναι ὅτι ἀποτελεῖ διδασκαλία ὄχι τριαδολογικὴ, ἀλλὰ καθαρὰ κοσμολογικὴ καὶ ἀνθρωπολογικὴ. Ὑπογραμμίζεται δηλαδὴ σ' αὐτό ὄχι τόσο ἡ σχέση τοῦ Λόγου πρὸς τὸν Πατέρα —σχέση βέβαια ποὺ προϋποτίθεται καὶ ποὺ ὁ ἀπόστολος Παῦλος ἀναπτύσσει ἄλλοῦ— ὅσο ἡ σημασία τοῦ Χριστοῦ γιὰ τὸν ἄνθρωπο. Τὸ σημεῖο αὐτὸ κλείνει μέσα του μεγάλη σπουδαιότητα, γιατί κάνει φανερὴ τὴν χριστολογικὴ διάσταση τῆς ἀνθρωπολογίας τοῦ Παύλου. Ἡ διάσταση αὐτὴ τοῦ ὅρου «εἰκὼν» φανερώνεται ἐξ ἄλλου καὶ στὴ θεμελιώδη διδασκαλία τοῦ Ἀποστόλου, ὅτι ὁ ἄνθρωπος γιὰ νὰ ὀλοκληρωθῇ πρέπει νὰ φορέσῃ «τὴν εἰκόνα τοῦ ἐπουρανίου» ἀνθρώπου, τοῦ Χριστοῦ (Α' Κορ. 15, 49), νὰ φθάσῃ «εἰς μέτρον ἡλικίας τοῦ πληρώματος τοῦ Χριστοῦ» (Ἐφ. 4, 13), καὶ αὐτὸ «ἵνα μηκέτι ᾖ νήπιος» (Ἐφ. 4, 14). Ἡ ἐνηλικίωση τοῦ ἀνθρώπου συμπίπτει γιὰ τὸν Παῦλο μὲ τὴν χριστοποίηση.

Ἡ σύγχρονη ἐρμηνευτικὴ ἐπιστῆμη θὰ κρίνῃ ἴσως ὡς αὐθαίρετη αὐτὴ τὴν προέκταση. Ἄν ὅμως ἐπιχειρή-

σομε νὰ κατανοήσουμε τὴ διδασκαλία τοῦ Παύλου χρησιμοποιώντας ὡς μέθοδο ὄχι μόνο τὴν ἐπιστημονικὴ κριτικὴ ἀνάλυση, ἀλλὰ καὶ τὰ ἴδια τὰ κριτήρια τοῦ Ἀποστόλου, ὅπως τὰ χρησιμοποίησαν οἱ πατέρες ποὺ εἶχαν τὶς ἴδιες μ' αὐτὸν πνευματικὲς ἐμπειρίες, ἂν δηλαδὴ προσεγγίσουμε τὴ διδασκαλία τοῦ Παύλου μέσα ἀπὸ τὴν Ἐκκλησία καὶ χρησιμοποιώντας ὡς βασικὴ μέθοδο τὴν πίστη, θὰ κατανοήσουμε ὄχι μόνο τὴ νομιμότητα, ἀλλὰ καὶ τὴ βαθύτατη σημασία τῆς ἐρμηνείας αὐτῆς.

Οἱ πατέρες, πράγματι, προεκτείνουν τὴν παραπάνω γραμμὴ τοῦ Παύλου καὶ πρὸ Χριστοῦ καὶ συνδέουν τὸ παύλειο θέμα *Χριστός - εἰκὼν τοῦ Θεοῦ* μὲ τὸ θέμα τῆς Γενέσεως *ἄνθρωπος - κατ' εἰκόνα τοῦ Θεοῦ*. Ἦδη στοὺς Εἰρηναῖο, Κλήμεντα, Ὡριγένη, Ἀθανάσιο, Γρηγόριο Νύσσης, κ.ἀ. —γιὰ νὰ περιορισθοῦμε μόνο σ' ἐκείνους γιὰ τοὺς ὁποίους ἔχουμε εἰδικές μονογραφίες¹¹— εἶναι σαφὴς ἡ διάκριση ὅτι ὁ Χριστὸς ἀποτελεῖ τὴν εἰκόνα τοῦ Θεοῦ καὶ ὁ ἄνθρωπος τὴν εἰκόνα τοῦ Χριστοῦ, ὅτι δηλαδὴ ὁ ἄνθρωπος εἶναι εἰκὼν Εἰκόνας. «Εἰκὼν μὲν τοῦ Θεοῦ ὁ πρωτότοκος πάσης κτίσεως ἐστίν... κατ' εἰκόνα δὲ τοῦ Θεοῦ ὁ ἄνθρωπος πεποιῆται» (Ὡριγένης)¹². Καί: «Κατ' εἰκόνα Χριστοῦ· τοῦτο γάρ ἐστι κατ' εἰκόνα τοῦ κτίσαντος αὐτόν» (Χρυσόστομος)¹³.

Ἡ πατερικὴ αὐτὴ θεώρηση, ἂν καὶ τὶς περισσότερες φορές παραμένει σὲ λανθάνουσα μορφή, εἶναι μόνιμη καὶ σαφὴς καὶ ἔχει κεφαλαιώδη σημασία, γιατί μπορεῖ νὰ βοηθήσῃ στὸ νὰ προσδιορισθοῦν τρία βασικά ἀνθρωπολογικὰ σημεῖα: ἡ δομὴ, ὁ προσρισμός καὶ ἡ καταγωγὴ τοῦ ἀνθρώπου.

α) *Η χριστολογική δομή του ανθρώπου.* Η παραπάνω θεώρηση ένοποιεί πρώτα πρώτα τις κατά καιρούς ποικίλες έφαρμογές του «κατ' εικόνα»¹⁴ και επιτρέπει να τις δούμε όχι ως απόψεις που άλληλοσυγκρούονται, αλλά ως τις άλληλοσυμπληρούμενες διαστάσεις μιας όρθόδοξης, δηλαδή ύγιους δομής του ανθρώπου, ως τις διαστάσεις μιας όρθόδοξης ανθρωπολογίας. Θά προσπαθήσουμε να δώσουμε μερικά παραδείγματα.

Συναντούμε συχνά στους πατέρες την έκφραση ότι ο άνθρωπος είναι όν λογικό, γιατί έχει δημιουργηθή κατ' εικόνα του Θεού. Τα δογματικά έγχειρίδια, στην προσπάθειά τους να έντοπίσουν τό «κατ' εικόνα», διδάσκουν ότι έχει ως έδρα του τό λογικό του άνθρωπου¹⁵. Θά ήταν όμως πιο όρθό να έννοήσουμε ότι ο άνθρωπος είναι λογικός, έπειδή δημιουργήθηκε κατ' εικόνα του Χριστού, ό οποίος είναι ό ύποστατικός Λόγος του Πατρός. Ό Μ. Άθανάσιος, που εξέτάζει ειδικά τό θέμα, τό διατυπώνει με σαφήνεια: «Κατά την έαυτού εικόνα έποίησεν αυτός, μεταδούς αύταις και της του ίδιου Λόγου δυνάμεως, ίνα όσπερ σκιάς έχοντες του Λόγου και γενόμενοι λογικοί, διαμένειν έν μακαριότητα δυνηθώσι»¹⁶.

Κατά τον ίδιο τρόπο μπορούμε να κατανοήσουμε ότι ο άνθρωπος είναι δημιουργός, έπειδή είναι ή εικόνα του κατεξοχήν δημιουργού Λόγου: «Κατά τοϋτο εικών ο άνθρωπος γίνεται του Θεού, καθ' ό εις γένεσιν άνθρωπου άνθρωπος συνεργεί» (Κλήμης Άλεξανδρεΰς)¹⁷.

Είναι κυρίαρχος, έπειδή ό Χριστός, κατ' εικόνα του όποιου κτίστηκε, είναι ό παντοκράτωρ Κύριος και Βασιλεύς: «Τό της δυναστευούσης των πάντων φύσεως

εικόνα γενέσθαι, ούδέν έτερόν έστιν, ή εύθως βασιλιδα δημιουργηθηναι την φύσιν» (Γρηγόριος Νύσσης)¹⁸.

Είναι έλεϋθερος, έπειδή είναι εικόνα της άπόλυτης αϋτεξουσιότητας: «Έν τω αϋτεξουσίω της προαιρέσεως προς τον έξουσιάζοντα πάντων είχε την όμοιότητα, ούδεμιά τινι των έξωθεν ανάγκη δεδουλωμένος, αλλά τη γνώμη τη ίδια προς τό δοκοϋν διοικούμενος και τό άρέσκον αύτω κατ' έξουσίαν αίρούμενος» (Γρηγόριος Νύσσης)¹⁹.

Είναι υπεύθυνος για την κτίση, άνακεφαλαίωση και συνειδήση όλόκληρης της δημιουργίας, έπειδή τό άρχέτυπό του, ό Χριστός, είναι ό άνακεφαλαιωτής και σωτήρας των πάντων: «Τελευταίον δέ τον άνθρωπον έν τάξει παρήγαγεν εικόνος οικείας, ως έν άπαντα ή κτίσις τη του ανθρώπου χρείη φαίνεται συνδουμένη» (Θεόδωρος Μωσουεστίας)²⁰.

Άποτελείται από ψυχή και σωμα, στέκεται στο μεταίχμιο της δημιουργίας και συνθέτει μέσα του όλη και πνεϋμα, έπειδή ό Χριστός διά του όποιου και «εις τον όποιον» «έκτισται», είναι ή άκατάληπτη, ύποστατική, άδιαίρετη, συνάμα και άσύγχυτη, ένωση της άκτιστης θεότητας και της κτιστής δημιουργίας: «Καθάπερ γάρ ή αύτου θεότης ενήργει... θεανδρικώς... οϋτω και ή ψυχή ή κατ' εικόνα και όμοίωσιν του άοράτου Θεού Λόγου ύπάρχουσα, ενεργεί... νυχανδρικώς, τουτέστι σωματοψύχως, εις τύπον του θεανδρικώς Χριστού» (Άναστάσιος Σινάιτης)²¹.

Είναι ταυτόχρονα πρόσωπο και φύση ή άκριβέστερα πρόσωπο που κάνει συγκεκριμένη και άποκαλύπτει τη φύση, έπειδή είναι εικόνα του

Υιού, που αποτελεί ξεχωριστή προσωπική υπόσταση της μιάς και αδιαίρετης κοινής στον Πατέρα, τον Υίο και το Πνεύμα ουσίας²².

Θά ήταν ίσως αναγκαίο να επιμείνουμε στην κατεύθυνση αυτή και να την προεκτείνουμε, και η εργασία αυτή πρέπει κάποτε να γίνει. Γιατί τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα του «κατ' εικόνα», που ένδεικτικά αναφέραμε ως έδω, είναι φανερό πως αν συμπληρωθούν και αναλυθούν μπορούν να βοηθήσουν αποφασιστικά στον προσδιορισμό των κεντρικών διαστάσεων της δομής του ανθρώπου, όπως τον κατανοεί η όρθοδοξη παράδοση.

Πραγματικά, τα στοιχεία αυτά —θά μπορούσαν να συνοψισθούν: Πρόσωπο συνάμα και ούση ο άνθρωπος, που χαρακτηρίζεται θεμελιακά από το μυστήριο της αγάπης, που ώθει έσωτερικά τα πρόσωπα στη φυσική κοινωνία· ένσυνείδητη προσωπική ύπαρξη μέσα στο χρόνο· ενότητα ψυχοσωματική αδιάσπαστη, με άπροσμέτρητο ψυχικό βάθος· ελεύθερος· κυρίαρχος· δημιουργός· λογικός, έπιστήμων κ.λ.π.— είναι εκείνα που αποκαλύπτουν με τρόπο ρεαλιστικό την πραγματική δομή του ανθρώπου. Άξίζει μάλιστα να σημειωθεί πως τα στοιχεία αυτά, ενώ αποτελούν τις κεντρικές διαστάσεις του παραδοσιακού «κατ' εικόνα», δεν φαίνεται να απέχουν πολύ από τα σοβαρότερα συμπεράσματα των συγχρόνων ανθρωπολογικών έρευνών²³.

β) Ο χριστολογικός προσρισμός του ανθρώπου. Πέρα όμως από αυτή τη στατική ή ανατομική ανάλυση, ή πραγματικότητα της «είκονος» αποκαλύπτει και τη δυναμική φορά του ανθρωπίνου όντος, τον προσρισμό

του. Πραγματικά, ο άνθρωπος έχοντας πλασθή «κατ' εικόνα» του άπειρου Θεού, καλείται από την ίδια του τη φύση —και αυτό άκριβώς είναι από την άποψη αυτή το «κατ' εικόνα»— να υπερβή τα πεπερασμένα όρια της κτίσεως και να άπειροποιηθί. Αυτό άφορά σε όλα τα στοιχεία του έαυτού του, από τα πιο περιφερειακά μέχρι και το ίδιο το κέντρο της ύπαρξής του. Θά δώσουμε και στο σημείο αυτό ώρισμένα παραδείγματα.

Η σοφία του ανθρώπου, άφορ άποτελεί εικόνα της πανσοφίας του Δημιουργού, έχει τη δυνατότητα και την υποχρέωση να ύψωθί κι αυτή σε πανσοφία. Γράφει ο Μ. Άθανάσιος: «Ίνα δέ μή μόνον ύάρχη τά γεγόμενα... ηυδόκησεν ο Θεός συγκαταβήναι την έαυτού Σοφίαν τοίς κτίσμασι... Ίνα και σοφά τά γεγόμενα... Ως γάρ Λόγου όντος του Υιού του Θεού, εικών έστιν ο ήμέτερος λόγος, ούτως όντος αυτού Σοφίας, εικών πάλιν έστιν ή έν ήμιν γενομένη σοφία, έν ή το είδέναι και το φρονείν έχοντες, δεκτικοί γινόμεθα της του δημιουργού Σοφίας»²⁴. Γίνεται έτσι φανερό ότι ή έπιστημονική πρόοδος του ανθρώπου δεν είναι γεγονός αυθαίρετο ή τυχαίο. Η ανθρώπινη γνώση αναπτύσσεται, έπειδή ή ανάπτυξη άποτελεί συστατικό της στοιχείο. Η ανθρώπινη γνώση ώθείται από την ίδια τη φύση της να ύψωθί σε παγκοσμία.

Τό ίδιο ίσχύει με την κυριότητα του ανθρώπου πάνω στην κτίση. Οί πατέρες θεωρούν τον άνθρωπο πραγματικό κυβερνήτη και κύριο του σύμπαντος. Και έννοούν την κυριότητα αυτή ως μία μορφή έξασκήσεως της βασιλικής του ιδιότητας²⁵. Έτσι για τον πιστό, που βλέπει τά πράγματα θεολογικά, καμιά τεχνολογική πρόοδος και κατάκτηση δεν άποτελεί έκπληξη.

Ο άνθρωπος, ανακαλύπτοντας τα μυστικά του κόσμου και οργανώνοντάς τον, δεν κάνει άλλο από το να εκπληρώσει ένα από τα σημεία του προορισμού του, όταν βέβαια η οργάνωση του κόσμου προχωρεί προς την κατεύθυνση της εξανθρωπίσής του.

Η παραπάνω θεώρηση μπορεί να επεκταθῇ σ' ολόκληρη τὴν κλίμακα τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς καὶ δραστηριότητος. Ἡ ἀπαίτηση γιὰ δικαιοσύνη καὶ εἰρήνη ἀποκαλύπτεται κι αὐτὴ στὴν ὁρθόδοξη προοπτικὴ σὰν ὁ ἀντικατοπτρισμὸς καὶ συνάμα ἡ νοσταλγικὴ, συνειδητὴ ἢ ἀσυνειδητὴ, προσπάθεια νὰ σῶσιν ἡ ἀνθρωπότητα στὸ θαυμαστὸ τρόπο ζωῆς τοῦ τριαδικοῦ ἀρχετύπου τῆς, κατ' εἰκόνα τοῦ ὁποίου ἔχει πλάσθῃ καὶ μέσῃ στὸ ὁποῖο μόνο μπορεί νὰ βρῇ τὴν εἰρήνη καὶ τὴν ἀνάπαυσή της¹⁶. Ὁλόκληρος ὁ ἄνθρωπος, ψυχὴ καὶ σῶμα, προσωπικὴ ὑπαρξὴ σὲ οὐσικὴ σχέσιν μὲ τὴν ὑπόλοιπες ἀνθρώπινες ὑπάρξεις καὶ σὲ ὁργανικὸ σύνδεσμο μὲ τὸν κόσμον, τείνει ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν κατασκευὴ του νὰ ξεπεράσῃ τὰ ὅριά του, νὰ γίνῃ ἀπεριόριστος καὶ ἀθάνατος. «Ἡ γὰρ τῶν ἀνθρωπίνων ψυχῶν οἴψα ἀπείρου δεῖται τινος ὕδατος, ὃ δὲ κόσμος οὗτος πεπερασμένος ἀρκέσαι δὴ πῶς δύναται ἄν;»¹⁷.

Τὴν ἀλήθεια αὐτὴ, ποὺ ἡ διαπίστωσή της καταπλήσσει μόνιμα τοὺς ἐπιστήμονες, τὴν ἐρμηνεύει ἀλλὰ καὶ ταυτόχρονα τὴν ὁλοκληρώνει τὸ «κατ' εἰκόνα». Γιατί τὸ «κατ' εἰκόνα» ἐνοποιεῖ καὶ ὁδηγεῖ ἀποτελεσματικὰ στὸ «τέλος» τοὺς ὅλες τὶς ἀποσπασματικές, τυφλὲς ἀπὸ μόνες τοὺς καὶ κατὰ συνέπεια γεμάτες ἀπὸ ἀφελή ἔπαρση, ἀνθρώπινες προσπάθειες.

Οἱ πατέρες δὲ διατάζουν, ὅπως βλέπουμε στὰ κείμενά τους, νὰ οἰκαιοποιηθοῦν τὸ θαυμασμὸ τῶν Ἑλλή-

νων γιὰ τὸ «μικρόκοσμος» ἀνθρώπου¹⁸, γιὰ τὸ γεγονός δηλαδή ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἀνακεφαλαιώνει μέσα του ὁλόκληρο τὸ σύμπαν. Ὡστόσο, τὸ μεγάλο αὐτὸ γεγονός εἶναι γιὰ τοὺς πατέρες ἀκόμα μικρό. Καὶ σπεύδουν νὰ συμπληρώσουν ὅτι τὸ ἀληθινὸ μεγαλεῖο τοῦ ἀνθρώπου δὲν βρίσκεται στὸ ὅτι εἶναι ἡ ἀνώτατη βιολογικὴ ὑπαρξὴ, ἕνα ζῶον «λογικόν» ἢ «πολιτικόν», ἀλλὰ στὸ ὅτι εἶναι «ζῶον... θεοῦμενον»¹⁹, στὸ ὅτι ἀποτελεῖ τὴν κτιστὴ ὑπαρξὴ «ποῦ ἔλαβε τὴν ἐντολὴ νὰ γίνῃ Θεός»²⁰. Τὸ μεγαλεῖο του δὲν βρίσκεται ἀπλᾶ στὸ ὅτι εἶναι «μικρόκοσμος», ἀλλὰ στὸ ὅτι καλεῖται νὰ γίνῃ «ἐκκλησία μυστικὴ»²¹, μέγας καὶ καινούργιος κόσμος μέσα στὸ μικρὸ καὶ παλαιό. «Ὅτι ἐκυστος ἡμῶν δευτερος κόσμος ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, μέγας ἐν τῷ μικρῷ τούτῳ κόσμῳ καὶ ὁρωμένῳ, παράγεται»²². «Ἐν τίνι τὸ ἀνθρώπινον μέγεθος;» ἐρωτᾷ ὁ ἅγιος Γρηγόριος Νύσσης. Καὶ ἀπαντᾷ: «Οὐκ ἐν τῇ πρὸς τὸν κτιστὸν κόσμον ὁμοιότητι, ἀλλ' ἐν τῇ κατ' εἰκόνα γενέσθαι τῆς τοῦ κτισαντος φύσεως»²³. Αὐτὸ σημαίνει πῶς τὸ μεγαλεῖο τοῦ ἀνθρώπου βρίσκεται στὸν προορισμὸ του.

Ὅπως ἡ ἀλήθεια καὶ οἱ δυνατότητες τῆς ὀλικῆς κτίσεως ἀποκαλύπτονται καὶ πραγματοποιοῦνται στὸν

* ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΘΕΟΛΟΓΟΥ, Λόγος 45. Εἰς τὸ ἅγιον Πνεῦμα, 7. PG 36, 612 AB: «Τοῦτο δὲ βουλευθεὶς ὁ τεχνίτης ἐπιδείξασθαι Λόγος, καὶ ζῶον ἐν τῇ διαφοτέρῳ, ἐρώτησε τι λέγει καὶ ὁρατῆς φύσεως, δημιουργεῖ τὸν ἄνθρωπον καὶ παρὰ μὲν τῆς ἑλῆς λαβεῖν τὸ σῶμα ἡδὴ προϋπάρχον, κατ' αὐτοῦ δὲ πνεῦν ἐνθεῖς... οἶον τινι κόσμον ἑτερον ἐν μικρῷ αἶσαν ἐπὶ τῆς γῆς ἱστηναι, ἀγγελοι ἄλλων, προσκυνητὴν μακτόν, ἐπέστην τῆς ὁρατῆς κτίσεως, μυστικῆς τοῦ νοουμένου, βασιλεῖα τὸν εἶναι γῆς, βασιλεύοντων ἀναθεῖς... ζῶον ἐνεσθῆαι οὐκ ἀνομοιωμένον καὶ ἀλλοτρου μετέστανον, καὶ πᾶρος τοῦ μυστηρίου, τῇ πρὸς Θεὸν νύσσει θεοῦμενον». Βλ. ὁλόκληρο τὸ κείμενο πρὸς τὸν αὐτὸν, σελ. 231-233.

ἄνθρωπο, ἔτσι ἡ ἀλήθεια καί οἱ δυνατότητες τοῦ κτιστοῦ ἀνθρώπου ἀποκαλύπτονται καί πραγματοποιοῦνται μέσα στόν ἄκτιστο Θεό. Γίνεται μ' αὐτά φανερό πῶς ὁ λόγος γιά τόν ὅποιο ὁ ἄνθρωπος παραμένει καί θά παραμείνῃ γιά τήν ἐπιστήμη μυστήριο, εἶναι τὸ γεγονός ὅτι βρίσκεται πέρα ἀπὸ τὰ ὅρια τῆς ἐπιστήμης, τὸ ὅτι στόν πυρήνα του, ἐξ αἰτίας τῆς ἴδιας τῆς κατασκευῆς του, εἶναι ὃν θεολογικό.

γ) *Ἡ ἐν Χριστῷ ἀρχὴ τοῦ ἀνθρώπου.* Ἡ τελευταία αὐτῇ διαπίστωση μᾶς ὁδηγεῖ στό θέμα τῆς ἀρχῆς τοῦ ἀνθρώπου καί μᾶς ὑποχρεώνει νά ἐξετάσουμε ὄχι μόνο τὴν ἀναλογία, ἀλλὰ καί τὴν ὄντολογία τοῦ «κατ' εἰκόνα».

Γιὰ νά ὁμοιάξῃ ὁ ἄνθρωπος πρὸς τὸν Θεό καί νά τείνῃ πρὸς αὐτόν, εἶναι ἀνάγκη νά ἔχῃ μέσα του ἕνα στοιχεῖο θεϊκό. Ποιὸ ὁμῶς καί τί ἀκριβῶς εἶναι αὐτὸ τὸ στοιχεῖο; Τὸ ἐρώτημα εἶναι βασικό. Στὴν πραγματικότητα πρόκειται γιά τὸ μεγάλο ἐρώτημα ὁλίων τῶν σοβαρῶν φιλοσοφιῶν καί θεολογιῶν, δηλαδή γιά τὴ σχέση Θεοῦ καί ἀνθρώπου, κτίστου καί κτίσεως³³. Γιὰ τὴ λύση τοῦ προβλήματος αὐτοῦ εἶναι γνωστὸ πῶς διατυπώθηκαν ποικίλες θεωρίες: ἡ θεωρία τῶν ἰδεῶν (Πλάτων), τοῦ Λόγου (Φίλων), τῆς ἀπορροῆς (γνωστικοί), τῆς αὐτονομίας (ἄθεοι) κ.λ.π.

Ἀπὸ τὴν ὀρθόδοξη χριστιανικὴ πλευρὰ ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός, συνοψίζοντας ὅλη τὴν πρὶν ἀπὸ αὐτὸν πατερικὴ παράδοση, διδάσκει ὅτι «πάντα ἀπέχει τοῦ Θεοῦ οὐ τόπῳ ἀλλὰ φύσει»³⁴. Ὁ Γεώργιος Φλωρόφσκυ, ἐρμηνεύοντας τὴ φράση αὐτή, διατυπώνει τὴ βασικὴ θέση ὅτι ἡ οὐσιαστικὴ διάσταση ἀνάμεσα

στὴ θεία καί τὴν ἀνθρώπινη φύση «σὲ καμμιὰ περίπτωσι δὲν αἱρεται, ἀλλὰ μόνο κατὰ κάποιον τρόπο καλύπτεται ἀπὸ τὴν ἄπειρὴ ἀγάπῃ τοῦ Θεοῦ»³⁵. Ἡ οὐσιαστικὴ διάσταση ἀνάμεσα στὴν κτιστὴ καί τὴν ἄκτιστη οὐσία εἶναι ἀπόλυτη καί ἄπειρη. Ἀλλὰ ἡ τὸ ἴδιο ἄπειρη ἀγαθότητα τοῦ Θεοῦ, χωρὶς νά καταργήσῃ τὴν οὐσιαστικὴ διάσταση, εὐδόκησε νά τὴ γεφυρώσῃ πραγματικά ἀπὸ τὴν ἀρχὴ μὲ τίς ἄκτιστες θείες ἐνέργειες. Τὸ θεολογικὸ καί κοσμολογικὸ θέμα τῶν ἀκτίστων ἐνεργειῶν τοῦ Θεοῦ καί τὸ ἀνθρωπολογικὸ θέμα τοῦ «κατ' εἰκόνα» στὸ σημεῖο αὐτὸ συναντιῶνται. Οἱ ἐνέργειες τοῦ Θεοῦ ποὺ στηρίζουν, συντηροῦν καί ἔχουν, σὲ σχέση μὲ τὸν κόσμον, τὸ σκοπὸ νά τὸν ὁδηγήσουν στὴν τελείωσή του, ἀποκτοῦν μέσα στόν ἄνθρωπον συγκεκριμένο κτιστὸ φορέα, τὴν ἐλευθερία τοῦ ἀνθρώπου, καί συγκεκριμένη κατεύθυνση, τὴν ἔνωση τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὸ Θεὸ Λόγον. Αὐτὸ εἶναι τὸ περιεχόμενο τοῦ «κατ' εἰκόνα».

Ὁ ἄνθρωπος ὑπῆρξε τὸ πρῶτον τιμῆμα τῆς κτίσεως —«χοῦς ἀπὸ τῆς γῆς» (Γεν. 2, 7)— ποὺ συνδέθηκε ἀληθινὰ καί πραγματικὰ χάρις στὸ «κατ' εἰκόνα» μὲ τὸν Θεό, ἡ πρώτη μορφή βιολογικῆς ζωῆς, προφανῶς ἡ ἀνώτερη ποὺ ὑπῆρχε πάνω στὴ γῆ τὴν ἑκτη μέρα τῆς δημιουργίας*, ποὺ ὑψώθηκε χάρις στὴν πνοὴ τοῦ Πνεύματος σὲ ζωὴ πνευματικὴ, δηλαδή ἀληθινὰ καί πραγματικὰ θεοκεντρικὴ. Ἡ κτιστὴ ὕλη, ὁ «χοῦς ἀπὸ τῆς γῆς», ὀργανώθηκε ἔτσι

* ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΝ, *Περὶ κατασκευῆς ἀσθεκτοῦ*, 8, PG 44, 145 B: «Ὅτι τοῦτο τελευταῖον μετὰ τὰ βλάστηματα καὶ τὰ βόρια κατασκευάσθη ὁ ἄνθρωπος, ὁ δὲ εἶναι πρὸς τὸ τέλειον ἀκατασκευάτως κτισθείσης τῆς φύσεως»³⁶.

για πρώτη φορά θεολογικά, ή ύλική κτίση απέκτησε μορφή και δομή κατ' εικόνα του Θεού, ή ζωή έγινε πάνω στη γη ένσυννείδητη, ἐλευθερή και προσωπική.

Πρέπει νά σημειώσουμε, παράλληλα στα παραπάνω, ότι ο άγιος Νικόδημος ο Άγιωρείτης, ακολουθώντας τόν άγιο Ιωάννη τό Δαμασκηνό³⁷ και τόν άγιο Γρηγόριο τόν Παλαμά³⁸, διδάσκει πώς στο Θεό βλέπουμε νά υπάρχουν τρεις τρόποι ένωσης και κοινωνίας, ή «κατ' ούσία», ή «καθ' υπόσταση» και ή «κατ' ενέργεια»³⁹. Κατ' ούσία είναι ένωμένα μόνο τά τρία πρόσωπα της παναγίας Τριάδος· την υποστατική ένωση πραγματοποίησε ο Λόγος, όταν προσέλαβε τη σάρκα· ένώ, όσα είπαμε παραπάνω δείχνουν πώς ή κατ' ενέργεια ένωση χαρίστηκε στον άνθρωπο μέ την «κατ' εικόνα» δημιουργία του. Η τρίτη όμως αυτή ένωση —και τό σημείο αυτό έχει καίρια σημασία για τό θέμα μας— είναι φανερό πώς δέν είναι πλήρης, γιατί δέν καταργεί τη διάσταση ανάμεσα στη θεία και την ανθρώπινη φύση, θα λέγαμε πώς απλώς τη γεφυρώνει. Όλη ή σημασία της βρίσκεται στο γεγονός ότι προετοιμάζει και οδηγεί στην υποστατική ένωση, ή όποια είναι πλήρης και τελική, γιατί, άφοϋ ή θεία και ή ανθρώπινη φύση έχουν στο Χριστό τό ίδιο πρόσωπο, δέν είναι δυνατό νά τίς χωρίξη καμμιά απόσταση. Η κοινή υπόσταση «την διάστασιν της θεότητος και ανθρωπότητος αναιρεί κοινός όρος έκάτερας φύσεως ούσα, έπει των διεστώτων ούκ άν γένοιτο κοινός όρος»⁴⁰.

Η κατ' ενέργεια ένωση Θεού και ανθρώπου, που χαρίστηκε στην ανθρωπότητα μέ την «κατ' εικόνα» δημιουργία του Άδάμ, είχε σκοπό νά οδηγήσει την αν-

θρώπινη φύση στην υποστατική ένωση μέ τό Θεό Λόγο έν τῷ Χριστῷ. Ο σκοπός αυτός αποτέλεσε τόν αρχικό προσορισμό του Άδάμ και παρέμεινε μόνιμος και αναλλοίωτος —άμετάβητοι γάρ αί βουλαί Κυρίου— και μετά την πτώση. Έξακολούθησε νά αποτελῇ την ούσία της παιδαγωγίας του Ιουδαϊκού λαού από τό Θεό, τό περιεχόμενο και τό στόχο όχι μόνο των προφητειών, αλλά όλόκληρης της ιερής Ιστορίας.

Γίνεται έτσι φανερό ότι ή ούσία του ανθρώπου δέν βρίσκεται στην ύλη από την όποια δημιουργήθηκε, αλλά στο άρχέτυπο μέ βάση τό όποιο πλάστηκε και προς τό όποιο τείνει. Γι' αυτόν ακριβώς τό λόγο στην πατερική θεώρηση του θέματος της καταγωγής του ανθρώπου ή θεωρία της εξέλιξεως δέν δημιουργεί πρόβλημα, όπως δέν δημιουργεί πρόβλημα στον πιστό τό είδος του ξύλου, από τό όποιο έχει κατασκευασθῇ μία εκκλησιαστική εικόνα. Η έπιστήμη μπορεί και έχει χρέος νά μελετήσει την «ύλη» από την όποια πλάστηκε ο άνθρωπος, αλλά κάθε σοβαρός έπιστήμονας ξέρει πώς τοϋ είναι άδύνατο νά διερευνήση μέ την αντικειμενική επιστημονική παρατήρηση τό «άρχέτυπο», μέ βάση τό όποιο ο άνθρωπος πλάστηκε. Όπως ή αλήθεια της εικόνας βρίσκεται στο εικονιζόμενο πρόσωπο, έτσι και ή αλήθεια του ανθρώπου βρίσκεται στο άρχέτυπό του. Ακριβώς, έπειδή τό άρχέτυπο είναι εκείνο που όργανώνει, σφραγίζει και μορφοποιεί την ύλη και που ταυτόχρονα την έλκει. Τό άρχέτυπο αποτελεί τό όντολογικό περιεχόμενο του «κατ' εικόνα».

Τό τελευταίο αυτό σημαίνει πώς ή όντολογική αλήθεια του ανθρώπου δέν βρίσκεται στον έαυτό του αυτόνομο κατανοημένο· στίς φυσικές ιδιότητές του, ο-

πως υποστηρίζουν οι υλιστικές θεωρίες· στην νουχή ή το ανώτερο μέρος της ψυχής, το νοῦ, όπως πίστευαν πολλοί αρχαίοι φιλόσοφοι· ή στο πρόσωπο του ανθρώπου αποκλειστικά, όπως δέχονται σύγχρονα προσωποκεντρικά φιλοσοφικά συστήματα, αλλά στο Ἀρχέτυπο. Ἀφοῦ ὁ ἄνθρωπος εἶναι εἰκόνα, τὸ πραγματικό εἶναι του δὲν προσδιορίζεται ἀπὸ τὸ κτιστὸ στοιχεῖο μὲ τὸ ὁποῖο δημιουργεῖται ἡ εἰκόνα, παρὰ τὸν εἰκονικὸ χαρακτήρα ποὺ ἔχει τὸ ἴδιο τὸ κτιστὸ «ὕλικό», ἀλλὰ ἀπὸ τὸ ἄκτιστο Ἀρχέτυπό του. Ἡ βιολογικὴ ὑπαρξὴ δὲν ἐξαντλεῖ τὸν ἄνθρωπο. Ὁ ἄνθρωπος κατανοεῖται ὀντολογικά ἀπὸ τοὺς πατέρες μόνο ὡς ὢν θεολογικό. Ἡ ὀντολογία του εἶναι εἰκονικὴ.

Τὰ δύο στοιχεῖα μὲ τὰ ὁποῖα τὸ Ἀρχέτυπο βρίσκεται καὶ ἐνεργεῖ πραγματικά μέσα στὸν ἄνθρωπο, καὶ ποὺ ἀποτελοῦν τὴν καθαρὴν πραγματικότητά του ἄνθρώπου, υπογραμμίζονται μὲ σαφήνεια σὲ ἓνα χαρακτηριστικὸ κείμενο τοῦ ἁγίου Γρηγορίου Νύσσης: «Καθάπερ ὁ ὀφθαλμὸς διὰ τῆς ἐγκειμένης αὐτῷ φυσικῆς αὐγῆς ἐν κοινωνίᾳ τοῦ φωτός γίνεται, διὰ τῆς ἐμφύτου δυνάμεως τὸ συγγενὲς ἐφελκόμενος, οὕτως ἀναγκαῖον ἦν ἐγκραθῆναι τι τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει συγγενὲς πρὸς τὸ θεῖον, ὡς ἂν διὰ τοῦ καταλλήλου πρὸς τὸ οἰκτεῖον τὴν ἔσπεριν ἔχοι... Διὰ τοῦτο καὶ ζωὴ καὶ λόγος καὶ σοφία καὶ πᾶσι τοῖς θεοπρεπέσιν ἀγαθοῖς κατεκοσμήθη, ὡς ἂν δι' ἐκάστου τούτων πρὸς τὸ οἰκτεῖον τὴν ἐπιθυμίαν ἔχοι... Ταῦτα τῇ περιληπτικῇ φωνῇ δι' ἐνὸς ῥήματος ὁ τῆς κοσμογονίας ἐνεδείξατο λόγος, κατ' εἰκόνα Θεοῦ τὸν ἄνθρωπον γεγενῆσθαι λέγων»⁴¹.

Στὸ κείμενο αὐτὸ γίνεται φανερὴ ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος ἡ θεολογικὴ δομὴ τοῦ ἀνθρώπου («διὰ τοῦτο καὶ

ζωὴ καὶ λόγος καὶ σοφία καὶ πᾶσι τοῖς θεοπρεπέσιν ἀγαθοῖς κατεκοσμήθη»), καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο ἡ ἐλξὴ τὴν ὁποία ἀσκεῖ μὲ τρόπο ἐσωτερικὸ πάνω στὸν ἄνθρωπο τὸ Ἀρχέτυπο («διὰ τῆς ἐμφύτου δυνάμεως τὸ συγγενὲς ἐφελκόμενος»).

Ποιὸ ὅμως εἶναι, πιὸ συγκεκριμένα, αὐτὸ τὸ Ἀρχέτυπο; Τὸ θέμα ἔχει ἀποφασιστικὴ σημασία καὶ εἶναι ἀνάγκη νὰ διερευνηθῇ.

II

Ἀναφέραμε ἤδη ὅτι γιὰ τοὺς Εἰρηναῖο, Ὀριγένη, Ἀθανάσιο, Γρηγόριο Νύσσης καὶ ἄλλους πατέρες, στοὺς ὁποίους περιλαμβάνονται Μάξιμος ὁ Ὁμολογητῆς καὶ Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς, τὸ ἀρχέτυπο τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ὁ Χριστός. Ἐνὰ κείμενο τοῦ Νικολάου Καβάσιλα δὲν ἐπιτρέπει, σχετικὰ, καμμιά ἀμειβολία. Μοιάζει χαρακτηριστικὰ πρὸς τὸ κείμενο τοῦ ἁγίου Γρηγορίου Νύσσης, ποὺ παραθέσαμε, καὶ ταυτόχρονα τὸ ἐρμηνεύει ἀποφασιστικά: «Καὶ γὰρ διὰ τὸν καινὸν ἄνθρωπον ἀνθρώπου φύσει συνέστη τὸ ἐξ ἀρχῆς· καὶ νοῦς καὶ ἐπιθυμία πρὸς ἐκεῖνον κατεσκευάσθη· καὶ λογισμὸν ἔλαβον, ἵνα τὸν Χριστὸν γινώσκωμεν, ἐπιθυμίαν, ἵνα πρὸς ἐκεῖνον τρέχωμεν, μνήμην ἐσχομεν, ἵνα ἐκεῖνον φέρωμεν, ἐπεὶ καὶ δημιουργημένοις αὐτῆς ἀρχέτυπον ἦν. Οὐ γὰρ ὁ παλαιὸς τοῦ καινοῦ, ἀλλ' ὁ νέος Ἀδάμ τοῦ παλαιοῦ παράδειγμα»⁴².

Τὸ ἀρχέτυπο τοῦ ἀνθρώπου δὲν εἶναι λοιπὸν ἀπλῶς ὁ Λόγος, ἀλλὰ ὁ σαρκωθεὶς Λόγος. Ὁ ἄνθρωπος πρὸς τὸν Χριστὸν ἵεται οὐ διὰ τὴν θεότητα μόνον, ἢ πάντων οὐσα τυγχάνει τέλος, ἀλλὰ καὶ τῆς φύ-

σεως ἔνεκα τῆς ἐτέρας»⁴³.

Δέν ἔχει σημασία τὸ γεγονὸς ὅτι δὲν ὑπῆρχε ὁ Χριστὸς ἱστορικά κατὰ τὸν καιρὸ τῆς δημιουργίας τοῦ Ἀδάμ. Ἀποτελεῖ θεμελιώδη βιβλικὴ διδασκαλία τὸ ὅτι ὁ Χριστὸς στὴν υπέρχρονη πραγματικότητα τοῦ Θεοῦ εἶναι ὁ «πρωτότοκος πάσης κτίσεως» (Κολ. 1, 15-17). Ἄν ὁ ἄνθρωπος, γιὰ τὸν ὁποῖο δημιουργήθηκε ὅλη ἡ ὕλική κτίση, τελευταῖος ἀπὸ ὅλα τὰ δημιουργήματα ἀνέτειλε ἀπὸ τῆ γῆ, εἶναι ἀσφαλῶς λογικὸ ὁ Χριστὸς, ποὺ ἀποτελεῖ τὸ σκοπὸ ὁλόκληρης τῆς ὕλικης καὶ πνευματικῆς δημιουργίας, νὰ εἶναι μεταγενέστερος τοῦ Ἀδάμ, ἀφοῦ ὅλα τὰ πράγματα ἀπὸ ἀτελῆ ὁδηγοῦνται στὴν τελειότητα⁴⁴. Ὁ Χριστὸς, ὡς ἡ ὑψιστὴ πραγμάτωση τοῦ ἀνθρώπου, εἶναι φυσικὸ νὰ ἀποτελῇ τὸ τέλος τῆς ἀνοδικῆς πορείας τῆς ἀνθρωπότητας, τὴν ἀρχὴ ἀλλὰ καὶ τὸ τέλος τῆς ἱστορίας.

Μέσα στὴν πρώτη αὐτὴ ἀλήθεια βρίσκεται μιὰ δευτέρη τὸ ἴδιο σημαντικὴ. Τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Ἀδάμ δημιουργήθηκε κατ' εἰκόνα τοῦ Χριστοῦ, σημαίνει πὼς ὤφειλε νὰ ὑψωθῇ ὡς τὸ Ἀρχέτυπο ἢ, ἀκριβέστερα, νὰ καθαρῇ καὶ νὰ ἀγαπήσῃ τὸ Θεὸ τόσο, ὥστε ὁ Θεὸς νὰ ἔρθῃ νὰ σκηνώσῃ μέσα του, νὰ ἐνωθῇ με τὸν ἄνθρωπο ὑποστατικὰ ὁ Λόγος καὶ νὰ φανερωθῇ ἔτσι μέσα στὴν ἱστορίαν ὁ Χριστὸς, νὰ ἀναδειχθῇ ὁ Θεάνθρωπος. Ἡ «ἐκπαγωγή τοῦ πρωτοτόκου εἰς τὴν οἰκουμένην» (Ἑβρ. 1, 6) ἀποτελεῖ τὴν προαιώνια βουλή τοῦ Θεοῦ, τὸ ὑψιστὸ μυστήριον «τὸ ἀποκεκρυμμένον ἀπὸ τῶν αἰώνων καὶ ἀπὸ τῶν γενεῶν» (Κολ. 1, 26). Ὁ Χριστὸς ἦταν «ἡ βουλή καὶ ἡ θέλησις τοῦ Πατρὸς»⁴⁵. Αὐτὸς ἦταν ὁ προορισμὸς καὶ κατὰ συνέπειαν ἡ φυσιολο-

γική πορεία καὶ κατάληξη τοῦ ἀνθρώπου. Πρὸς τὸν Χριστὸ ὁ ἄνθρωπος «ὥσπερ εἰς κανόνα τινὰ καὶ ὄρον κατεσκευάσθη τὸ ἐξ ἀρχῆς... ὥστε Θεὸν ὑποδέξασθαι δυνηθῆναι»⁴⁶. Ὁ ἐκτροχιασμὸς ἀπὸ αὐτὴ τὴν πορεία ἀποτέλεσε τὴν πτῶση.

«Οὐκοῦν ἡ ἀπ' ἀρχῆς παραγωγή τοῦ ἀνθρώπου δι' αὐτὸν (τὸν Χριστόν) κατ' εἰκόνα πλασθέντος τοῦ Θεοῦ, ἵνα δυνηθῇ ποτε χωρῆσαι τὸ ἀρχέτυπον· καὶ ὁ ἐν τῷ παραδείσῳ παρὰ Θεοῦ νόμος δι' αὐτόν (τὸν Χριστόν)», γιὰ νὰ βοηθήσῃ δηλαδὴ τὸν ἄνθρωπο νὰ ὁδηγηθῇ στὸ Χριστό, γράφει ὁ ἅγιος Γρηγόριος Παλαμᾶς⁴⁷.

Καὶ ὁ θεὸς Μάξιμος: «Τοῦτό ἐστι τὸ μέγα καὶ ἀπόκρυφον μυστήριον· τοῦτό ἐστι τὸ μακάριον, δι' ὃ τὰ πάντα συνέστησαν τέλος· τοῦτό ἐστιν ὁ τῆς ἀρχῆς τῶν ὄντων προεπινοούμενος θεὸς σκοπός, ὃν ὀρίζοντες εἶναι φασὲν προεπινοούμενον τέλος, οὐ ἔνεκα μὲν πάντα, αὐτὸ δὲ οὐδενὸς ἔνεκα· πρὸς τοῦτο τὸ τέλος ἀφορῶν (τὴν ὑποστατικὴν ἔνωση θείας καὶ ἀνθρωπίνης φύσεως, τὸν Χριστό), τὰς τῶν ὄντων ὁ Θεὸς παρήγαγεν οὐσίας»⁴⁸.

Καὶ μὲ ἀκόμα μεγαλύτερη σαφήνεια ὁ ἱερός Καβάσιλας: «Ἐπεὶ μὴδ' ἐκτισε τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν ὁ Θεὸς πρὸς ἄλλο τι βλέπων... ἀλλὰ τοῦτο ζητῶν ἐποίησεν, ἵνα γεννηθῆναι δεῖσαν, τὴν μητέρα παρ' αὐτῆς λάβῃ· καὶ ταύτην ὁποθέμενος πρότερον, καθάπερ τινὰ κανόνα τὴν χρεῖαν (τὸν Χριστό, τὴν ὑποστατικὴν ἔνωση) εἰς αὐτὴν ἔπειτα πλάττει τὸν ἄνθρωπον»⁴⁹.

Κατὰ συνέπειαν, τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Θεὸς ἐπλασε τὸν ἄνθρωπο «κατ' εἰκόνα» σημαίνει, σὲ τελευταία ἀνάλυ-

ση, ὅτι τὸν ἐπλάσε ἔτσι ὥστε νὰ τείνη ἀπὸ τὴν ἴδια τὴ φύση του, ἀπὸ τὸ ἴδιο τὸ γεγονὸς ὅτι εἶναι ἄνθρωπος, πρὸς τὴν Εἰκόνα. Σημαίνει ὅτι τοῦ ἔδωσε ὡς δῶρα, ἀλλὰ κατὰ τρόπο πραγματικό, ἔτσι ὥστε αὐτὰ τὰ δῶρα νὰ συνιστοῦν τὸν ἄνθρωπο, τὴ δυνατότητα καὶ τὸ σκοπὸ νὰ διακονήσῃ ἐνεργητικὰ στὴν ἐνσάρκωση τοῦ Λόγου, ποῦ εἶναι ἡ τέλεια καὶ μοναδική «Εἰκὼν τοῦ Πατρὸς». Καὶ ἔτσι ὁ ἄνθρωπος, ἐνυποστασιαζόμενος στὸ Λόγο, νὰ μπορέσῃ νὰ ὑψωθῇ καὶ ὁ ἴδιος σὲ «εἰκόνα», νὰ ἀναδειχθῇ καὶ αὐτὸς «εἰκὼν τοῦ Θεοῦ».

Αὐτὸ κάνει φανερὴ τὴν ἀλήθεια ὅτι τὸ «κατ' εἰκόνα» ἀποτελεῖ μέσα στὸν ἄνθρωπο δῶρο ἀλλὰ ταυτόχρονα καὶ σκοπὸ, περιουσία ἀλλὰ καὶ προορισμό, ὅτι δηλαδή συνιστᾷ πραγματικὰ τὸ ἀνθρώπινο εἶναι, ἀλλὰ μόνο ἐν δυνάμει. Τὸ «κατ' εἰκόνα» εἶναι μιὰ πραγματικὴ δυνατότητα, ἕνας ἀρραβώνας ποῦ πρέπει νὰ ὁδηγήσῃ στὸ γάμο, δηλαδή τὴν ὑποστατικὴ ἔνωση, τὴν ἀσύγχυτη ἀλλὰ πραγματικὴ καὶ ὁλοκληρωτικὴ μίξι καὶ ἀνάκραση τῆς θείας καὶ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως. Καὶ μόνο τότε τὸ εἰκονικὸ ἢ ἐν δυνάμει εἶναι τοῦ ἀνθρώπου γίνεται πραγματικό, ὄντως εἶναι. Ὁ ἄνθρωπος μέσα στὸ Ἀρχέτυπο βρίσκει τὸ ἀληθινὸ ὄντολογικὸ του περιεχόμενο.

Ἡ θεμελιώδης αὐτὴ ἀλήθεια ἔχει ὀρισμένες διαστάσεις ποῦ πρέπει νὰ υπογραμμισθοῦν.

1. Ὁ Χριστὸς δὲν εἶναι ἕνα περιστατικό, ἕνα συμβάν μέσα στὴν ἱστορία. Ἡ σάρκωση τοῦ Θεοῦ Λόγου δὲν ἀποτελεῖ ἀπλὴ συνέπεια τῆς νίκης τοῦ διαβόλου ἐπὶ τοῦ ἀνθρώπου, Ὁ Χριστὸς δὲν εἶναι

ἀποτέλεσμα μιᾶς πράξεως τοῦ σατανᾶ. Ἡ ἔνωση τῆς θείας καὶ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως ἔγινε ἐπειδὴ ἀποτέλεσε τὴν προαιώνια βουλὴ τοῦ Θεοῦ. Ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο πραγματοποιήθηκε τὸ μεγάλο μυστήριον ἀλλάξε^{50*}, τὸ γεγονὸς ἔμεινε τὸ ἴδιο. «Καὶ γὰρ πᾶσι κατὰδὲλόν ἐστιν, ὡς τὸ ἐν Χριστῷ γενόμενον ἐπὶ τέλει τοῦ αἰῶνος μυστήριον ἀναμυβόλως τοῦ ἐν ἀρχῇ τοῦ αἰῶνος ἐν τῷ προπάτορι παρεθέντος ἀπόδειξις καὶ ἀποπλήρωσις ἐστιν»^{51*}.

2. Πρὶν ἐνωθῇ ὑποστατικὰ ἡ θεία μὲ τὴν ἀνθρώπινη φύση, ὁ ἄνθρωπος ἦταν καὶ προοπτικὰ πρὸ Χριστοῦ, πρᾶγμα ποῦ σημαίνει ὅτι εἶχε καὶ τότε, παρόλο ποῦ δὲν εἶχε ἁμαρτήσῃ, ἀνάγκη σωτηρίας, ὡσοῦ ἦταν ἀτελής καὶ ἀνολοκλήρωτος, «νήπιος». Ἡ διδασκαλία αὐτὴ συνιστᾷ τὸν πυρήνα τῆς θεολογίας τοῦ ἁγίου Εἰρηναίου⁵². Ἡ ἀνθρώπινη οὐση δὲ μπορούσε νὰ ὁλοκληρωθῇ μὲ τὸ νὰ τείνη ἀπλᾶ, ἔπρεπε νὰ πραγματοποιήσῃ τὴν ἔνωση μὲ τὸ Ἀρχέτυπο. Ἀφοῦ ὁ Χριστὸς εἶναι «ἡ κεφαλὴ τοῦ σώματος τῆς Ἐκκλησίας» (Κολ. 1, 18), πρᾶγμα ποῦ σημαίνει γιὰ τὴν πατερικὴ σκέψη πὼς ὁ Χριστὸς εἶναι ἡ κεφαλὴ τῆς ἀληθινῆς ἀνθρωπότητας, ἡ ἀνθρώπινη φύση ὅσο καιρὸ δὲν εἶχε λάβει ἀκόμα τὴν ὑπόστασις τοῦ Λόγου, ἦταν κατὰ κάποιον τρόπο χωρὶς πραγματικὴ ὑπόστασις, τῆς ἔλειπε τὸ πραγματικό «κατὰ Χριστὸν ὑποστῆναι»⁵³. Ἦταν σὰ μιὰ γυναῖκα ἄγαμη, στείρα καί, ὅπως τὸ λέει ὁ Παῦλος, «ἀκέφαλη» (Α' Κορ. 11, 3)^{54*}. Ἡ πραγμάτωση τοῦ ἀνθρώπου ὡς ἀληθινὰ ὁλοκληρωμένου, «σώου» ὄντος, ἔλαβε χώρα μὲ τὴ γέννησις τοῦ Χριστοῦ. Οἱ πραγματικοὶ ἄνθρωποι «γεγέννηνται τοῦ Χριστοῦ τὸν βίον τοῦτον εἰσεληλυθότες καὶ γεννηθέντες»⁵⁵. Γι' αὐτὸ τὸ λόγο ὁ Μ. Βασί-

λειος ὀνομάζει πραγματικά καὶ ὄχι μεταφορικά τὴν ἡμέρα γεννήσεως τοῦ Χριστοῦ «γενέθλιον ἡμέραν τῆς ἀνθρωπότητος»⁵⁶,

3. Ὁ σκοπὸς τοῦ πρώτου ἀνθρώπου παραμένει πάντοτε ὁ ἴδιος. Ὁ κάθε κτιστὸς «κατ' εἰκόνα» Θεοῦ ἄνθρωπος καλεῖται νὰ γίνῃ «εἰκόνα» μέσα στὸ Χριστό. «Ἀποδώμεν τῇ εἰκόνι τὸ κατ' εἰκόνα», γράφει ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὁ Θεολόγος⁵⁷. Ὁ Χριστὸς ἀνοίξε τὸ δρόμο γιὰ τὴν πραγμάτωση αὐτοῦ τοῦ σκοποῦ. Πράγματι, ἡ γέννηση τοῦ Θεοῦ Λόγου καὶ ἡ ἐνσάρκη οἰκονομία του δὲν ἐξαντλοῦνται στὴν ἀπολύτρωση, τὴν ἀπαλλαγὴ ἀπὸ τίς συνέπειες τοῦ λάθους τοῦ Ἀδάμ. Ὁ Κύριος λύτρωσε τὸν ἄνθρωπο ἀπὸ τὴν ὑποδούλωση στὴν ἁμαρτία, τὸ διάβολο καὶ τὸ θάνατο, ἀλλὰ καὶ πραγματοποίησε τὸ ἔργο ποῦ δὲν εἶχε πραγματοποιήσει ὁ Ἀδάμ. Τὸν ἔνωσε μὲ τὸ Θεὸ χαρίζοντάς του τὸ ἀληθινὸ ἐν Θεῷ εἶναι καὶ ὁμώνοντάς τον σὲ καινὴ κτίσις⁵⁸. Ὁ Χριστὸς ἀποτελεῖ τὴ σωτηρία τοῦ ἀνθρώπου ὄχι μόνο ἀρνητικά, λυτρώνοντάς τον ἀπὸ τίς συνέπειες τοῦ προπατορικοῦ ἁμαρτήματος, ἀλλὰ καὶ θετικά, ὁλοκληρώνοντας τὸ εἰκονικὸ προπρωτικό εἶναι του. Ἡ σχέση του μὲ τὸν ἄνθρωπο δὲν εἶναι μόνο ἱαματική. Ἡ σωτηρία τοῦ ἀνθρώπου εἶναι κάτι πολὺ εὐρύτερο ἀπὸ τὴν ἀπολύτρωση, συμπίπτει μὲ τὴ θέωση.

4. Τὸ πραγματικὸ ἀνθρωπολογικὸ περιεχόμενο τῆς θεώσεως εἶναι ἡ χριστοποίηση. Δὲν εἶναι τυχαίον τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ ἀπόστολος Παῦλος στὴν πρὸς Κολοσσαεῖς ἐπιστολή του, ὅπου ὕμνει τὸ Χριστὸ ὡς «εἰκόνα τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀοράτου, πρωτότο-

κον πάσης κτίσεως...» (1, 15-18), καλεῖ «πάντα ἄνθρωπον» νὰ γίνῃ «τέλειος ἐν Χριστῷ» (1, 28) καὶ τοὺς πιστοὺς νὰ εἶναι «πεπληρωμένοι ἐν Αὐτῷ» (2, 10). Προτρέποντας ὁ Παῦλος τοὺς πιστοὺς νὰ ἀναδειχθοῦν «εἰς ἄνδρα τέλειον, εἰς μέτρον ἡλικίας τοῦ πληρώματος τοῦ Χριστοῦ» (Ἐφ. 4, 13), νὰ ἀποκτήσουν «νοῦν Χριστοῦ» (Α' Κορ. 2, 16), «καρδίαν Χριστοῦ» (Ἐφ. 3, 17) κλπ., δὲν τὸ κάνει γιὰ λόγους ἐξωτερικῆς εὐλάβειας καὶ συναισθηματικότητας, μιλάει ὄντολογικά. Δὲν προτρέπει σὲ μιὰ ἐξωτερικὴ μίμηση καὶ ἀπλὴ ἠθικὴ βελτίωση, ἀλλὰ σὲ μιὰ πραγματικὴ χριστοποίηση. Ἐποδὴ, ὅπως γράφει ὁ ἅγιος Μάξιμος, «ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος καὶ Θεός... βούλεται αἰεὶ καὶ ἐν πᾶσι τῆς αὐτοῦ ἐνσωματώσεως ἐνεργεῖσθαι τὸ μυστήριον»⁵⁹.

5. Τὸ «ἐν Χριστῷ ζῆν» τοῦ Παύλου οἱ πατέρες τῆς Ἐκκλησίας ὠνόμασαν θέωση, κυρίως γιὰ νὰ διασφαλίσουν τὸν τελικὸ σκοπὸ καὶ τὸ πραγματικὸ περιεχόμενο τῆς ἐν Χριστῷ ζωῆς ἀπὸ τοὺς κινδύνους ποὺ δημιουργοῦσαν οἱ αἵρέσεις. Πρῶτα ὁ ἀρειανισμός, ποὺ διδάσκοντας πὺς ὁ Χριστὸς εἶναι κτίσμα περιορίζε ἀναπόφευκτα τὴν ἐν Χριστῷ ζωὴ μέσα στὴν κτίσις*, καὶ στὴ συνέχεια οἱ ὑπόλοιπες χριστολογικὲς αἵρέσεις**. Δὲν παρέλει-

* Μ. ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, Κατὰ Ἀρειανῶν, λόγος 2, 67, PG 26, 289 C: «Εἰ γὰρ κτίσμα ἦεν (ὁ Λόγος) ἐγγίνετο ἄνθρωπος, ἔμελλεν οὐδέτερον ἢ τὸν ἄνθρωπον ὅσπερ καὶ ἦν, οὐδ' αὖ συνασθεῖς τῷ Θεῷ. Πὺς γὰρ ἐν ποιήματι ἦν, ἵνα κτισμὸς ἐκτίσῃται τὸ κτίσις;» Καὶ πὺς κατὰ τὸν ἴδιον λόγον, 70, PG 26, 296 A: «οὐκ ἄν... ἐθεοποιεῖτο κτίσμα συνασθεὶς ὁ ἄνθρωπος, εἰ μὴ Θεὸς ἦν ἀληθινός ὁ Υἱός».

** Ὁ νεοαρειανισμός, διδάσκοντας πὺς ἡ ἀνθρώπινη καὶ ἡ θεϊκή φύση ἐκρίνοντο ἀλλὰ δὲν ἐνώνοντο πραγματικά, κατέληξε νὰ θέσῃ πὺς ὁ ἄνθρωπος μπορεῖ νὰ προσγγίξῃ τὸ θεῖον, ἀλλὰ ὄχι καὶ νὰ εἰσέλθῃ

παν όμως ποτέ οι πατέρες να τονίζουν ότι το περιεχόμενο και η οδός της θεώσεως είναι ή ένωση με το Χριστό, έπειδή άκριβώς ή ένωση με το Άρχέτυπο είναι εκείνη που οδηγεί τον άνθρωπο στην ολοκλήρωσή του⁶⁹.

6. Σε μία μεταγενέστερη εποχή (και ή παρατήρηση αυτή είναι αναγκαία για να κατανοήση ο άναγνώστης που τυχόν ξενίζεται από τις παραπάνω θέσεις το γιατί ξενίζεται), από τον ΙΒ' τελικά αιώνα, έπεκράτησε στη Δύση μία διανοητική από την παραπάνω θεολογική και ανθρωπολογική, και κατ' έλκευση σωτηριολογική και εκκλησιολογική, αντίληψη. Η αντίληψη αυτή διαδόθηκε και στην Ελλάδα από το ΙΘ' αιώνα, όταν στο νεοϊδρυμένο Πανεπιστήμιο της Αθήνας ή θεολογία καλιεργήθηκε και διδάχθηκε σε σχέση όχι τόσο με την πατερική παράδοση, όσο με την ακυάζουσα δυτική θεολογική έπιστήμη. Το αποτέλεσμα ήταν να δοδοθή πλατιά και στην Ελλάδα ή δυτική αντίληψη του χριστιανισμού.

7. Στις τελευταίες δεκαετίες ήρθε πάλι στην έπιφάνεια και μελετάται άρκετά το θέμα της θεώσεως. Το γεγονός είναι ευόϊανο, αλλά νομίζουμε πως πρέπει να γίνη ακόμη ένα βήμα. Η θέωση, από γενικό πνευματικό κατηγορημα πρέπει να αποκτήση συγκεκριμένο ανθρωπολογικό περιεχόμενο, που πάει να πη στη γλώσσα των πατέρων, περιεχόμενο ταυτόχρονα ανθρωπολογικό και χριστολογικό, να κατανοηθή

69. Αυτό. Άντιστροφή ο μετανοαστισμός, θεωρώντας ως σωτηρία του ανθρώπου την απορρόφηση του από το Θεό, κατέληγε να κηρύττει την έξορση και όχι τη σωτηρία του ανθρώπου. Η πάλι των πατέρων κατά των κηρύσεων είχε περιεχόμενο όχι μόνο θεολογικό, αλλά και ανθρωπολογικό. Ήταν πάλι για τη διασφάλιση του τελικού σκοπού και, συνεπώς, του μεγάλου του ανθρώπου.

δηλαδή και πάλι ως χριστοποίηση. Κατανοημένα με τον τρόπο αυτό ο σκοπός του ανθρώπου και τα μέσα πραγματοποιήσεως του σκοπού αυτού, ή πίστη, ή τήρηση των εντολών, ή άσκηση, τα μυστήρια, ή όλη εκκλησιαστική και πνευματική ζωή, φωτίζονται έσωτερικά, βρίσκουν την οργανική σύνδεση μεταξύ τους, με τον κόσμο και με το Χριστό, την αρχή και το τέλος των πάντων.

8. Σε άλλες ένότητες του βιβλίου τούτου θα προσπαθήσουμε να παρουσιάσουμε την καινούργια για μας σήμερα, πατερική ώστόσο, κατανόηση αυτών των πραγματικοτήτων. Έδώ άξίζει να σημειώσουμε την άπελευθέρωση που δημιουργεί στον άνθρωπο αυτή ή θεώρηση.

Πρώτα άπελευθέρωση από το κακό και την άμαρτία. Όσο τρομακτικό κι αν είναι το κακό, αφού αυτό και όχι ο Χριστός αποτελεί έπεισόδιο και συμβάν, άποδεικνύεται σε τελευταία άνάλυση μικρό. Η κατανόηση του ανθρώπου — της σωτηρίας, της πνευματικής ζωής, κλπ. — άποδεσμεύεται από το κακό και συνδέεται προς το Χριστό. Το κακό σχετικοποιείται. Και ο μεγαλύτερος βυθός άμαρτίας δεν θίγει την αρχή και το τέλος του ανθρώπου. Ο άνθρωπος μπορεί να μείνη δοϋλος της άμαρτίας, αλλά μπορεί και να άποδεσμευθή. Η θεοειδής αρχή και το θεοκεντρικό τέλος του τον κάνουν εφρότερο από το κακό και την άμαρτία, ισχυρότερο από το διάβολο.

Υστερα, άπελευθέρωση από την κυκλική, και σε τελευταία άνάλυση στατική αντίληψη της ιστορίας, αλλά και από την άλλη αντίληψη, που θεωρεί την ιστορία ως βιολογική ή διαλεκτική εξέλιξη. Αφού ή

ὄντολογική ἀρχὴ τοῦ ἀνθρώπου δὲν βρίσκεται στὸ βιολογικὸ ἀλλὰ στὸ ἐν Χριστῷ εἶναι καὶ ἡ πραγμάτωση τοῦ ἐν Χριστῷ εἶναι ἀποτελεῖ πορεία ἀπὸ τὸ κατ' εἰκόνα στὴν εἰκόνα, ἢ ἀπὸ τὸ εἰκονικὸ στὸ ὄντως εἶναι, ἢ ἱστορία μπορεῖ νὰ κατανοηθῇ ὡς ἡ πραγμάτωση ἀκριβῶς αὐτῆς τῆς πορείας. Σὰν τέτοια, ἔχει τὴν ἀρχὴ καὶ τὸ τέλος της στὸ Χριστό. Καὶ ἐπειδὴ ὁ Χριστὸς δὲν εἶναι μόνον ὁ «ἦν καὶ ὁ ὢν» ἀλλὰ καὶ ὁ «ἐρχόμενος», τὴν ἱστορία δὲν κινοῦν καὶ δὲν προσδιορίζουν μόνον τὸ παρελθόν καὶ τὸ παρὸν ἀλλὰ καὶ τὸ μέλλον, ὅταν ὡς μέλλον θεωρήσουμε ὅχι τίς νομοτέλειες στίς ὁποῖες ὁδηγεῖ ἡ ἀναγκαστικὴ βιολογικὴ ἢ διαλεκτικὴ ἐξέλιξη τῆς κτίσεως, ἀλλὰ τὴν στὸ τέλος τῶν αἰώνων Παρουσία τοῦ ἀνακεφαλαιωτοῦ τῶν πάντων Χριστοῦ, δηλαδή τοῦ Λόγου μαζί μὲ τὸ σῶμα του, τὸ μεταμορφωμένο κόσμος. Ἔτσι ἡ ἀνάπτυξη ἢ ἐξέλιξη τῆς ἀνθρωπότητας καὶ γενικὰ τῆς κτίσεως φωτίζεται ἐσωτερικά, ἢ κατανόησὴ της δὲν περιορίζεται μόνον στίς διαδικασίες ἀλλαγῆς ποὺ παρατηροῦνται στὸ ὕλικό τῆς εἰκόνας, ἀλλὰ, χωρὶς ἡ πρώτη αὐτὴ διάσταση νὰ παραθεωρῆται, ἐπεκτείνεται καὶ κατανοεῖται κυρίως ὡς ἀνέλιξη ἢ ὕψωση τῆς εἰκόνας ὡς τὸ ἀρχέτυπο. Ἡ ἀνέλιξη τῆς εἰκόνας ξεπερνᾷ ἔτσι τὰ ὅρια τῆς κτίσεως — ὅρια ποὺ βρίσκονται ἀναγκασμένοι νὰ θέσουν ὅσοι δὲ βλέπουν παρὰ μόνον τὸ ὕλικό τῆς εἰκόνας, ἀγνοώντας τὴν ἴδια τὴν εἰκόνα— καὶ φθάνει μέχρι τὸ ἄπειρο. Ἡ ἐξέλιξη μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ κατανοεῖται σ' ὅλες της τίς διαστάσεις — ὅχι μόνον σ' ἐκεῖνες ποὺ προσδιορίζει ἡ ἐπιστημονικὴ παρατήρηση— καὶ καταξιώνεται.

9. Οἱ θέσεις αὐτές μᾶς ὁδηγοῦν στὸν πυρήνα τοῦ ἀνθρωπολογικοῦ προβλήματος, ὅπως τὸ

ἀντιμετωπίζουμε σήμερα. Ἡ ἀλήθεια ποὺ κλείνουν μέσα τους εἶναι ἡ πιὸ νευραλγικὴ ἀνθρωπολογικὴ ἀλήθεια, ὁδυνηρὴ ἀλλὰ συνάμα καὶ σωτήρια γιὰ τὸ σύγχρονο ἄνθρωπο. Εἶναι ὁδυνηρὴ, γιατί κόβει ἀπὸ τὴ ρίζα του καὶ τὸ πιὸ μικρὸ σκίρτημα γιὰ διεκδίκηση αὐτονομίας. Εἶναι σωτήρια, γιατί ἀνοίγει μπροστά στὸν ἄνθρωπο μεγαλειώδεις καὶ ἀτέρμονες ὀρίζοντες γιὰ μιὰ πραγματικὴ καὶ ἀληθινὰ ἀνθρώπινη ὁράση καὶ ἀνάπτυξη.

Βέβαια, λέγοντας πὼς ἡ ἀλήθεια αὐτὴ πατάσσει τὴν αὐτονομία δὲν ἐννοοῦμε πὼς καταξιώνει τὴν ἑτερονομία, μὲ τὴ φιλοσοφικὴ ἐννοια τῶν ὄρων. Οἱ ὄροι αὐτοὶ ἔχουν παρεξηγηθῇ τραγικὰ κατὰ τοὺς τελευταίους αἰῶνες, βρίσκονται δὲ οὐσιαστικὰ ἔξω ἀπὸ τὴν ὀρθόδοξη προβληματική. Ἡ προσπάθεια ποὺ κάνουμε ἑδῶ εἶναι νὰ δείξουμε πὼς ὁ Θεὸς δὲν εἶναι γιὰ τὸν ἄνθρωπο μιὰ ἐξωτερικὴ «ἀρχὴ» ἀπὸ τὴν ὁποία ὁ ἄνθρωπος ἐξαρτᾶται, ἀλλὰ ἀληθινὰ καὶ πραγματικά, ἡ ὄντολογικὴ ἀρχὴ καὶ τὸ τέλος του. Ἐχοντας πλασθῇ κατ' εἰκόνα τοῦ Θεοῦ, ὁ ἄνθρωπος εἶναι συγκροτημένος θεολογικά. Καὶ γιὰ νὰ εἶναι ἀληθινός, πρέπει νὰ ὑπάρχη σὲ κάθε στιγμή καὶ νὰ ζῇ θεοκεντρικά. Ὅταν ἀρνεῖται τὸ Θεό, ἀρνεῖται τὸν ἑαυτὸ του καὶ αὐτοκαταστρέφεται. Ὅταν ζῇ θεοκεντρικά καταξιώνει μέχρι τὸ ἄπειρο τὸν ἑαυτὸ του, ἀναπτύσσεται καὶ ὁλοκληρώνεται μέχρι τὴν αἰωνιότητα. Στὸ σημεῖο αὐτὸ θὰ ἐπανέλθουμε.

Β'

Ἀναφέραμε στὴν ἀρχὴ αὐτῆς τῆς μελέτης ὅτι στόχος της εἶναι ἀπὸ τὴ μιὰ πλευρὰ ὁ φωτισμὸς τῆς ἀρ-

χής, τής δομής, τοῦ προσρισμοῦ, γενικά τής οὐσεως τοῦ ἀνθρώπου, καί ἀπό τήν ἄλλη ὁ προσδιορισμός μιᾶς βάσεως πάνω στήν ὁποία θά μπορούσε νά στηριχθῇ ἡ ὀρθόδοξη θεολογία γιά νά βοηθήσῃ ἀποτελεσματικά τό σύγχρονο κόσμο.

Τά ὅσα εἶπαμε γιά τό περιεχόμενο τοῦ «κατ' εἰκόνα» ἀπαντοῦν στό πρῶτο σημεῖο, δείχνουν τή φυσική κατάσταση τοῦ ἀνθρώπου. Ὡστόσο δέν ἀπαντοῦν ὁλοκληρωτικά, ἀφοῦ ἡ πείρα δείχνει πῶς ἡ ἱστορική πραγματικότητα τοῦ ἀνθρώπου εἶναι διαφορετική ἀπό ἐκείνη πού εἶδαμε πῶς προσδιορίζεται ἀπό τό «κατ' εἰκόνα». Γιά τή χριστιανική ἀντίληψη αὐτό ὀφείλεται στό ὅτι ἡ ἱστορική πραγματικότητα ἀναπτύσσεται μέσα στήν παρά φύσιν κατάσταση στήν ὁποία βρέθηκε ὁ ἄνθρωπος μετά τήν πτώση. Τήν κατάσταση αὐτή μένει νά τή μελετήσουμε.

Σέ ὅτι ἀφορᾷ τό δεύτερο σημεῖο, τά ὅσα εἶπαμε μποροῦν ἐπίσης νά βοηθήσουν ἐν μέρει, γιατί φωτίζουν θετικά καί καταξιώνουν στόν πυρήνα τους τίς κεντρικές ἀναζητήσεις τοῦ συγχρόνου ἀνθρώπου γιά γνώση, ἀνάπτυξη, δικαιοσύνη, ἐλευθερία κλπ., ὡς ἀναζητήσεις τής εἰκονικῆς του φύσεως. Ὅμως ἡ πείρα δείχνει καί πάλι ὅτι ἡ ἀνθρωπότητα δέ βρίσκει σήμερα αὐτά πού ἀναζητεῖ. Αὐτό, γιά τή χριστιανική ἀντίληψη, ὀφείλεται ὅχι στό ὅτι δέν εἶναι δυνατό νά τά βρῇ, στό ὅτι δέν τής ἀνήκουν, ἀλλά στό ὅτι τά ζητάει ξεκινώντας ἀπό ἐσφαλμένη ἀσπληρία καί σέ λαθεμένη κατεύθυνση. Ἐσφαλμένη ἀσπληρία εἶναι ἡ παραγνώριση τῆς παρά φύσιν καταστάσεως στήν ὁποία βρισκόμαστε, καί λαθεμένη κατεύθυνση τό ὅτι ζητοῦμε κάτι τό φυσικό μέσα στό παρά φύσιν. Τά φυσικά γιά τόν ἄνθρωπο

ἀγαθὰ εἶναι δυνατό νά βρεθοῦν, ἂν ἀναζητηθοῦν στήν πραγματική πηγή τους καί ἂν ὁ ἄνθρωπος γιά νά τά βρῇ κινηθῇ ἀξιοποιώντας τίς φυσικές δυνάμεις του.

Οἱ πατέρες, τόσο γιά νά ἐρμηνεύσουν τή μεταπτωτική κατάσταση τοῦ ἀνθρώπου, ὅσο καί γιά νά δημιουργήσουν μέσα στό ἔτσι κι ἄλλοιῶς δεδομένο μεταπτωτικό παρά φύσιν τή δεύτερη βάση τῆς γέφυρας ἐκείνης πού, ἔχοντας τήν πρώτη τῆς βάση στό «κατ' εἰκόνα», θά ἐπέτρεπε στόν ἄνθρωπο τόσο νά ἐπιβιώσῃ μέσα στό παρά φύσιν, ὅσο καί νά ἐπιστρέψῃ στό «κατ' εἰκόνα», ἀλλά καί, ὁλοκληρώνοντας τή φορά τοῦ τελευταίου, νά φθάσῃ στήν εἰκόνα, ἀνέπτυξαν τή βαρυσήμαντη διδασκαλία τους γιά τοὺς «δερματίινους χιτῶνες». Δέν ἔκαναν μ' αὐτό ἄλλο ἀπό τό νά ἀναπτύξουν καί τή δεύτερη ἀπό τίς δύο θεμελιώδεις θέσεις τῆς βιβλικῆς ἀποκαλύψεως, τό ὅτι δηλαδή ὁ Θεός μετά τήν πτώση τῶν πρωτοπλάστων, χάρη στή φιλευσπλαγχνία του, γιά νά μπορέσουν νά ἐπιζήσουν «ἐνέδυσεν αὐτούς... χιτῶνας δερματίινους» (Γεν. 3, 21). Εἶναι φανερό ὅτι γιά τήν ὁλοκλήρωση τῆς μελέτης μας εἶναι ἀναγκαῖο νά δοῦμε ἀπό κοντά καί αὐτή τήν πατερική διδασκαλία⁶¹.

I

Πρὶν ἀπὸ ὅλα πρέπει νά τονισθῇ ὅτι οἱ δερματίνοι χιτῶνες, ὅπως τό δείχνει καθαρά ἡ διήγηση τῆς Γενέσεως, προστέθηκαν στόν ἄνθρωπο μετά τήν πτώση καί ὅτι δέν ἀποτελοῦν φυσικό συστατικό στοιχεῖο του⁶². Αὐτό πού ἡ ἐμπειρική παρατήρηση ὀνομάζει «φυσικότητα» τοῦ ἀνθρώπου εἶναι γιά τή βιβλι-

κοπατερική διδασκαλία μία μεταγενέστερη, ή μετά την πτώση κατάσταση, όχι ή άρχική και συνεπώς αληθινή φύση του. «Ότι οίκεία μὲν καὶ κατὰ φύσιν τοῖς ἀνθρώποις ἐστὶν ἡ ζωὴ ἡ πρὸς τὴν θείαν φύσιν ὁμοιωμένη»⁶³. Καλεῖται συνεπὶς ὁ σύγχρονος ἄνθρωπος, ἂν θέλῃ νὰ κατανοήσῃ πλήρως τὴν ὑπαρξὴ του, τὰ καλὰ στοιχεῖα ἀλλὰ καὶ τὰ δεινὰ ποὺ τὸν μαστίζουν, νὰ διευρύνῃ τὸν ὀρίζοντά του, νὰ διερωτηθῇ μήπως αὐτὸ ποὺ θεωρεῖ «φυσικό» δὲν εἶναι τόσο αὐτονόητο. Καὶ πρέπει νὰ σημειώσουμε πὼς εἶναι εὐδαίμονο τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ ἐπιστήμονες θέτουν τὰ τελευταῖα χρόνια στὸ χῶρο τῶν ἀνθρωπολογικῶν ἐπιστημῶν αὐτὸ τὸ ἐρώτημα⁶⁴. Πάντως γιὰ ὅποιον θέλει νὰ κινηθῇ στὸ χῶρο τῆς ὀρθόδοξης βιβλικοπατερικῆς ἀνθρωπολογίας ἡ διάκριση αὐτὴ ἔχει ἀποφασιστικὴ σημασία καὶ πρέπει νὰ τὴν ἔχῃ συνέχεια κατὰ νοῦ.

Τὸ δεῦτερο σημεῖο ποὺ χρειάζεται νὰ ἐπισημανθῇ ἀφειρητικά εἶναι ὅτι τοὺς δερμάτινους χιτῶνες δὲν ἀποτελεῖ τὸ σῶμα τοῦ ἀνθρώπου. Οἱ πατέρες ἀπὸ νωρὴς βρέθηκαν στὴν ἀνάγκη νὰ τὸ τονίσουν αὐτό* γιὰ νὰ ἀναιρέσουν τὶς ὑποτιμητικὰς γιὰ τὸ ἀνθρώπινο σῶμα αἱρέσεις τῶν γνωστικῶν⁶⁵. Δὲν εἶναι παράδοξο ὅτι ὁ Ὁριγένης, ἐπηρεασμένος ἀπὸ τὴ λαθεμένη ἀντίληψί του γιὰ τὴν προὑπαρξὴ τῶν ψυχῶν, ἀμφέβαλε γιὰ τὸ ἂν κάτω ἀπὸ τὴν ἔκφραση «δερμάτινοι χιτῶνες» τῆς Γραφῆς πρέπει νὰ νοηθοῦν τὰ σώματα ἢ ὁ

* Βλ. π.χ. ΜΕΘΟΔΙΟΥ ΟΛΥΜΠΟΥ, *Λόγους ἢ περὶ Ἀναστάσεως*, 1, 39, ΒΕΠΕΣ, 18, σ. 129: «Ὅθεν ἴσμεν πάλιν ἐπισκευόμενοι τὰ ἐν χιτῶνι, ἱκανῶς ἀποδείξαντες μὴ εἶναι τοὺς δερματίνους χιτῶνας τὰ σώματα...».

χι^{66*}. Ἀλλὰ καὶ ἀπέναντι σ' αὐτὴ τὴν ἀμοιβολία οἱ πατέρες ἀσκοῦν σκληρὴ κριτικὴ^{67*}, χαρακτηριστικὴ τῆς προσπαθείας τοὺς όχι ἀπλῶς νὰ ὑπογραμμίσουν τὴ θετικὴ ἀξία τοῦ σώματος, ἀλλὰ νὰ τονίσουν τὴν κεντρικὴ χριστιανικὴ ἀλήθεια ὅτι τὸ σῶμα μαζί μὲ τὴν ψυχὴ «συνθέτουν» τὸν «κατὰ φύσιν» ἄνθρωπο. «Ἄνθρωπος δὲ ἀληθέστατα λέγεται κατὰ φύσιν οὔτε ψυχὴ χωρὶς σώματος, οὔτ' αὖ σῶμα χωρὶς ψυχῆς, ἀλλὰ τὸ ἐκ συστάσεως ψυχῆς καὶ σώματος εἰς μίαν τὴν τοῦ καλοῦ μορφήν συντεθέν»⁶⁸. Ἡ ἀλήθεια αὐτὴ εἶναι γιὰ τὴν πατερικὴ παράδοση όχι μόνο κεντρικὴ ἀλλὰ καὶ σαφής. Ἔτσι δὲ χρειάζεται νὰ ἐπιμείνουμε ἐδῶ στὴν τεκμηρίωσιν ἢ ἀνάλυσιν τῆς.

Ὅμως τί εἶναι οἱ δερμάτινοι χιτῶνες; Μιλήσαμε παραπάνω γιὰ βαρυσημαντὴ διδασκαλία τῶν πατέρων σχετικὰ μὲ τὸ θέμα αὐτό. Ἡ πατερικὴ διδασκαλία εἶναι ὄντως βαρυσημαντὴ, δὲν εἶναι ὁμως συστηματικὴ. Οἱ πατέρες, ὅπως χρησιμοποίησαν τὸ «κατ' εἰκόνα» γιὰ νὰ ἐκφράσουν τὴν πραγματικότητα τοῦ κατὰ φύσιν ἀνθρώπου, χωρὶς νὰ κάνουν γύρω ἀπὸ τὴν ἀλήθεια αὐτὴ ἓνα σύστημα, ἔτσι συχνὰ βοηθήθηκαν ἀπὸ τὴν ἔννοια τῶν «δερματίνων χιτῶνων» γιὰ νὰ περιγράψουν καὶ ἐρμηνεύσουν τὴν μετὰ τὴν πτώση κατάσταση τοῦ ἀνθρώπου. Διατύπωσαν μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ πολλές ἀλήθειες σχετικὰ μὲ τοὺς δερμάτινους χιτῶνες καὶ ἔκαναν ποικίλες ἐφαρμογὰς τοῦ ὅρου.

Ἐνας πρῶτος κοινὸς τόπος ὅλων τῶν ἐφαρμογῶν εἶναι ὅτι οἱ δερμάτινοι χιτῶνες ἐκφράζουν τὴ νεκρότητα τὴν ὁποία περιβλήθηκε ὡς δεῦτερη φύση τοῦ μετὰ τὴν πτώση ὁ ἄνθρωπος. «Τοὺς δερματίνους

χιτώνας διά τούτο κατεσκεύασεν (ὁ Θεός) οἶονεϊ νεκρότητι περιβαλὼν αὐτόν (τὸν ἄνθρωπο)» (Μεθόδιος Ὁλύμπου)⁶⁹. Ἐνῷ πρὶν ἀπὸ τὴν πτώση ὁ ἄνθρωπος ἦταν «γυμνός τῆς τῶν νεκρῶν δερμάτων ἐπιβολῆς»⁷⁰, κατόπιν «δέρμασι νεκροῖς περικαλύπτεται» (Γρηγόριος Νύσσης)⁷¹. «Οὐκοῦν ἐκ τῆς τῶν ἀλόγων φύσεως ἡ νεκρότης οἰκονομικῶς περιετέθη τῇ εἰς ἀθανασίαν κτισθείσῃ φύσει» (Γρηγόριος Νύσσης)⁷².

Στὰ χωρία αὐτά, καὶ σὲ ἄλλα ποὺ δὲν παραθέτουμε⁷³, εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι δὲ γίνεται λόγος γιὰ θάνατο ἀλλὰ γιὰ νεκρότητα, γιὰ μιὰ νέα κατάσταση στὴν ὁποία βρίσκεται ὁ ἄνθρωπος, γιὰ μιὰ ἐν θανάτῳ ζωὴ⁷⁴. Ἡ ἀλλαγὴ εἶναι μεγάλη, ἀποτελεῖ πλήρη ἀντιστροφή τῶν πραγμάτων. Ὁ ἄνθρωπος δὲν ἔχει πιά, ὅπως πρὶν, ὡς συστατικὸ χαρακτηριστικὸ τοῦ τῆ ζωῆ, δὲν ὑπάρχει χάρις στὴ ζωὴ ποὺ ἀναβλύζει φυσικὰ ἀπὸ μέσα του, ὑπάρχει ὅσο ἀναβάλλει τὸ θάνατο. Αὐτὸ ποὺ κυρίως ὑπάρχει τώρα εἶναι ὁ θάνατος, ἡ ζωὴ ἔχει μετατραπῇ σὲ ἐπιβίωση.

Ὁ ἅγιος Μάξιμος ὁ Ὁμολογητὴς σὲ μιὰ ἐμπνευσμένη «θεωρίᾳ τοῦ τρόπου καθ' ὃν γέγονε τοῦ Ἀδάμ ἡ παράβασις» βλέπει τὸν πρωτόπλαστο νὰ ἐπείγεται νὰ δημιουργήσῃ στὸν ἑαυτὸ του μὲ τρόπο τεχνητὸ τίς ιδιότητες τοῦ Θεοῦ, νὰ δημιουργήσῃ μέσα του αὐτόνομα, «εἶχα Θεοῦ καὶ πρὸ Θεοῦ καὶ οὐ κατὰ Θεόν», ὅ,τι εἶναι ἀποκλειστικὸ χαρακτηριστικὸ τοῦ Θεοῦ, τὴν αὐτοζωή. Ἐγκατέλειψε ἔτσι τὴν ἀρμόζουσα στὴ φύση του θεία τροφή* καὶ διάλεξε γιὰ νὰ σφιάξῃ τὴν ξεχωρι-

στὴ δική του ζωὴ ὡς τροφή τὸν καρπὸ τοῦ ἀπαγορευμένου δένδρου, ποὺ ὥστόσο εἶχε διδαχθῇ ἀπὸ πρὶν ὅτι ἦταν καρπὸς θανάτου, δηλαδὴ καρπὸς τῆς διαρκοῦς ροῆς, ἀλλαγῆς καὶ ἀλλοιωσεως. Ἐτσι ἔκανε ἀνάλογη μὲ τὸν καρπὸ, φθαρτὴ, καὶ τῇ ζωῇ του, δημιούργησε ζωντανὸ μέσα του τὸ θάνατο. Γιατί, ἀφοῦ ὁ θάνατος ὑπάρχει, ἐξηγεῖ ὁ θεοφύλακός πατήρ, ὡς ἡ φθορὰ αὐτοῦ ποὺ κάθε φορὰ δημιουργεῖται, διαρκῶς δὲ τὸ δημιουργούμενο μὲ τὴν εἰσροὴ καὶ ἀπορροὴ τῶν τροφῶν σῶμα σθελίρεται κατὰ τρόπο φυσικὸ, εἶναι φανερό πὺς ἐκεῖνα μὲ τὰ ὁποῖα πίστεψε ὁ Ἀδάμ ὅτι δημιουργεῖται ἡ ζωὴ, αὐτὰ δημιούργησαν μέσα του καὶ μέσα μας καὶ συντηροῦν ἔκτοτε ἀκμαῖο τὸ θάνατο. Ἐτσι ὁ Ἀδάμ παρέδωκε τροφή στὸ θάνατο ὀλόκληρη τῇ φύσει. Καὶ «ὁ μὲν θάνατος ζῇ δι' ὅλου τοῦ χρονικοῦ τούτου διαστήματος, ἡμᾶς βρῶσιν ποιούμενος, ἡμεῖς δὲ ζῶμεν οὐδέποτε, αἰεὶ διὰ φθορᾶς ὑπ' αὐτοῦ κατεσθιόμενοι»⁷⁵. Γι' αὐτὸ, λίγο πρὶν κάτω, ὀνομάζει «τὸ πέρας τῆς παρουσίας ταύτης ζωῆς οὐ θάνατον, ἀλλὰ θανάτου ἀπαλλαγὴν»⁷⁶.

Ἡ νεκρότητα λοιπὸν, ἡ ἀπουσία τῆς ζωῆς, ποὺ βιώνεται ἀπὸ τίς εὐαίσθητες ψυχές κάθε ἐποχῆς ὡς ἀπουσία νοήματος, ὁ «ὕγρὸς καὶ διαλελυμένος»⁷⁷ ἢ «κατεψυγμένος»⁷⁸ βίος, εἶναι ἡ πρώτη διάστασις τῶν δερματίνων χιτῶνων.

Ἡ νεκρότητα αὐτὴ εἶναι χαρακτηριστικὸ τῆς ἀλόγου φύσεως. Τὸ ὅτι ντύθηκε λοιπὸν μ' αὐτὴ ὁ ἄνθρωπος, συμπίπτει μὲ τὸ ὅτι ντύθηκε τὴν ἀλογη φύση, μὲ τὸ ὅτι ζῇ στὸ ἐξῆς μὲ τὴ ζωὴ τῆς καὶ χαρακτηρίζεται ἀπὸ τίς ιδιότητές της. Ὁ ἅγιος Γρηγόριος Νύσσης μιλάει γιὰ «τὸν νεκρὸν ἐκεῖνον καὶ εἰδεχθῇ χιτῶνα,

* ...ποὺ ἦταν καὶ τότε «ὁ ἄριστος ὁ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβάς καὶ ζιὸν διδοὺς τῷ κόσμῳ»⁷⁹.

τὸν ἐκ τῶν ἀλόγων δερμάτων ἡμῖν ἐπιβληθέντα». Καὶ ἐξηγεῖ: «δέρμα δὲ ἀκούων τὸ σχῆμα τῆς ἀλόγου φύσεως νοεῖν μοι δοκῶ, ὃ πρὸς τὸ πάθος οἰκειωθέντες περιεβλήθημεν». Προσδιορίζει δὲ μὲ ἀκόμα μεγαλύτερη σαφήνεια: «Ἔστι δὲ ἃ προσέλαβεν (ὁ ἄνθρωπος) ἀπὸ τοῦ ἀλόγου δέρματος· ἡ μίξις, ἡ σύλληψις, ὁ τόκος, ὁ ῥύπος, ἡ θηλή, ἡ τροφή, ἡ ἐκποίησης, ἡ κατ' ὀλίγον ἐπὶ τὸ τέλειον αὐξησις, ἡ ἀκμή, τὸ γῆρας, ἡ νόσος, ὁ θάνατος»⁸⁰, δηλαδή ὅτι σήμερον ὀνομάζομε βιολογικὴ ζωὴ.

Θὰ ἦταν λάθος νὰ θεωρήσουμε πῶς στὸ κείμενο αὐτὸ γίνεται λόγος ἀποκλειστικά γιὰ τὸ σῶμα, ὅτι οἱ δερμάτινοι χιτῶνες ἐξαντλοῦνται στὸ σῶμα. Ἡ «μίξις», ὁ «τόκος», ἡ «θηλή» καὶ τὰ ἐπόμενα στάδια ἀναπτύξεως τοῦ ἀνθρώπου δὲν ἐξαντλοῦνται στίς σωματικὲς ἐνέργειες, ἐμπεριέχουν καὶ τίς ἐνέργειες ἢ λειτουργίες τῆς ψυχῆς, ποὺ κι αὐτὲς ντύνονται τὸ «ἄλογο σχῆμα» —εἶναι ἐνδεικτικὸ τὸ ὅτι δὲ λέει ἄλογο σῶμα—, χάνουν τὴν ἐλευθερίαν καὶ λογικότητά τους καὶ ξεπέφτουν σὲ ἐνστικτα. Ὁλόκληρος ὁ ψυχοσωματικὸς ὀργανισμὸς τοῦ ἀνθρώπου ἔπαθε μὲ τὴν πτώση ἓνα εἶδος ἐμπλοκῆς, ἐγκλωβίστηκε στὰ δεδομένα τοῦ «ἀλόγου σχήματος».

Ἀποτέλεσμα τοῦ ἐγκλωβισμοῦ αὐτοῦ εἶναι ἡ ἄλογη ἢ παρ-άλογη ζωὴ. Τὰ θεοειδῆ χαρακτηριστικά καὶ οἱ θεοειδεῖς τάσεις τοῦ «κατ' εἰκόνα» ξέφυγαν ἀπὸ τὴ φυσικὴ τους, τὴ σύμφωνη πρὸς τὸ σύμφυτο λόγο τους, κατεῦθυσαν καὶ λειτουργικότητα, διαστράφηκαν, ὑποτάχθηκαν στὴν ἄλογη φύση καὶ τὰ ἰδιώματα τῆς τελευταίας ἐντυσαν, σὰ χιτῶνες ἄλογοι, τὸν ἄν-

θρώπο. Τὰ σαρκοβόρα ζῶα συντηροῦνται μὲ τὸ θυμὸ, γράφει ὁ ἅγιος Γρηγόριος, τὰ πολυγονοῦντα μὲ τὴ φιληδονία· ἡ δειλία σώζει τὰ ἀδύναμα καὶ ὁ φόβος τὰ εὐάλωτα. Αὐτὰ ὅλα καὶ τὰ παρόμοια «διὰ τῆς κτηνώδους γενέσεως συνεισῆλθε τῇ τοῦ ἀνθρώπου κατασκευῇ»⁸¹. Ἔτσι «τῆς ἀλόγου φύσεως ἐπεμίχθη τῷ ἀνθρώπῳ τὰ ἰδιώματα»⁸². Θὰ δοῦμε πῶς κάτω μὲ περισσότερες λεπτομέρειες πῶς ἐγινε αὐτὴ ἡ σύζευξη τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὰ ἰδιώματα τῆς ἀλόγου φύσεως, ποῦ στὸν ἄνθρωπο ἐμφανίζονται καὶ λειτουργοῦν ὡς πάθη*. Ἐδῶ ἀρκεῖ νὰ σημειώσουμε ὅτι ἀποτελεῖ στοιχεῖο τῶν δερματίνων χιτῶνων.

Ἀλλὰ ἡ ζωὴ ποὺ ἐπιβάλλουν στὸν ἄνθρωπο οἱ δερμάτινοι χιτῶνες εἶναι νεκρὴ ἢ βιολογικὴ ἢ ἄλογη ἐπειδὴ, σὲ τελευταία ἀνάλυση, εἶναι ὕλική. Οἱ δερμάτινοι χιτῶνες ταυτίζονται ἀπὸ τὸν ἅγιο Γρηγόριο Νύσσης μὲ τὰ «πρόσκαιρα φύλλα τῆς ὕλικῆς ταύτης ζωῆς, ὅπως τῶν ἰδίων καὶ λαμπρῶν ἐνδυμάτων γυμνωθέντες, κακῶς ἑαυτοῖς συνερράναμεν»⁸³. Ἡ ὕλικότητα αὐτὴ ἀγκαλιάζει ὁλόκληρο τὸν ψυχοσωματικὸ ὀργανισμὸ τοῦ ἀνθρώπου, δὲν ἀναφέρεται —ἀξίζει νὰ σημειωθῇ καὶ πάλι— ἀποκλειστικά στὸ σῶμα. Ὁ ἅγιος Γρηγόριος, συνεχίζοντας τὸ παραπάνω χωρίο, προσδιορίζει τὰ «φύλλα τῆς ὕλικῆς ζωῆς» ὡς τὰς «τρυφὰς καὶ δόξας καὶ τὰς ἐσημέρους τιμὰς καὶ τὰς ὠκυμόρους τῆς σαρκὸς πληροφορίας»⁸⁴ καὶ ἄλλοι ὡς «ἡδονὴν τε καὶ θυμὸν καὶ γαστριμαργίαν καὶ ἀπληστίαν καὶ τὰ

* ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΝ, *Περὶ κατασκευῆς ἀσκήσεως*, 18, PG 44, 192 B: «ὅτι γὰρ ἡ ἄλογος ζωὴ πρὸς συντήρησιν ἑαυτῆς ἠσφαλισθῇ, τοῦτο πρὸς τὸν ἀνθρώπου μπερνεῖσθαι βίαν πάθη ἐγένετο».

ὅμοια»⁸⁵. Ἡ δόξα, ἡ τιμή, ὁ θυμός, δέν εἶναι χαρακτηριστικά τοῦ σώματος*.

Τό σῶμα ἔχει ἀσφαλῶς ντυθῇ τοὺς δερμάτινους χιτῶνες, ἔγινε «παχύ καί στερέμνιον»⁸⁶, χαρακτηρίζεται ἀπό τήν «παχυμερή ταύτην καί βαρεῖαν κάτασκευήν»^{87*}, ἐνῶ στήν ἀνάστασι, ὁπότε θά ξαναβρῇ τελειοποιημένη τήν προπρωτική φύση του, θά «μετακλωσθῇ» ἐπὶ τὸ λεπτότερόν τε καί ἀερῶδες, θά ἀποκατασταθῇ «ἐν ἀμείνονι καί ἐρασμιωτέρῳ κάλλει»⁸⁸.

Ἀλλά καί οἱ ψυχικές λειτουργίες ἔχουν γίνεαι αὐτὲς μαζί με τίς σωματικές «σωματώδεις»^{89*}, ἀποτελοῦν κατὰ τόν ἅγιο Γρηγόριο Νύσσης μαζί με τὸ σῶμα «τῆς καρδίας τὸ κάλυμμα... τὴν σαρκώδη τοῦ παλαιοῦ ἀνθρώπου περιβολήν»^{90*}. «Σάρκα δὲ εἰπών, προσδιορίζει με μεγαλύτερη ἀκρίβεια, τὸν παλαιὸν λέγω ἄνθρωπον, ὃν ἐκδύσασθαι καί ἀποθέσθαι κελεύει ὁ θεὸς Ἀπόστολος»⁹¹, δηλαδή τὸν ἄνθρωπο ἐκεῖνο ποῦ ὁ Ἀπόστολος ὀνομάζει «σαρκικό» ἢ «ψυχικό» σὲ ἀντιδιαστολή πρὸς τὸν «πνευματικό»^{92*}. Σύμφωνα με μιὰ πε-

* Ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος, ἐρμηνεύοντας τὸ παύλειο «οἱ δὲ ἐν σαρκὶ ὄντες Θεὸν ἀρέσκει οὐ δύνανται» (Ρωμ. 8, 8), γράφει: «Σάρκα καὶ ἐνταῦθα οὐ τὸ σῶμα φησὶν, οὐδὲ τὴν οὐσίαν τοῦ σώματος, ἀλλὰ τὸν σαρκικὸν βίον καὶ κοσμητὸν καὶ τροφῆς καὶ ἀσφαλείας γέγοντα, τὸν ἔχον σάρκα ποιοῦντα τὸν ἄνθρωπον». Ἐρμηνεία εἰς τὴν πρὸς Ρωμαίους, ὅμ. 13, 7, PG 60, 517.

** Α' Κορ. 2, 14· 3, 3. Ἐφ. 4, 22. Ρωμ. 8, 8. Βλ. Ἰωάννου Χρυσόστομου, Ἐρμηνεία εἰς τὴν πρὸς Ρωμαίους, ὅμ. 13, 7, PG 60, 517, ὅπου ἐρμηνεύει τὸ Ρωμ. 8, 8: «Ὅτι γὰρ οἱ ἐν πνεύματι περνούμενοι καὶ τὸ σῶμα πνευματικὸν ἐργάζονται, οὕτως οἱ τοῦτου μὲν ἀποτιθέμενοι, γαστρί δὲ καὶ ἡδονῇ δουλεύοντες, καὶ τὴν σὰρκιν αἰσθητὴ ποιοῦσιν, οὐ τὴν οὐσίαν αὐτῆς μεταβάλλοντες, ἀλλὰ τὴν ἐκτέλειαν αὐτῆς ἀπολλόντες».

ριεκτική διατύπωση τοῦ ἁγίου Γρηγορίου, οἱ δερμάτινοι χιτῶνες εἶναι «τὸ φρόνημα τῆς σαρκός»⁹².

Πρόκειται λοιπὸν γιὰ μιὰ γενική σύζευξη τοῦ ἀνθρώπου με τὴν ὕλικότητα, τὴν ἀένανση ροὴ τῶν στοιχείων ποῦ ἀπαρτίζουν τὸν ὕλικό κόσμος, τὴ διαρκὴ κίνηση καὶ ἀλλοίωση, ποῦ τὸν κάνει ἐμπαθὴ καὶ σιὸ σύνολό του «σαρκικό». Καταλαβαίνουμε ἔτσι γιατί γιὰ τὸν ἅγιο ἐπίσκοπο Νύσσης σ' αὐτὴ τὴ νεκρὴ, βιολογική, ἄλογη, ὕλική σαρκικότητα οἱ «τιμές» ποῦ βρίσκει ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἀναπόφευκτα «ἐφήμερες» καὶ γιατί οἱ «πληροφορίες», δηλαδή τὰ στηρίγματα, οἱ βεβαιότητες τῆς «σαρκός» εἶναι «ὠκύμορες», δηλαδή θνητές καὶ γι' αὐτὸ θανατηφόρες.

Πρὶν ντυθῇ τοὺς δερμάτινους χιτῶνες ὁ ἄνθρωπος φοροῦσε στολὴ «θεοῦφαντη»⁹³, τὸ ψυχοσωματικὸ ἔνδυμά του ἦταν ὑφασμένο με τὴ χάρη, με τὸ φῶς καὶ τὴ δόξα τοῦ Θεοῦ. Οἱ πρωτόπλαστοι «τῇ ἀνωθεν ἦσαν δόξῃ ἡμφιεσμένοι... ἡ ἀνωθεν δόξα παντὸς ἱματίου μᾶλλον αὐτοὺς περιέσκεπε»⁹⁴. Πρόκειται γιὰ τὸ ἔνδυμα τοῦ «κατ' εἰκόνα», τὴν με τὴν πνοὴ τοῦ Θεοῦ συγκροτημένη καὶ θεοειδῶς δομημένη προπρωτικὴ ἀνθρώπινη φύση. Στὸ ἔνδυμα ἐκεῖνο ἔλαμπε «ἢ πρὸς τὸ θεῖον ὁμοίωσις», ποῦ τὴ συνιστοῦσαν ὅχι ἓνα «σχῆμα» ἢ ἓνα «χρῶμα», ἀλλὰ ἡ «ἀπάθεια», ἡ «μακαριότητα» καὶ ἡ «ἀφθαρσία», τὰ χαρακτηριστικά με τὰ ὁποῖα «τὸ θεῖον θεωρεῖται κάλλος»⁹⁵.

Ὁ πρωτόπλαστος ἦταν, σύμφωνα με μιὰ περιεκτικώτατη διατύπωση τοῦ ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου, «γυμνὸς τῇ ἀπλότητι»⁹⁶. Αὐτὸ σημαίνει, καθὼς ἐρμηνεύει ὁ ἅγιος Μάξιμος, πῶς τὸ σῶμα του δέν

έκλεινε μέσα του τις ενάντιες μεταξύ τους «ποιότητες», που τραβώντας το τώρα προς διαφορετικές κατευθύνσεις το μαστιγώνουν με τη φθορά και το διαφθείρουν, αλλά «έτέραν, πρέπουσαν αὐτῷ κρᾶσιν... ἀμάχοις καὶ ἀπλαῖς ποιότησιν συνεχομένην». Ήταν «δίχα ροῆς καὶ ἀπορροῆς», ἐλεύθερα ἀπὸ «τῆς ἐφ' ἐκάτερα τούτων κατὰ τὴν τῶν ποιότητων ἐπικράτειαν συνεχοῦς ἀλλοιώσεως» καὶ γι' αὐτὸ δὲν ἦταν ὁμοιο «τῆς κατὰ χάριν ἀθανασίας»⁹¹. Ἄν κατανοήσουμε τὴ «γυμνότητα» ὡς διαφάνεια, μπορούμε νὰ ποῦμε πῶς τὸ σῶμα τοῦ Ἀδάμ ἦταν τόσο ἀπλό, ὥστε ἦταν στὴν πραγματικότητα διαφανές, ἀνοιχτὸ στὴν ὕλική κτίση, δὲν τῆς ἔφερνε καμμιὰ ἀντίσταση, κι ὁ κόσμος δὲν ἔφερε σ' αὐτὸ καμμιὰ ἀντίσταση, τοῦ ἦταν παραδομένος. Κρατώντας τὴν ἰδιοσυστασία καὶ ἑτερότητά του ὡς πρὸς τὸν κόσμο, τὸ ἀνθρώπινο σῶμα δὲν εἶχε ὥστόσο καμμιὰ ἀπόσταση ἀπὸ αὐτόν.

Καὶ ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου ἦταν ἀνοιχτὴ στὶς ἀγγελικὲς δυνάμεις καὶ τὸ Θεό, δὲν ἔφερε ἀντίσταση, ἐπικοινωνοῦσε ἀνετα τόσο μὲ τὸν ἀγγελικὸ πνευματικὸ κόσμο, ὅσο καὶ μὲ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ. Ὑπῆρχε τότε, γράφει ὁ θεηγόρος ἐπίσκοπος Νύσσης, μιὰ ἐνιαία χοροστασία τῆς λογικῆς φύσεως, ἀγγελικῆς καὶ ἀνθρώπινης, «πρὸς ἓνα βλέπουσα τὸν τοῦ χοροῦ Κορυφαῖον καὶ πρὸς τὴν ἐκεῖθεν ἐνδιδομένην... ἀρμονίαν τὸν χορὸν ἀνελίσσουσα». Ἀλλὰ «τὴν ἐνθεον ἐκείνην διέλυσε τοῦ χοροῦ συνῳδιαν» ἡ ἁμαρτία, ποὺ ἀπλώσε κάτω ἀπὸ τὰ πόδια τῶν πρώτων ἀνθρώπων, «τῶν ἐν ταῖς ἀγγελικαῖς δυνάμεσι συγχορευόντων», τὴ γλίστρα τῆς ἀπάτης, κι ὁ ἀνθρώπος ἔπεσε, ἀναμίχθηκε μὲ τὴ λάσπη, αὐτομόλησε πρὸς τὸν ὄφι, ντύθηκε τὰ νεκρά δέρ-

ματα κι ἐγινε «πίδμα». Ἔτσι «διεσπάσθη τῆς πρὸς τοὺς ἀγγέλους συναθείας ὁ ἀνθρώπος»⁹². Μὲ παραπλήσιο τρόπο διασπάστηκε καὶ ἡ συνάφεια τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὴν ὕλική κτίση.

Φθάνουμε ἔτσι σ' ἓνα δεύτερο σημεῖο τῆς μελέτης μας. Νὰ δοῦμε ἀναλυτικώτερα πῶς ἐγινε ἡ παραπάνω διάσπαση καὶ ἡ ἀντίστοιχη σύζευξη μὲ τὸ «ἄλογο σχῆμα», νὰ ἐρευνήσουμε δηλαδὴ κατὰ τρόπο πιὸ συγκεκριμένο πῶς τὸ προπιωτικὸ θεοειδές καὶ θεοῦφαντο ἐνδύμα τοῦ ἀνθρώπου μετατράπηκε σὲ δερματίνους χιτῶνες. Κι ἔτσι, ἴσως φωτισθοῦν μερικὰ ἀκόμη σημεῖα τοῦ ἀρχικοῦ ἐρωτήματος, τοῦ ποῖο δηλαδὴ εἶναι τὸ πραγματικὸ ἀνθρωπολογικὸ περιεχόμενο τῶν δερματίνων χιτῶνων.

II

Θὰ στηριχθοῦμε στὸ σημεῖο αὐτὸ στὸν ἅγιο Μάξιμο τὸν Ὁμολογητή.

Κατὰ τὸ μεγάλο αὐτὸ διδάσκαλο, τὸ κεντρικὸ χαρακτηριστικὸ τοῦ κατὰ φύσιν ἀνθρώπου εἶναι μιὰ σχετικὴ ἢ ἀκριβέστερα δυναμικὴ ἐνότητα, ποὺ ὁ ἀνθρώπος καλεῖται «διὰ τῆς τῶν φυσικῶν δυνάμεων εὐχρηστίας»⁹³ νὰ ὑψώσῃ σὲ πραγματωμένη ἐν ἐνεργείᾳ πλήρη ἐνότητα τοῦ ἑαυτοῦ του καὶ τοῦ κόσμου ἐν τῷ Θεῷ.

Ἐξηγεῖ ὅτι ὑπάρχει ἤδη ἡ δυναμικὴ αὐτὴ ἐνότητα ἀνάμεσα στὸν ὕλικό κόσμο καὶ τὸ σῶμα τοῦ ἀνθρώπου, στὸ σῶμα καὶ τὴν ψυχὴ, τὴν ψυχὴ καὶ τὸ Θεό. Γνωρίζουμε, γράφει, «μέσσην κειμένην Θεοῦ καὶ ὅλης

τήν ψυχὴν, καὶ πρὸς ἄμφω ἐνοποιοῦς δυνάμεις ἔχουσιν»¹⁰⁰. Ὁ Ἀδάμ, κάνοντας ὀρθὴ χρῆση τῶν ἐνοποίων αὐτῶν δυνάμεων, εἶχε ὡς σκοπὸ νὰ πραγματώσῃ ἐνεργητικὰ τὴν ἐν δυνάμει ἐνότητα, ἐνοποιώντας κι ἔτσι καταργώντας τὶς τέσσερες μεγάλες διαιρέσεις τοῦ συμπαντος: τὴ διαίρεση τοῦ ἀνθρώπου σὲ ἄρρεν καὶ θῆλυ, τῆς γῆς σὲ παράδεισο καὶ οἴκουμένη, τῆς αἰσθητῆς φύσεως σὲ γῆ καὶ οὐρανό, τῆς κτιστῆς φύσεως σὲ νοητὰ καὶ αἰσθητά, καὶ τελικά τὴν πέμπτη, ὕψιστη καὶ ἄρρητη διαίρεση ἀνάμεσα σὲ κτίση καὶ Κτίστη^{101*}.

Σ' ἓνα ἄλλο ἐξαιρετικά πυκνὸ κείμενο, ποῦ θὰ ἐπιχειρήσουμε νὰ παρουσιάσουμε ἐρμηνεύοντάς το κάπως στὴ συνέχεια¹⁰², ὁ ἅγιος Μάξιμος περιγράφει λεπτομερέστερα τὴν ἀρχικὴ κατὰ φύσιν δυναμικὴ ἐνότητα καὶ διευκρινίζει πῶς συγκεκριμένα τὸν τρόπο τῆς ὁλοκληρωσῆς της. Διδάσκει ὅτι ὑπάρχει μιά «κατὰ φύσιν» ἀντιστοιχία ἀνάμεσα στὶς δυνάμεις τῆς ψυχῆς καὶ τὶς αἰσθήσεις τοῦ σώματος, ἀνάμεσα π.χ. στὴ νοερὴ δύναμη τῆς ψυχῆς, τὸ νοῦ, καὶ τὴν ὀπτικὴ αἴσθηση, στὴν ἐπιθυμητικὴ δύναμη καὶ τὴ γευστικὴ αἴσθηση, τὴ ζωτικὴ δύναμη καὶ τὴν ἀπτικὴ αἴσθηση κλπ. Σ' αὐτὲς τὶς σωματικὲς αἰσθήσεις, ποῦ ἐκδηλώνονται πρὸς τὰ ἔξω μὲ τὰ ἀντίστοιχα αἰσθητήρια ὄργανα, ἡ ψυχὴ κατὰ τρόπο ὀργανικὸ «ἐπιοχεῖται διὰ τῶν αὐτῆς δυνάμεων» καὶ μέσα ἀπὸ τὶς σωματικὲς αἰσθήσεις οἱ δυνάμεις τῆς ψυχῆς «διαβιβάζονται» στὸν αἰσθητὸ ὕλικό κόσμο. Ἔτσι ἡ ψυχὴ, ἂν χρησιμοποιήσῃ σωστά τὶς αἰσθήσεις, μπορεῖ «διὰ τῶν οἰκείων αὐτῆς δυνάμεων» ὄχι μόνον νὰ ὀργανώσῃ καὶ κυβερνήσῃ τὸν κόσμο ἀφήνοντάς τον ἔξω ἀπὸ τὸν ἑαυτὸ της, ἀλλὰ, καὶ αὐτὸ εἶναι τὸ βασικό,

ἔχει τὴ δυνατότητα νὰ μεταβιβάσῃ «πρὸς ἑαυτὴν σοφῶς πᾶν τὸ ὁρώμενον, ἐν ᾧ κέκρυπται ὁ Θεὸς σιωπῇ κηρυττόμενος».

Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ δημιουργοῦνται οἱ τέσσερες γενικὲς ἀρετὲς, ποῦ δὲν εἶναι ἀπλῶς ψυχικὲς ιδιότητες, ἀλλὰ ἐμπράγματα, ἐνυλες θὰ λέγαμε καταστάσεις, ἀσοῦ δημιουργοῦνται ἀπὸ τὴ συνένωση, ἀκριβέστερα τὴ συνύφανση («συμ-πλοκή») τῶν δυνάμεων τῆς ψυχῆς, τῶν ἀντιστοιχῶν αἰσθήσεων καὶ αἰσθητηρίων ὀργάνων τοῦ σώματος καὶ τῶν ἐνεργειῶν τῶν αἰσθήσεων μέσα ἀπὸ τὶς ὁποῖες ἡ ψυχὴ ἀγκαλιάζει τὰ αἰσθητὰ πράγματα. Πρώτη ἀρετὴ εἶναι ἡ φρόνηση, ποῦ δημιουργεῖται ἀπὸ τὴ συνύφανση τῆς νοερῆς καὶ λογικῆς δυνάμεις τῆς ψυχῆς μεταξύ τους, μὲ τὴν ὀπτικὴ καὶ ἀκουστικὴ αἴσθηση τοῦ σώματος, ἀλλὰ καὶ μὲ τὶς ἀντιστοιχὲς ἐνέργειες, τὴ γνωστικὴ ποῦ εἶναι ἡ ἐνέργεια τῆς γνωστικῆς δυνάμεις καὶ τὴν ἐπιστημονικὴ ποῦ εἶναι ἡ ἐνέργεια τῆς λογικῆς δυνάμεις. Μὲ τὴ φρόνηση, ἡ ψυχὴ συγκεντρώνει μέσα της τοὺς λόγους τῶν αἰσθητῶν πραγμάτων κι ἔτσι τὰ ἐνώνει μὲ τὸν ἑαυτὸ της. Κατὰ παρόμοιο τρόπο δημιουργοῦνται οἱ τρεῖς ἄλλες γενικὲς ἀρετὲς, ἡ δικαιοσύνη, ἡ ἀνδρεία καὶ ἡ σωφροσύνη.

Στὴ συνέχεια, μὲ τὴ συνένωση τῶν δύο πρώτων ἀρετῶν, τῆς φρονήσεως καὶ τῆς δικαιοσύνης, ποῦ περιέχουν ἤδη ὅπως εἶδαμε συννοασμένες ἡ κάθε μιά μέσα της τὶς σχετικὲς δυνάμεις τῆς ψυχῆς, τὶς ἀντίστοιχες σωματικὲς αἰσθήσεις καὶ τὶς ἐνέργειες τῶν αἰσθήσεων πᾶντα στὰ πράγματα, δημιουργεῖται ἡ γενικώτερη ἀρετὴ τῆς σοφίας, ποῦ εἶναι ἡ συνισταμένη ὅλων τῶν γνωστικῶν δυνάμεων καὶ αἰσθήσεων —θὰ λέ-

γάμε τῶν γνωστικῶν νυχοσωματικῶν λειτουργιῶν τοῦ ἀνθρώπου—, ἀλλὰ καὶ τῶν ἐνεργειῶν τῶν δυνάμεων αὐτῶν ἢ τῶν καρπῶν ποὺ γεννιοῦνται ἀπὸ τῆ συνάντησης τῶν γνωστικῶν λειτουργιῶν μὲ τὰ πράγματα, ποὺ εἶναι αἱ γνώσεις. Καὶ μὲ τὴ συνύφανση τῶν δύο ἄλλων γενικῶν ἀρετῶν, τῆς ἀνδρείας καὶ τῆς σωφροσύνης, δημιουργεῖται ἡ γενικώτερη ἀρετὴ τῆς πραότη-
τας, ποὺ, ἀποτελώντας τὴν ἑναρμόνιση καὶ συνιστα-
μένη ὅλων τῶν ἐνεργητικῶν δυνάμεων τῆς ψυχῆς, τῶν ἀντιστοιχῶν αἰσθήσεων τοῦ σώματος καὶ τῶν ἐνεργειῶν τῶν αἰσθήσεων, ὀνομάζεται καὶ ἀπάθεια, γιατί δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ «θυμοῦ καὶ ἐπιθυμίας παν-
τελὲς πρὸς τὰ παρὰ φύσιν ἀκινήσια».

Οἱ δύο αὐτὲς γενικώτερες ἀρετὲς, ποὺ θὰ μπορούσαμε νὰ τίς ὀνομάσουμε καὶ πνευματοῦλικές καταστάσεις ἢ ψυχοσωματικὲς λειτουργίες τοῦ ἀνθρώπου, μὲ ὅλα ὅσα, ὅπως εἶδαμε, κατὰ τρόπο πραγματικὸ ἐμπεριέχουν, συνάγονται «εἰς τὴν πασῶν γενικωτά-
των ἀρετὴν, τὴν ἀγάπην». Ἡ ἀγάπη, ὡς «ἐνοποιητικὴ» ἀρετὴ ποὺ εἶναι, συγκεντρώνει τὰ πάντα, δηλαδὴ τόσο τὰ ἀρχικὰ στοιχεῖα (ψυχὴ καὶ δυνάμεις τῆς ψυχῆς, σῶμα καὶ σωματικὲς αἰσθήσεις, ἐνέργειες τῶν αἰσθήσεων πάνω στὰ πράγματα καὶ τοὺς λόγους τῶν ἰδίων τῶν πραγμάτων), ὅσο καὶ τὴν κίνηση ὅλων αὐτῶν πρὸς τὸ τέλος τους (τίς γενικὲς καὶ γενικώτερες ἀρετὲς ποὺ εἶδαμε ὅτι εἶναι ἐμπράγματα καταστάσεις) σὲ μιὰ ἐνιαία σύνθεση, σὲ μιὰ τελικὴ καὶ ἀπλὴ ἐνότητα ποὺ λαβαίνει χώρα ἐν τῷ Θεῷ. Αὐτὸ τὸ κάνει ἡ ἀγάπη ἐπειδὴ εἶναι ἀρετὴ «ἐκστατικὴ... καὶ διαφερόντως ἐπὶ πᾶσι θεοποιητικὴ».

Ἔτσι ἡ ψυχὴ, ἀνακεφαλαιώνει ὁ ἅγιος Μάξιμος,

χρησιμοποιώντας «ὡςπερ ὀχήματα λογικά τῶν αὐτῆς δυνάμεων» τίς αἰσθήσεις, συλλαμβάνει μ' αὐτὲς τὰ αἰσθητὰ καὶ οἰκειώνει τοὺς λόγους τους, τίς ἴδιες δὲ τίς δυνάμεις τῆς, μὲ ὅλα ὅσα τώρα αὐτὲς περιέχουν, τίς ἐνώνει μὲ τίς ἀρετὲς καὶ τοὺς κρυμμένους μέσα στίς τελευταῖες θεϊκοὺς λόγους, γιατί οἱ ἀρετὲς δὲν εἶναι ἀπλὰ ἀνθρώπινες ἀλλὰ θεανθρώπινες καταστάσεις. Καὶ ὁ πνευματικὸς νοῦς ποὺ βρίσκεται μέσα στοὺς θεϊκοὺς λόγους ὡθεῖ μέσα ἀπὸ ὅλα τὴν ψυχὴ καὶ «ὁ-
λην ὅλῳ δίδωσι τῷ Θεῷ. Ὁ δὲ Θεὸς ταύτην δι' ὅλου περιλαβὼν μετὰ τοῦ συμπεφυκότος αὐτῇ σώματος ἀνα-
λόγως αὐτὰ ἐξομοιοῖ ἑαυτῷ»¹⁰¹.

Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ «περὶ τὴν μίαν τοῦ ἀνθρώπου φύσιν συννεύοντα» μποροῦν νὰ συγκεντρωθοῦν σὲ ἕνα τὰ πολλὰ καὶ νὰ ἀποδειχθῇ «εἰς τῶν ὅλων Δημιουργός, ἀναλόγως διὰ τῆς ἀνθρωπότητος πᾶσιν ἐπιβατεύων τοῖς οὖσι» καὶ νὰ γίνῃ «τὰ πάντα ἐν πᾶσιν αὐτός ὁ Θεός, πάντα περιλαβὼν καὶ ἐνυποστήσας ἑαυ-
τῷ»¹⁰².

Αὐτὸς εἶναι ὁ κατὰ οὖσιν κατ' εἰκόνα Θεοῦ ἄνθρωπος, αὐτὴ ἡ φυσικὴ του λειτουργικότητα, τὸ κατὰ φύσιν ἔργον καὶ ὁ σκοπὸς του. Ὅταν ξεφύγῃ ἀπὸ τὴν κατεύθυνση αὐτὴ πέφτει στὸ παρὰ φύσιν.

Εἶναι ἡ περίπτωση τοῦ Ἀδάμ. Ὁ πρωτόπλαστος δὲν κινήθηκε πρὸς τὸ Θεό, τὸ Ἀρχέτυπο, τὴ φυσικὴ ἀρχὴ του, ἀλλὰ πρὸς κατεύθυνση ἀντίθετη. Πράγμα ποὺ ἀντέστρεψε, ὅπως ἦταν φυσικό, καὶ τὴ λειτουργικότητα τοῦ ψυχοσωματικοῦ ὀργανισμοῦ του. Ἀφοῦ μετατοπίστηκε τὸ σημεῖο ἀναφορᾶς ἢ Ἐλξεως τοῦ ἀνθρώπου, οἱ δυνάμεις τῆς ψυχῆς δὲν χρησιμοποιοῦν πιά τίς ἐνέργειες τῶν αἰσθήσεων, ἀλλὰ χρησιμοποιοῦνται

ἀπό αὐτές. Ἄντί ἡ ψυχὴ διὰ τῶν αἰσθήσεων νά συγκεντρώσῃ μέσα τῆς καὶ στή συνέχεια μέσα στοῦ Θεοῦ καὶ νά ἐνώσῃ ἔτσι ὅλα τὰ ἀπὸ τῆ φύσιν τοὺς διηρημένα, ἔλκεται ἀπὸ τὰ αἰσθητὰ καὶ αἰχμαλωτίζεται τελικὰ διὰ μέσου τῶν αἰσθήσεων ἀπὸ αὐτά. Ἔτσι ἐπικρατεῖ ἡ διάσπαση. Ὁ ἄνθρωπος, αὐτὸ τὸ «ὥσπερ τι τῶν δ-λῶν συνεκτικώτατον ἐργαστήριον»¹⁰⁴, ὁ «οἶσινεί σύνδεσμός τις φυσικός»¹⁰⁵ τῶν πάντων, μὲ τὴν παραίτησή του ἀπὸ τὸ κατὰ φύσιν ἔργο του καὶ τὴν παρὰ φύσιν ὑποταγὴ του στὸν αἰσθητὸ κόσμον, διέσπασε καὶ τὴ σχετικὴ ἡ δυναμικὴ ἐνότητα ποὺ ἡ ὑπαρξὴ του, ὡς εἰκόνα τοῦ Θεοῦ, δημιουργοῦσε ὅπως εἶδαμε μέσα στοῦ σύμπαν. «Παραχρησάμενος τῇ δοθείσῃ αὐτῷ φυσικῇ δυνάμει πρὸς ἑνωσιν τῶν διηρημένων, τὴν τῶν ἡνωμένων μᾶλλον διαίρεσιν» ἐδημιούργησε¹⁰⁷.

Ἀλλὰ ὅταν ἡ ψυχὴ αἰχμαλωτίζεται ἀπὸ τὰ αἰσθητὰ, οἱ ἐνέργειες τῶν αἰσθήσεων, οἱ ἴδιες οἱ αἰσθήσεις καὶ μέσα ἀπὸ αὐτές οἱ ἀντίστοιχες δυνάμεις τῆς ψυχῆς ντύνονται τὴ μορφή τῶν αἰσθητῶν, ἀφοῦ ὑποκύπτουν σ' αὐτά, καὶ μορφοποιοῦνται ἀνάλογα μὲ αὐτά. «Διὰ μέσης σαρκὸς πρὸς τὴν ὅλην ἡ ψυχὴ παρὰ φύσιν κινουμένη τὴν χοικὴν μορφήν ὑποδύεται»¹⁰⁸. Εἶναι αὐτὸ ποὺ ὀνομάσαμε παραπάνω, μελετώντας τὸν ἅγιο Γρηγόριο Νύσσης, σύζευξη μὲ τὸ «ἄλλοιο σχῆμα». Ἀποτέλεσμα αὐτῆς τῆς σύζευξης εἶναι ἡ ἄλλοιο ζωὴ ποὺ χαρακτηρίζεται, ὅπως μᾶς δίδαξε ἤδη ὁ ἅγιος ἐπίσκοπος Νύσσης, ἀπὸ τὰ πάθη. Ὁ ἅγιος Μάξιμος ἐξηγεῖ καὶ τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο δημιουργοῦνται τὰ πάθη.

Ὅταν ὁ νοῦς, γράφει, ἀρνηθῇ τὴν κατὰ φύσιν πρὸς τὸ Θεὸ κίνησιν του, μὴ ἔχοντας ποῦ ἄλλοῦ νά κινηθῇ, παραδίδεται στὴν αἰσθησιν, κι αὐτὴ τὸν ἐξαπατᾷ ἀδιά-

κοπα περιπλανώντας τὸν στίς ἐπιφάνειες τῶν αἰσθητῶν «οὐκ ὄν λήθην τῶν φυσικῶν ἀγαθῶν λαμβάνουσα (ἡ ψυχὴ) περὶ τὰ αἰσθητὰ τὴν ὅλην αὐτῆς ἐνέργειαν καταστρέφει*, θυμοὺς καὶ ἐπιθυμίας καὶ ἡδονὰς διὰ τῶν εἰρημένων ἀπρεπεῖς ἐφευρίσκουσα». ΓΙΑΤΙ ἡ ἡδονὴ δὲν εἶναι παρὰ ἓνας «τρόπος αἰσθητικῆς ἐνεργείας κατ' ἐπιθυμίαν ἄλογον συνιστάμενος». Ἡ ἄλλοιο ἐπιθυμία, δ-ταν ἐπικαθῇ στὴν αἰσθησιν, τὴ μετατρέπει σὲ ἡδονή, προσθέτοντάς τῆς μορφή, «εἶδος» ἄλλοιο. Ἡ αἰσθησιν, πάλι, ποὺ κινεῖται σύμφωνα μὲ τὴν ἄλλοιο ἐπιθυμία, δημιουργεῖ μὲ τὴν πρόσληψη τοῦ αἰσθητοῦ τὴν ἡδονή¹⁰⁹.

Καὶ σὲ ἄλλο κείμενο, μιλώντας ἄμεσα γιὰ τὸν Ἀδάμ: «Οὕτω δὲ παραβάτης γενόμενος (ἔχοντας ἄλλα-ξει κατεῦθυνση) καὶ τὸν Θεὸν ἀγνοήσας, πρὸς ὅλην τὴν αἰσθησιν ὅλην ἀπρίξ ἀναμιξας τὴν νοερὰν δύναμιν, τὴν σύνθετον καὶ ὀλέθριον πρὸς πάθος ἐνεργουμένην τῶν αἰσθητῶν ἐπεσπάσατο γνῶσιν, καὶ παρασυνεβλήθη τοῖς κτήνεσι τοῖς ἀνοήτοις καὶ ὁμοιώθη αὐτοῖς, τὰ αὐτὰ αὐτοῖς κατὰ πάντα τρόπον καὶ ἐνεργῶν καὶ ζῆ-

* «Τὸ ρῆμα σημαίνει μιὰ τροπὴ ἀντίθετη πρὸς τὴ φύσιν, μιὰ ἀνατροπὴ, ὅπως ἀνατρέπεται ἓνα ἄμολι καὶ πᾶνε οἱ τροχοὶ πηλὰ, καὶ γι' αὐτὸ μιὰ ἀλλοίωση, μιὰ καταστροφή. Ἡ ψυχὴ, στρέφοντας ὅλη τὴν ἐνεργητικότητά της ἀντίθετα πρὸς τὴ φύσιν, δηλαδὴ πρὸς τὰ αἰσθητὰ πράγματα, τὴν ἀνατρέπει ἐφευρίσκοντας μνηστικὰς, πόθους, ἡδονὰς ἀντίθετα πρὸς τὴ φύσιν. Εἶναι μορφὴς κινήσεως ἀλλοιωμένους καὶ βλαβερούς. Σχόλιο τοῦ καθηγητῆ Α. Στανιλοῦ ἀπὸ τὸ βιβλίου: ΜΑΞΙΜΟΥ ΟΜΟΛΟΓΗΤΟΥ, Φιλοσοφικὰ καὶ θεολογικὰ ἐρωτήματα (Ἐπὶ τῆς πηγῆς, 4), Ἀθήναι 1978, σ. 249. Στὸ βιβλίο αὐτὸ ἐκδίδεται τὸ ἔργο τοῦ ἁγίου Μαξίμου Περὶ διαφόρων ἀρεσκῶν τῶν ὁρίων ἀνοησίας καὶ Τρημύρας, μὲ παράλληλη νισαλλοιτικὴ μετάφραση, εἰσαγωγή καὶ σχόλια.

τῶν καὶ βουλόμενος καὶ πλέον εἰς ἀλογίαν ἔ-
χων^{α*}112.

* Στὸ σημεῖο αὐτὸ ὅς μὲς ἐπιτρέψῃ ὁ ἀναγνώστης ἓνα προσιπετικὸν σχόλιο. Προσπαθώντας νὰ προσεγγίσουμε τὰ παραπάνω κείμενα τοῦ ἁγίου Μαξίμου περάσαμε ἀπὸ σκληρὴ δοκιμασία. Ἦταν δόνατο νὰ διασθῇ τὸ περιεχόμενόν τους καὶ νὰ μὴ στῇ γραμμὴ ἐπούτεν τοῦ δοκιμίου, ποῦ ὥστόσο εἶναι γραμμὴ ποῦ ἀπορρεῖ καθαρὰ ἀπὸ τὰ ἴδια τὰ κείμενα. Ἡ δυσκολία ὀφείλεται στὸ γεγονὸς ὅτι ὁ λόγος τοῦ μεγάλου διδασκάλου εἶναι τόσο πυκνὸς καὶ πολυσήμαντος, ὥστε νοιώθεις τὴν κάθε λέξη νὰ σοῦ ξεχώνεται ἐξῆς καὶ ἰσχυρὰ, πάνω καὶ κάτω, νὰ σὲ τραβᾷ ταυτοχρόνως σὲ δύο-τρεῖς κατευθύνσεις, νὰ σοῦ ζητήσῃ νὰ κινηθῇς τὴν ἴδια στιγμή σὲ δύο-τρεῖς ἐπίπεδα. Γι' αὐτὸ παρακαλοῦμε τὸν ἀναγνώστη νὰ μὴ βασισθῇ στὴ δική μας παρουσίαση, ἀλλὰ νὰ μελετήσῃ τὰ ἴδια τὰ κείμενα, ποῦ ν' αὐτὸν ἀκριβῶς τὰ λόγια παρουσιάζουμε στὸ τέλος τοῦ βιβλίου. Θὰ δῇ σ' αὐτὸ πῶς ἡ κοσμολογία τοῦ Πλάτωνα καὶ ἡ ἀνθρωπολογία τοῦ Ἀριστοτέλη, ποῦ οἱ ἀπηχήσεις τους εἶναι φανεραῖς, διαμέζονται, σπάζουν ὡς πιστεύματα, καὶ τὰ ἀληθινὰ στοιχεῖα τοῦ περιέχουν, ἀναποσώμενα, βοηθοῦν στὴ φανέρωσιν τῆς πραγματικῆς σχέσης ποῦ ὑπάρχει ἀνάμεσα στὸ εἰσθητὸν καὶ τοὺς λόγους τους, στὴν ὅλη καὶ τὰ εἶδος, κλπ. Τὰ στοιχεῖα ἀκριβῶς αὐτὰ χρησιμοποιοῦνται ἀπὸ τὸν ἅγιον Μαξίμον ὡς κατηγορήματα ἢ, ἀκριβέστερα, ὡς πραγματικότητες νὰ νὰ χτισθῇ μ' αὐτὰ πέτρα-πέτρα ἡ γέφυρα ποῦ ἐνώνει τὸ κτιστὸ μὲ τὸ ἀκτιστό. Καὶ ἡ γέφυρα αὐτὴ, κάνει οὐνεπὶ ὁ ἅγιος Μαξίμος, εἶναι δυναμικὴ καὶ μπορεῖ νὰ γίνῃ πραγματικὰ ὁ ἄνθρωπος. Προσιπετικὰ δὲν ἔχουμε συναντήσῃ ἀκριβέστερη περιγραφή τοῦ συνδέσμου τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὸ Θεὸ καὶ μὲ τὸν κόσμον, μεγαλύτερη ἐκτίμησιν καὶ ὁφειλότερη θεώρησιν τοῦ ἀνθρώπου.

Πραγματικὰ στὸ ρεαλισμὸν τους τὰ κείμενα, εἶναι ταυτοχρόνως φοινιστικὰ πολλῶν ἄλλων πραγματικότητων. Ἡ σύνδεσιν π.χ. τῆς βουλητικῆς δυνάμεως τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὴν θεωρητικὴν αἴσθησιν, ποῦ παρακαμψαμε στὴν παρουσίασιν ποῦ κάναμε παραπάνω, δείχνει τὸ γιατί ἡ τεχνικὴ τῆς νεορῆς προσευχῆς, ἀλλὰ καὶ οἱ ἡσκητικὲς τεχνικὲς ἄλλων παραδόσεων, δίνουν τὴν σημασίαν στὴ ρύθμισιν τῆς ἀναγνωστῆς. Ὁ ἅγιος Μαξίμος προσφέρει μιὰ ἀνθρωπολογικὴ θεμελίωσιν τῆς νεορῆς προσευχῆς. Τέτοιους θεμελιώσεις τοῦ λόγου τοῦ ἁγίου ὁ ἀναγνώστης θὰ βρῇ στὰ κείμενά του πολλὰς.

III

Μὲ τὰ τελευταῖα κείμενα δίδεται νομίζουμε ἱκανοποιητικὴ ἀπάντησιν στὸ ἐρώτημα ποῦ θέσαμε, πῶς δηλαδὴ ἐγινε ἡ σύζευξιν τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὸ ἄλογο σχῆμα, πῶς οἱ φυσικὲς εἰκονικὲς δυνάμεις καὶ δυνατότητες τοῦ ἀνθρώπου μετατράπηκαν σὲ δερματίνους χιτῶνες.

Ἀλλὰ πρὶν πάντα χρησιμοποιήσαμε μερικὰ χωρία στὰ ὁποῖα παρουσιάζεται ὁ Θεὸς κατὰ τρόπο ἐνεργητικὸ νὰ περιβάλλῃ τοὺς πρωτόπλαστους μὲ τοὺς δερματίνους χιτῶνες. Καὶ αὐτὰ δὲν εἶναι ἀπλὸ σχῆμα λόγου, ἀφοῦ ἡ διατύπωση τῆς ἰδίας τῆς ἁγίας Γραφῆς εἶναι κατηγορηματικὴ: «Καὶ ἐποίησε Κύριος ὁ Θεὸς τῷ Ἀδάμ καὶ τῇ γυναικὶ αὐτοῦ χιτῶνας δερματίνους καὶ ἐνέδυσεν αὐτούς» (Γεν. 3, 21). Ἄν ὅμως οἱ δερματίνων χιτῶνες εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα τῆς φυσικῆς διαδικασίας μέσα ἀπὸ τὴν ὁποία ὁ ἁμαρτωλὸς καταντᾷ στὴ σύζευξιν μὲ τὸ ἄλογο σχῆμα καὶ στὴν ἐπακόλουθον περιβολὴ τῶν νεκρῶν δερμάτων, πῶς γίνεται νὰ περιβᾷ ὁ Θεὸς τὸν πεπτωκότα ἄνθρωπον μὲ τὰ δέρματα αὐτά; Στὴν ἀντίθεση αὕτη κρύβεται μιὰ μεγάλη ἀλήθεια, ποῦ ἀξίζει νὰ ἐρευνηθῇ.

Εἶδαμε ὅτι κεντρικὸ περιεχόμενον τῶν δερματίνων χιτώνων εἶναι ἡ νεκρότητα, ἡ μετατροπὴ τῆς ζωῆς σὲ ἐπιβίωσιν. Αὐτὸ ἀποτελεῖ ὄντως οὐσιολογικὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἁμαρτίας, δὲν εἶναι δημιουργημα τοῦ Θεοῦ. Ὁ Θεὸς δὲ δημιουργεῖ τὸ κακό¹¹³. Ἀλλὰ ὁ Θεὸς ἀνέχειται (δηλαδὴ ἀποδέχεται συγκαταβατικὰ, κρατᾷ, ὑποβιστάζει) μέσα στὴν ἀπειρὴ ἀγάπην του καὶ τὴν νέα αὐτὴ κατάστασιν καὶ τὴν μετατρέπει σὲ εὐλογία. Μεταβάλλει, ὅτι εἶναι ἀποτέλεσμα ἀρνήσεως καὶ κατὰ

συνέπεια ἀρνητικό σέ σχετικά θετικό, ἐν ᾧ τῆς τελικῆς μεταμόρφωσής του. «Ὅτι καί τοῖς γινομένοις κακοῖς ἀγαθοπρεπῶς κέχρηται ὁ Θεός πρὸς διόρθωσιν ἡμῶν»¹¹². Τὸ κακὸ, ποὺ δὲν εἶναι ἀπὸ μόνο του «οὔτε ὄν» οὔτε πολὺ περισσότερο «ὄντων ποιητικόν», κάτω ἀπὸ τὴν καταλυτικὴ καὶ ἀναστοιχειωτικὴ τῶν πάντων ἀγάπη τοῦ Ἀγαθοῦ μπορεῖ νὰ γίνη, κατὰ τὴ συγκλονιστικὴ ἔκφραση τοῦ ἁγίου Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου, «καὶ ὄν καὶ ἀγαθὸν καὶ ἀγαθῶν ποιητικόν»¹¹³.

Ἔτσι ὁ ἀπειροδύναμος Θεός χρησιμοποιεῖ τὴ νέα κατάσταση ὡς ἓνα ἀπὸ τοὺς πολλοὺς δρόμους ποὺ γνωρίζει ἡ φιλεὺσπλαχνη καὶ πολυποικίλη σοφία του γιὰ νὰ ὁδηγήσῃ τὴν ἀνθρωπότητα στὸ μεγαλύτερο καλὸ, τὸν Χριστό, ὁ ὁποῖος θὰ πραγματοποιήσῃ μὲ καινούργιο παραδοξότερο καὶ θεοπρεπέστερο τρόπο τὸν ἀρχικὸ προορισμὸ ποῦ, κάνοντας κακὴ χρῆση τῶν φυσικῶν του δυνάμεων, δὲν πραγματοποιήσῃ ὁ Ἀδάμ¹¹⁴. Καὶ προσφέρει αὐτῇ τῇ σχετικά θετικῇ κατάστασι τῶν δερματίνων χιτώνων ὡς δευτέρη εὐλογία στὸν αὐτοεξόριστο ἄνθρωπο, τὴν προσθέτει σὰ δευτέρη φύση στὴ φύση του, γιὰ νὰ μπορέσῃ κάνοντας σωστὴ χρῆση τῆς νὰ ἐπιβιώσῃ καὶ νὰ πραγματοποιήσῃ τὸν ἀρχικὸ του προορισμὸ ἐν Χριστῷ. «Ὁ γὰρ χιτὼν τῶν ἔξωθεν ἡμῖν ἐπιβαλλομένων ἐστί, πρὸς καιρὸν τὴν ἑαυτοῦ χρῆσιν παρέχων τῷ σώματι, οὐ συμπεσυχὼς τῇ φύσει. Οὐκοῦν ἐκ τῆς τῶν ἀλόγων φύσεως ἡ νεκρότης οἰκονομικῶς περιετέθη τῇ εἰς ἀθανασίαν κτισθείσῃ φύσει»¹¹⁵.

Ἐξ ἄλλου ἡ πτώση, ταυτόχρονα μὲ τὸ φυσικὸ χαρακτήρα ποὺ μελετήσαμε παραπάνω, ἔχει καὶ ἠθικὸ περιεχόμενο. Ἡ ἁμαρτία εἶναι ἐπανάσταση καὶ ὑ-

βρις κατὰ τῆς δικαιοσύνης τοῦ Θεοῦ. Δικαιοσύνη τοῦ Θεοῦ εἶναι κατὰ τοὺς πατέρες, ὅπως συνοψίζει τὴ σχετικὴ διδασκαλία τους ὁ Νικόλαος Καβάσιλας τὸ ΙΔ' αἰῶνα, «ἡ τοῦ Θεοῦ περὶ τὸ γένος ἐσχάτη φιλελευθροπία καὶ ἀγαθότης... τὸ πᾶσιν ἀφθόνως τῶν ἀγαθῶν τῶν ἑαυτοῦ μεταδοῦναι καὶ ἡ τῆς μακαριότητος κοινωνία»¹¹⁶. Κατὰ τὸν Καβάσιλα, ἡ Ἀγάπη ποὺ εἶναι ὁ Θεός (Α' Ἰω. 4, 8) δημιουργήσῃ ἐλεύθερα ἐκ τοῦ μηδενὸς τὴν κτίση. Ἡ ἴδια ἡ πράξη τῆς δημιουργίας, ὄντας ἀγαθὴ, εἶχε ὡς ἀποτέλεσμά της ἓνα κόσμος, δηλαδὴ μιὰ τάξη καὶ ἁρμονία, ποὺ ἀποτελεῖ τὴ δικαιοσύνη τῆς κτίσεως. Κατὰ συνέπεια ἀνάμεσα στὴ δικαιοσύνη-ἀγαθότητα τοῦ Δημιουργοῦ καὶ τῇ δικαιοσύνη-τάξη-ἁρμονία τῆς δημιουργίας ὑπάρχει μιὰ πραγματικὴ ἔσω-τερικὴ, εἰκονικὴ σχέση. Ἔτσι ἡ κατὰ τοῦ Θεοῦ ἐξέγερση ἡ ὕβρις τοῦ ἀνθρώπου, μὴ μπορώντας νὰ θίξῃ τὴ δικαιοσύνη τοῦ Θεοῦ —πῶς εἶναι δυνατό τὸ ἄπειρο νὰ πληγῇ ἡ κατὰ ὁποιοδήποτε τρόπο νὰ θιγῇ ἀπὸ τὸ πεπερασμένο;— πλήττει πραγματικὰ τὴν εἰκόνα τῆς θείας δικαιοσύνης μέσα στὴν κτίση, συντρίβει καὶ ἀποδιοργανώνει τὴν εἰκονικὴ ψυχασωματικὴ συγκρότηση καὶ λειτουργικότητα τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὴν τάξη καὶ ἁρμονία τῆς κτίσεως. Ἡ «ὕβρις» εἶναι στὴν πραγματικότητα ἓνα «τραβὰ»¹¹⁷.

Ἀλλὰ, ἀφοῦ ἡ πτώση ἀποτελεῖ πραγματικὰ «ὕβρις», πρέπει νὰ ὑπάρχῃ πραγματικὰ καὶ ἡ ἀντίστοιχη «τιμωρία». «Ἔδει μὲν γὰρ τιμωρίᾳ τινὶ τὴν ἁμαρτίαν καταλυθῆναι καὶ ὄν πρὸς Θεὸν ἐξημάρτομεν τῆς ἀξίας δόντας δίκην ἀπηλλάχθαι τῶν ἐγκλημάτων»¹¹⁸. Ὅμως ἡ τιμωρία ποὺ φυσιολογικὰ ἔρχεται στὸν ὕβριστὴ δὲν προέρχεται ἀπὸ τὴ δικαιοσύνη τοῦ Θεοῦ, ποὺ οὔτε

ἐπλήγη οὐτε ζητάει ἱκανοποίηση, ἀλλὰ ἀπὸ τῆ δικαιοσύνης τῆς κτίσεως. Οἱ νόμοι τῆς τελευταίας συνεχίζουν νὰ λειτουργοῦν, ἀλλὰ ἀποδιοργανωμένα καὶ ἀντεστραμμένα τώρα, καὶ ἐμπλέκουν σ' αὐτὴ τὴν ἀντεστραμμένη λειτουργία τους καὶ τὸν ἄνθρωπο, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ τὸν ταλαιπωροῦν καὶ νὰ τὸν βασανίζουν.

Ἀπὸ αὐτὴ λοιπὸν τὴν ἀποψη ἡ σύζευξη τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὸ ἄλογο σχῆμα καὶ ἡ μετατροπὴ τῶν φυσικῶν του λειτουργιῶν σὲ πάθη, οἱ δερματίνοι χιτώνες, ἀποτελοῦν τὴ «δίκη» (τιμωρία) ποὺ ἡ ἴδια ἡ δικαιοσύνη τῆς κτίσεως ἐπιβάλλει στὸν ἄνθρωπο. Γι' αὐτὸ τὸ λόγο ζητώντας ὁ ἄνθρωπος τὴν ἡδονὴ βρίσκει τὴν ὀδύνη, ζητώντας τὴ ζωὴ βρίσκει τὸ θάνατο. Μελετώντας τὸν ἅγιο Μάξιμο εἶδαμε πῶς γίνεται αὐτό, ὁ ἱερός Καβάσιλας μᾶς ἐξηγεῖ καὶ τὸ γιατί^{119*}.

Ἡ τιμωρία ποὺ ἡ ἀτεγκτὴ δικαιοσύνη τῆς κτίσεως ἐπιβάλλει στὸν ἄνθρωπο θὰ ἦταν αἰώνια, διδάσκει ὁ Καβάσιλας, ἂν δὲν παρενέβαινε ἡ δικαιοσύνη—ἀγαθότητα τοῦ Θεοῦ νὰ διορθώσῃ τὴ δικαιοσύνη τῆς κτίσεως μετατρέποντας φιλόανθρωπα κατὰ τρόπο ἐσωτερικὸ τὴ «δίκη» σὲ «φάρμακο», γιατρεύοντας ἔτσι τὸ «τραῦμα» καὶ τιμωρώντας, καταλύοντας¹²⁰, τὴν «ὕβρι» ποὺ εἶναι ἡ ἁμαρτία. «Πληγὴ δὲ καὶ ὀδύνη καὶ θάνατος ἐξ ἀρχῆς κατὰ τῆς ἁμαρτίας ἐπενοήθη... Διὰ τοῦτο μετὰ τὴν ἁμαρτίαν εὐθὺς τὸν θάνατον καὶ τὴν ὀδύνην συνεχώρησεν ὁ Θεός, οὐ δίκην ἡμαρτηκότι μᾶλλον ἐπάγων ἢ φάρμακον νενοσηκότι παρέχων»¹²¹.

Τὰ παραπάνω κάνουν φανερό, καὶ τὸ σημεῖο αὐτὸ ἔχει γιὰ τὸ θέμα μας καίρια καὶ ἀποφασιστικὴ σημασία.

ὅτι στὴ μιά καὶ μοναδικὴ πραγματικότητα τῶν δερματίνων χιτῶνων πρέπει νὰ διακρίνουμε δύο ὀψεις. Εἶναι σὰ μιά πραγματικότητα διμορφὴ θὰ λέγαμε, σὰν τίς ζωγραφιῆς ἐκεῖνες ποὺ ἔχουν ἀποτυπωμένες πάνω τους δύο ὀψεις καὶ μὲ τὴν κίνηση δείχνουν πότε τὴ μιά καὶ πότε τὴν ἄλλη, μιά ὀψη ποὺ προκαλεῖ τρόμο καὶ μιά ἱλαρὴ¹²². Στὴν ἀποκρουστικὴ μορφὴ ποὺ δημιουργήσῃ ὁ ἄνθρωπος ὑβρίζοντας τὸ Θεὸ καὶ τραυματίζοντας τὸν ἑαυτὸ του, σ' αὐτὸ τὸ «εἰδεχθὲς προσωπεῖον» κατὰ τὸν ἅγιο Γρηγόριο Νύσσης¹²³, ὁ Θεὸς χρησιμοποιοῦντας τὸ ἴδιο ὕλικό προσθέτει τὴ δευτέρη, κι ἔτσι δημιουργεῖ τὴ θετικὴ ὀψη τῶν δερματίνων χιτῶνων. Ἀπὸ τὴ μιά λοιπὸν, οἱ δερματίνοι χιτώνες εἶναι τὸ φυσιολογικὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἁμαρτίας, ἀποτελοῦν ἀμαύρωση τοῦ κατ' εἰκόνα, ἐκπτώση ἀπὸ τὸ κατὰ φύσιν, συνιστοῦν ταυτόχρονα «ὕβρι», «δίκη» καὶ «τραῦμα» ἀπὸ τὴν ἄλλη, ἀποτελοῦν «φάρμακο» καὶ εὐλογία, συνιστοῦν μιά καινούργια δυνατότητα ποὺ δίνει ὁ Θεὸς στὸν ἄνθρωπο γιὰ νὰ μπορέσῃ, ἀφοῦ ἔχασε τὴ ζωὴ, νὰ ἐπιβιώσῃ μέσα στὸ θάνατο καὶ μάλιστα νὰ ἐπιβιώσῃ σωστά, γιὰ νὰ φθάσῃ στὸ σημεῖο νὰ ξαναβρῇ πληρέστερη τὴ ζωὴ καὶ ὡραιότερη τὴ μορφή τῆς φύσης του ἐν Χριστῷ.

Μπροστὰ σὲ μιά συγκεκριμένη ἐκδήλωση αὐτοῦ τοῦ ἁφαιτου μυστηρίου τῆς θείας εὐσπλαχνίας, ὁ ἀποστολὸς Παῦλος μένει λατρευτικὰ ἐκστατικός: «Ὡ βάθος πλούτου καὶ σοφίας καὶ γνώσεως Θεοῦ. Ὡς ἀνεξερῆνητα τὰ κρῖματα αὐτοῦ καὶ ἀνεξιχνίαστοι αἱ ὁδοὶ αὐτοῦ!» (Ρωμ. 11, 33).

IV

Μερικά παραδείγματα θα επιτρέψουν να γίνη ή αλήθεια της διμωρφης αὐτῆς πραγματικότητας τῶν δερματίνων χιτῶνων πῶς συγκεκριμένη. Καί μαζί της νά γίνη πῶς σαφές καί συγκεκριμένο τὸ ἴδιο τὸ περιεχόμενο τῶν δερματίνων χιτῶνων.

1. Τὸ ἔσχατο φυσικὸ ἀποτέλεσμα τῆς πτώσεως καί ἡ μεγαλύτερη τιμωρία της εἶναι, ὅπως εἶδαμε, ὁ θάνατος. Ἀμέσως ὅμως μόλις ἐμφανίστηκε στήν ἱστορία ὁ θάνατος, ὁ Θεός, πτόν ὅποια ἀνήκει τελικά κάθε πρωτοβουλία, τὸν χρησιμοποίησε ὅπως ὁ ἴδιος θέλησε καί μέ τῇ διαφορετικῇ χρήσῃ ἀλλάξε ριζικά τὴ φύση του. Ἐπιτρέποντας νά ντυθῇ ὁ ἄνθρωπος τῇ βιολογικῇ ζωῇ, καρπὸ τῆς ἁμαρτίας, ἔστρεψε τὸ θάνατο, ἐπίσης καρπὸ τῆς ἁμαρτίας, κατὰ τῆς βιολογικῆς ζωῆς κι ἔτσι μέ τὸ θάνατο θανατώνεται ὄχι ὁ ἄνθρωπος, ἀλλὰ ἡ φθορά πού τὸν περιβάλλει. Ὁ θάνατος καταστρέφει τὸ δεσμιωτήριον τῆς ἐν φθορᾷ ζωῆς καί ὁ ἄνθρωπος, καταθέτοντας μέ τὸ θάνατο στή φθορά ὅ,τι ἔλαβε ἀπὸ αὐτή, ἐλευθερώνεται^{124*}.

Φανερόνεται ἔτσι τὸ μεγάλο θαῦμα τῆς σοφίας, τῆς ἀγάπης καί τῆς δύναμης τοῦ Θεοῦ. Ὁ διάβολος δελεάζει τὸν ἄνθρωπο καί τὸν γκρεμίζει σὲ βάρathρο τῆς φθορᾶς, ὅπου τὸν κρατᾷ δέσμιος μέ τὸ θάνατο. Ὁ Θεός, ἐπιτρέποντας τὸ θάνατο, τὸν στρέφει κατὰ τῆς φθορᾶς καί κατὰ τῆς αἰτίας τῆς φθορᾶς, τῆς ἁμαρτίας, καί θέτει τέρας τόσο στή φθορά ὅσο καί στήν ἁμαρτία. Περιορίζει μέ τὸν τρόπο αὐτὸ τὸ κακὸ καί σχετικοποιεῖ τὴν πτώση. Τὸ ἀρχικὸ σχέδιό Του γιὰ τὴν αἰώνια καί μα-

κάρια μέσα Του ζωῇ τοῦ ἀνθρώπου μένει ἀνέπαφο. Τὸ μυστήριον αὐτὸ τῆς ἀπειρης θείας εὐσπλαχνίας ἐρμηνεύοντας οἱ ἅγιοι πατέρες διδάσκουν ὅτι ὁ Θεός ἀνέχθηκε καί συγχώρησε τὸ θάνατο «ἵνα μὴ ἀθάνατον ᾖ τὸ κακόν»⁶. Κι ἀτενίζοντας ἀπὸ τὸ ὕψος αὐτὸ τὸ θάνατο, τὸν περιγελοῦν: «Στῶμεν οὖν γενναίως, καταγελῶντες τὸν θάνατον»¹²⁵.

Ἐξ ἄλλου, ὁ διάβολος ἐπεδίωξε μέ τὴν πτώση νά ὑποτάξῃ τὸν ἄνθρωπο στήν ὕλική κτίση. Καί τὸ πέτυχε ντύνοντάς τον μέ τὸ ἄλογο ὀλικὸ σχῆμα. Ἀκόμα περισσότερο, μέ τὸ θάνατο ἐπεδίωξε νά τὸν ἐξαφανίσῃ μέσα στήν ὕλη. Καί φαινομενικά τὸ πετυχαίνει, ἀφοῦ μέ τὴν ταφή τὸ σῶμα, ἀποδίδοντας στή γῆ τὰ συστατικά πού πήρε ἀπὸ αὐτή, διαλύεται μέσα της¹²⁶. «Τοῦτο μεμηχάνηται τῷ σπορεῖ τῆς ἁμαρτίας... ἀφανίσαι τὰ ἔργα τοῦ Θεοῦ καί διαλύσαι τὰ συνεστότα πρὸς γένεσιν»¹²⁷.

Παρεμβαίνοντας ὅμως καί στὸ σημεῖο αὐτὸ μέ τῇ μεγάλῃ διακριτικότητά της ἡ σοφία τοῦ Θεοῦ ἐμπλουτίζει τὴν παθητικὴ κίνηση τῆς ταφῆς μέ ἓνα στοιχεῖο θά λέγαμε ἐνεργητικό, καί μέ τὸν τρόπο αὐτὸ τὴ μεταμορφώνει. Ὁ θάνατος γίνεται ὁ τρόπος μέ τὸν ὅποιο τὸ ἀνθρώπινο σῶμα εἰσδύει στὰ ἐσώτατα τῆς γῆς, φθάνει στὰ μύχια τῆς κτίσεως. Μὲ τὸ θάνατο ὁ ἄνθρωπος ἀγγίζει τὰ ὅρια τοῦ σύμπαντος, γίνεται ἀέρας καί νερὸ καί φωτιά, ὕλη καί ἐνέργεια, στοιχεῖο τοῦ διαστήματος.

* ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΘΕΟΔΩΡΟΥ, Λόγος 45, *Εἰς τὸ ἄγιον Βάπτισμα*, 8, PG 36, 633 A: Ὁ ἄνθρωπος «ἐξόριστος γίνεται καὶ τοὺς δερματίνους ἀρμύνηται χιτῶνας... κερδάνει μὲν τι κένταυρος τὸν θάνατον, καὶ τὸ διακοπήναι τὴν ἁμαρτίαν, ἵνα μὴ ἀθάνατος ᾖ τὸ κακόν. Καὶ γίνεται φιλοανθρώπιος ἡ τιμωρία. Οὕτω γὰρ παύεται καταλῆξιν θάνατος»¹²⁴.

«Επιστρέφει ὁ χοῦς ἐπὶ τὴν γῆν, ὡς ἦν» λέει ὁ Ἐκκλησιαστής (12, 7). Ἀλλὰ αὐτός ὁ «χοῦς» δὲν εἶναι πιά μόνο ὕλη. Ἐχει ἐπάνω του ἀληθινὰ καὶ πραγματικά τὸ «λόγο» καὶ τὸ «εἶδος» τοῦ ἀνθρώπου, ὅπως θὰ ἔλεγε ὁ ἅγιος Μάξιμος. Ἔτσι ἡ ὕλική κτίσις, ποὺ ἔντυσε τὸν ἄνθρωπο μὲ τὴ φθορά της κατὰ τρόπο ὀργανικὸ ὅπως εἶδαμε, ντύνεται τώρα, θὰ λέγαμε, ἐκ τῶν ἐνδον, πάλι κατὰ τρόπο ὀργανικὸ χάρις στὴν ἄλλη ὄψη τῆς δίμορφης πραγματικότητος ποὺ ἀποτελεῖ ὁ ἴδιος ὁ θάνατος, μὲ ἓνα νέο στοιχεῖο τὸ ὁποῖο, ὡς σῶμα ἀνθρώπου, εἶναι ἐπιδεκτικὸ ἀφθαρσίας. Γι' αὐτό, ταυτόχρονα μὲ τὴν τελικὴ ἀνάστασι τῶν σωμάτων, ποὺ θὰ φέρῃ μὲ τὴ δευτέρη παρουσία τοῦ Ὁ Χριστός, θὰ φέρῃ καὶ τὴ μεταμόρφωσι τοῦ σύμπαντος σὲ «καινὴ γῆ» καὶ «καινὸ οὐρανόν». «Τότε... ἀφθαρτον ἡμῖν ἐπιδείξεται τὴν εὐπρέπειαν (ἢ κτίσις)· ἐπειδὴ γὰρ ἀφθαρτα μέλλει δέχασθαι σώματα, καὶ αὐτὴ λοιπὸν ἐπὶ τὸ κρεῖττον μετασχηματισθήσεται»¹²⁹. «Καὶ ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ καὶ πάντα ἡ κτίσις εἰς ἀφθαρσίαν μεταστήσεται μετὰ τῶν σωμάτων τῶν ἡμετέρων»¹³⁰.

Ἡ ἐσχατολογικὴ μεταμόρφωσι τοῦ σύμπαντος δὲν εἶναι δυνατό νὰ πραγματοποιηθῇ μαγικά ἢ μηχανικά, μὲ τὴν ἀπλὴ ἐνέργεια μιᾶς ἐξωτερικῆς δυνάμεως — ἀφοῦ τίποτε ὁ Θεὸς δὲν πραγματοποιεῖ μὲ τὸν τρόπο αὐτό — ἀλλὰ ἀπὸ μέσα, ὀργανικά καὶ φυσικά, μέσα ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο¹³¹.

2. Ἀναφέραμε πρὶν πάντα ὅτι γιὰ τὸν ἅγιο Γρηγόριο Νύσσης ὁ συζευγμένος μὲ τὸ «ἀλόγο σχῆμα» σαρκικός ἢ βιολογικὸς ἄνθρωπος εἶναι ἐκείνος ποὺ ὁ ἀπόστολος Παῦλος ὀνομάζει «παλαιὸ ἄνθρωπο»¹³², ὅτι ὁ ἅγιος

Γρηγόριος χαρακτηρίζει τοὺς δερμάτινους χιτῶνες ὡς «τὸ φρόνημα τῆς σαρκὸς»¹³³. Αὐτὸ τὸ φρόνημα ὁ ἀπόστολος Παῦλος τὸ βλέπει νὰ δεσπόζῃ μέσα στὸν παλαιό, σαρκικό, «πεπραμένον ὑπὸ τὴν ἁμαρτίαν» (Ρωμ. 7, 15) ἄνθρωπο ὡς «νόμος τῆς ἁμαρτίας», νὰ ὑπάρχῃ μέσα στὰ «μέλη» του, νὰ τὸν «αἰχμαλωτίζῃ» σὲ δευτέρη φύσι, ἀπὸ τὴν ὁποία δὲ μπορεῖ νὰ ἀπαλλαγῇ· «τίς με ρύσεται ἀπὸ τοῦ σώματος τοῦ θανάτου τοῦτου;» (Ρωμ. 7, 23-24)*.

Ὁ ἀπόστολος Παῦλος δὲν χρησιμοποιεῖ βέβαια τὴν ὁράση τῆς Γενέσεως γιὰ τοὺς δερμάτινους χιτῶνες, ἀλλὰ ἡ διδασκαλία τῶν πατέρων γιὰ τὸ περιεχόμενο τῆς διατυπώσεως αὐτῆς δὲν ἀποτελεῖ παρὰ ἀνάπτυξη τῆς διδασκαλίας τοῦ Παύλου γιὰ τὴ μεταπτωτικὴ κατάστασι τοῦ ἀνθρώπου. Οἱ δερμάτινοι χιτῶνες, ὁ ἄλογος, ἐμπαθής, νεκρὸς βίος, εἶναι ὄντως τὸ «φρόνημα τῆς σαρκὸς» (Ρωμ. 8, 5-8), τὸ «κατὰ σάρκα ζῆν» ποὺ ὀδηγεῖ στὸ θάνατο (Ρωμ. 8, 12-13), «ὁ νόμος τῆς ἁμαρτίας καὶ τοῦ θανάτου», ἀπὸ τὸν ὁποῖο ἐλευθερώνει «ὁ νόμος τοῦ πνεύματος τῆς ζωῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ» (Ρωμ. 8, 2)**.

* Ἐργητεύοντας τὸ χωρίο αὐτὸ ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος παραρμίζει ὅτι ὁ Ἀπόστολος δὲν μιλάει σ' αὐτὸ γὰρ τὸ σῶμα νενεκῶ, ἀλλὰ γὰρ τὸ «σῶμα θανάτου», τοῦτοστ' ὁ θνητὸν σῶμα, τὸ χαρμῆν ἀπὸ τοῦ θανάτου... (τετὶ) τοῦ θνητοῦ σώματος, ἀντιπαραβέβας ἢ πολλὰκις ἔστω, ὅτι ἐκ τοῦ παθῆντος αὐτὸ γενέσθαι, καὶ ἐκπεχισμῶν γένοιτο τῇ ἁμαρτίᾳ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, *Ἐρμηνεία εἰς τὴν πρὸς Ρωμαίους*, 13, 1, PG 60, 512¹³⁴.

** «Φρόνημα σαρκός, ἐρμηνεύει ὁ ἅγιος Χρυσόστομος, ἐνταῦθα σὺν τὸν γεῖδον λογισμὸν, τὸν πεχόν, τὸν πρὸς τὰ βιωτικά καὶ τὰς πονηρὰς πράξεις ἐπισημένον». ΙΩΑΝΝΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, *Ἐρμηνεία εἰς τὴν πρὸς Ρωμαίους*, 13, 6, PG 60, 516¹³⁵.

Ὁ Νόμος τοῦ Πνεύματος ἦρθε μετὰ τὸ Χριστό, ὁ νόμος τῆς ἁμαρτίας προῆλθε ἀπὸ τὴν πτώση καὶ ἐνεργεῖται κατὰ τὸν ἅγιον Ἰωάννη τὸ Δαμασκηνό «διὰ τοῦ ἀλόγου μέρους τῆς ψυχῆς»¹³⁶. Ἀνάμεσά τους στέκεται ὁ ἰουδαϊκὸς Νόμος, μετὰ τὸν ὁποῖο ὁ ἀπόστολος Παῦλος, ὅπως εἶναι γνωστό, βρέθηκε ἀναγκασμένος νὰ ἀσχοληθῇ ἐκτενῶς.

Διακρίνει τὸν ἰουδαϊκὸ Νόμο τόσο ἀπὸ τὸ νόμο τῆς ἁμαρτίας, ὅσο καὶ ἀπὸ τὸ Νόμο τοῦ Πνεύματος, ἀνομάζοντάς τον «πνευματικόν» (Ρωμ. 7, 14). «Νόμον Πνεύματος ἐνταῦθα... τὸ Πνεῦμα καλῶν, ἐξηγεῖ ὁ ἱερός Χρυσόστομος. Ὡς περ γὰρ νόμον ἁμαρτίας τὴν ἁμαρτίαν, οὕτω νόμον Πνεύματος τὸ Πνεῦμα καλῶν. Καίτοι καὶ τὸν Μωσέως οὕτως ἐκάλει λέγων· οἶδαμεν γὰρ ὅτι ὁ νόμος πνευματικὸς ἐστίν. Τί οὖν τὸ μέσον; Πολὺ καὶ ἄπειρον· ἐκεῖνος μὲν γὰρ πνευματικὸς, οὗτος δὲ νόμος Πνεύματος... ὁ μὲν ὑπὸ τοῦ Πνεύματος ἐδόθη μόνον, οὗτος δὲ καὶ Πνεῦμα ἐχαρήγει τοῖς δεχομένοις αὐτὸν δαυιλές»¹³⁷.

Ἐυβαθύνοντας περισσότερο, ὁ Ἀπόστολος θέτει τὴν ἐρώτησι: «Τί οὖν ὁ Νόμος». Καὶ ἀπαντᾷ με μεγάλη συνοπτικότητα: «τῶν παραβάσεων χάριν προσετέθη, ἄχρις οὗ ἔλθῃ τὸ σπέρμα ὃ ἐπηγγέλται» (Γαλ. 3, 19). Τὸ «προσετέθη» δείχνει τὸ μεταγενέστερο καὶ ὀχι πρωταρχικόν, χρονικόν, χαρακτῆρα του. Τὸ «παραβάσιων χάριν» δὲν θὰ ἦταν δύσκολο νὰ κατανοηθῇ, ἂν θεωρήσουμε ὡς παραβάσεις τὰ πολλὰ μεταπτωτικὰ ἁμαρτήματα ἢ καὶ τὸ ἴδιον τὸ προπατορικὸ ἁμάρτημα. Τίθεται ὁμοίως στὸ σημεῖον αὐτὸ ἓνα πολὺ πιὸ καίριον γενικὰ καὶ κρίσιμο γιὰ τὸ θέμα μας ἐρώτημα, μήπως δηλαδὴ ὑπάρχει κάποια σχέση ἀνάμεσα στὸ Νόμο τοῦ

δόθηκε —«προσετέθη»— στοὺς ἰουδαίους, πρὸς τὸ «νόμο τῆς ἁμαρτίας» ποὺ δημιουργήθηκε ὡς κατάστασις μέσα στὸν ἄνθρωπο μετὰ τὴν πτώση.

Ἡ ἀπάντησις δὲν εἶναι εὐκόλη. Εἶναι ἐνδεικτικὸ κάπως τὸ χωρίο μετὰ τὸ ὁποῖο κλείνει ἡ μακρὰ διερεύνησις ποὺ κάνει ὁ Ἀπόστολος στὴν Α' πρὸς Κορινθίους ἐπιστολή του σχετικὰ μετὰ τὴν ἀνάστασις τῶν νεκρῶν (15, 35-58). Ἀρχίζει μετὰ τὴν ἐρώτησι: «Ἀλλ' ἐρεῖ τις πῶς ἐγείρονται οἱ νεκροί; ποῖον δὲ σῶματι ἔρχονται;» ἐξηγεῖ στή συνέχεια ὅτι «σπείρεται σῶμα ψυχικόν» καὶ «ἐγείρεται σῶμα πνευματικόν» στηρίζεται στή δημιουργία καὶ ἀναδημιουργία: «ἐγένετο ὁ πρῶτος ἄνθρωπος Ἀδάμ εἰς ψυχὴν ζῶσαν, ὁ ἔσχατος Ἀδάμ εἰς πνεῦμα ζωοποιόν»· βεβαιώνει πῶς μετὰ τὴν ἀνάστασις θὰ πραγματοποιηθῇ «ὁ λόγος ὁ γεγραμμένος, κατεπόθη ὁ θάνατος εἰς νίκας, ποῦ σου θάνατε τὸ κέντρον, ποῦ σου ἄδη τὸ νίκος;» καὶ καταλήγει μετὰ τὸ χωρίο ποὺ μᾶς ἐνδιαφέρει: «τὸ κέντρον τοῦ θανάτου ἡ ἁμαρτία· ἡ δὲ δύναμις τῆς ἁμαρτίας ὁ νόμος». Ἐδῶ ἀσφαλὲς μιλάει γιὰ τὸν ἰουδαϊκὸ Νόμο. Ἀλλὰ πῶς γίνεται ὁ Νόμος ποὺ ἔδωκε ὁ Θεὸς νὰ ἀποτελῇ δύναμις τῆς ἁμαρτίας; Ἰσως ἡ θέση τοῦ χωρίου, ὁ συνδυασμὸς του μετὰ τὸ θάνατο καὶ τὴν ἀνάστασις, τὸν πρῶτο Ἀδάμ ἀπὸ τὸν ὁποῖο προῆλθε ὁ θάνατος καὶ τὸ δεύτερο ποὺ καταργεῖ τὸ «κέντρον» τοῦ θανάτου, τὴν ἁμαρτία, νὰ φωτίζῃ τὸ χωρίο. Ἰσως ὁ Νόμος ἀποτελεῖ τὴ δύναμις τῆς ἁμαρτίας, ἐπειδὴ κατὰ κάποιον τρόπο ἔχει τὶς ρίζες του στὴν ἁμαρτία, ἐπειδὴ δίδεται στὸν μέσα στὴν κατάστασις τῆς ἁμαρτίας ἄνθρωπο καὶ ἔχει σχέση μετὰ τὴν κατάστασις αὐτὴ γιὰ νὰ μπορέσῃ ἀκριβῶς νὰ τὴ διορθώσῃ.

Μ' αὐτὴ τὴν ἐννοία ὁ Νόμος ποὺ «προστίθεται» με-

τά την πτώση ως «συγκατάβασεις»^{138*} θα μπορούσαμε να πούμε πώς είναι ή άλλη όψη, ή θετική, του νόμου της αμαρτίας, που αποτελεί κατάντημα του ανθρώπου και έχει ποιότητα καθαρά αρνητική. «Τι οὖν ἐροῦμεν; ὁ Νόμος ἁμαρτία; μὴ γένοιτο· ἀλλὰ τὴν ἁμαρτίαν οὐκ ἔγνωον εἰ μὴ διὰ Νόμου» (Ρωμ. 7, 7). Ἡ δεύτερη, ή θετική όψη της πραγματικότητας, ο Νόμος που «προσέτιθη» από το Θεό, φωτίζει την πρώτη, το «νόμο της αμαρτίας», και την αποδεικνύει αρνητική, για να μπορέσει έτσι να τη διορθώσει¹³⁹. Δέ θα μπορούσε ο Νόμος που «προσέτιθη» από το Θεό να διορθώσει δίκαια το νόμο της αμαρτίας, αν δέν είχε εξωτερική σχέση μαζί του, αν δέν είχε τις ρίζες Του μέσα του. Σε μιὰ τέτοια περίπτωση ο Νόμος που έδωσε ο Θεός θα ήταν άδικος, θα ενεργούσε εξωτερικά, καταναγκαστικά, και ο Θεός δέν ενεργεί ποτέ άδίκαια.

Σ' αυτή την προοπτική μπορούμε να κατανοήσουμε την πάλη που κάνει ο 'Απόστολος, και που είναι τόσο καθαρά αποτυπωμένη στις προς Ρωμαίους και Γαλάτας επιστολές του, για να δείξει ταυτόχρονα τις δυό όψεις αυτής της πραγματικότητας. 'Ο Νόμος είναι «άγιος» (Ρωμ. 7, 12), αλλά αποτελεί και «κατάρα» (Γαλ. 3, 13). 'Ελευθερωθήκαμε από το Νόμο (βλ. Ρωμ. 7, 6), ο Χριστός δίνει το αίμα του για να μάς εξαγοράσει από αυτόν (βλ. Γαλ. 4, 5)¹⁴⁰, αλλά μή νομισθῇ ότι με την πίστη στο Χριστό καταργούμε το Νόμο, «μή γένοιτο, ἀλλὰ Νόμον ἰστώμεν» (Ρωμ. 3, 31). 'Ο Νόμος υπάρχει «ἄχρις οὗ ἔλθῃ τὸ σπέρμα ᾧ ἐπήγγελλται» (Ρωμ. 7, 7), αλλά ή αγάπη που φέρνει ο 'Επηγγελμένος δέν είναι κατάργηση παρά «πλήρωμα Νόμου» (Ρωμ. 13, 10). «Οἶδαμεν ὅτι καλὸς ὁ Νόμος», αλλά «δικαίῳ Νόμος οὐ

κεῖται, ἀνόμοις δὲ καὶ ἀνυποτάκτοις καὶ ἀσεβέσι καὶ ἁμαρτωλοῖς...» (Α' Τιμ. 1, 8-9), δηλαδή προορίζεται για κείνους μέσα στους οποίους λειτουργεί ο νόμος της αμαρτίας. Βέβαιο είναι πώς σκοπός του Νόμου είναι ο Χριστός· «τέλος γάρ Νόμου Χριστός» (Ρωμ. 10, 4), ο χαρακτήρας του είναι καθαρά προπαιδευτικός· «ὥστε ὁ Νόμος παιδαγωγὸς ἡμῶν γέγονεν εἰς Χριστόν» (Γαλ. 3, 24)¹⁴¹.

Θά λέγαμε λοιπόν πώς ο Νόμος δίδεται —«προστίθεται»— για να μπορέσει ο κάθε άνθρωπος προσωπικά και ή κοινωνία ως σύνολο να επιβιώσει ήθικά μέσα στην κατάσταση της πτώσεως¹⁴², το περιεχόμενό του είναι θετικά χρήσιμο, αφού εξισορροπεί το νόμο της αμαρτίας, και μάλιστα άγιο, αφού οδηγεί στο Χριστό, αλλά θα ξεπεραστή τελικά κι αυτός μαζί με το νόμο της αμαρτίας εν Χριστῷ, ή ακριβέστερα, ενώ ο νόμος της αμαρτίας θα καταλυθῇ, αυτός θα «πληρωθῇ», θα μεταμορφωθῇ μέσα στην 'Αγάπη, την καινούργια εν Χριστῷ ζωή.

Γιατί ή αγάπη, ως «πλήρωμα Νόμου» (Ρωμ. 13, 10), ξεπερνάει τὰ όρια του Νόμου, οδηγεί τόν άνθρωπο στο χώρο της ελευθερίας, όπου δέν υπάρχει κανένας περιορισμός και κανένα όριο, εκτός από το ίδιο το περιεχόμενο της ελευθερίας. 'Η ελευθερία πάλι, που ως πλήρης προσωπικός έναρμονισμός και συμφωνία με το Θεό τους ανθρώπους και τόν κόσμο είναι το αντίθετο της ατομικής ανεξαρτησίας, έχει ακριβώς ως περιεχόμενό της την αγάπη και λειτουργεί ως αγάπη. 'Η ελευθερία και ή αγάπη είναι λειτουργίες και καταστάσεις του ανθρώπου που έχουν το ίδιο περιεχόμενο. 'Η αγάπη είναι ή ελευθερία. Γι' αυτό ή ελευθερία δέ μάχε-

τα, αλλά βλέπει με αγάπη τὸ Νόμο¹⁴³, καί με τὴν αγάπη τὸν διευρύνει, κάνει διαφανή τὰ ὅριά του, τὸν μεταμορφώνει. «Οὐκ ἀναιρεῖ τύπους ἢ ἀλήθεια, καθίστησι δὲ ἐμφανεστεύουσιν»¹⁴⁴. Τὸ ἦθος τῆς ἐλευθερίας ὀρίζεται ἀπὸ τὶς δεσμεύσεις τῆς αγάπης.

Ὁ Νόμος, συνεπῶς, ὡς δερμάτινος χιτώνας, εἶναι καλὸς καὶ πολύτιμος, ἀποτελεῖ δῶρο τοῦ Θεοῦ στὸν ἄνθρωπο. Ἀλλὰ ἡ ἐν ἐλευθερίᾳ Ἀγάπη εἶναι πάνω ἀπὸ τὸ Νόμο. «Αὕτη μόνη, κυρίως εἰπεῖν, κατ' εἰκόνα τοῦ Κτίσαντος τὸν ἄνθρωπον ὄντα παρίστησι... πείθουσα τὴν γνώμην κατὰ τὴν φύσιν πορεύεσθαι, μηδამῶς πρὸς τὸν λόγον τῆς φύσεως στασιάζουσιν»¹⁴⁵.

3. Εἶδαμε πῶς πάνω ὅτι ὁ κατὰ φύσιν προπρωτικός ἄνθρωπος εἶχε τὸ σκοπὸ νὰ συγκεντρώσῃ στὸν ἑαυτό του ὅλα τὰ αἰσθητὰ καὶ προσφέροντάς τα στὸ Θεὸ νὰ ἐνώσῃ τὴν κτίση μετὰ τὸ Δημιουργό της. Αὐτὸ θὰ ἔφερνε τὴν καθολικὴ ἐν Θεῷ ὁλοκλήρωση καὶ τοῦ ἴδιου τοῦ ἀνθρώπου σὲ ὅλες τὶς διαστάσεις του, τῆς διαστάσεως τοῦ γένους συμπεριλαμβανομένης, ἀφοῦ μέσα στίς διαιρέσεις τοῦ ἔπρεπε κατὰ τὸν ἅγιό Μάξιμο νὰ ὑπερβαθοῦν, καὶ πού ὑπερβαθίσανε τελικὰ ἐν Χριστῷ, περιλαμβανόταν καὶ ἡ διαίρεση τῶν φύλων.

Εἶδαμε ἀκόμα πῶς ὁ ἄνθρωπος, ἀντιστρέφοντας τὴν κατὰ φύσιν κίνηση τῶν ψυχοσωματικῶν λειτουργιῶν του, ὑποδουλώθηκε στὴν παρά φύσιν ἡδονὴ καὶ πῶς ἡ δικαιοσύνη τῆς φύσεως στὴ διαρκὴ ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο ἀναζήτησις τῆς ἡδονῆς τοῦ ἀντιπροσούρει ἀδιάκοπα κατὰ τρόπο δίκαιο τὴν ὁδὸν. Ὁ ἅγιος Μάξιμος μιλάει ἐκτενῶς γιὰ τὸν φαῦλο κύκλο πού δημιουργεῖται μετὰ τὸν τρόπο αὐτὸ καὶ στὸν ὅποιο ἐγκλωβίζεται

ὁ ἀμαρτωλός. Εἶναι ἓνας κύκλος παράλογος καὶ θανατηφόρος, ἀφοῦ με ὅσο μεγαλύτερη ἔνταση ζητήσῃ κανεὶς τὴν ἡδονή, τόσο σφοδρότερη θὰ γευθῇ τὴν ὁδύνη, ἡ ὁποία καὶ κορυφώνεται τελικὰ στὸ θάνατο. «Ἐντεῦθεν, διὰ τὴν ἐπεισελθοῦσαν τῇ φύσει παρά λόγον ἡδονήν, ἡ κατὰ λόγον ἀντεισηλθὼν ὁδύνη»¹⁴⁶. Ὁ ἄνθρωπος δέ, βλέποντας ὅτι κάθε ἡδονὴ ἀκολουθεῖται ἀπὸ τὴν ὁδύνη, «πρὸς μὲν τὴν ἡδονὴν τὴν ὅλην ἔσχεν ὀρμήν, πρὸς δὲ τὴν ὁδύνην τὴν ὅλην ἀποφυγὴν· τῆς μὲν, κατὰ πᾶσαν ὑπεραγωνιζόμενος δύναμιν· τὴν δέ, κατὰ πᾶσαν σπουδὴν καταγωνιζόμενος· οἴόμενος, ὅπερ ἀμήχανον ἦν, διὰ τῆς τοιαύτης μεθοδεΐας ἀλλήλων ταῦτα διαστήσαι καὶ μόνην τὴν ἡδονὴν συνημμένην τῇ φιλαυτίᾳ ἔχειν, παντελῶς τῆς ὁδύνης ἀπειραστον· ἀγνοήσας... ὥς οὐκ ἐνδέχεται ποτέ χωρὶς ὁδύνης εἶναι τὴν ἡδονήν. Ἐγκέκραται γάρ τῇ ἡδονῇ τῆς ὁδύνης ὁ πόνος»¹⁴⁷.

Αὕτη τὴν καινούργια πραγματικότητα πού δημιουργήσε ἡ ἀμαρτία, τὸ ἀμαρτωλὸ δηλαδή ζεῦγος ἡδονῆς-ὁδύνης, χρησιμοποίησε φιλεύσπλαγχνα μετὰ τὴν πτώση ὁ Θεὸς γιὰ νὰ χάρισῃ στὸ ἀνθρώπινο γένος – ὅπως μετὰ τὸ Νόμο χάρισε τὴν ἠθικὴ – τὴ βιολογικὴ ἐπιβίωση. Μετὰ τὴν ἴδια κίνηση περιορίσε ἀποφασιστικὰ καὶ ἐξουδετέρωσε τελικὰ ἐν Χριστῷ τόσο τὴν ἡδονὴ ὅσο καὶ τὴν ὁδύνη.

Πρὶν ὅμως δοῦμε τὴ φιλεύσπλαγχνη αὐτὴ παρέμβαση τοῦ Θεοῦ λεπτομερέστερα, εἶναι ἀνάγκη νὰ ὑπενθυμίσουμε συνοπτικὰ τὴν ὁμόφωνη καὶ κατηγορηματικὴ διδασκαλία τῶν πατέρων, ὅτι πρὶν ἀπὸ τὴν πτώση δὲν χρειαζόταν ὁ γάμος, ὅπως γνωρίζουμε τὴν

πραγματικότητα αυτή σήμερα, για τὸν πληθυσμὸ τῶν ἀνθρώπων.

Γράφει ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος: «Πλασθεὶς δὲ ἐκεῖνος (ὁ Ἀδάμ) ἔμενεν ἐν παραδείσῳ καὶ γάμου λόγος οὐδεὶς ἦν· ἐδόθησεν αὐτῷ γενέσθαι καὶ βοηθόν, καὶ ἐγένετο· καὶ οὐδὲ οὕτως ὁ γάμος ἀναγκαῖος εἶναι ἐδόκει... Μίξεως δὲ ἐπιθυμία καὶ σύλληψις καὶ ὠδίνες καὶ τόκοι καὶ πᾶν εἶδος φθορᾶς ἐξώριστο τῆς ἐκείνων ψυχῆς»¹⁴⁹.

Τὸ κείμενο αὐτὸ θυμίζει καὶ λεκτικὰ ἐκεῖνο στὸ ὁποῖο ὁ ἅγιος Γρηγόριος Νύσσης προσδιορίζει, ὅπως εἶδαμε, ὡς στοιχεῖα τῶν δερματίνων χιτῶνων τὴν «μίξιν», «σύλληψιν», «τόκον» κ.λ.π. Ἡ διδασκαλία τῶν δύο πατέρων συμπίπτει. Καὶ ἐξηγεῖ γιατί υπογραμμίσουμε μόλις πρὶν πάνω, μιλώντας γιὰ τὸ γάμο, τὴ φράση «ὅπως γνωρίζουμε τὴν πραγματικότητα αὐτὴ σήμερα». Τὸ κέντρο βάρους στὰ χωρία αὐτὰ βρίσκεται πράγματι, νομίζουμε, στὴ μίξη, σύλληψη, ὠδίνες, τόκο καὶ τὰ ὑπόλοιπα εἶδη τῆς φθορᾶς, ποὺ προστέθηκαν ὡς δερματίνοι χιτῶνες στὸν ἄνθρωπο μετὰ τὴν πτώση. Τὶ ἀκριβῶς ἦταν τὸ προπαινετικὸ «προσκολληθήσεται πρὸς τὴν γυναῖκα αὐτοῦ καὶ ἔσονται οἱ δύο εἰς σάρκα μίαν» (Γεν. 2, 24), σὲ ποιά μορφή καὶ ποιότητα ἔνωσης, δηλαδή γάμου, ὠδηγοῦσε, δὲν τὸ γνωρίζουμε, ἐπειδὴ δὲν γνωρίζουμε πῶς ἀκριβῶς ἦταν τὸ προπαινετικὸ ἀνθρώπινο σῶμα.

Τὸ σῶμα ὑπῆρχε, καὶ ὑπῆρχαν ὁ ἄνδρας καὶ ἡ γυναῖκα χωριστὰ μὲ τὴν ἰδιαίτερη ὁ καθένας ψυχοσωματικὴ του συγκρότηση. Σίγουρο ὅμως εἶναι, ὅπως βεβαιώνει σὲ πολλὰ κείμενά του ὁ ἱερός Χρυσόστομος —γιὰ νὰ μείνουμε στὸν ἴδιο πατέρα— ὅτι οἱ πρωτόπλα-

στοι «οὐδὲ ταῖς τῶν σωμάτων ἀνάγκαις ὑπέκειντο»¹⁴⁹. Ἐνῶ εἶχανε σῶμα, δὲν εἶχαν ἀνάγκη «μηδενὸς τῶν σωματικῶν»¹⁵⁰. «καθάπερ ἄγγελοι, οὕτω διητῶντο ἐν τῷ παραδείσῳ, οὐχ ὑπὸ ἐπιθυμίας φλεγόμενοι, οὐχ ὑπὸ ἐτέρων παθῶν πολιορκούμενοι»¹⁵¹. Γιὰ τὸν ἴδιο λόγο δὲ γνωρίζουμε καὶ τὸν τρόπο πραγματώσεως τοῦ προπαινετικοῦ «αὐξάνεσθε καὶ πληθύνεσθε» (Γεν. 1, 28). Ὁ ἅγιος Μάξιμος μιλάει γενικὰ περὶ «πνευματικῆς εἰς πληθος αὐξήσεως» τοῦ ἀνθρώπινου γένους¹⁵².

Οἱ ἄγιοι πατέρες περιορίζονται νὰ προσδιορίσουν ὅτι τὰ «εἶδη τῆς φθορᾶς», ἡ ἡδονικὴ ἐλξη, ἡ σαρκικὴ ἔνωση καὶ ἡ βιολογικὴ γέννηση, δὲν ὑπῆρχαν προπαινετικά. Ἐπειδὴ ὁμως σκοπὸς τοὺς δὲν εἶναι νὰ δώσουν ἀπάντηση σὲ ἓνα ἐρώτημα ποὺ ἀπασχολεῖ τὴ διάνοια, ἀρνοῦνται νὰ ὑποστηρίξουν καταφατικὰ ὁποιοδήποτε σχετικὴ μὲ τὸ θέμα αὐτὸ θέση. Ἐχομε ἐδῶ μὴ ἐφαρμογὴ τῆς ἀποφατικότητος στὴν ἀνθρωπολογία. Ἐπιδίωξη τῶν πατέρων εἶναι νὰ δημιουργήσουν μὲ τίς συνεχεῖς ἀρνήσεις τὴ δυναμικὴ ἐκείνη κατάστασι, ποὺ δὲν θὰ ἐπιτρέψει στὸν ἄνθρωπο νὰ ἐγκατασταθῇ σὲ ἓνα ὁποιοδήποτε σημεῖο πρὶν ἀπὸ τὸ Θεό, ἀλλὰ θὰ τὸν ὠθῇ ἀκατάπαυστα πρὸς τὸ Τέλος του^{153*}.

Μέσα σ' αὐτὴ τὴν προοπτικὴ νομίζουμε πῶς πρέπει νὰ ἀναγνωσθῇ καὶ ἡ συνέχεια τοῦ κειμένου τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου: «...Ἐπειδὴ δὲ παρήκουσαν τοῦ Θεοῦ καὶ ἐγένετο γῆ καὶ σποδός, ἀπώλεσαν μετὰ τῆς μακαρίας ἐκείνης διαγωγῆς καὶ τὸ τῆς παρθενίας καλόν... Ἐπειδὴ, αἰχμάλωτοι γενόμενοι, τὴν βασιλικὴν ταύτην ἀπεδύσαντο στολὴν καὶ τὸν οὐράνιον ἀπέθεντο κόσμον, ἐδέξαντο δὲ τὴν ἀπὸ τοῦ θανά-

του φθοράν, καί τήν ἀράν, καί τήν ὀδύνην, καί τὸν ἐπίπονον βίον, τότε ὁ γάμος ἐπείσχεται μετὰ τούτων... Ὅρᾳς πόθεν ἔσχεν τὴν ἀρχὴν ὁ γάμος, πόθεν ἀναγκαῖος ἔδοξεν εἶναι;... Ὅπου γὰρ θάνατος ἐκεῖ καὶ γάμος· τούτου δὲ οὐκ ὄντος, οὐδὲ οὗτος ἔπεται... Ποῖος γάρ, εἰπέ μοι, γάμος ἀπέτεκε τὸν Ἀδὰμ, ποῖαι δὲ τὴν Εὐάν ὠδίνες;... Μύρια μυριάδες ἀγγέλων λειτουργοῦσι τῷ Θεῷ... καὶ οὐδεὶς τούτων γέγονεν ἐκ διαδοχῆς, οὐδέ ἐκ τόκων καὶ ὠδίνων καὶ συλλήψεως. Οὐκοῦν πολλῷ μᾶλλον ἄνθρωπους ἐποίησεν ἂν γάμου χωρὶς... Καὶ νῦν δὲ οὐχ ἡ τοῦ γάμου δύναμις τὸ γένος συγκροτεῖ τὸ ἡμέτερον, ἀλλ' ὁ τοῦ Κυρίου λόγος ὁ παρὰ τὴν ἀρχὴν εἰπὼν· αὐξάνεσθε καὶ πληθύνεσθε καὶ πληρώσατε τὴν γῆν». Στὴν ἐρώτηση· πῶς θὰ πληθυνόταν τὸ γένος, μήπως μὲ δημιουργικὰς πράξεις σὰν τοῦ Ἀδὰμ καὶ τῆς Εὐας, ἀπαντᾷ χαρακτηριστικά· «Εἴτε οὖτως εἴτε ἑτέρως, οὐκ ἔχω λέγειν· τὸ γὰρ ζητούμενον νῦν, ὅτι γάμου οὐκ ἔδει τῷ Θεῷ πρὸς τὸ πολλοὺς ποιῆσαι τοὺς ἐπὶ τῆς γῆς ἄνθρωπους»¹⁵⁴. Καὶ ἐρμηνεύοντας τὸ χωρίο τῆς Γενέσεως· «Ἀδὰμ δὲ ἔγνω Εὐάν, τὴν γυναῖκα αὐτοῦ»· «Σκόπει πότε τοῦτο ἐγένετο, γράφει, μετὰ τὴν παρακοήν, μετὰ τὴν ἐκπτώσιν τὴν ἐκ τοῦ παραδείσου, τότε τὰ τῆς συνουσίας ἀρχὴν λαμβάνει. Πρὶν γὰρ τῆς παρακοῆς ἀγγελικὸν ἐμμοῦντο βίον, καὶ οὐδαμοῦ συνουσίας λόγος»¹⁵⁵.

Ἀντὶ γὰρ πολλὰς μαρτυρίας καὶ ἀποσπασματικὰ χωρία, προτιμήσαμε νὰ παραθέσουμε αὐτούσια τὴ διδασκαλία ἐνὸς ἁγίου, καὶ μάλιστα διαλέξαμε ἕναν ἀπὸ τοὺς πρὶν φιλόανθρωπους ἀνάμεσα στοὺς φιλανθρώπους καὶ τοὺς πρὶν κοινωνικοὺς ἀνάμεσα στοὺς κοινωνικοὺς ἁγίους τῆς Ἐκκλησίας μας, γιὰ νὰ φανῇ ἔτσι ἀντιπρο-

σωπεντικὰ τόσο ἡ κατηγορηματικότητα τῆς διδασκαλίας τους, ὅσο καὶ τὸ ἥθος τῆς^{156*}.

Γιατὶ ἡ διδασκαλία ὅτι ὁ γάμος, ὅπως γνωρίζουμε τὴν πραγματικότητα αὐτὴ σήμερα, εἶναι μεταπτωτικὸ φαινόμενο, ὅτι ἀποτελεῖ στοιχεῖο τῆς δέμορφως πραγματικότητος τῶν δερματίνων χιτῶνων δὲ σημαίνει καθόλου περιφρόνηση, οὔτε στό παραμικρὸ ὑποτίμησίν του, ἀφοῦ αὐτὸ ποὺ ἀπὸ τὴ μιὰ πλευρὰ εἶναι ὄντως ἀποτέλεσμα τῆς ἁμαρτίας, ἀπὸ τὴν ἄλλη μετατρέπεται ἀπὸ τὸ Θεὸ σὲ εὐλογία, σὲ «μυστήριον μέγα», ποὺ φανερώνει κατὰ τὸν ἀπόστολο Παῦλο τὴν ἑνωσὴ τοῦ Χριστοῦ μὲ τὴν Ἐκκλησίαν, πράγμα ποὺ προεικονίζει καὶ ἡ προπρωτική σχέση Ἀδὰμ - Εὐας. «Τὸ μυστήριον τοῦτο μέγα ἐστίν, ἐγὼ δὲ λέγω εἰς Χριστὸν καὶ εἰς τὴν Ἐκκλησίαν» (Εφ. 5, 32).

Ἡ θέσις αὐτὴ τοῦ Ἀποστόλου, ποὺ ἐνορχηστρώνεται κατὰ τοὺς πρὶν ποικίλους τρόπους στὴν πατερικὴ γραμματεία¹⁵⁷, εἶναι ἡ βάση καὶ τῆς ἀκολουθίας τοῦ γάμου¹⁵⁸. Κατὰ τὴν τέλεσιν τοῦ εὐφρόσυνου αὐτοῦ μυστηρίου ἡ Ἐκκλησία ἐπιδραμιλεύει θετικὰ ὅλες τίς εὐλογίες καὶ εὐχεται ὅλες τίς χαρὲς ἐκείνου καὶ τοῦ μέλλοντος κόσμου στοὺς νεονύμφους· «Εὐλόγησον αὐτοὺς, Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὡς εὐλόγησας τὸν Ἀβραάμ καὶ τὴν Σάρραν... Δός αὐτοῖς καρπὸν κοιλίας, καλλιτεκνίαν, ὁμόνοιαν νυχῶν καὶ σωμάτων. Ὑψώσιν αὐτοὺς ὡς τὰς κέδρους τοῦ Λιβάνου, ὡς ἄμπελον εὐκλήματοῦσαν. Δώρησαι αὐτοῖς σπέρμα στάχυος, ἵνα πᾶσαν ἀντάρκειαν ἔχοντες, περισσεύσωσιν εἰς πᾶν ἔργον ἀγαθόν καὶ σοὶ εὐάρεστον, καὶ ἴδωσιν υἱοὺς τῶν υἱῶν αὐτῶν ὡς νεόφυτα ἐλαιῶν κύκλῳ τῆς τραπέζης αὐτῶν. Καὶ εὐαρεστήσαντες ἐνώπιόν σου, λάμψωσιν ὡς φωστῆρες

ἐν οὐρανῷ, ἐν Σοὶ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν».

Γι' αὐτό, πάλι, οἱ ἅγιοι πατέρες, μὲ τὸν ἴδιο ὁμόφωνο καὶ κατηγορηματικὸ τρόπο ποὺ διατυπώνουν τὴν παραπάνω διδασκαλία γιὰ τὸ γάμο, ὀνομάζουν αἰρετικούς καὶ ἀσχορίζουν, δηλαδή κόβουν ἀπὸ τὴν Ἑκκλησία σὺν μέλη ποὺ ἔχουν κάνει τὴν ἐκλογή τους καὶ βρίσκονται θεληματικά ἀπὸ τὴν πλευρὰ τοῦ διαβόλου, ὅσους καταδικάζουν τὸ γάμο ὡς ἁμαρτία*. Ὁ διάβολος ποὺ ἐξαπάτησε τὴν πρώτη φορά τὸν ἄνθρωπο καὶ τὸν ἀπομάκρυνε ἀπὸ τὸ Θεό, πράγμα ποὺ εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα νὰ ἀπεκδυθῇ τὸ λαμπρὸ ἔνδυμα τῆς παρθενίας, εἶναι ἐκεῖνος ποὺ τώρα, μὲ τὴν αἰρετικὴ διδασκαλία ὅτι ὁ γάμος εἶναι ἁμαρτία, ἀλλάζοντας δηλαδή τακτικὴ, ἐπιδιώκει νὰ τὸν στερήσῃ καὶ ἀπὸ τὸ ἱερὸ ἔνδυμα τοῦ γάμου, μὲ τὸ ὁποῖο τὸν ἔντυσε φιλεῦσπλαγχνα στὴ συνέχεια ὁ Θεός**.

* «Εἴ τις ἐπίσκοπος ἢ πρεσβύτερος ἢ διάκονος ἢ ὅλος τοῦ καταλόγου τοῦ ἱερατικοῦ γάμου... διὰ βδελυρίαν ἀπέχρηται, ἐπιλοδόμενος δοῦ πάντα καλὰ μὴν καὶ ὅτι ὅσους καὶ θῆλο ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον, ἀλλὰ βλαφημῶν διαβάλλοι τὴν δημιουργίαν, ἢ διορθώσθαι ἢ καθαιρεῖσθαι καὶ τῆς Ἐκκλησίας ἀποβαλλέσθαι. Ὁσαύτως καὶ λαϊκός» (ΝΑ' Ἀποστολικὸς Κανὼν)⁵⁹.

**Δὲν εἶναι ἄσκοπο νὰ ἐπαινοῦμε ἀκόμη λίγο στὸ ὅτι οἱ πατέρες ἔγραψαν λαμπρὲς σελίδες γιὰ τὰ θέματα τῶν σχέσεων τοῦ ἄνδρα καὶ τῆς γυναίκας, ὅχι μόνο στὸ δογματικὸ-ὀντολογικόν, ἀλλὰ καὶ στὰ πρακτικὸ-ποιμαντικὰ ἐπίπεδα, ἀποδεικνύοντας ὅτι οἱ γνωρίζουν καλὰ ὅλες τὶς διαστάσεις τοῦ θέματος. Δίνουμε σὺν παράδειγμα ἀποσπάσματα ἀπὸ ἕνα κείμενο τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, στὸ ὁποῖο ὁ ἅγιος, μὲ βαθιὰ γνώση τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ λεπτοῦ χαρακτήρα τῶν οικγενειακῶν σχέσεων, συμβουλεῖ τὸ σύζυγο πῶς νὰ συμπεριεῖται καὶ μὲ τι λόγια νὰ μιλήσῃ πρὸς τὸ σύζυγό του.

«Λόγια ἀγάπης νὰ τῆς λέγῃς... Ἐγὼ ἀπὸ ὅλα τὰ δικὰ σου ἀγάπη προτιμῶ καὶ τίποτε δὲν μοῦ εἶναι τόσο βαρυνιστικὸ ἢ δυσάρεστο, ὅσο τὸ νὰ

Μετὰ ἀπὸ τίς διευκρινίσεις αὐτὲς μποροῦμε νὰ ξαναγυρίσουμε στὸν φαῦλο κύκλο ἡδονῆς - ὀδύνης.

Παραμβαίνοντας ἀκριβῶς στὸν κύκλο αὐτὸ φιλόανθρωπα ὁ Θεὸς ἔστρεψε τὴν ἡδονὴ πρὸς τὸ σκοπὸ τῆς ἀναπαραγωγῆς τοῦ γένους καὶ ἔτσι τὴν περιορίσει καὶ τὴ δάμασε, μάλιστα ἔδωσε τὴ δυνατότητα τῆς ὑπερβάσεως τῆς μετατρέποντάς τὴν ἀπὸ σκοπὸ σὲ μέσο. Καὶ ὑπάρχουν πράγματι παραδείγματα ποὺ ἡ ἡδονὴ ξεπεράστηκε, ὅπως εἶναι τὸ μακαριστὸ ζευγάρι τοῦ Ἰσακίμ καὶ τῆς Ἀννας, ποὺ τὸ τέκνο τους δὲν ἦταν τέκνο ἡδονῆς ἀλλὰ προσευχῆς.

Ἀκόμα ἡ ἡδονή, ἐνέργημα τῆς φιλαυτίας, ξεπερνιέται μέσα στὸ γάμο μὲ τὸ νὰ μεταμορφώνεται σὲ πνευ-

βεθὸ κάποτε σὲ διάσταση μαζί σου. Κι ἂν ὅλα χρειασθῇ νὰ τὸ χάσω, κι ἂν γίνω υποχρόνως ἀπὸ τὸν Ἰσο, κι ἂν πτοῦς ἔσχατος βρεθῶ κινδύνους, ἐκδιήγομαι κι ἂν πάθω, ὅλα μοῦ εἶναι ὀνεινὰ καὶ ὀποφερτὰ, ὅσο ἐπὶ μοῦ εἶσαι καλά. Καὶ τὰ παιδιὰ τότε μοῦ εἶναι περιπόνητα, ἐγὼ ὅσον ἐπὶ μὲς συμπαθεῖς... Ἰσως κάποτε σοῦ πῇ: Ποιὲ ὅς τώρα δὲν ζοῦμαι ἀπὸ τὰ δικὰ σου, ἔχω ἀκόμη τὰ δικὰ μου, τοῦ μοῦδωσαν οἱ γονεῖς μου. Τότε πῆς της: Τὶ λές καλὴ μου; Ἐχες ἀκόμη τὰ δικὰ σου; Ποιὰ λέξη μπορεῖ νάσαι χαριότερη ἀπὸ αὐτή; Σῶμα δὲν ἔχεις καὶ δικό σου καὶ ἔχεις χρήματα; Ἄν εἴπωσται δύο σώματα μετὰ τὸ γάμο, ἀλλὰ γίναμε ἕνα· δὲν ἔχομε δύο περιουσίες, ἀλλὰ μία... Ὅλα δικὰ σου εἶναι, καὶ ἐγὼ δικός σου εἶμαι, καρίται μου. Αὐτὸ μὲ συμβουλεῖται ὁ Παῦλος λέγοντας ὅτι ὁ ἄνδρας δὲν ἐξουσιάζει τὸ σῶμα του, ἀλλὰ ἡ γυναίκα. Κι ἂν ὅν ἔχω ἐνὶ ἑαυτοῦ ἐπὶ σῶμα μου ἀλλὰ ἐπὶ, τόσο μάλλον δικὰ σου εἶναι τὰ χρήματα... Ποιὲ νὰ μὴν τῆς μιλής μὲ πρὸς τρόπο, ἀλλὰ μὲ φιλοφροσύνη, μὲ τιμῇ, μὲ ἀγάπῃ πολλή. Νὰ τὴν τιμᾷ, καὶ δὲν θὰ βρεθῇ στήν ἀνάγκη νὰ ζητήσῃ τὴν τιμὴ ἀπὸ ἄλλους· δὲν θὰ χρειασθῇ νὰ ζητήσῃ ἐπαίνους ἄλλου, ἂν ἔχη τοὺς δικούς σου. Νὰ τὴν προτιμᾷ ἀπὸ ὅλους γιὰ ὅλα, γιὰ τὴν ὁμορφίαν, γιὰ τὴ σωφροσύνη της, καὶ νὰ τὴν ἐγκωμιάζῃ. Νὰ κανὲς φανερό ὅτι σ' ἀρέσει ἡ συντροφιά της καὶ ὅτι προτιμᾷς νὰ μένῃς σὺ ἐπὶ γιὰ νῶσαι μαζί της, ἀπὸ τὸ νὰ βρεθῇ στήν ἀγορά. Ἀπὸ ὅλους τοὺς φίλους νὰ τὴν προτιμᾷς, καὶ ἀπὸ τὰ παιδιὰ ποὺ σοῦ χάρισται, καὶ αὐτὰ ἐξ αἰτίας της νὰ τὰ ἀγαπᾷς» (Εἰς τὴν πρὸς Ἐφεσίους, 20, 3, PCF 62, 146-148).

ματική ήδονή και χαρά, στις περιπτώσεις που η φιλαυτία δίνει τη θέση της στην αγάπη. «Έχεις γυναίκα, γράφει ο Ιερός Χρυσόστομος, έχεις παιδιά· τί ταύτης της ήδονης ἴσον; ...Τί γάρ παιδίων γλυκύτερον εἶπέ μοι· τί δὲ γυναικός, τῷ σιωφρονεῖν βουλομένῳ;... Οὐδὲν παιδίων γλυκύτερον καὶ γυναικός, ἐὰν σεμνῶς ἐθέλης βιοῦν»¹⁶⁰. Ὁ Κύριος ἔντυσε τὴν ἡδονὴ μετὰ τὸ θετικὸ ἔνδυμα τῆς χαρᾶς καὶ δὲν εἶναι χωρὶς σημασία τὸ ὅτι ἔκανε ἀρχὴ τῶν θαυμάτων του ἀκριβῶς ἓνα γάμο, μετατρέποντας τὸ νερό σὲ κρασί, γιὰ νὰ μὴ διακοπῇ ἡ χαρὰ τῶν ἀνθρώπων.

Μετὰ τὴν ἴδια φιλάνθρωπη κίνηση ὁ Θεὸς μετρίασε καὶ τὴν ὀδύνη πού δημιουργεῖ ἡ φθορά καὶ ὁ θάνατος, ἀφοῦ ἡ γέννηση τέκνων «μεγίστη τοῦ θανάτου ἐστὶ παραμυθία»¹⁶¹. Γιατί εἶναι στ' ἀλήθεια «ἀπαρμυθητον κακὸν ὁ θάνατος», γράφει ὁ Ιερὸς Χρυσόστομος¹⁶². «Διὰ τοι τοῦτο, προσθέτει, καὶ ὁ φιλάνθρωπος Θεὸς εὐθέως καὶ ἐξ ἀρχῆς... τοῦ θανάτου τὸ φοβερὸν προσωπεῖον περιαρῶν, τὴν τῶν παιδίων διαδοχὴν ἔχαρῖσατο, ὥς ἂν εἶποι τις εἰκόνα ἀναστάσεως ἐντεῦθεν ὑποφαίνων, καὶ ἀντὶ τῶν πιπτόντων ἑτέρους ἀνίστασθαι οἰκονομῶν»¹⁶³.

Γιὰ νὰ συντριβῇ ὀλοκληρωτικὰ καὶ ἡ ἡδονὴ καὶ ἡ ὀδύνη μετὰ τὴν Γέννηση τοῦ Κυρίου, πού πραγματοποιήθηκε ὄχι μόνο χωρὶς ἡδονὴ καὶ ὠδίνες, ἀλλὰ μετὰ ἕνα ριζικὸ καινισμό τῶν νόμων στοὺς ὁποίους ὑπέταξε τὴ φύση ἡ ἁμαρτία, δηλαδή μετὰ μιὰ σύλληψη «ἀνευ σπορᾶς» καὶ ἓνα τόκο «ἀνευ φθορᾶς»¹⁶⁴, χωρὶς καταστροφὴ τῆς παρθενίας τῆς μητέρας του¹⁶⁵.

Ἐπειδὴ μάλιστα ὁ Κύριος εἶχε μιὰ γένεση (ἐρχομὸ στὴ ζωὴ) ριζικά διαφορετικὴ ἀπὸ τὴ γνωστὴ

βιολογικὴ γένεση, πού ὀνομάζεται γέννηση, ἦταν ἐλεύθερος ἀπὸ ὅλους τοὺς μεταπτωτικοὺς βιολογικοὺς ὁρους καὶ ἀσφαλῶς καὶ ἀπὸ τὸ θάνατο. Τοὺς ἀποδέχθηκε θεληματικὰ μετὰ τὴν πραγματικὴ γέννησή του —τὴν ἐλεύθερη ὥστόσο καὶ ἔξω ἀπὸ τὸ μεταπτωτικὸ νόμο γενέσεως¹⁶⁶, δηλαδή «τὴν διὰ σπορᾶς σύλληψιν καὶ τὴν διὰ φθορᾶς γέννησιν, ὥσπερ ἡ φύσις μετὰ τὴν παράβασιν ἐπεσπάσατο»¹⁶⁷— γιὰ νὰ τοὺς συντρίψῃ. «Ἡ καθ' ἡδονὴν ἐκ τοῦ Ἀδάμ γένεσις» μετὰ τὴν ὁποία ἀναπτύσσεται τὸ ἀνθρώπινο γένος, ἐξηγεῖ ὁ ἅγιος Μάξιμος, τυραννοῦσε τὴ φύση προσφέροντάς τὴν δίκαια «βορὰν τῷ θανάτῳ». Ἀλλὰ «ἡ διὰ φιλάνθρωπίαν τοῦ Κυρίου κατὰ σάρκα γέννησις ἀμφοτέρων ἀναίρεσιν ἐποίησατο· ἡδονῆς λέγω τῆς ἐκ τοῦ Ἀδάμ καὶ θανάτου τοῦ διὰ τὸν Ἀδάμ, συνεξαφανίζουσα τῇ τοῦ Ἀδάμ ἁμαρτίᾳ τὸ τοῦ Ἀδάμ ἐπιτίμιον»¹⁶⁸. Ἐτσι ὁ φαῦλος κύκλος ἡδονῆς - ὀδύνης συντρίφτηκε καὶ ἡ ἀνθρώπινη φύση ἐλευθερώθηκε.

Γενικώτερα, μετὰ τὸν ἄλλο αὐτὸ τρόπο γενέσεως τοῦ ὁ Κύριος ὄχι μόνο ξανάφερε τὴν ἀνθρώπινη φύση στὴν προπτωτικὴ τῆς κατάστασις, ἀλλὰ καὶ τὴν ὠλοκλήρωσε. Τὸ σκοπὸ πού εἶχε ὁ Ἀδάμ, νὰ «ἐκτινάξῃ» δηλαδή «πάντη τῆς φύσεως... τῇ περὶ τὴν θείαν ἀρετὴν ἀπαθεστάτῃ σχέσει» τὴ διαίρεση τοῦ ἀνθρώπου σὲ φύλα¹⁶⁹, τὸν ἔφερε σὲ τέλος ὁ ἴδιος μετὰ τὸ νὰ πραγματοποιήσῃ καὶ νὰ φανερώσῃ ἐλεύθερο ἀπὸ τὰ ἰδιώματα τοῦ ἄρρενος καὶ τοῦ θήλεως τὸν βαθύτατο, κοινὸ καὶ ἐνιαῖο στά δυὸ φύλα, ἀληθινὸ «λόγο» τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως*.

* ΜΑΞΙΜΟΥ ΟΜΟΛΟΓΗΤΟΥ, *Πρὸς Θαλάσσιον*, ΜΚ', PG 90, 436 Α: «Ἦνυσκε γὰρ τὸν ἀνθρώπον (ὁ Χριστὸς), τὴν κατὰ τὸ ἄρρεν καὶ θή-

Καί ακόμα, με τὸ νὰ γίνη ἀληθινὰ ἄνθρωπος ὁ Κύριος ἔδωσε ἄλλη ἀρχὴ στὴν ἀνθρώπινη φύση, «ἀρχὴν δευτέρας γενέσεως»¹⁷¹, δηλαδή τὴν διὰ τοῦ βαπτίσματος πνευματικὴ γέννηση*, ἡ ὁποία δὲν εἶναι μόνο ἀπαλλαγὴ ἀπὸ τίς συνέπειες τοῦ προπατορικοῦ ἁμαρτήματος, ἀλλὰ καὶ πραγματοποίησι γιὰ τὸν κάθε πιστὸ τοῦ ἔργου ποὺ δὲν πραγματοποίησε ὁ Ἀδάμ. Ὁ πρωτόπλαστος ἔγινε κατ' εἰκόνα Θεοῦ, ἐξηγεῖ ὁ ἅγιος Μάξιμος¹⁷², πρὸς τὸ σκοπὸ νὰ γεννηθῇ μετὰ τὴ θέλησή του ἐν Θεῷ διὰ τοῦ Πνεύματος, γιὰ νὰ εἶναι ἔτσι «ὁ αὐτὸς ἄνθρωπος, πλάσμα μὲν Θεοῦ κατὰ φύσιν, Υἱὸς δὲ Θεοῦ καὶ θεὸς διὰ τοῦ Πνεύματος κατὰ χάριν». Δὲν ἦταν ὁμοῦ δυνατό νὰ πραγματοποιηθῇ αὐτὸ παρὰ μετὰ τὸ νὰ γεννηθῇ διὰ τοῦ Πνεύματος, συνεργώντας ὁ ἴδιος ἐλεύθερα μετὰ τὴν «αὐτοκίνητον καὶ ἀδέσποτον δύναμιν» ποὺ ὑπῆρχε κατὰ τρόπο φυσικὸ μέσα του.

Ἀλλὰ ὁ πρῶτος ἄνθρωπος ἀντάλλαξε τὴν «θεοποιὸν καὶ θείαν καὶ αὐλὸν γέννησιν»** μετὰ τὴν «ἐκ σαμάτων ἀπροαίρετον καὶ ὕλικήν... τὴν ἐμπασθὴ καὶ δούλην καὶ κατηναγκασμένην... γέννησιν». Αὕτὴ τὴν τελευταία, «ἐν ᾗ τὸ κράτος ὑπῆρχε τῆς ἡμῶν κατακρί-

λυ διαφοράν τῷ πνεύματι μυστικῶς ἀφελόμενος, καὶ τὸν ἐν τοῖς πάθεσιν (δυσωμίῳ) καταστήσας ἐπ' ἁμῶν ἐλευθερὸν τὸν λόγον τῆς φύσεως»¹⁷³.

* Αὐτὸ εἶναι οὐσιαστικόν. Γιατί ὅπως «τὴ καθ' ἑαυτὴν ζωὴ τοῦ Ἀδάμ θανάτου καὶ οὐραρῆς γέγονε μήτηρ, οὕτω καὶ ὁ διὰ τὸν Ἀδάμ τοῦ Κυρίου θάνατος, ἀεργῶν τῆς ἐκ τοῦ Ἀδάμ ἐλευθερίας ἐδονῆς... ἀδίκου ζωῆς προδότης καθίσταται πατήρ» (Πρὸς Θαλάσσιον, ΞΑ', PG 90, 632 D).

** «ὡς τὸ προσημασθῆναι τῶν νοσημένων καὶ ἀδύλων τῶν ἀναθῶν τὸ κατ' ἀσθένειαν τετραπλὸν καὶ ἐπίδωλον» (μέσα στὸ χωρίον).

σεως» καταδέχθηκε νὰ γεννηθῇ ὡς ἀγαθὸς καὶ οὐλάνθρωπος ὁ μόνος Ἐλεύθερος καὶ Ἀναμάρτητος — μετὰ μὴ ἐξαίρεση, ὅπως εἶδαμε, τῇ «σπορά» καὶ τῇ «φθορά»¹⁷³ — κι ἔτσι, λύνοντας γιὰ χάρι μᾶς μέσα στὸν ἑαυτὸ του τὰ δεσμά, «δέδωκεν ἡμῖν ἐξουσίαν διὰ τῆς κατὰ Πνεῦμα γεννήσεως κατὰ θέλησιν, τέκνα Θεοῦ ἀντὶ σαρκὸς καὶ αἵματος γενέσθαι, τοῖς πιστεύουσιν εἰς τὸ ὄνομα αὐτοῦ»¹⁷⁴.

Ὁ ἅγιος Μάξιμος, ποὺ ὠρισμένες μόνο ἀπὸ τίς θέσεις του παρουσιάσαμε μὲ μὲν παρὰπάνω, προχωρεῖ στὰ κείμενά του σὲ πολὺ βαθύτερες ἀναλύσεις καὶ διατυπῶναι πολὺ ὑψηλότερες ἀλήθειες, τόσο σχετικὰ μετὰ τὴν προπρωτικὴ κατὰστασι τοῦ ἀνθρώπου στὸ θέμα ποὺ μᾶς ἀπασχολεῖ, ὅσο καὶ μετὰ τὴ μεταπρωτικὴ βιολογικὴ πραγματικότητα στὴν ὁποία βρέθηκε ὁ ἄνθρωπος, ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν καινούργια ἀναδημιουργημένη ἐν Χριστῷ ἀνθρώπινη φύση, στὴν ὁποία, ὅπως βεβαιώνει ὁ Ἀπόστολος καὶ ἀναλύει διὰ μακρῶν ὁ ἅγιος Μάξιμος, «οὐκ ἔνι ἄρρεν καὶ θῆλυ» (Γαλ. 3, 28). Ἀλλὰ οἱ ἀλήθειες αὐτὲς ξεπερνοῦν τίς δυνατότητές μᾶς καὶ γι' αὐτὸ περιοριζόμαστε ἐδῶ νὰ ὑποδείξουμε ἀπλῶς στὸν ἀναγνώστη ποὺ θὰ θελήσῃ, ποὺ μπορεῖ νὰ τίς βρῇ¹⁷⁵.

Βέβαιον πάντως γίνεται μετὰ τὰ ὅσα εἶπαμε, ὅτι οἱ ἅγιοι πατέρες δὲ διστάζουν μέσα στὶς εὐρύτερες κατὰ φύσιν διαστάσεις στὶς ὁποῖες τοποθετοῦν τὸν ἄνθρωπο ὡς θεολογικὸ ὄν, στὴ θεοειδῆ ἀρχὴ καὶ τὸ θεοκεντρικὸ τέλος του, νὰ κηρύξουν ἀπερίφραστα τὸ μεγαλύτερο σκάνδαλον γιὰ τὴ λογικὴ τοῦ βιολογικοῦ ἀνθρώπου, νὰ ἀνατρέψουν τὸ θεμελιωδέστερον σημεῖον αὐτοπροσδιορισμοῦ ποὺ διαθέται, τὴ βιολογικὴ του γέννησι.

Ἡ κατάρρευση καὶ διάλυση — ἢ «ἀπέκδυση»^{176*} — τῶν δερματίνων χιτῶνων, ἀκριβέστερα τῆς μιᾶς ὧψης τους, αὐτῆς ποὺ δημιουργήσε ἡ ἁμαρτία, εἶναι πράγματι τὸ πρῶτο καὶ ἀπαραίτητο βῆμα γιὰ νὰ ὁδηγηθῇ ὁ ἄνθρωπος σὲ μιὰ ζωὴ ποὺ δὲ θάβει ὑποδουλωμένη στὴ φθορά, ἀλλὰ ποὺ θὰ φέρνῃ ἀπὸ τώρα μέσα της τὰ σημεῖα τῆς ἀναστάσεως^{177*}.

Ἡ βιολογικὴ γέννηση, συγκεκριμένα, στὴν προοπτικὴ αὐτὴ δὲν καταδικάζεται, ἀλλὰ γίνεται καταννοητὴ καὶ ἀποδεκτὴ ἔτσι ὥπως τὴ θέλει ὁ Θεός, δηλαδὴ ὡς τὸ μεγάλο ὄρωρο τῆς γενέσεως (ἐρχομοῦ στὴν ὑπαρξή). Στηριγμένος σ' αὐτὸ καὶ ἀξιοποιώντας το σωστά, ὁ ἄνθρωπος μπορεῖ καὶ πάλι νὰ ὁδηγηθῇ στὴν ἀληθινὴ διὰ τοῦ Πνεύματος γέννηση, νὰ ντύσῃ τὸ βιολογικὸ εἶναι του μὲ τὸ μακάριο καὶ αἰώνιο ἐν Χριστῷ εἶναι^{178*}, γιὰ νὰ γίνῃ ὁ κάθε ἄνθρωπος μὲ τὴ θέλησή του ὅ,τι δὲ θέλησε νὰ γίνῃ ὁ Ἀδάμ, «πλάσμα μὲν Θεοῦ κατὰ φύσιν, υἱὸς δὲ Θεοῦ καὶ θεὸς διὰ τοῦ Πνεύματος κατὰ χάριν», καὶ νὰ ξεπεραστῇ ἔτσι μέσα στὸν ὠκεανὸ τῆς θείας ἀγάπης ἡ ἁμαρτία, νὰ ἀποδειχθῇ ὅτι ἡ μεγάλη τραγωδία τῆς πτώσεως εἶναι στὴν πραγματικότητα ἓνα μικρὸ ἐν χρόνῳ περιστατικόν.

Τὸ σκάνδαλο ποὺ δημιουργεῖ στὴν ἐγκλωβισμένη στά μεταπτωτικὰ πλαίσια λογικὴ μας ἡ διδασκαλία τῶν πατέρων γιὰ τὴ βιολογικὴ γέννηση εἶναι μεγαλύτερο ἀπὸ ἐκεῖνο τοῦ κηρύγματος τῆς ἀναστάσεως τῶν σωμάτων, ἀφοῦ εἶναι εὐκολώτερο νὰ παραδεχθῇ κανεὶς τὴν ἀνάσταση μεταθέτοντάς την στὸ μέλλον, ἀπὸ τὸ νὰ τὴν ἐπιχειρήσῃ ἐδῶ καὶ τώρα, θανατώνοντας μέσα του τὴν ἀρνητικὴ διάσταση τῆς βιολογικῆς του ὑπαρξης — νεκρώνοντας τὰ μέλη τὰ ἐπὶ τῆς γῆς, θὰ ἔλεγε ὁ

ἀπόστολος Παῦλος^{179*} — καὶ ἀνασταίνοντας, δηλαδὴ μεταμορφώνοντας διὰ τοῦ Πνεύματος ἐν Χριστῷ, τὴ θετική. Ἀλλὰ χωρὶς τὴν πράξη αὐτὴ ὁ ἄνθρωπος δὲ μπορεῖ νὰ ἐλευθερωθῇ.

Γι' αὐτὸ τὸ λόγο οἱ ἅγιοι πατέρες, ποὺ γνώρισαν τὴ δύναμη τῆς ἀναστάσεως καὶ ἔζησαν τὴν ἐλευθερίαν τῶν τέκνων τοῦ Θεοῦ, δὲ διστάζουν νὰ διατυπώσουν μέσα στὴν ἀγάπη τους γιὰ τὸν ἄνθρωπο τὴ διδασκαλία αὐτὴ, ὅσο καὶ ἂν σὲ πρῶτο κύτταγμα φαίνεται σκληρὴ. Τὸ κάνουν γιὰ νὰ δείξουν στὸν ἄνθρωπο τὴν ἀληθινὴ φύση καὶ τὸ πραγματικὸ ἐν Θεῷ μεγαλεῖο του. Καὶ γιὰ νὰ τοῦ ὑποδείξουν ταυτόχρονα τοὺς δρόμους ποὺ ὁδηγοῦν σ' αὐτό. Γιατί ἡ παραπάνω διδασκαλία κάνει φανερὴ καὶ τὴ ριζικὴ, τὴν ὀντολογικὴ σημασίαν ποὺ ἔχει γιὰ τὸν ἄνθρωπο τὸ βάπτισμα καὶ ἡ ὅλη μυστηριακὴ, ἀσκητικὴ καὶ πνευματικὴ ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας. Ὅλα αὐτὰ δὲν ἀποτελοῦν ἐπιπρόσθετα στὴ φύση τοῦ ἀνθρώπου στοιχεῖα, ποὺ μπορεῖ κανεὶς νὰ τάχῃ ἢ νὰ μὴν τάχῃ κατὰ προτίμηση, συνιστοῦν καὶ συνέχουν τὸ ἴδιο τὸ κατὰ φύσιν εἶναι του.

Καὶ ἐπειδὴ αὐτὸς εἶναι ὁ χαρακτήρας τους μποροῦν καὶ μεταμορφώνουν, ὥπως θὰ δοῦμε ἀναλυτικώτερα στὴν ἐπόμενη μελέτη ἐτοῦτου τοῦ βιβλίου, τὸ βιολογικὸ εἶναι, τὴ βιολογικὴ γέννηση, ὅλες τὶς διαστάσεις καὶ λειτουργίες τῆς βιολογικῆς ζωῆς, μὲ πρώτη καὶ καλύτερη τὴ διάσταση τοῦ γάμου*. Στὸ μυστή-

* Διαβάζοντας ὁ ἀναγνώστης αὐτὴ ἐδῶ τὴν ἐνότητα, θὰ δελεασθῇ ἰσως: καταργοῦμε λοιπὸν τὸ γάμο; Ἡ ἀπάντησις εἶναι προφανής. Γιὰ ὄνομα τοῦ Θεοῦ, δὲν τὸν καταργοῦμε, ἀλλὰ ἀντίθετα — μᾶλλον μάλιστα σὲ μιὰ ἐποχὴ σὺν τῇ ἀκῇ μας ποὺ ὁ γάμος παρὼν τέτοιαν κρίση, ἐπειδὴ ἀκριβῶς παρατηρήθηκαν τὰ θεματικὰ τοῦ — τὸν ἀνθρώπου. Γάμον σὺν

ριο του γάμου ή αγάπη που κάνει δυο ανθρώπους να αποφασίσουν να ζήσουν μαζί, στεφανώνεται με την Αγάπη που ένώνει τα τρία πρόσωπα της παναγίας Τριάδος —«στέφεται ο δούλος του Θεού... την δούλην του Θεού... εις το όνομα του Πατρός και του Υιού και του Αγίου Πνεύματος»— κι έτσι η οικόγένεια που δημιουργείται δεν είναι απλώς βιολογική πραγματικότητα, κοινωνικός θεσμός, ψυχολογική ή έστω έρωτική, υπαρξιακή συνένωση, αλλά άπειρος περισσότερο, κύταρο της Εκκλησίας, δηλαδή αληθινά και πραγματικά ζωντανό και άγιο μέλος του πανάγιου Σώματος του Χριστού.

καταγοῦμεν· Μὴ γένοιτο, θεὸς ἔστιν ὁ Παῦλος, ἀλλὰ γάμον ἱσθῶμεν!

Καί γὰρ νὰ γίνῃ οὐαὶρό πῶς μέσα στὴν πατερικὴ αὐτὴ θεώρηση ὁ γάμος παλινρθώνεται μὲ τὸ νὰ λύνονται καὶ τὰ πρῶτα ἐσωτερικὰ ἠθικὰ προβλήματα του, ὅπως π.χ. τὸ πρόβλημα τῆς τεκνογονίας καὶ ὁ σκοπὸς τῶν σεξουαλικῶν σχέσεων, παραθέτουμε τρία χωρία τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, πρὸς γὰρ τὸν προσεκτικὸ μελετητὴ εἶναι προφανὲς ἡ μεγάλη ἀπελευθερωτικὴ καὶ παλινρθωτικὴ τοῦ γάμου σημασία τους: «Δύο γὰρ ταῦτα εἰσὶ δεῖ ἅπερ ἐσσηγόνται ὁ γάμος, ἵνα τι στεφανώμεν καὶ ὅτι πατέρας γενόμεθα· τῶν δὲ δύο τούτων προηγουμένη ἡ τῆς σωτηροσύνης ἐστὶ πρόθεσις· ἐπειδὴ γὰρ ἐσθλὸν ἐκτελεῖται, ἐσθλὸν καὶ ὁ γάμος τὴν ἁμαρτίαν ἐκκόπτει» (Εἰς τὸ διὰ τὰς πορνείας, 3, PG 51, 213). «Πρὸς μὲν γὰρ τὴν ἀρχὴν, ἅπερ ἔσθον, δύο ταῦτα εἶχε τὰς ὁποθεσίας (ὁ γάμος)· ὅσπερ δὲ πληρωθείσης τῆς νῆς καὶ τῆς θαλάσσης καὶ τῆς οἰκουμένης ἅπασης (ὅς σημασιωθῇ ὅτι ἔγραψε τὸν πέμπτον αἰῶνα) μία λαίπεται αὐτοῦ πρόθεσις μόνη, ἡ τῆς ἀκαταλείας καὶ τῆς ἀσελγείας ἀναίρεσις» (Περὶ πορνείας, 19, 1, PG 48, 547). «Ἡ ἐπιθυμία ἁμαρτίας μὲν οὐκ ἐστίν, ὅταν δὲ εἰς ἁμαρτίαν ἐκπέσῃ εἰσὶ τῶν τοῦ νόμου γάμων οὐκ ἐθέλουσι μένειν, ἀλλὰ καὶ ἀλλοτρίως ἐπιτηδῶσαι γυναιξί· τότε λοιπὸν μοιχείαι τὸ πρᾶγμα γίνεται, ἀλλ' οὐ περὶ τὴν ἐπιθυμίαν, ἀλλὰ περὶ τὴν ταύτης πλεονεξίαν» (Εἰς τὴν Πρὸς Ρωμαίους, 13, 1, PG 60, 508).

4. Ἡ ἀποδιοργάνωση πρὸς δημιουργίαν στὸν ἄνθρωπο ἡ ἁμαρτία ἔφερε μαζί της τὴν ἀποδιοργάνωση καὶ τοῦ κόσμου. Ὁ Θεός, κατὰ τὸν Νικήτα Σιτηάτο, δημιουργώντας τὸν ἄνθρωπο κατ' εἰκόνα τοῦ Βασιλέως τῶν αἰώνων, τὸν ἔκανε «βασίλεια τῆς κτίσεως» καὶ «πάντων ἔχειν ἐποίησε τῶν ὄντων τοὺς λόγους, τὰς φύσεις καὶ τὴν γνῶσιν ἐν ἑαυτῷ»¹⁸⁹. Ἦταν λοιπὸν ἀναπόφευκτο ἡ ἀποδιοργάνωση τοῦ ἀνθρώπου νὰ φέρῃ τὴ διάσπαση τῶν «λόγων» καὶ τῶν «φύσεων» τῶν ὄντων, δηλαδή τὴν ἀποδιοργάνωση καὶ τῆς κτίσεως.

Ἡ συνολικὴ αὐτὴ ἀλλαγὴ πρὸς δημιουργήθηκε μέσα στὴν κτίση, στὴν ἀνθρωπολογικὴ τῆς διάσταση πρὸς μᾶς ἐνδιαφέρει ἐδῶ, ἀποδίδεται ἀπὸ τὸν ἅγιο Γρηγόριο τὸν Παλαμᾶ μὲ τὸ ἔντονα ἐκφραστικὸ ρῆμα «μετεκρίσθημεν»: «Δι' αὐτὴν γὰρ (τὴν ἁμαρτίαν) ἐνεδύθημεν τοὺς δερματίνους χιτῶνας... καὶ μετεκρίσθημεν εἰς τὸν πρόσκαιρον καὶ ἐπίκηρον τοῦτον κόσμον, καὶ κατεδικάσθημεν ζῆν πολυπαθὴ καὶ πολυσύμορφον βίον»¹⁹¹.

Στὸ χωρίο αὐτὸ γίνεται σαφὲς νύξη γὰρ τὴν κοσμολογικὴν διάστασιν τῶν δερματίνων χιτῶνων. Ὁ κόσμος πρὶν ἀπὸ τὴν πτώση ἦταν, ὅπως εἶδαμε, σχετικὰ ἐνοποιημένος μέσα στὸν ἄνθρωπο. Διὰ τοῦ ἀνθρώπου ἡ κίνησις τῆς ὕλης ἀκολουθοῦσε οὐσιακὰ τὴν πρὸς τὸ Τέλος τῆς κατεύθυνση. Ἦταν καὶ αὐτὴ ὡς ἓνα μέτρο διὰ τοῦ ἀνθρώπου πνευματικὴ. Ἀλλὰ ἡ παράβασις τοῦ Ἀδάμ ἔκανε νὰ ἐκτροχιασθῇ ἡ κίνησις καὶ τῆς ὕλης. Ἀφοῦ ἡ σχέση τῆς ὕλης πρὸς τὸ σῶμα τοῦ ἀνθρώπου, δι' αὐτοῦ πρὸς τὴν ψυχὴ καὶ πρὸς τὸν Θεὸ ἀνατράπηκε, ἡ ὕλη κλείστηκε στὸν ἑαυτὸ τῆς, ἡ κίνησίς της ἐγίνε τυφλὴ καὶ ἀδιέξοδη. Ἡ ὀλιγότητα εἶναι ἡ κατάστασις ἐκείνη στὴν ὁποία ἡ ὅλη δὲν χαρακτηρίζε-

ται παρά από μόνα τὰ αποκλειστικά δικά της στοιχεία, που υπάρχει στερημένη από τὴν πρὸς τὸ πνεῦμα ἔλξη ἢ κίνησή της. Στὴν πτώση ἐνυπάρχει καὶ μιὰ ἔκπτωση τῆς Ἰδίας τῆς ὕλης. Ἔτσι ὁ ἐγκλωβισμὸς τοῦ ἀνθρώπου στὴν ὕλικότητα μετέτρεψε τὸν «καλὸ λίκαν» κόσμο σὲ «ἐπικηρο», καὶ ὁ ἀνθρώπος πού ντύθηκε τὴν ὕλικότητα ζῇ μέσα στὸν κόσμο διὰ τῆς ὕλικότητας, δηλαδή διὰ τῶν δερματίνων χιτῶνων, «πολυπαθὴ καὶ πολυσύμφορον βίον». Τὸ «μετωκίσθημεν» δὲν σημαίνει συνεπὼς ἀλλαγὴ τόπου —ἀφοῦ ἀλλωστε καὶ πρὶν ἀπὸ τὴν πτώση ὁ ἀνθρώπος δὲν βρισκόταν ἔξω ἀπὸ τὸν κόσμο— ἀλλὰ ἀλλαγὴ σχέσεων, καὶ τὴν ἐννοια αὐτὴ τοῦ χωρίου μπορούμε σήμερα, πού ξέρουμε πὼς ἡ θέση εἶναι πάντοτε συνάρτηση σχέσεων, νὰ τὴν κατανοήσουμε καλύτερα.

Σὲ ἄλλους πατέρες βρίσκουμε σαφέστερη αὐτὴ τὴ διάσταση τῶν δερματίνων χιτῶνων.

Ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος διδάσκει ὅτι πρὶν ἀπὸ τὴν πτώση ὁ ἀνθρώπος δὲ χρειαζόταν οὔτε τίς «πόλεις», οὔτε τίς «τέχνες», οὔτε τὴν «τῶν ἱματίων περιβολήν». «Ταῦτα τότε μὲν περιττά, προσθέτει, ὕστερον δὲ γέγονεν ἀναγκαῖα διὰ τὴν ἡμετέραν ἀσθένειαν· καὶ ταῦτα καὶ τὰ ἄλλα ἅπαντα... (ὁλόκληρος) ὁ λοιπὸς τῶν χρεῶν ὄχλος. Ταῦτα γὰρ ἅπαντα ἐπισυρόμενος εἰσήλασεν ὁ θάνατος μεθ' ἑαυτοῦ»¹⁸². Οἱ δερματίνοι χιτῶνες εἶναι τὸ ἐνδυμα μὲ τὸ ὁποῖο ὁ ἀνθρώπος ἀντιμετωπίζει τὸ θάνατο. Μποροῦμε νὰ τοὺς κατανοήσουμε σὰν τὴν καινούργια ὀργάνωση τοῦ ἀνθρώπινου βίου, τίς καινούργιες μεθόδους, σὰν μιὰ ἄλλη στολὴ θὰ λέγαμε, κατάλληλη καὶ ἀπαραίτητη γιὰ νὰ ἀντιμετωπι-

σθοῦν οἱ ἄλλες συνθήκες μέσα στίς ὁποῖες βρέθηκε μὲ τὴν πτώση ὁ πλανήτης μας.

Ὁ ἅγιος Γρηγόριος Νύσσης, γιὰ νὰ περιγράψῃ τὴ φυλάκιση τοῦ ἀνθρώπου στὴν ἀδιέξοδη καὶ φθαρτὴ ἀνακύκληση τῆς ὕλικότητας, χρησιμοποιεῖ τὴν εἰκόνα τῶν «ἐν τῷ μύλῳ ζῶντων»: «Κεκαλυμμένοις τοῖς ὀφθαλμοῖς, τὴν τοῦ βίου μύλην περιερχόμεθα, αἰεὶ διὰ τῶν ὁμοίων περιχωροῦντες καὶ ἐπὶ τὰ αὐτὰ ἀναστρέφοντες. Εἶπω σοὶ τὴν κυκλικὴν ταύτην περίοδον· ὄρεξις, κόρος, ὕπνος, ἐγρήγορσις, κένωσις, πλήρωσις. Ἀεὶ ἀπ' ἐκείνων ταῦτα, καὶ ἀπὸ τούτων ἐκεῖνα· καὶ πάλιν ταῦτα, καὶ οὐδέποτε κύκλῳ περιόντες παύομεθα». Καὶ περνώντας ἀπὸ τὴ βιολογικὴ στὴν ὑπαρξιακὴ αἴσθηση: «Καλῶς ὁ Σολομὼν πίθον τετρημένον καὶ οἶκον ἀλλότριον ὀνομάζει τὸν ὧδε βίον... Ὅρας πὼς ἐπαντλοῦσιν ἑαυτοῖς οἱ ἄνθρωποι τὰς τιμὰς, τὰς δυναστείας, τὰς δόξας καὶ πάντα τὰ τοιαῦτα; Ἀλλ' ὅπορρεὶ τὸ βαλλόμενον καὶ οὐ παραμένει τῷ ἔχοντι. Ἡ μὲν γὰρ περὶ τὴν δόξαν καὶ τὴν δυναστείαν καὶ τὴν τιμὴν σπουδὴ πάντοτε ἐνεργεῖται· ὁ δὲ τῆς ἐπιθυμίας πίθος μένει ἀπλήρωτος»¹⁸³.

Ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὁ Θεολόγος ἐξ ἄλλου, μὲ τὴν πυκνότητα πού χαρακτηρίζει τὸ λόγο του, γράφει σχετικὰ μὲ τὸν προπρωτοκὸ ἀνθρώπο: «ζωῇ ἀτέχνῳ, καὶ δίχα παντός ἐπικαλύμματος καὶ προβλήματος· τοιοῦτον γὰρ ἔπρεπεν εἶναι τὸν ἀπ' ἀρχῆς»¹⁸⁴.

Καὶ ὁ φιλόσοφος ἅγιος Μάξιμος ὁ Ὁμολογητὴς, ἀναλύοντας τὸ παραπάνω χωρίο τοῦ ἐκ Ναζιανζοῦ Θεολόγου, φωτίζει μὲ ἀκόμη μεγαλύτερη σαφήνεια τὸ θέμα μας. Ζοῦσε ὁ πρωτόπλαστος χωρὶς τέχνες, γράφει, γιατί ἡ «οὐσιωδὴς δοθεῖσα αὐτῷ φυσικὴ εὐε-

ξία» δὲ διασκορπιζόταν, κι ἔτσι δὲ βρισκόταν μέσ' τὶς ἀνάγκες ἐκεῖνες ποὺ γιὰ τὴν ἀντιμετώπισή τους χρειάζονται σήμερα οἱ τέχνες. «Καὶ περιβολῆς ὑπῆρχεν ἀπροσδεής» ἐξ αἰτίας τῆς ἀπάθειας ποὺ ὑπῆρχε μέσα του καὶ ποὺ τὸν κρατοῦσε μακριὰ ἀπὸ τὴν αἰσχύνῃ, ἀλλὰ καὶ γιατί δὲν ὑπόκειταν τότε στοὺς παγετοὺς καὶ τοὺς καύσωνες, γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση τῶν ὁποίων ἐπινοήθηκαν ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους οἱ οἴκοι καὶ τὰ ἐνδύματα. Ἐξ ἄλλου, κινεῖται σήμερα ὁ ἄνθρωπος, συνεχίζει, εἴτε γύρω ἀπὸ τὶς ἀπατηλὰς ἐντυπώσεις ποὺ τοῦ δημιουργοῦν στὸν ἐξωτερικὸ κόσμον τὰ ἄλογα πάθη γιὰ χάρη φιληδονίας· εἴτε γύρω ἀπὸ τὶς τέχνες γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση τῶν βιοτικῶν ἀναγκῶν· εἴτε γύρω ἀπὸ τοὺς φυσικοὺς λόγους τῶν ὄντων γιὰ χάρη μαθήσεως. Τίποτε ὁμως ἀπὸ αὐτὰ δὲν παρέσερνε τὸν ἄνθρωπο πρὶν ἀπὸ τὴν πτώση, γιατί ἦταν πάνω ἀπὸ ὅλα. Ὁ πρωτόπλαστος πράγματι, ὄντας «ἀπαθὴς χάριτι», δὲν εἶχε σχέση μὲ τὶς ἀπατηλὰς φαντασίες ποὺ δημιουργοῦν διὰ τῆς ἡδονῆς τὰ πάθη· καὶ ὄντας «ἀπροσδεής», ἦταν ἐλεύθερος ἀπὸ τὴν ὑποχρεωτικὴ χρησιμοποίηση τῶν τεχνῶν γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση τῶν ἀναγκῶν· καὶ ὄντας «σοφός», βρισκόταν πάνω ἀπὸ τὴν ἐπιστήμη τῶν ὄντων, ποὺ ἡ ἀνεύρεσή της ἀπαιτεῖ τὴ σπουδὴ καὶ τὴ μάθησι. Τίποτε δὲν παρεμβαλόταν ἀνάμεσα στὸν ἄνθρωπο καὶ τὸ Θεὸ ποὺ νὰ χρειάζεται νὰ τὸ ἐρευνήσῃ, ποὺ νὰ στέκεται ἐμπόδιο στὴν ἐλεύθερη δι' ἀγάπης πρὸς τὸ Θεὸ κίνησι καὶ πρὸς τὴ συγγένεια μὲ τὸ Θεό, ποὺ ἡ κίνησι αὐτὴ δημιουργοῦσε. Γιὰ τοῦτο προσαγορεύτηκε ἀπὸ τὸ διδάσκαλο «γυμνὸς τῇ ἀπλότητι», ἐπιμένει, ἐπειδὴ βρισκόταν πάνω ἀπὸ κάθε φυσικὴ ἀναζήτησι· καὶ ὅτι ζοῦσε ζωὴ χωρὶς τέχνες, «ὥς πάσης τεχνῶν ἐν-

δεοῦς καθαρεύων ζωῆς»· καὶ ὅτι δὲν εἶχε κανένα κάλυμμα καὶ κανένα πρὸς τίποτε φραγμό, ἐπειδὴ ἦταν ἐλεύθερος ἀπὸ τὴν ἐμπαθὴ συνόφανση τῶν αἰσθήσεων πρὸς τὰ αἰσθητά. Σ' αὐτὰ ὑποτάχθηκε κατὰ τρόπο δίκαιο «ὑστερον, ἐλλείψας τὴν ἑλλειψιν καὶ τοῦ πλήρης εἶναι τὸ κενὸς πάντων γενέσθαι αὐθαίρετως ἐλόμενος, κάτω γενόμενος ὃν ὑπεράνω φυσικῶς ὑπῆρχε γεγεννημένος»¹⁵⁵.

Στὸ κείμενο αὐτὸ προσδιορίζονται μὲ σαφήνεια οἱ γνωστὲς σὲ μᾶς κεντρικὲς λειτουργίες τῆς ζωῆς, δηλαδή αὐτὲς ποὺ ἀφοροῦν στὴν ἀναζήτησι ἱκανοποιήσεων, τὴ μάθησι, καὶ τὴν ἐπαγγελματικὴ δραστηριότητα, ὡς φαινόμενα μεταπτωτικά, δηλαδή ὡς περιεχόμενο τῶν δερματίνων χιτῶνων. Οἱ ἐν λόγω λειτουργίες καὶ οἱ ἀπορρέουσες ἀπὸ αὐτὲς εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς ἀνατροπῆς ποὺ ἔφερε στὴν τάξι καὶ ἁρμονία τῆς κτίσεως ἢ προπατορικῆς ἁμαρτίας.

Ἡ μάθησι καὶ ἡ ἐργασία, πὸ συγκεκριμένα, ἀποτελοῦν μιὰ πάχυνσι θὰ λέγαμε, μιὰ ντυμένη μὲ τὴν ὀλκότητα ἑκφρασι καὶ λειτουργικότητα τῶν ἀρχικῶν φυσικῶν ιδιοτήτων ποὺ εἶχε ὁ ἄνθρωπος ὡς εἰκόνα τοῦ Θεοῦ, τῆς σοφίας καὶ τῆς κυριαρχικότητος. Οἱ ιδιότητες αὐτὲς εἶχαν σκοπὸ, σωστὰ χρησιμοποιούμενες, νὰ ὀδηγήσουν τὸν ἄνθρωπο καὶ μαζί του τὸν κόσμον στὸ Θεό. Ἀλλὰ μὲ τὴν ἁμαρτία ἐγκλωβίστηκαν στὸ φθαρτὸ βιολογικὸ κύκλωμα, παχύνθηκαν καὶ μετατράπηκαν σὲ δερμάτινους χιτῶνες.

Τὸ ἴδιο ἰσχύει, γιὰ νὰ ἀναφέρουμε ἀκόμη ἓνα παράδειγμα, μὲ τὴ βαθεῖα καὶ φυσικὴ προπρωτικὴ κοινωνία τῶν προσώπων (εἶδαμε ὅτι θεμελιώδης διάστασι τοῦ κατ' εἰκόνα εἶναι ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἀποτελεῖ

ταυτόχρονα πρόσωπο καί φύση), κοινωνία που με την έκπτωση του ανθρώπου σέ άτομο καταφθάρθηκε και διασπάστηκε, και οι άνθρωποι για να επιβιώσουν κοινωνικά είχαν στη συνέχεια ανάγκη από κάποια εξωτερική οργάνωση, δηλαδή από την πόλη, και κατ' επέκταση από την πολιτική*.

Ἡ επίπονη λοιπόν καλλιέργεια τῆς γῆς, τὰ ἐπαγγέλματα, οἱ ἐπιστήμες, οἱ καλές τέχνες, ἡ πολιτική, δὲς οἱ δραστηριότητες καὶ λειτουργίες μὲ τίς ὁποῖες ὁ ἄνθρωπος ζῇ σέ τοῦτο τόν κόσμον, ἀποτελοῦν περιεχόμενο τῶν δερματίνων χιτῶνων καὶ φέρνουν τὸ διμορφο χαρακτῆρα γιὰ τὸν ὁποῖο μιλῆσαμε παραπάνω. Ἀπὸ τῆς μιά, εἶναι συνέπεια τῆς ἁμαρτίας καὶ ἀποτελοῦν ἐξαχρείωση τῶν διαστάσεων τοῦ κατ' εἰκόνα**, Ἀπὸ τὴν ἄλλη, εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς σοφῆς καὶ οὐλεύσπλαγχνης παρέμβασης τοῦ Θεοῦ καὶ συνιστοῦν τὸ καινούργιο ἔνδυμα χάρις στὸ ὁποῖο οἱ ἄνθρωποι ζοῦν μέσα στὶς νέες συνθήκες ποὺ δημιουργήσε ἡ πτώση.

Ὁ Θεός, πράγματι, δέν ἐπέτρεψε νὰ ἐξαφανισθοῦν ἢ νὰ ἐξαχρειωθοῦν ὁλοκληρωτικά οἱ ἰδιότητες τοῦ κατ' εἰκόνα^{37*}. Παρεμβαίνοντας στὴ διαδικασία τῆς δια-

* Τὸν ἴδιο χαρακτῆρα ἔχει ἡ ἀείωση τοῦ ἀνθρώπου γένους σέ υἱὸς καὶ θεὸς^{38*}.

** Γρηγόριος Νύκτες. *Εἰς τοὺς σακαρινοὺς*, 3, PG 44, 1228 AB: «Τὸ κατ' εἰκόνα τοῦ ἐπουρανίου γεόμενον, ἀπενοώθη· τὸ βασιλεῖον τεπεγμένον, κατακυριεύθη· τὸ εἰς ὀρθοσίαν κτισθὲν, καταφθάρη θανάτῳ... τὸ δόξασιον τι καὶ αὐτάριστον, νῦν ἐπὶ τοιούτων καὶ τοσούτων κακῶν κυριεύεται... Ἐκαστον γάρ τὸν ἐν ἡμῖν παθόν, διὰ τὴν ἐπικρατίαν, διαπορίας τοῦ δουλωθέντος γίνεται, καὶ καθένας τῆς τυραννὸς καταλαβὼν τῆς ψυχῆς τὴν ἀκρόπολιν, δι' αὐτῶν τὸν ὁσχαρίαν κακοὶ τὸ ὁπλοοῦν».

φθορᾶς τίς μετέτρεψε σέ δερμάτινους χιτῶνες κι ἔτσι ἔκανε νὰ εἶναι αὐτὲς οἱ ἴδιες ποὺ χαρίζουν τώρα στὸν ἄνθρωπο τὴν ἐπιβίωση. Ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος, ἀποδίδοντας ἐνεργητικά στὸ Θεὸ τὴν μετὰ τὴν πτώση διαφοροποίηση τῆς καταστάσεως τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῶν συνθηκῶν τοῦ βίου, διδάσκει ὅτι ὁ Θεός δέ στέρησε τὸν ἄνθρωπο ἀπὸ ὅλη τὴν ἐξουσία ποὺ εἶχε πάνω στὸν κόσμον, ἀλλὰ «μικρόν τι ὑφέϊλε»³⁹. Τοῦ ἄφησε ἐξουσία πάνω στὰ ζῶα ποὺ εἶναι ἀπαραίτητα γιὰ τὴ συντήρησή του, ὁ δὲ ἄνθρωπος μπορεῖ νὰ ἀσκήσῃ μιὰ κάποια ἐξουσία καὶ στὰ ὑπόλοιπα, ὅπως καὶ γενικώτερα στὴ γῆ, μὲ τίς τέχνες ποὺ ἀναπτύσσει χάρις στὸ λόγο ποὺ τοῦ ἔδωσε ἀρχικά καὶ δέν τοῦ ἄφηρεσε ὁλοκληρωτικά μετὰ τὴν πτώση ὁ Θεός. Μὲ τίς τέχνες, ποὺ ἀναπτύσσονται προοδευτικά μέσα στὴν πάροδο τοῦ χρόνου μετὰ τὴν πτώση, «ἡ τοῦ κόσμου σύστασις οἰκονομεῖται»^{40*}.

Δέν εἶναι ὅμως μόνο αὐτό. Ἡ παρέμβαση τοῦ Θεοῦ εἶναι πιὸ θετική, καὶ κάνει ὥστε οἱ ἰδιότητες τοῦ κατ' εἰκόνα ποὺ μετατράπηκαν χωρὶς νὰ ἀλλάξουν κατ' οὐσίαν σέ δερμάτινους χιτῶνες, νὰ μποροῦν νὰ χρησιμεύσουν στὸν ἄνθρωπο ὄχι μόνο γιὰ τὴν ἀπλή ἐπιβίωση, ἀλλὰ καὶ ὡς μέσα γιὰ τὴν καινούργια πορεία του πρὸς τὸ Θεό. Ἡ ἐπιθυμία καὶ ἀναζήτησις ἱκανοποιήσεων, μὲ τὸ νὰ μὴ βρίσκει τὴν ἐκπλήρωσή της μέσα στὸν κόσμον, ὁδηγεῖ τὸ συνειτὸ ἄνθρωπο καὶ πάλι στὴν ἀναζήτησις τοῦ μόνιμου ἀγαθοῦ. «Περὶ σότερον ἀπὸ κάθε ἄλλο, γράφει ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὁ Θεολόγος, καὶ τοῦτο καλὰ τὸ ἔχει μηχανευθῇ ὁ τεχνίτης Λόγος καὶ ἡ Σοφία ποὺ ξεπερνᾷ κάθε νοῦ, νὰ ἐμπαίζομαστε δηλαδή μέσα στὰ ὁρατὰ ποὺ μεταβάλλονται ποι-

κιλότροπα καὶ μεταβάλλουν, ποὺ πᾶνε ἄνω καὶ κάτω καὶ στριφογυρᾶνε καὶ γλιστροῦν καὶ φεύγουν... γιὰ νὰ δοῦμε τὴν ἀστάθεια καὶ τὴν ἀταξία τους καὶ νὰ μεταβοῦμε πρὸς τὰ μελλοντικά»¹⁹⁰. Ἡ ἴδια ἡ ἀμαρτωλὴ ἀναζήτησις ἡδονῶν — ποὺ εἶναι ἡ ἀρνητικὴ ἔκφρασις τῆς θεόδοτης ἀρχικῆς «δυνάμεως πρὸς ἡδονὴν· λέγω δὲ τὴν κατὰ φύσιν τοῦ νοῦ πρὸς τὸν Θεὸν ἔφεσιν»¹⁹¹ — συνεχίζει νὰ ἐμπεριέχῃ τὸ ἀρχικὸ θετικὸ στοιχεῖο καὶ ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο νὰ στρέψῃ πάλι πρὸς τὸ πραγματικὸ ἀγαθὸ τὴν κίνησίν της, νὰ κἀνῃ ὅχι ἀρνητικὴ ἀλλὰ θετικὴ χρῆσις της.

Αὐτὸ ἰσχύει περισσότερο γιὰ τὴ μάθησις, τὴν ἐργασία, τὴν ἐπιστήμη, τίς καλὰς τέχνες, τὴν πολιτικὴν. Οἱ λειτουργίες αὐτὲς μποροῦν καὶ καλοῦνται νὰ χρησιμοποιηθοῦν ὡς τὰ νέα μέσα μὲ τὰ ὁποῖα ὁ ἄνθρωπος θὰ ἀσκήσῃ τὴν κυριαρχία του πᾶν ὅπου τὸν κόσμον καὶ, ζώντας ὁ ἴδιος μὲ τὴ χάρις τοῦ Θεοῦ, θὰ τὴ διοικεῖται καὶ τὸν κόσμον, θὰ μεταμορφώσῃ τίς συνθήκες τοῦ βίου καὶ ἐγκεντρύζοντας τὸν ἑαυτὸ του, τίς συνθήκες τοῦ βίου καὶ τὸν κόσμον στὸ Χριστὸ ὅχι μόνον θὰ ἐπανορθώσῃ τίς διασπάσεις ποὺ δημιούργησε ἡ ἀμαρτία σὲ ὅλα τὰ ἐπίπεδα, ἀλλὰ καὶ θὰ ἐνεργοποιήσῃ ἔμπρακτα μέσα στὴν ἱστορίαν τὴν ἑνωσὴ καὶ τῶν προπρωτικῶν διαιρέσεων ποὺ πραγματοποιήσῃ μέσα του γιὰ χάρις ὅλου τοῦ κόσμου ὁ Χριστός. Αὐτὸ εἶναι τὸ μεγάλο ἔργο, πέρα ἀπὸ τὴν ἀπλὴ ἐξασφάλισις τῆς ἐπιβιώσεως, στὸ ὁποῖο καλοῦνται νὰ διακονήσουν ἡ ἀνθρώπινη γνώσις, ἐργασία, τέχνη, πολιτικὴ, καὶ οἱ ὑπόλοιπες μεταπτωτικὲς λειτουργίες τῆς ζωῆς.

Γ'

Ἡ πατερικὴ διδασκαλία γιὰ τὴν εἰκόνα καὶ τοὺς δερμάτινους χιτῶνες, ποὺ εἶδαμε ὡς ἐδῶ, προσφέρει νομίζουμε, πέρα ἀπὸ μιὰ ὀρθόδοξη κατανόησις τοῦ ἀνθρώπου, καὶ τὸ θεμέλιο πᾶν ὅπου θὰ μπορούσε νὰ στηριχθῇ ἡ ὀρθόδοξη θεολογία γιὰ νὰ βοηθήσῃ ἀποτελεσματικὰ τὸ σύγχρονον κόσμον. Ἡ στάσις τῆς ὀρθόδοξης θεολογίας ἀπέναντι τὸν κόσμον προσδιορίζεται ἀπὸ τὰ παραπάνω ὡς ριζικὰ κριτικὴ καὶ ταυτόχρονα, ὡς τὸ ἴδιον ριζικὰ θετικὴ.

Ἡ ὀρθόδοξη θεολογία καλεῖται κατ' ἀρχὴν νὰ κρίνῃ καὶ νὰ καταδικάσῃ ἀνυποχώρητα τὴν αὐτονομία σὲ ὅλα τὰ ἐπίπεδα καὶ ὅλες τῆς τίς μορφές. Μελετώντας τὴν ἀνθρωπολογικὴ διάστασις τῆς ἀμαρτίας, εἶδαμε πῶς ἡ αὐτονομία εἶναι ἡ πηγὴ καὶ τὸ περιεχόμενον τῆς ἀμαρτίας ἐπειδὴ ἀποτελεῖ παραχάραξις τῆς ἀλήθειας τοῦ ἀνθρώπου, ἀκρωτηριασμός καὶ ἐγκλωβισμός του στὴ βιολογικότητα. Τὸ ἐγκλημα αὐτὸ γίνεται μεγαλύτερον, ὅταν ὁ ντυμένος μὲ τοὺς δερμάτινους χιτῶνες ἄνθρωπος τοὺς αὐτονομεῖ στὴ συνέχεια καὶ αὐτοῦς. Στὴν περίπτωσι αὐτὴ οἱ δερμάτινοι χιτῶνες ἐμφανίζονται μὲ τὴν ἀρνητικὴ μόνον ὄψιν τους, λειτουργοῦν ὡς φρόνημα τῆς σαρκὸς καὶ ὁδηγοῦν, κατὰ τὸν Παῦλον, ἀναπότρεπτα στὸ θάνατον. Αὐτὸ σημαίνει γιὰ τίς μέρες μας, πῶς ἡ αὐτονόμησις τοῦ νόμου, τῆς σεξουαλικότητος, τῆς τεχνολογίας, τῆς πολιτικῆς κλπ. κινδυνεύει νὰ ὁδηγήσῃ τὴν ἀνθρωπότητα σὲ μιὰ ἠθικὴ, πολιτιστικὴ, ἀκόμα καὶ βιολογικὴ αὐτοκαταστροφὴ. Ἡ χριστιανικὴ θεολογία ἔχει χρέος νὰ κηρύξῃ μὲ ἔντασι τὴν ἀλήθειαν αὐτὴν, γιὰ τὴν πραγματικὰ ἐσχάτη ὥρα ἐστὶ.

Ἀλλά γιὰ νὰ κάνῃ τὸ ἔργο αὐτὸ ἡ σύγχρονη χριστιανικὴ θεολογία ὀφείλει νὰ ξαναβρῇ τὴν εὐαγγελικὴ καὶ πατερικὴ γνησιότητά της. Εἶναι ἀδύνατο νὰ ἀκουστῇ ὁ λόγος της ἀπὸ ὁποιοδήποτε ἀξιοπρεπὴ σημερινὸ ἄνθρωπο, ὅταν παρουσιάξῃ τὴν ἁμαρτία ὡς ἀπειθαρχία σὲ ἐξωτερικὲς ἐντολές ἢ, ἀκόμη χειρότερα, ὡς ἀπειθαρχία σὲ μιὰ παγιωμένη κοινωνικὴ ἢ πολιτιστικὴ κατάσταση.

Ἡ παραχάραξη τῆς βιβλικοπατερικῆς διδασκαλίας ἀπὸ τῆς χριστιανικῆς θεολογίας, τῆς δυτικῆς ἀρχικά, ὀπῆρξε μεγαλύτερη καὶ εἶχε συνέπειες ὀδυνηρές. Ἡ ἀντίληψη ὅτι ἀρχικὴ φύση τοῦ Ἀδάμ ἦταν ἡ βιολογικὴ του συγκρότηση, στὴν ὁποία προστέθηκε ἀπὸ τὸ Θεὸ ὡς ὑπερφυσικὸ δῶρο ἡ χάρις, ὠδήγησε σοβαροὺς ἀναζητητὲς τῆς γνησιότητος τοῦ ἀνθρώπου, μέσα σὲ γενικώτερες βέβαια συνθήκες καὶ κάτω καὶ ἀπὸ ἄλλες ἐπιδράσεις, στὴν ἀπόρριψη τοῦ Θεοῦ¹⁹².

Ἀντίστοιχες συνέπειες εἶχε τὸ ἀξίωμα τοῦ Αὐτοῦ στίμου σύμφωνα μὲ τὸ ὁποῖο «*si homo non periisset, Filius hominis non venisset*»¹⁹³. Αὐτὸ παρίδεψε τὸ Χριστὸ καὶ κατ' ἐπέκταση τὴ χριστιανικὴ ζωὴ, τίς πραγματικότητες τῆς Ἐκκλησίας, τῶν μυστηρίων, τῆς πίστεως κλπ., στὰ ὅρια πού προσδιορίζει ἡ ἁμαρτία. Ὁ Χριστὸς δὲν εἶναι στὴν προοπτικὴ αὐτὴ τόσο ὁ δημιουργὸς καὶ ἀνακεφαλαιωτὴς τῶν πάντων, τὸ Α καὶ τὸ Ω πού λέει ἡ Γραφή, ἀλλὰ μονοδιάστατα ὁ λυτρωτὴς ἀπὸ τὴν ἁμαρτία. Ἡ χριστιανικὴ ζωὴ δὲ νοεῖται τόσο ὡς πραγμάτωση τοῦ ἀρχικοῦ προορισμοῦ τοῦ Ἀδάμ, ὡς δυναμικὴ μεταμόρφωση τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ κόσμου καὶ ἐνωση μὲ τὸ Θεό, ἀλλὰ ὡς ἀπλὴ ἀποφυγὴ τῆς ἁμαρτίας. Τὰ μυστήρια δὲν εἶναι πραγμάτω-

ση ἐδῶ καὶ τώρα τῆς Βασιλείας τοῦ Θεοῦ καὶ φανέρωσή της, ἀλλὰ ἀπλὰ θρησκευτικὰ καθήκοντα ἢ μέσα γιὰ νὰ ἀποκτηθῇ ἡ χάρις. Τὸ ἴδιο τὰ καλὰ ἔργα καὶ ἡ πίστη. Τὰ ὅρια στενεύουν μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ ἀσφυκτικά. Ἡ Ἐκκλησία ξεχνᾷ τὸν ὄντολογικὸ δεσμὸ της μὲ τὸν κόσμον. Καὶ ὁ κόσμος μὴ βλέποντας τὴ γνησιότητά του νὰ καταξιώνεται μέσα στὴν Ἐκκλησία μιλάει γιὰ ἀλλοτριώση καὶ κόβει τὴ σχέση του μ' αὐτή.

Ἡ θεολογία τῆς εἰκόνας καὶ τῶν δερματίνων χιτῶνων ξεπερνᾷ τίς δυσκολίες αὐτές, κι ἄλλες παραπλήσιες, καὶ μπορεῖ νὰ βοηθήσῃ πραγματικὰ τὸν κόσμον. Βλέποντας τὸν ἄνθρωπο καὶ τὸν κόσμον ὡς εἰκόνα, τιμᾷ τὴν εἰκόνα καὶ τὸ ὕλικό παῦ εἰκονίζει τὴν εἰκόνα. Ὅταν τὸ ὕλικό ζητάει νὰ αὐτονομηθῇ, νὰ μὴν εἰκονίζῃ τὸ ἀρχέτυπο ἀλλὰ τὸν ἑαυτὸ του, δὲ διστάζει νὰ διακηρύξῃ ὅτι μὲ τὴν πράξη του αὐτὴ τὸ ὕλικό αὐτοκαταστρέφεται. Καταδικάζει ριζικὰ τὴν πράξη τῆς αὐτονόμησης, ἀλλὰ συνεχίζει νὰ ἀγαπᾷ τὸ τραυματισμένο καὶ φθαρμένο ὕλικό, ἀφοῦ ὁ Θεὸς τὸ ἀποδέχθηκε καὶ τοῦ δώσε μὲ τὴν ἀγάπη του τίς νέες δυνατότητες καὶ τὴν καινούργια λειτουργικότητα τῶν δερματίνων χιτῶνων. Τιμᾷ τοὺς δερματίνους χιτῶνες, τὸ γάμο, τὴν ἐπιστήμη, τὴν πολιτικὴ, τὴν τέχνη κλπ., χωρὶς ὅμως νὰ διστάζῃ νὰ εἰδοποιῇ τοὺς ἀνθρώπους ὅτι ἡ αὐτονόμηση καὶ αὐτῶν φέρνει τὴν τελικὴ παγίωση τῆς ἁμαρτίας καὶ τὴν ἀπώλεια τοῦ ἀνθρώπου μέσα της. Μὲ τὴν ταυτόχρονη αὐτὴ κρίση καὶ καταξίωση τοῦ κόσμου ἡ ὀρθόδοξη θεολογία μένει πιστὴ στὴ βιβλικοπατερικὴ διδασκαλία γιὰ τὸ δίμορφο χαρακτῆρα τῶν δερματίνων χιτῶνων.

Ἡ θέσις αὐτὴ τῆς παραδόσεώς μας ἔχει γιὰ τὸ ση-

μερινό κόσμο ιδιαίτερη σημασία. Δείχνει ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος, ὅτι τὸ νὰ ἐναποθέσῃ ὁ ἄνθρωπος τὴν ἐλπίδα του ἀποκλειστικά στοὺς δερμάτινους χιτῶνες, σὲ ὁποιαδήποτε ἔκφρασή τους, ἀποτελεῖ ὄχι μόνο ματαιοπονία καὶ οὐτοπία, ἀλλὰ τραγικὸ λάθος*. Γιατὶ αὐτονομημένοι οἱ δερμάτινοι χιτῶνες λειτουργοῦν ἀντίστροφα. Πραγματικά, δὲν εἶναι τυχαῖο ἀλλὰ φυσικὸ καὶ ἀναπόφευκτο γιὰ τὴν ἀντεστραμμένη αὐτὴ τάξη τῶν πραγμάτων, εἰλικρινεῖς ἐπαναστάσεις γιὰ τὴν ἐλευθερία νὰ ὁδηγοῦν μὸλις πετύχουν στὴν ὑποδοῦλωση, ἢ μεγάλη ἀνάπτυξη τῆς παραγωγῆς νὰ ὁδηγῇ στὸν πληθωρισμό, ἢ διατήρηση τῆς εἰρήνης νὰ ἀπαιτῇ τὴν αὐξηση τῶν ἐξοπλισμῶν, δηλαδή τὴν προετοιμασία τοῦ πολέμου. Φωτισμένοι κοινωνιολόγοι ὠδηγήθηκαν ἀπὸ τὴν ὀρθὴ μελέτη τῶν φαινομένων αὐτῶν νὰ προτείνουν ὅτι τὸ πρόβλημα τῆς ἀνθρωπότητας στὶς μέρες μας εἶναι ἠθικὸ, μεγάλοι οἰκονομολόγοι ὅτι εἶναι πρόβλημα αὐτοσυγκράτησης στὴν κατανάλωση ἢ ἐγκράτειας, μεγάλοι φιλόσοφοι ὅτι εἶναι πρόβλημα ὄντολογικὸ. Ἔχουν

* Ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος ἐπὶ ἔρξε σκληρὸς ἀπέναντι οἱ χριστιανοὺς οἱ ἀπατοῖ, παραθεωρῶντας τὴν πνευματικὴ ἔρση, ἔβαλε ὅλη τὴ φροντίδα καὶ ἐλπίδα τους στὰ κοσμικὰ ἔργα: «Νυνὶ δὲ ἐν μέντοις βωπτικοῖς ἐκαστος ἕξους ὅτι τομώτερος, καὶ οἱ τὰς τέχνας μετιόντες, καὶ οἱ τὰ πολιτικὰ ἐρέττοντες πράγματα· ἐν δὲ τοῖς ἀναγκαστοῖς καὶ πνευματικοῖς πάντων ὁμῶν παυώτεροι, τοῖς μὲν πατέροντες ὡς ἔργους κεχρημένοι, ἢ δὲ πάντων ἔρσην ἀναγκαστοῖς τιθεσθαι ἔχρην, τοῦτα οὐδὲ πάρεργα εἶναι νομίζοντες» (Εἰς τὸ κατὰ Ἰωάννην, 30, 3, PG 59, 175). Θὰ πτηρηθῶμε στὴ συνέχεια τῆς μελέτης μας ὁπωσὶς στὸν ἅγιο Ἰωάννη τὸ Χρυσόστομο γιὰ νὰ δείξουμε τὸ θετικὸ χαρακτῆρα τῶν δερμάτινων χιτῶνων (τεχνῶν, ἐργασίας, κλπ.). Ὡστόσο εἶναι ἀναγκαῖο νὰ ἔχη νόημα ἡ ἀμφιτομὴ ὁ ἀναγνώστης πὺς ὅτι λαμβῇ πὺς εἶναι ὀρθὸ μόνον μετὰ τὴν προεπιθέσῃ ὅτι ἔν ἐκαστῷ ἀπὸ τὸ πλάσιον ποὺ δημιουργεῖ ἢ θεμελιώδης αὐτὴ ἀρχικὴ ἱεραρχία.

δίκαιο, ἀλλὰ ὅλες αὐτὲς οἱ θέσεις εἶναι ἀκόμη ἀνεπαρκεῖς. Γιὰ τὴν ἁγία Γραφή καὶ τοὺς ὀρθόδοξους πατέρες, τὸ κέντρο τοῦ προβλήματος εἶναι ἡ πίστις στὸ Θεό, δηλαδή τὸ ἂν ὁ ἄνθρωπος τοποθετῇ ἢ ὄχι τὸ σκοπὸ τοῦ στο Θεό.

Ἄν ὁ σκοπὸς τοῦ ἀνθρώπου τοποθετηθῇ μέσα στὴν κτίση, σὲ χαμηλότερο (εὐημερία) ἢ ὑψηλότερο (ἠθικὴ τάξη) ἐπίπεδο, πολὺ περισσότερο ἂν τὸ εἶναι τοῦ ἀνθρώπου κατανοηθῇ ἐνδοκοσμικά, δημιουργεῖται ὁπωσδήποτε ἀδιέξοδος, ἀσοῦ ἢ κίνηση ἢ ἐξέλιξις πρὸς τὸ ἄκτιστο ἀνακόπεται καὶ ὁ θεοειδὴς ἀπὸ τῆ φύσης τοῦ ἀνθρώπου ἀκρωτηριάζεται περιοριζόμενος στὴν ἐνδοκοσμικότητα. Στὴν περίπτωση αὐτὴ οἱ δυνάμεις ποὺ κινοῦν τὸν ἄνθρωπο καὶ τὸν κόσμο ἀποπροσανατολίζονται, ἀλληλοσυγκρούονται καὶ αὐτοεξουδετερώνονται. Γιὰ τὸ λόγο αὐτό, ἀπὸ ἀγάπη δηλαδή γιὰ τὸν ἄνθρωπο, ἡ ὀρθόδοξη θεολογία νοιώθει τὸ χρέος νὰ εἶναι στὴν καταδίκη τῆς αὐτονομίας ριζικὴ καὶ ἀνυποχώρητη.

Ἄπὸ τὸ ἄλλο μέρος ὁμως, ἡ ἴδια ἀγάπη κάνει τὴν ὀρθόδοξη θεολογία νὰ τοποθετῇ θετικὰ μπροστὰ στὸν κόσμο, μετὰ τὴν ἴδια καὶ στὸ σημεῖο αὐτὸ ἀνυποχώρητη ριζικότητα. Γιατὶ ὁ κόσμος εἶναι δημιουργημα τοῦ Θεοῦ καὶ οἱ ἴδιοι οἱ δερμάτινοι χιτῶνες, ἡ δεύτερη θετικὴ ὁψη τους, εὐλογία καὶ δῶρο τοῦ Θεοῦ.

Ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος εἶναι στὸ θέμα αὐτὸ χαρακτηριστικὰ σαφὴς καὶ ἐπίμονος. Διδάσκει, μιλώντας γιὰ τὸ συγκεκριμένο θέμα τῶν τεχνῶν ὅπως ἦδη τὸ ἀναφέραμε, ὅτι οἱ τέχνες ἀναπτύχθηκαν μετὰ

τὴν πτώση προσδευτικά πάνω στὴ γῆ¹⁹⁴. Καὶ βλέπει στὴν κοινωνικὴ καὶ ἐπιστημονικὴ, ὅπως θὰ λέγαμε σήμερα, αὐτὴ ἐξέλιξη νὰ λειτουργῇ καὶ νὰ ἀναπτύσσεται θετικὰ ἡ δύναμη μὲ τὴν ὁποία προοίσει τὴν ἀνθρώπινη φύση ὁ Θεός. «Ὅρα δὲ μοι κατὰ μικρόν, ἀγαπητέ, πῶς ἡ τοῦ κόσμου σύστασις οἰκονομεῖται· καὶ ἕκαστος ὑπὸ τῆς παρὰ Θεοῦ σοφίας ἐγκειμένης τῇ φύσει εὐρετῆς ἐκ προοιμίων τέχνης τινὸς γέγονε, καὶ οὕτως εἰς τὸν βίον εἰσῆνευκε τὰ τῶν τεχνῶν ἐπιτηδεύματα. Ὁ γὰρ πρῶτος τὴν ἐργασίαν εὗρε ἐπὶ τῆς γῆς, ὁ μετ' αὐτὸν τὴν ποιμαντικὴν, ἕτερος τὴν κτηνοτροφίαν καὶ ἄλλος τὴν μουσικὴν, ἕτερος τὴν χαλκευτικὴν, οὗτος δὲ (ὁ Νῶε) τὴν ἀμπελουργικὴν ἀπὸ τῆς ἐγκειμένης τῇ φύσει διδασκαλίας ἐπενόησε»¹⁹⁵.

Σὲ ἄλλη ὁμιλία του θεωρεῖ τὴ φυσικὴ ἱκανότητα τοῦ ἀνθρώπου νὰ ὑποτάσση καὶ νὰ χρησιμοποιῇ τίς δυνάμεις τῆς ἀλόγου φύσεως ὡς δῶρο καὶ εὐλογία τοῦ Θεοῦ. Ὁ ἵππος, λέει, εἶναι ταχύτερος ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο. Ἀλλὰ ὅσο ταχὺς κι ἂν εἶναι δὲ μπορεῖ νὰ διανύσῃ πάνω ἀπὸ διακόσια στάδια τὴ μέρα. Ὁ ἄνθρωπος ὁμοίως, ἀλλάζοντας ὑποζύγια μπορεῖ νὰ διανύσῃ πάνω ἀπὸ δυὸ χιλιάδες στάδια. «Ὡστε, συμπεραίνει, ὅπερ ἐκείνῳ τὸ τάχος, τοῦτῃ ὁ λογισμὸς καὶ ἡ τέχνη παρέσχε μετὰ πλείονος τῆς ὑπερβολῆς... Τῶν ἀλόγων οὐδὲ ἓν ζῶον, συνεχίζει, ἕτερον πρὸς τὴν ἑαυτοῦ χρείαν ὑποζεύξει δύναται, ὁ δὲ ἄνθρωπος πάντα ἔπεισι, καὶ διὰ τῆς ποικίλης τέχνης τῆς παρὰ τοῦ Θεοῦ δοθείσης αὐτῷ, πρὸς τὴν μάλιστα αὐτῷ προσήκουσαν οἰκονομίαν ἕκαστον ὑπάγει τῶν ζῶων»¹⁹⁶. Ἀναμφίβολα βρίσκεται στὴν κατεύθυνση τῆς διδασκαλίας αὐτῆς τὸ νὰ ποῦμε σήμερα πῶς εἶναι δῶρο τοῦ Θεοῦ ἡ τέχνη

μὲ τὴν ὁποία ὁ ἄνθρωπος δαμάζει «πρὸς τὴν μάλιστα αὐτῷ προσήκουσαν οἰκονομίαν» τὴ δύναμη τοῦ αἵματος ἢ τοῦ ἡλεκτρισμοῦ ἢ τοῦ αἵματος.

Νοιώθουμε συχνὰ φόβο μπροστὰ στὰ ἐπιτεύγματα τῆς σύγχρονης ἐπιστήμης, στὴν ἀτομικὴ π.χ. ἐνέργεια. Ὅπως ἐνοιῶθαν φόβο πολλοὶ χριστιανοὶ τὸν καιρὸ τοῦ Γαλιλαίου, ἐπειδὴ ἐβλέπαν ἓνα ὀρισμένο κοσμοεἶδωλο μέσα στὸ ὁποῖο εἰσθάνονταν ἀσφαλισμένοι νὰ ἀλλάξῃ. Ἀλλὰ οἱ ἅγιοι, ποὺ δὲν ἐναποθέτουν τὴν ἐλπίδα τους σὲ κανένα κοσμοεἶδωλο καὶ σὲ καμμιά συγκεκριμένη μορφή πολιτισμοῦ, δὲ φοβοῦνται. Ἀντίθετα χαίρουν καὶ δοξάζουν τὸ Θεὸ γιὰ τίς καινούργιες τέχνες ποὺ μ' αὐτὲς οἱ ἄνθρωποι μέσα στὶς καινούργιες ἀνάγκες κάθε ἐποχῆς οἰκονομοῦν τὴ σύσταση τοῦ κόσμου τους¹⁹⁷.

Ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος, ἐρμηνεύοντας τὸ βιβλίον τῆς Γενέσεως, γράφει ἐπὶ πλέον ὅτι ὁ Θεός «τῆς οἰκείας φιλανθρωπίας τὴν ὑπερβολὴν ἐπεδείξατο» καὶ μὲ τὸ ὅτι «πολλὰ ἕτερα καὶ ἀναρίθμητα εἶδη εἰς αὐτόν (τὸν πεπρωκότα ἄνθρωπο) κατέθετο»¹⁹⁸. Πρόκειται γιὰ τίς νέες λειτουργίες μὲ τίς ὁποῖες προοίσει ὁ Θεός τὸν ἁμαρτήσαντα ἄνθρωπο, γιὰ τὴ θετικὴ ὄψη τῶν δερματίνων χιτῶνων. «Σὺ δὲ σκόπευε, δηλαδὴ ἀνοίξε τὰ μάτια σου, βλέπε, ἐπιμένει ἄλλοι: «καὶ τὰ νηχόμενα διὰ τοῦ βάθους τῶν ὑδάτων καὶ τὰ εἰς ὕψος αἵρόμενα (καὶ τίς ἐπίγειες καὶ τίς θαλάσσιες ἢ ὑποθαλάσσιες καὶ τίς κοσμικὲς δυνάμεις, θὰ λέγαμε σήμερα) ὑπέταξέ σοι διὰ τῆς τέχνης ὁ Δεσπότης». Ὅλα αὐτὰ εἶναι αἰτία δοξολογίας τοῦ Δημιουργοῦ: «Μένωμεν τοίνυν τὰ αὐτὰ λέγοντες, συνεχίζει αἰτιολογώντας τὴν ἐπιμονή του, θαυμάζοντες Αὐτοῦ τὴν κηδεμονίαν, ἐκπληττόμενοι

τὴν σοφίαν, τὴν φιλανθρωπίαν, τὴν ὑπὲρ ἡμῶν πρόνοιαν»¹⁹⁹.

Τίθεται βέβαια ἐδῶ καὶ παραμένει μὲ κρίσιμη διαρκῶς ὁξὺτητα τὸ πρόβλημα τῆς χρήσης τῶν δερματίνων χιτῶνων. Γιατί ἡ ἴδια πραγματικότητα, ἡ βιολογικότητά μας σὲ ὅλες τὶς διαστάσεις καὶ λειτουργίες της, μπορεῖ μὲ τὴν παρέμβαση τῆς ἐλευθερίας μας νὰ παρουσιάσῃ σὲ κάθε στιγμή τὴν ἀρνητικὴ ἀποτρόπαια ὄψη της ἢ τὴ θετικὴ.

Ἄλλὰ κι' ὅταν παρουσιάζουν τὴν ἀρνητικὴ ὄψη τους οἱ δερματινοὶ χιτῶνες δὲ φταῖνε αὐτοὶ οἱ ἴδιοι, παρὰ ἡ ἐλευθερία μας. Ὁ ἱερός Χρυσόστομος, στὴ συνέχεια τοῦ κειμένου γιὰ τὶς τέχνες ποὺ παραθέσαμε, διαπιστώνει ὅτι ὁ Νῶε «ἐφύτευσεν ἀμπελῶνα καὶ ἔπιεν ἐκ τοῦ οἴνου καὶ ἐμεθύσθη. (Ἔτσι) τὸ τῆς ἀθυμίας φάρμακον, τὸ τῆς ὑγείας ποιητικόν, ἐπειδὴ εἰς ἀμετρίαν ὑπερέβη διὰ τὴν ἀγνοίαν οὐ μόνον οὐδὲν ὠφέλησεν, ἀλλὰ καὶ ἐλυμήνατο αὐτοῦ τὴ καταστάσει». Καὶ θέτοντας τὸ κρίσιμο ἐρώτημα: «Ἄλλ' ἴσως εἴποι τις ἄν· καὶ τίνοξ ἐνεκεν τοσούτων γέμον κακῶν φυτὸν εἰς τὸν βίον εἰσηνέχθη;» ἀπαντᾷ: «Μὴ ἀπλῶς τὰ ἐπιόντα φθέγγου, ἀνθρώπε. Οὐ γάρ τὸ φυτὸν κακόν, οὔτε ὁ οἶνος πονηρόν, ἀλλ' ἡ παρὰ τὸ δέον χρήσις... Ὅταν (λοιπόν) ἴδῃς τὴν τοῦ οἴνου χρήσιν, ἐπιλέγει, μὴ τῷ οἶνῳ τὸ πᾶν λογίσῃ, ἀλλὰ τῇ προαιρέσει τῇ διεφθαρμένῃ καὶ πρὸς τὴν κακίαν αὐτομολήσασῃ. Ἄλλως δὲ καὶ ἐνόησον, ποῦ χρήσιμος γέγονεν ὁ οἶνος καὶ φριζόν, ἀνθρώπε. Ἡ γὰρ ὑπόθεσις τῆς σωτηρίας ἡμῶν... διὰ τοῦτο τελεῖται· ἴσασιν οἱ μεμνημένοι»²⁰⁰.

Ὁ ἅγιος εἶναι κατηγορηματικὸς στὴ δήλωσή του

—ποῦ θὰ εἶχε ἀσφαλῶς καὶ στίς μέρες μας πολλὲς ἐφαρμογές— ὅτι ἡ ἀμπελουργικὴ τέχνη καὶ τὸ παραγόμενο ἀπὸ αὐτὴ ἀγαθὸ εἶναι πράγματα καλὰ καὶ ὅτι ὁ κίνδυνος νὰ δημιουργηθῇ ἀπὸ τὴ χρήση τους κακὸ δὲν προέρχεται ἀπὸ αὐτά, ἀλλὰ ἀπὸ τὴν ἐλεύθερη προαίρεση τοῦ ἀνθρώπου. Τὴν κοινὴ καὶ θεμελιώδη αὐτὴ θέση τῶν πατέρων ἐκφράζει μὲ τὴν ἴδια κατηγορηματικότητα καὶ ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός: «Μὴ κάκιζε τὴν ὕλην· οὐ γάρ ἄτιμος. Οὐδὲν γάρ ἄτιμον, ὃ παρὰ Θεοῦ γεγέννηται. Τῶν Μανιχαίων τοῦτο τὸ φρόνημα. Μόνον δὲ ἄτιμον, ὃ μὴ τὴν αἰτίαν ἔσχεν ἐκ Θεοῦ, ἀλλ' ἡμέτερόν ἐστιν εὖρημα τῇ ἐκ τοῦ κατὰ φύσιν εἰς τὸ παρὰ φύσιν αὐτεξουσίῳ ἐκκλίσει τε καὶ ροπῇ τοῦ θελήματος, τουτέστιν ἡ ἁμαρτία»²⁰¹.

Ἄλλὰ ὁ ἱερός Χρυσόστομος προχωρεῖ στὸ παραπάνω κείμενό του βαθύτερα. Ὁ οἶνος ποῦ «ἐλυμήνατο τοῦ Νῶε τὴν καταστάσει» δὲν εἶναι μόνον «ἀθυμίας φάρμακον» καὶ «ὑγείας ποιητικόν», εἶναι πολὺ περισσότερο ἐκεῖνος διὰ τοῦ ὁποῖου τελεῖται «ἡ ὑπόθεσις τῆς σωτηρίας ἡμῶν», ἡ θεία Εὐχαριστία. Δὲν εἶναι ἄσχετο πρὸς τὸ θέμα μας νὰ υπογραμμίσουμε ὅτι μὲ βάση τὴ μεγαλειώδη αὐτὴ πατερικὴ ἀρχή, ὅτι δηλαδὴ ὁ κόσμος ἀποτελεῖ μέσο ἑνωσῆς μας μὲ τὸ Θεό, δομήθηκε ἡ λειτουργικὴ ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας. Στὸ Ἁγιασματάριο βρίσκουμε ἀκολουθίες γιὰ τὴ σπορά, τὸν τρυγητό, τὸ ξεκίνημα μιᾶς δουλειᾶς, γιὰ ὅλες τὶς χαρὲς καὶ τὶς λύπες τοῦ ἀνθρώπινου βίου. Ὅλες οἱ λειτουργίες τῆς ζωῆς προσλαμβάνονται ἀπὸ τὴν Ἐκκλησία καὶ ἁγιαζόμενες λειτουργοῦν ὀρθά: βοηθοῦν τὸν ἀνθρώπινον βίον, καὶ πλήρως: ξεπερνοῦν τὰ ὅρια

τοῦ συγκεκριμένου χώρου καὶ χρόνου καὶ μυοῦν τὸν ἄνθρωπο στὸ ἄπειρο, δηλαδή ὑψώνονται σὲ μυστήρια.

Θά ἔπρεπε νὰ ἐπιμείνουμε ἀναλυτικά καὶ διὰ μακρῶν στή μελέτη τῆς ὀρθῆς καὶ πλήρους αὐτῆς χρήσης τῶν δερματίνων χιτῶνων. Ἀλλὰ κάτι τέτοιο θά ὡδηγοῦσε τὴν ἔρευνα τοῦτη μακρῶ ἀπὸ τὸ συγκεκριμένο θέμα τῆς. Θά περιοριστοῦμε νὰ ἀναφέρουμε ἐδῶ, πὼς στήν πατερικὴ προοπτικὴ ἡ ὀρθὴ χρῆση προσδιορίζεται βασικά ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τοῦ μέτρου. «Τὸ μῆζον τῆς χρείας περιττὸν τῆς χρείας ἐστὶ καὶ ἄχρηστον» ὑπόδεισαι ὑπόδημα τοῦ ποδὸς μῆζον· ἐμποδίζει γάρ σοι πρὸς τὸ βάδισμα», γράφει ὁ ἱερός Χρυσόστομος²⁰².

Ἡ πλήρης ἐξ ἄλλου ἀνάπτυξη τῶν δερματίνων χιτῶνων γίνεται μὲ τὴν ὕψωσή τους σὲ πνευματικές αἰσθήσεις, δηλαδή μὲ τὴν μεταμόρφωσή τους σὲ λειτουργίες τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ. Τὰ θέματα «πνευματικές αἰσθήσεις» καὶ «ἐνοίξεις Χριστοῦ», παραθεωρημένα ἀπὸ τὴ σύγχρονη θεολογία, ἀποτελοῦν ὡστόσο κεντρικοὺς ἄξονες τῆς πατερικῆς διδασκαλίας. Ἀπὸ τὸν Ὁριγένη, τοὺς Καππαδόκες καὶ τὸν Μακάριο τὸν Αἰγύπτιο, περνοῦν ἀναπτυσσόμενα στοὺς Μάξιμο Ὁμολογητὴ, Ἰωάννη Δαμασκηνό, Συμεὼν τὸ νέο Θεολόγο, Γρηγόριο Παλαμᾶ, Νικόλαο Καβάσιλα καὶ οἱ ἄλλοι ὡς τὸ Νικόδημο Ἀγιορείτη. Σύμφωνα μὲ τὴ διδασκαλία αὐτὴ ὁ Χριστὸς ἐνοικῶντας στὸν ἄνθρωπο ἐνώνει μὲ τίς αἰσθήσεις καὶ λειτουργίες τοῦ δικοῦ του σώματος τίς ποικίλες ψυχοσωματικές αἰσθήσεις καὶ λειτουργίες τοῦ ἀνθρώπου, κι ἔτσι οἱ τελευταῖες γίνονται αἰσθήσεις καὶ λειτουργίες τοῦ ἀναστημένου σώμα-

τος τοῦ Χριστοῦ, δηλαδή πνευματικές καὶ ἀθάνατες^{203*}. Γι' αὐτὸ ὁ ἅγιος Γρηγόριος Νύσσης, πού τόσο πολὺ μιλάει γιὰ τὸ μεταπτωτικὸ ἐνδύμα τῶν δερματίνων χιτῶνων, καταλήγει, μέσα στήν καινούργια πραγματικότητα πού δημιουργεῖ ὁ Χριστὸς, νὰ πῇ ὅτι Αὐτὸς τελικὰ γίνεται καὶ ἀποτελεῖ τὸ καινὸ ἐνδύμα τοῦ ἀνθρώπου: «Ἰησοῦν δὲ λέγει εἶναι τὸ ἐνδύμα»^{204*}.

Ξαναγυρίζοντας στὸ συγκεκριμένο θέμα μας, μποροῦμε νὰ ἀνακεφαλαιώσουμε καὶ νὰ συμπεράνουμε. Ἡ πατερικὴ διδασκαλία γιὰ τὴν εἰκόνα καὶ τοὺς δερματίνους χιτῶνες μπορεῖ νὰ ἀποτελέσῃ τὸ μέσο τῆς ἐπαφῆς τῆς ὀρθοδοξίας μὲ τὸ σύγχρονο κόσμο, ἐπειδὴ ἐπιτρέπει ἢ, ἀκόμα περισσότερο, ἐπειδὴ ὑποχρεώνει τὴ θεολογικὴ σκέψη νὰ τοποθετηθῇ θετικὰ μπροστὰ στὸν ἄνθρωπο καὶ τὸν πολιτισμό. Τὰ ἐπιτεύγματα τῆς σύγχρονης ἐπιστήμης, οἱ ἀνακαλύψεις τῆς νυχολογίας, οἱ κατακτήσεις τῆς τεχνικῆς, οἱ ἀναζητήσεις τῆς φιλοσοφίας δὲν εἶναι πράγματα κακὰ ἢ ἀπλῶς ἀνεκτά, εἶναι μὲ τρόπο θετικὸ καλὰ καὶ πολύτιμα. Ὁμοίως ἡ ματαιοδοξία τῆς ἄνομης αὐτονομίας τὰ ἄλλα τριῶναι σχεδὸν ἀδιάκοπα, τὰ ξεπουλάει ἀντὶ πινακίου οὐκ ἔστι σὴν φθορά καὶ τὸ διάβολο. Κι ἔτσι τὰ ἔργα τοῦ ἀνθρώπου, ἀντὶ νὰ ὑπηρετοῦν τὸν ἄνθρωπο στήν πραγματοποίηση τοῦ σκοποῦ του, ὑπηρετοῦν τὸ διάβολο στὸ ἔργο τῆς καταστροφῆς τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ κόσμου.

Στὸ σημεῖο αὐτὸ ἀποκαλύπτεται ἡ κεντρικὴ σημασία πού ἔχει ἡ μετάνοια καὶ ἡ ἀσκήση ὄχι μόνον γιὰ τὸν ἄνθρωπο, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν ἱστορία καὶ τὸν πολιτισμό. Οἱ πνευματικές αὐτὲς διεργασίες ἀποτελοῦν τὴ μάχη μὲ τὴν ὁποία οἱ πιστοὶ νεκράνουν μέσα τους καὶ

μέσα στὰ ἔργα τους τὴν ἀνομη αὐτονομία, τὸ μοναδικὸ κακὸ καὶ ἀπόβλητο στοιχεῖο —ὅτι πᾶν κτίσμα Θεοῦ καλὸν καὶ οὐδὲν ἀπόβλητον μετὰ εὐχαριστίας λαμβανόμενον» (Α΄ Τιμ. 4, 4)— ἀποκαθιστοῦν τὸν ἄνθρωπο καὶ τὰ ἔργα του στὸ ἀρχέγονο κάλλος τους, στρέφουν τὸ κάταπτρο πρὸς τὸν πραγματικὸ ἥλιο καὶ οἱ δημιουργίες τοῦ ἀνθρώπου φωτίζονται καὶ ζωοποιοῦνται.

Αὐτὴ τῇ λειτουργικῇ, ἀσκητικοευχαριστιακῇ μέθοδῳ ἐφάρμοσαν οἱ πατέρες τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἔσωσαν τίς μεγάλες πολιτιστικὲς δημιουργίες τῆς ἐποχῆς τους. Μὲ τὴ μέθοδο αὕτῃ βαφτίστηκε καὶ ἐκχριστιανίστηκε π.χ. ἡ ἀρχαία ἐλληνικὴ σκέψη καὶ μεταμορφώθηκε σὲ ἔκφραση τῆς ὑπερβατικῆς καὶ ἀπρόσιτης θείας ἀλήθειας. Οἱ θαυμάσιοι ὄροι τῆς ἀρχαίας φιλοσοφίας μεταμορφώθηκαν χωρὶς νὰ ἀλλάξουν —οἱ λέξεις ἔμειναν οἱ ἴδιες: Λόγος, Εἰκὼν, Ἀρχέτυπον, Τριάς κ.λ.π.— καὶ ἀποτελέσαν τὸ κτιστὸ ἔνδυμα τῆς ἀκτιστῆς ἀλήθειας. Πράγμα ποὺ σημαίνει πὼς ἔγιναν ἄφθαρτοι, σὲ τέτοιο μάλιστα βαθμὸ, ὥστε νὰ πιστεῦῃ ἡ Ἐκκλησία μας πὼς τὰ δόγματα, ὅπως καὶ τὰ σώματα τῶν ἁγίων, εἶναι ἀναλλοιώτα.

Οἱ τελευταῖες αὐτὲς τοποθετήσεις, ποὺ ἀποτελοῦν τοὺς οὐσιολογικοὺς καρποὺς μιᾶς ἀληθινῆς, δηλαδὴ χριστοκεντρικῆς ἀνθρωπολογίας, μᾶς ὁδηγοῦν στὸ κύριο ἔργο τῆς σύγχρονης ὀρθόδοξης θεολογίας.

Τὸ ἔργο αὐτὸ θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ πῇ πὼς δὲ συνίσταται στὸ νὰ συσχηματισθοῦν οἱ θεολόγοι μὲ τὴν ἐπιστημονικὴ ἔρευνα ἢ τὴν πολιτικὴ δραστηριότητα, δῆθεν γιὰ νὰ τίς ἐνισχύσουν, οὔτε στὸ νὰ προσπαθῇ-σούν νὰ ἀνατρέφουν τὰ ἐπιτεύγματα τους μὲ βάση μιὰ

δῆθεν εὐαγγελικὴ καὶ πατερικὴ διδασκαλία. Τὸ Εὐαγγέλιο διδάσκει πὼς ἡ πάλῃ τῶν πιστῶν δὲν εἶναι «πρὸς αἷμα καὶ σάρκα», δηλαδὴ πάλῃ μέσα στὰ πλαίσια ποὺ δημιουργεῖ ἡ ἐπιστήμη, ἡ πολιτικὴ καὶ οἱ ὑπόλοιπες διαστάσεις τῶν δερματίνων χιτῶνων, γιὰ τὰ πλαίσια αὐτὰ δὲν εἶναι ἀπὸ τὴ φύση τους κακά, ἀλλὰ «πρὸς τὰς ἀρχάς, πρὸς τὰς ἐξουσίας, πρὸς τοὺς κοσμοκράτορας τοῦ σκότους τοῦ αἰῶνος τούτου» (Ἐφ. 6, 12), πρὸς τὸ διάβολο καὶ τὴν ἁμαρτία.

Ἡ ὀρθόδοξη θεολογία θὰ τολμοῦσε κανεὶς νὰ πῇ πὼς ὀφείλει νὰ διακρίνῃ τὰ πνεύματα. Ἐχει σκοπὸ ὅ,τι καλὸ ὑπάρχει μέσα στοὺς καρποὺς τῆς ἐπιστημονικῆς ἔρευνας, τῆς τεχνολογικῆς ἀνάπτυξης κλπ., νὰ τὸ ἐλευθερώσῃ ἀπὸ τὴν ἀνομη αὐτονομία, ποὺ εἶναι ἡ δουλεία στὴ φθορά καὶ τὸ διάβολο, ἡ μοναδικὴ ἁμαρτία, νὰ τὸ ἐντάξῃ στὴ δική της καθολικὴ ἀλήθεια —γιὰ τὴν ἐκεῖ ἀνήκει ἀπὸ τὴν ἴδια του τὴ φύση: «ὅσα οὖν παρὰ πᾶσι καλῶς εἴρηται, ἡμῶν τῶν Χριστιανῶν ἐστὶ»²⁰⁵— καὶ μὲ τὸν τρόπο αὐτό, αἰχμαλωτίζοντας πᾶν νόημα εἰς τὴν ὑπακοήν τοῦ Χριστοῦ (Β΄ Κορ. 10, 5), νὰ τὸ γεμίσῃ ἀπὸ τὴ δόξα τῆς Εἰκόνας, νὰ τὸ μεταμορφώσῃ καὶ νὰ τὸ σώσῃ. «Ἡμεῖς δὲ πάντες ἀνακεκαλυμμένῳ προσώπῳ τὴν δόξαν Κυρίου κατοπτριζόμενοι τὴν αὐτὴν εἰκόνα μεταμορφούμεθα ἀπὸ δόξης εἰς δόξαν, καθάπερ ἀπὸ Κυρίου Πνεύματος» (Β΄ Κορ. 3, 18).

Θὰ ἦταν πραγματικὰ πολὺ χρήσιμο νὰ σκεφθῇ ἡ σημερινὴ ὀρθόδοξη θεολογία πὼς καὶ τί ἀπὸ τὴ σύγχρονη φιλοσοφία (φιλοσοφία τῆς ὕλης, τῆς ἰδέας, τῆς ζωῆς, τῆς οὐσίας, τῆς ὑπάρξεως, τοῦ ὄντος) μπορεῖ νὰ προσλάβῃ ἢ θεολογία τοῦ Θεανθρώπου, πὼς καὶ τί ἀπὸ τὰ πολῦτιμα συμπεράσματα τῆς ἐπιστήμης τῆς ψυ-

χολογίας μπορεί νά ἐντάξη στή δική της σύνθεση ἡ ἐμπειρία τῆς μυστηριακῆς καί ἀσκητικῆς ζωῆς, πῶς καί τί ἀπό τὰ σύγχρονα κοινωνιολογικά ρεύματα μπορεί νά ἀξιοποιήσῃ ἡ ἐκκλησιαστική διάσταση τῆς ὀρθόδοξης ἀνθρωπολογίας κλπ.²⁰⁶

Μιά τέτοια ὁμῶς ἐργασία εἶναι φανερό πῶς ξεπερνάει τὰ ὅρια αὐτοῦ τοῦ μελετήματος. Ἐδῶ εἶχαμε τὸν περιορισμένο σκοπό, ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος νά δείξουμε πῶς τὸ ἔργο αὐτό μπορεί καί ἐπιβάλλεται νά γίνη, καί ἀπὸ τὸ ἄλλο νά προσδιορίσουμε τὸ μοναδικὸ θεμέλιο, πάνω στὸ ὁποῖο τὸ ἔργο αὐτό μπορεί νά στηριχθῇ.

«Θεμέλιον γάρ ἄλλον οὐδεὶς δύναται θεῖναι παρὰ τὸν κείμενον, ὃς ἐστὶν Χριστὸς Ἰησοῦς» (Α' Κορ. 3, 11).

Η ΕΝ ΧΡΙΣΤΩ
ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΖΩΗ
ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

Μελέτη στὴ χριστοκεντρικὴ ἀνθρωπολογία
Νικολάου τοῦ Καβάσιλα

Ὁλόκληρο τὸ ἔργο τοῦ Νικολάου Καβάσιλα ἀναφέρεται στὴν πνευματικὴ ζωὴ. Τὸ ξεχωριστὸ ἐνδιαφέρον τῶν κειμένων τοῦ βυζαντινοῦ μυστικοῦ βρίσκεται στὸ ὅτι δὲν ἀσχολοῦνται, ὅπως τὰ περισσότερα σχετικά πατερικὰ κείμενα, μὲ τὴν περιγραφή τῶν σταδίων τῆς πνευματικῆς ζωῆς καὶ μὲ τὴν ἀνάλυση τῶν μεθόδων καὶ τῶν μέσων μὲ τὰ ὁποῖα αὐτὴ βιώνεται —μετάνοια, ἀσκησις, κάθαρσις κ.λ.π.— ἀλλὰ στὸ ὅτι, προϋποθέτοντας τὴ γνώση ὅλων αὐτῶν, μελετᾷ τὴ φύση τῆς,

Πράγματι, διερευνώντας τὸ νόημα τῆς μυστηριακῆς, εὐχαριστιακῆς καὶ ἀσκητικῆς ζωῆς (στά ἔργα τοῦ «Περὶ τῆς ἐν Χριστῷ ζωῆς» - «Ἑρμηνεία εἰς τὴν θείαν Λειτουργίαν»), τὸ νόημα τῆς εὐλάβειας πρὸς τὴν Παρθένο (Θεομητορικὲς ὁμιλίαι) καὶ τὸ νόημα τοῦ βίου μερικῶν ἐπιφανῶν ἁγίων, μερικῶν κεντρικῶν ἑορτῶν τῆς Ἐκκλησίας καὶ ὀρισμένων σημαντικῶν λειτουργιῶν τοῦ κοινωνικοῦ βίου (ὑπόλοιπες ὁμιλίαι), ὁ Καβάσιλας παρουσιάζει τὴ χριστολογικὴ καὶ ἐκκλησιολογικὴ δομὴ τῆς ἐν Χριστῷ πνευματικῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου. Ἀπὸ τὴν ἀποψη αὐτὴ ἡ συμβολὴ τοῦ στὴν ὀρθόδοξον θεολογίαν συνίσταται στὸ ὅτι προκλεῖ ἀποφασιστικὰ τὴ χριστολογικὴ ἀνθρωπολογία.

Ἔτσι, μιὰ σημερινή ἀναλυτικὴ μελέτη τῆς μυστικῆς διδασκαλίας τοῦ βυζαντινοῦ θεολόγου θὰ μπορούσε, νομίζουμε, νὰ ἔχη ὡς τίτλο: *Ἡ ἐν Χριστῷ πνευματικὴ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τὸν Νικόλαο Καβάσιλα* (Συμβολὴ στὴν ὀρθόδοξη ἐν Χριστῷ ἀνθρωπολογία). Ὡς διάγραμμα τῆς θὰ μπορούσε νὰ ἔχη τὰ παρακάτω κεφάλαια: Α'. *Οἱ προϋποθέσεις τῆς πνευματικῆς ζωῆς* (Ἡ ἐν Χριστῷ σωτηρία). Β'. *Ἡ φύση τῆς πνευματικῆς ζωῆς* (Ἡ ἐν Χριστῷ ζωὴ). Γ'. *Ἡ βίωση τῆς πνευματικῆς ζωῆς* (Ἡ διὰ τῆς μετὰ τοῦ Χριστοῦ κοινωνίας χριστοποίηση τοῦ ἀνθρώπου). Δ'. *Οἱ καρποὶ τῆς πνευματικῆς ζωῆς* (Ἡ ἐν τῇ σαρκὶ τοῦ Κυρίου μεταμόρφωση τῆς κτίσεως σὲ Ἐκκλησία). Συνοπτικὸ διάγραμμα τῆς μελέτης αὐτῆς δίνουμε στὸ δοκίμιο ποὺ ἀκολουθεῖ*.

Α'

Ὅπως ἡ φυσικὴ, ἔτσι καὶ ἡ πνευματικὴ ζωὴ γιὰ νὰ ὑπάρξῃ ἔχει ἀνάγκη ἀπὸ γεννήτορα. Γι' αὐτὸ τὸ λόγο, ὑποστηρίζει ὁ Καβάσιλας, πρὶν συλληφθῇ στὴ νηδὺ τῆς Παρθένου Μαρίας ἐκ Πνεύματος Ἁγίου ἡ «Μακάρια Σάρξ» τοῦ καινοῦ Γεννήτορος τῆς ἀνθρωπότητος, ἦταν ἀδύνατο στὸν ὁποιοδήποτε νὰ ζήσῃ ζωὴ πνευμα-

* Τὸ ἔργο τοῦ Καβάσιλα «Περὶ τῆς ἐν Χριστῷ ζωῆς» καὶ «Ἑρμηνεία εἰς τὴν θείαν Λειτουργίαν» εἶναι δημοσιευμένα στὴν Παιρολογία τοῦ Μίγνε, τόμος 150. Τὸ πρῶτο στίς στήλες 493 - 726, τὸ δεύτερο στίς στήλες 368 - 492. Παρακάτω παραθέτουμε ἀναφέροντας μόνον τὴν ἀρίθμηση τῆς στήλης. Οἱ *Θεολογικαὶ ἀμιγλὲς* ἔχουν ἐκδοθῇ στὴ σειρά «ΕΠΙ ΤΑΣ ΠΗΓΑΣ» τῆς Ἀποστολικῆς Διακονίας, ἀρ. 2, μετὰ τὸν τίτλο «Ἡ ΘΕΟΜΗΤΕΡ». Παρατίθουμε μετὰ τὴν

τικὴ. «Τὴν πνευματικὴν ζῆσαι ζωὴν οὐδενὶ τῶν πάντων ἐξῆν τῆς μακαρίας ταύτης σαρκὸς μήπω παγείσης» (596 Β).

Οὕτε ὁ προπρωτικός Ἀδάμ εἶχε τὴ δυνατότητα αὐτῇ. Γιατί ἡ κτιστὴ φύση τοῦ ἦταν διαφορετικὴ ἀπὸ τὴ φύση τοῦ Θεοῦ καὶ βρισκόταν σὲ ἀπόσταση ἀπὸ αὐτῇ. «Αὐτὴν αὐτὴ τοῦ Θεοῦ διεῖργε τῷ πᾶσιν οἷς εἶχε διαφέρειν καὶ πρὸς αὐτὸν μηδὲν κοινόν ἔχειν». Καὶ αὐτό, ἐπειδὴ «Θεὸς αὐτὸς μόνον, ἡ δὲ φύσις ἄνθρωπος μόνον» (572 Α).

Βέβαια, ὁ Ἀδάμ εἶχε πλασθῇ «κατ' εἰκόνα» τοῦ Θεοῦ. Εἶχε ἔτσι λάβει, στὸ μέτρο τοῦ «κατ' εἰκόνα», τὴν πνοὴ τοῦ Πνεύματος καὶ εἶχε ἀναδειχθῇ πραγματικὰ σὲ «ψυχὴ ζῶσα» (Γεν. 2, 7). Ἀλλὰ ἡ ζωὴ του δὲν ἦταν ἀκόμα πλήρως Πνευματικὴ, δηλαδὴ αὐτὴ ἡ ἴδια ἡ ζωὴ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, μετὰ τὴν ὁποία ζῇ ἡ μακάρια σάρκα τοῦ Κυρίου καὶ ἡ ὁποία δόθηκε στοὺς ἀνθρώπους μέσα στὴ σάρκα τοῦ Χριστοῦ, τὴν Ἐκκλησίαν, κατὰ τὴν Πεντηκοστὴ. Ὁ προπρωτικός ἄνθρωπος ὤφειλε, ὅπως ἦδη εἶδαμε ἀναλυτικά, νὰ ἱκανωθῇ νὰ λάβῃ τὴν ὑποστατικὴ ἔνωση καὶ μέσα σ' αὐτὴ νὰ βρῇ τὸ ἀληθινὸ εἶναι του καὶ τὴν πλήρη πνευματικὴ ζωὴ.

Ἡ ἀπόσταση καὶ ἡ διαφορὰ τῆς ἀνθρώπινης ἀπὸ τὴ θεία φύση πῆραν τραγικὰς διαστάσεις μετὰ τὴν

δοκτικὸ Θ καὶ τὸν ἀριθμὸ τῆς σελίδας, πόλιν, μέση σὲ παρένθεση. Γιὰ τὰ ὁμοιογενῆ ἔργα τοῦ Καβάσιλα, καθὼς καὶ γιὰ τὸ βίβ. του, τὴν τοποθέτησίν του μέσα στὸν ΙΑ αἰῶνα καὶ τὴ σημασίαν του βλ. Π. ΝΕΛΛΑ, *Προλεγόμενα εἰς τὴν μελέτην Νικολάου τοῦ Καβάσιλα*, Ἀθήναι, 1968. Ὡρισμένοι ἰδιαίτερα ἐνδιαφέροντες λόγοι τοῦ Καβάσιλα ἐξεδόθησαν ἀπὸ μεταξὺ. Βλ. Β. ΦΥΤΟΥΚΑ, *Νικόλαος Καβάσιλα, Ἐπὶ ἀνέκδοτον λόγον*, Θεσσαλονίκη 1976.

πτώση. Ὁ ἄνθρωπος διαλέγοντας νά ζήσῃ ὄχι μέ τῇ ζωῇ ποῦ τοῦδινε ἡ πνοή τοῦ Θεοῦ, ἀλλά αὐτόνομα, ἔδωσε ὑπαρξή καί ζωή στήν ἀνύπαρκτη κατ' οὐσία ἁμαρτία.

Ἀναπόφευκτος καρπός τῆς αὐτονόμησης, ποῦ ἀποτελεῖ τή ρίζα τῆς ἁμαρτίας, εἶναι οἱ ἁμαρτωλές πράξεις, οἱ ὁποῖες κατὰ τόν Καβάσιλα ἔχουν μέσα τους δύο στοιχεῖα, τήν ἴδια τήν πράξη καί τό τραῦμα (536 Α - 537 Β). Ἡ πράξη δημιουργεῖ τό τραῦμα-πάθος, κι αὐτό ζητάει μέ σφοδρότητα τήν παρηγοριά τῆς ἡδονῆς, ποῦ ἀποτελεῖ τόν καρπὸ τῆς ἁμαρτωλῆς πράξης. Ἐτσι δημιουργεῖται ἡ συνήθεια («ἐξή») τῆς ἁμαρτίας, ποῦ γίνεται στόν ἄνθρωπο δεύτερη φύση. Ἡ ἁμαρτία σάν δεύτερη φύση ἐπικαλύπτει τόν ἄνθρωπο μέ τό σκοτάδι της, τόν καταποντίζει στό βυθό τῆς «λήθης» (413 C) καί τόν κάνει «ἀφανῆ» (Θ 64). Ἡ εἰκόνα ἀμαυρώνεται, ἡ «μορφή» καί τό διακριτικό «εἶδος» τοῦ ἀνθρώπου διαφθείρονται, ἡ ἀνθρώπινη φύση εἶναι πεσμένη κάτω, κατὰ τήν ἔκφραση τοῦ Καβάσιλα (Θ 70), «καθάπερ ὕλη ἀνείδεος καί ἀμορφος» (537 D).

Οἱ ἀλλεπάλληλες ἁμαρτωλές πράξεις (ἀνάγκες, ἱκανοποίηση τῶν ἀναγκῶν μέ τήν ἁμαρτία· πάθη, ἱκανοποίηση τῶν παθῶν μέ τίς ἡδονές) δημιουργοῦν μιά κάποια ἀλληλουχία γεγονότων στόν ἐξωτερικό κόσμο καί συναισθημάτων στόν ἄνθρωπο, καί δίνουν ἔτσι τήν ἐντύπωση τῆς ζωῆς, ἐνῶ στήν πραγματικότητα δέν κάνουν ἄλλο ἀπὸ τὸ νά ἐπικαλύπτουν τήν ἀπουσία τῆς ἀληθινῆς ζωῆς. Αὐτό εἶναι ὁ πνευματικός θάνατος. «Ὅθεν συνέβαινε τήν ἁμαρτίαν ἀτελεύτητον εἶναι· τῆς ἔξεως μὲν τὰς ἐνεργείας ἀπογεννώσεως, τῇ προσθήκῃ δὲ

τῶν ἐνεργειῶν τῆς ἔξεως ἐπιδιδούσης. Καί οὕτω δι' ἀλλήλων τῶν κακῶν ἀμφοτέρων ἀεὶ προχωρούντων, ἡ μὲν ἁμαρτία ἐξησε, ἐγὼ δὲ ἀπέθανον» (536 Β)*.

Ὡστόσο, ἡ ἐντύπωση τῆς ζωῆς γιὰ τὴν ὁποία μιλάμε δέν εἶναι καθαρὴ φαντασία. Ἡ ἀνθρώπινη «ὄλη» συνέχισε καί μετὰ τὴν πτώση νά εἶναι ὀργανωμένη καί ζωντανή καθ' ἑαυτή, ἐμψυχή καί λογική, γιατί ἔτσι τὴ δημιουργήσε ὁ Θεός, καί κανεῖς δὲ μπορεῖ νά καταστρέψῃ ὅ,τι δημιουργεῖ ὁ Θεός. Μ' αὐτὴ τὴν ἐννοια ὁ ἄνθρωπος συνεχίζει νά εἶναι πραγματικός, νά ζῇ, νά κινῆται, νά δημιουργῇ μέσα στήν κτίση. Ἀλλὰ ἡ ζωὴ καί ἡ κίνησή του εἶναι στὸ ἐξῆς λειτουργίες βιολογικές. Οἱ «πρὸς τὸ ζῆν δυνάμεις» μέ τίς ὁποῖες εἶχε προικισθῇ καί οἱ ὁποῖες ἦταν σ' ἓνα βαθμὸ πνευματικές, παχύνθηκαν, ἐγκλωβίστηκαν στήν ὕλκότητα καί ἀντὶ νά ὑψωθοῦν σὲ «πνευματικές αἰσθήσεις» ζέπεσαν σὲ ἀπλὲς ψυχοσωματικές βιολογικές λειτουργίες, σὲ «δερμάτινους χιτῶνες». Ἐτσι, ὅταν ἔρχεται ἡ φυσιολογικὴ κόπωση καί συμπληρώνεται ὁ βιολογικὸς κύκλος τοῦ ἀνθρώπινου ὀργανισμοῦ, τὸ σῶμα παύει νά ἀφομοιώνῃ τὴν τροφή καί τὸν ἀέρα, μέ τὰ ὁποῖα κρατιόταν στήν ἐν φθορᾷ ζωὴ, ἀσθενεῖ νά ὑποβαστάξῃ τὸν ἄνθρωπο καί πεθαίνει. Αὐτὸ εἶναι ὁ φυσικὸς θάνατος**.

* Παρ. «Ἡ ἁμαρτία ἐξῆ καὶ ἦν ἀμέχανον τὴν ἀληθεῆς ζωὴν ἡμῶν ἀνατιθεῖν» (513 Α).

** Ἡ ἁμαρτία, πέρα ἀπὸ τὸν παρεπόμεν ἐγκλωβισμό στὴ φθορά, ἔχει καὶ ἄλλες ἐπιπτώσεις καὶ διαστάσεις. Εἶναι «ἀρρωστία» γιὰ τὸν ἄνθρωπο, «ἀναρχία» γιὰ τὴν κτίση, «ἀπασχόλησις» στὸ διάβολο, «ἐβρις» καὶ «ἐχθρὰ» κατὰ τοῦ Θεοῦ. Ὅλα αὐτὰ, καθὼς καὶ οἱ συγκεκριμένοι τρόποι μέ τοὺς ὁποῖους ὁ Χριστὸς λῶτρωνε τὴν ἀνθρωπότητα στὰ συγκεκρι-

Γίνεται ἔτσι φανερό, ὅτι ἐκεῖνα ποῦ χωρίζουν τὸν ἄνθρωπο ἀπὸ τὸν Θεὸ καὶ ἀποτελοῦν ἐμπόδια στὴν πνευματικὴ ζωὴ εἶναι τρία: ἡ φύσις, ἡ ἁμαρτία καὶ ὁ θάνατος.

Ὅλα ὁμῶς αὐτὰ «ἐφεξῆς ἀνεῖλεν ὁ Σωτὴρ, τοῦτο μὲν ἀνθρωπότητος μετασχὼν, ἐκεῖνο δὲ νεκρωθεὶς ἐπὶ τοῦ σταυροῦ, τὸ δὲ τελευταῖον τείχος, τὴν τοῦ θανάτου τυραννίδα, παντάπασι τῆς φύσεως ἐξέβαλεν ἀναστής» (572 CD). Καὶ ἔτσι «τῶν κωλυμάτων... ἀνηρημένων τὸ ἐπισχῆσον οὐδέν, χεθῆναι ἐπὶ πᾶσαν σάρκα τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον» (572 C).

Ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο ὁ Χριστὸς νίκησε τὰ τρία αὐτὰ ἐμπόδια, καθὼς καὶ ἡ σημασία τῆς νίκης αὐτῆς γιὰ τὴ φανέρωση τῆς ἀληθινῆς φύσεως, τῆς ἀληθινῆς ζωῆς καὶ τῶν πραγματικῶν διαστάσεων τοῦ ἀνθρώπου, μελετῶνται ἀπὸ τὸν Καβάσιλα διεισδυτικὰ καὶ ἐκτεταμένα:

Μὲ τὴ γέννησις τῆς «μακαρίας σαρκὸς» τοῦ Κυρίου ἐπιτυγχάνεται ἡ ἔνωση τῶν δύο «διόσταμένων» μέχρι τότε φύσεων, καταργεῖται ἡ ἀπόστασις, ἀφοῦ ἡ κοινὴ ὑπόστασις «τὴν διάστασιν τῆς θεότητος καὶ τῆς ἀνθρωπότητος ἀναιρεῖ κοινὸς ὅρος ἐκατέρας φύσεως οὕσα» (572 B), αἰρεται καὶ ἡ διαφορὰ τῶν φύσεων, ἀφοῦ ὁ Χριστὸς μὲ τὴ γέννησίν του «ἔβαν τὸ γένος εἰς ἑαυτὸν ἡρμωσεν» (681 A). Ἡ ὑποστατικὴ ἔνωση ἀναπλάττει τὸν ἄνθρωπο ὁλοκληρώνοντας τὸ εἰκονικὸ προπρωτικό εἶναι του. Γι' αὐτὸ ἡ σύλληψις τῆς «μακα-

μένα αὐτῶν σημεία, ἐκτίθενται διεξοδικὰ στὸ βιβλίον μας «*Ἡ περί δικαιοσύνης τοῦ ἀνθρώπου διδασκαλία Νικολάου τοῦ Καβάσιλα*», Πάρισις 1975. Γι' αὐτὸ ἀπὸ ἀλλοκληρῆ τὴν πρώτη τοῦτη παράγραφο εἰσαίτε δικτυομαρτυροῦ.

ρίας σαρκὸς» τοῦ Κυρίου ἐγκαινιάζει τὴ νέα ὄντολογία τοῦ ἀνθρώπου καὶ ὁ Χριστὸς ἀποτελεῖ τὸν πραγματικὸ γεννήτορα τῆς καινῆς ἀνθρωπότητος.

Μὲ τὴν ἁγία ζωὴ, τὴ φιλόανθρωπη δράση καὶ τὰ ὑπερφυῆ θαύματά του ὁ Θεάνθρωπος Ἰησοῦς ἀποκαλύπτει στὸν κόσμον τὸ Θεό, ἀφοῦ ὁ Θεὸς ἐνεργεῖ, καὶ ταυτόχρονα φανερῶνει τὴν ἀληθινὴ φύση τοῦ ἀνθρώπου, ἀφοῦ ὅλα τὰ ἔργα του πραγματοποιοῦνται διαμέσου τῆς κτιστῆς ἀνθρώπινης φύσεως του.

Μὲ τὰ πάθη, τὰ τραύματα καὶ τὴ σαυρικὴ θυσία τῆς μακαρίας σαρκὸς τοῦ Κυρίου συντρίβονται ἡ ἁμαρτία καὶ ἡ ἐξουσία ποῦ ὁ διάβολος εἶχε πάνω στὸν ἄνθρωπο, ἡ ἀνθρώπινη φύσις ἐλευθερώνεται ἀπὸ τὴν ἐχθρὰ πρὸς τὸ Θεὸ καὶ ἀπὸ τὴν ὑποδοῦλωση στὸ διάβολο, θεραπεύεται, ἀποκαθίσταται στὸ ἀρχέγονο κάλλος τῆς, δικαιώνεται. Τὰ τραύματα τοῦ Κυρίου γίνονται δικά της ἰάματα. «Ἀφ' οὗ γάρ (ὁ Χριστὸς) εἰς τὸν σταυρὸν ἀνέβη καὶ ἀπέθανε καὶ ἀνέστη, ἡ ἐλευθερία τῶν ἀνθρώπων κατέστη καὶ τὸ εἶδος καὶ τὸ κάλλος συνέστη» (537 C).

Μὲ τὴν ἀνάστασις τῆς μακαρίας σαρκὸς τοῦ Κυρίου ἡ ἀνθρώπινη φύσις ἐλευθερώνεται ἀπὸ τὴν ὑποδοῦλωση στὴ φθορὰ καὶ τὸ θάνατο. Ὁ Κύριος μὲ τὴ γέννησίν του πῆρε πάνω του καὶ τὴ φθορὰ ποῦ ἀρχισε μὲ τὸν Ἀδὰμ καὶ γι' αὐτὸ ἀκριβῶς πέθανε (680 B)· ὁ θάνατός του δὲν εἶναι συνέπεια μόνο τοῦ σταυροῦ, ἀποτελεῖ καὶ τὸ ἔσχατο ἀποτελέσμα τῆς σαρκώσεως. Κατεβαίνοντας ὁμῶς ὁ Λόγος μαζί μὲ τὴν ἀνθρώπινη φύση ποῦ προσέλαβε καὶ διαμέσου τῆς στὸ θάνατο, ἀνακαίνισε καὶ ἀφθαρτοποίησε τὸν ἄνθρωπο. Ὅπως πάντα στὸ σταυρὸ μὲ τὸ αἷμα τοῦ Κυρίου ἡ ἀνθρώπινη

φύση καθарίστηκε από την άμαρτία, έτσι στον τάφο με την απόθεση στη γη των δερματίνων χιτώνων, δηλαδή της νεκρότητας, καθарίστηκε κατά τρόπο όργανικό από τη θνητότητα. Γιατί με την τριήμερη ταφή του ο Κύριος κατέθεσε ακριβώς στη γη την όφειλή του 'Αδάμ, ότι είχε εκείνος λάβει από τη γη με την πίωση του, τό «ἐπισκοτοῦν σαρκίον» (493 B), τούς δερμάτινους χιτῶνες, τη βιολογική συγκρότηση και δομή του. Καί αναχωνεύοντας ὡσάν ἓνα συντριβέντα καί παραφθαρέντα «ἀνδριάντα» (540 C) τὴν ἀνθρώπινη φύση, τὴν ἀνάστησε καινούργια, πνευματική καί ἀφθαρτή. Τὸ πραγματικά ἀνθρώπινο σῶμα τοῦ Ἰησοῦ με τὴν ἀνάστασή ἐγινε καί φανερώθηκε «σῶμα ἀθάνατον» (645 D) καί «πνευματικόν» (645 C), ἐλεύθερο ἀπὸ τούς περιορισμούς τοῦ χώρου καί τοῦ χρόνου, φυσικά προικισμένο με καινούργιες πνευματικές αἰσθήσεις καί λειτουργίες. «Ἀθανασίαν ἡ φύσις ἠπήγετο μὲν ἐξ ἀρχῆς, ἀφίκετο δὲ ὕστερον ἐπὶ τοῦ Σωτῆρος σώματος, ὅπερ αὐτός εἰς τὴν ἀθάνατον ζωὴν ἀπὸ τῶν νεκρῶν ἀναστήσας, ἡγεμὼν ὑπῆρξε τῆς ἀθανασίας τῷ γένει» (680 C).

Ἔτσι ἡ ἀναστημένη μακάρια σάρκα τοῦ Κυρίου, στὴν ὁποία λειτουργοῦν οἱ καινὲς θεανδρικές πνευματικὲς αἰσθήσεις, ἡ πνευματικὴ δραση, ἡ πνευματικὴ γεύση, ἡ πνευματικὴ ἀκοή κ.λ.π., γίνεται ὁ καινούργιος «τύπος» τῆς ἀνθρωπότητας. Ἡ ἀναστημένη μακάρια σάρκα τοῦ Κυρίου ἀποτελεῖ τὴν πραγμάτωση καί φανέρωση τοῦ τελείου ἀνθρώπου, τοῦ Θεανθρώπου. «Τὸν ἀληθινὸν ἀνθρώπον καί τέλειον καί τρόπων ζωῆς καί ἄλλων ἕνεκα πάντων πρῶτος καί μόνος ἔδειξεν ὁ Σωτήρ» (680 C).

Ἀλλὰ ἡ «Μακαρία Σάρξ» τοῦ Κυρίου εἶναι ἀκριβὼς ἡ Ἐκκλησία. Τὸ «Κυριακὸν Σῶμα» με τὴν ἐπιδημία τοῦ Πνεύματος φανερώθηκε ὡς Ἐκκλησία καί ἀποτελεῖ στὸ ἔξῃς τὸν χῶρο μέσα στὸν ὁποῖο βιώνεται ἀπὸ τούς πιστοὺς ἡ καινὴ πνευματικὴ ζωὴ καί στὸν ὁποῖο γίνεται συγκεκριμένη ἡ σωτηρία. Στὸν ὁργανισμό αὐτὸ τοῦ Κυριακοῦ σώματος ἡ Πνευματικὴ ζωὴ τῆς Κεφαλῆς φθάνει στὰ μέλη καί τὰ ζωοποιεῖ. Με τὴν ἐννοια αὐτὴ ἡ δημιουργία τῆς Ἐκκλησίας ἀποτελεῖ τὴ δεύτερη προϋπόθεση τῆς πνευματικῆς ζωῆς καί ἡ Ἐκκλησία συνιστᾷ τὴ δεύτερη διάσταση τῆς σωτηρίας. Ὁ Χριστὸς δὲν εἶναι ἓνας ἀπλὸς ἐλευθερωτὴς ποὺ ἐγκαταλείπει μετὰ τὴν ἀπελευθέρωση τούς ἀνθρώπους μόνους τους, ἔχοντάς τους ἔστω ἐμπιστευθῇ καί τὴ σοφὴ διδασκαλία του. Πολὺ ριζικώτερα, δημιουργεῖ γι' αὐτοὺς ἓνα καινούργιο χῶρο ζωῆς. Καί ὁ χῶρος αὐτός εἶναι τὸ σῶμα του.

Τὸ νὰ γνωρίσῃ ὁ ἀνθρώπος τὸ Θεὸ καί νὰ συντονίσῃ με τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ τὴ βούλησή του, ἀποτελεῖ τὴν τρίτη προϋπόθεση τῆς πνευματικῆς ζωῆς καί τὴν τρίτη διάσταση τῆς σωτηρίας. Ἡ γνώση τοῦ Θεοῦ φωτίζει τὸν ἀνθρώπο καί ἡ ἀγάπη τὸν ζωοποιεῖ. Με τὴν ὀρθὴ γνώση καί τὴν ἐλεύθερη ἀγάπη ὁ ἀνθρώπος μπορεῖ νὰ ὑψωθῇ ἐν Χριστῷ ἀπὸ τὸ «κατ' εἰκόνα» στὴν Εἰκόνα, νὰ θβάσῃ δηλαδή στὴν Ὁμοίωσιν.

B

Ὁ Καβάσιλας μελετᾷ διεξοδικώτερα τὴν ἀληθινὴ

φύση τοῦ ἀνθρώπου, ἀναλύοντας τὴ φύση τῆς πνευματικῆς ζωῆς.

Ἡ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου διαφέρει ριζικὰ ἀπὸ τῆ ζωῆ τῶν ἄλλων ζώων πάνω στὴ γῆ. Ὁ πλασμένος κατ' εἰκόνα Θεοῦ ἄνθρωπος ἔχει ἀπὸ τὴν κατασκευὴ του ὡς ἀναπαλλοτρίωτη περιουσία του νοῦ καὶ ἐλεύθερη βούληση κι ἔτσι μπορεῖ νὰ δημιουργῇ δικό του κόσμο. Ἐνὰ κόσμος κοινὸ γιὰ τὸ ἀνθρώπινο γένος, τὸν πολιτισμό, ἢ ἕνα κόσμος ξεχωριστό, ποὺ τὰ προικισμένα ἄτομα δημιουργοῦν ἐσωτερικὰ γιὰ τὸν ἑαυτό τους. Ἡ ζωὴ στὸ ἐπίπεδο αὐτὸ μπορεῖ νὰ εἶναι «ἐσωτερικὴ», ὅπως τὸ δράμα ἑνὸς καλλιτέχνη ἢ ἑνὸς φιλοσόφου, ἢ νὰ ὀνομάζεται «πνευματικὴ», μὲ τὴν ἔννοια ὅτι ἐνεργεῖται μὲ τίς ἀνώτερες «μὴ ὕλικές» λειτουργίες τοῦ ἀνθρώπινου ὀργανισμοῦ, τὸ νοῦ, τὸ συναίσθημα, τὴ φαντασία. Μιὰ τέτοια «ἐσωτερικὴ» ἢ «πνευματικὴ» ζωὴ ὁμῶς, χωρὶς νὰ εἶναι στενὰ σωματικὴ, εἶναι ἀσφαλῶς βιολογικὴ, μ' ὅλο τὸ μεγαλεῖο καὶ τὸν πλοῦτο ποὺ θέλησε ὁ Δημιουργὸς νὰ κλείνουν μέσα τους καὶ αὐτὰ τὰ βιολογικὰ ὄρια τοῦ ἀνθρώπου. Ἀλλὰ ὅσο κι ἂν ἀναπτυχθῇ ὁ ψυχικὸς κόσμος τοῦ ἀνθρώπου δὲ μπορεῖ λειτουργώντας αὐτόνομα νὰ φθάσῃ στὴν πραγματικότητα τοῦ Θεοῦ καὶ νὰ ζήσῃ μὲ τὴ ζωὴ τοῦ Πνεύματος. Ἡ ζωὴ αὐτὴ δὲν ἔχει σχέση μὲ τὴ χριστιανικὴ Πνευματικὴ ζωὴ.

Ἐξ ἄλλου ὁ ἄνθρωπος, ἔχοντας ἀξερίζωτα μέσα του τὴ συνείδηση τῆς κτιστότητάς του, μπορεῖ νὰ δημιουργήσῃ ἕνα κόσμος ποὺ νὰ παίρνῃ στὰ σοβαρὰ τὴν ὑπαρξὴ τοῦ Θεοῦ, νὰ εἶναι ὀργανωμένος μὲ νόμους καὶ ἐντολὰς ἐν ὄψει τοῦ Θεοῦ. Ἡ ζωὴ στὸ ἐπίπεδο αὐτὸ ὀνομάζεται «θρησκευτικὴ». Ἐπειδὴ ὁμῶς εἶναι ἀπλῶς

ὀργανωμένη ἐν ὄψει τοῦ Θεοῦ καὶ ὄχι ἀκόμα ἐνωμένη μὲ τὸ Θεό, δὲ μπορεῖ οὔτε αὐτὴ νὰ ὀνομασθῇ Πνευματικὴ. Ἡ Πνευματικὴ ζωὴ δὲν εἶναι ζωὴ νόμων καὶ ἐντολῶν, ἀλλὰ ζωὴ συμμετοχῆς, ἀγάπης καὶ ἔρωτος, μίξεως καὶ ἀνακράσεως μὲ τὸ Θεό.

Σὲ ὅσο, λοιπόν, ὕψηλές βαθμίδες «ἐσωτερικῆς», «πνευματικῆς» ἢ «θρησκευτικῆς» ζωῆς κι ἂν ὤψωθῇ ὁ ἄνθρωπος, δὲ μπορεῖ ἀκόμα νὰ λογίζεται ἀληθινὰ Πνευματικὸς ἄνθρωπος, εὔστοχα ὁ ἀπόστολος Παῦλος τὸν ὀνομάζει «ψυχικὸ» (Α' Κορ. 2, 14). Αὐτό, κυτταγμένο ἀπὸ τὴν ὄντολογικὴ πλευρά, σημαίνει ὅτι δὲν εἶναι ἀκόμη πλήρης καὶ ἀληθινὸς ἄνθρωπος. Ἀκριβῶς ἐπειδὴ ἡ ἐνωσις μὲ τὸ Θεό δὲν εἶναι ἕνα ἐπιπρόσθετο στοιχεῖο, ἀλλὰ συνιστᾷ τὸν ἄνθρωπο. Ἀποτελεῖ τὸ βασικώτερο στοιχεῖο τοῦ εἶναι του. Ὁ ἄνθρωπος γιὰ νὰ εἶναι ἄνθρωπος πρέπει νὰ γίνῃ αὐτὸ ποὺ πλάστηκε νὰ εἶναι.

Ὁ ἄνθρωπος, ὑποστηρίζει μὲ σαφήνεια ὁ Καβάσιλας, πλάστηκε κατ' εἰκόνα τοῦ Χριστοῦ. Ὁ Χριστὸς εἶναι ὁ πραγματικὸς «πρωτότοκος πάσης κτίσεως» (Κολ. 1, 15), τὸ ἀρχέτυπο καὶ ὁ σκοπὸς τοῦ Ἀδάμ (680 AB). Ἡ ἀνθρώπινη φύσις δημιουργήθηκε κατ' εἰκόνα τοῦ Χριστοῦ γιὰ νὰ μπορέσῃ νὰ λάβῃ ἀπὸ αὐτὴ ὁ Λόγος τὴ Μητέρα καὶ νὰ εἰσαχθῇ ὡς ἄνθρωπος στὴν οἰκουμένη (Θ 150-152), νὰ γίνῃ ὁ Θεὸς πραγματικὸς Θεάνθρωπος καὶ ὁ ἄνθρωπος κατὰ χάρι καὶ μετοχὴ πραγματικὸς καὶ αὐτὸς θεάνθρωπος. Αὐτὸς εἶναι ὁ πραγματοποιημένος ἀληθινὸς ἄνθρωπος.

Ὁ Ἀδάμ ὑπῆρξε ὁ φυσικὸς «τύπος» τῶν ἀπογόνων του. Μὲ τὴ βιολογικὴ τους γέννηση οἱ ἄνθρωποι φέρουν τὸ ἀδαμαιοῦς εἶδος, τὴν ἀδαμαιοῦς μορφή καὶ

ζωή, τίς βιολογικές ψυχοσωματικές λειτουργίες. Ὁ δημιουργός Λόγος μέ τήν ἐνανθρώπηση, τήν ταυή καί τήν ἀνάστασή του ἀναχώνευσεν καί ἀνέπλασεν μέσα του τόν ἀδαμαιο «τύπο» κι ἐδημιούργησεν ἕνα καινούργιο πνευματικό «τύπο» ἀνθρώπου. Ὑπῆρξε ὁ νέος Ἀδάμ, ὁ καινούργιος γεννήτορας τῆς ἀνθρωπότητος, ὁ Πατήρ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος (541 Α). «Ὁ μέν (Ἀδάμ) τήν ἀτελή ζωήν εἰσήνεγκε, ἥ μυρίων δεῖται βοηθημάτων, ὁ δέ (Χριστός) τῆς ἀθανάτου πατὴρ ἐγένετο τοῖς ἀνθρώποις» (680 C).

Ὁ παρὼν βίος παρομοιάζεται ἀπό τόν Καβάσιλα μέ τόν «σκοτεινόν καί νυκτόν βίον» τόν ὁποῖο ζῇ τό ἐμβρυον μέσα στή μητρική νηδύ, προετοιμαζόμενος γιά τή γέννησή του. «Καθάπερ γάρ τό ἐμβρυον, ἕως ἐστίν ἐν τῷ σκοτεινῷ καί νυκτῷ βίῳ, πρὸς τήν ἐν φωτὶ ζωὴν ἡ φύσις παρασκευάζει, καί πλάττεται καθάπερ εἰς κανόνα τόν ὑποδεχόμενον βίον, τόν ἴσον τρόπον καί τοῖς ἁγίοις συμβαίνει... Ὅλως τόν ἐντὸς ἀνθρώπον τόν καινόν, τόν κατὰ Θεόν κτιζόμενον, ὁ κόσμος οὗτος ὠδίνει, καί πλασθεὶς ἐνταῦθα καί μορφωθείς, οὕτω τέλειος εἰς τόν τέλειον ἐκείνον καί ἀγῆρω τίκεται κόσμον... Καί τοῦτο ἐστίν, ὅπερ ὁ ἀπόστολος ἔφη Παῦλος, Γαλάταις γράφων· Τεκνία μου, οὕς πάλιν ὠδίνω, ἄχρις οὗ μορφωθῇ Χριστός ἐν ὑμῖν» (496 BC). Σέ τοῦτη τή ζωὴ βρίσκεται ἡ «ἀρχὴ τῆς μελλούσης». Ἐδῶ λαβαίνει χώρα «ἡ τῶν καινῶν μελῶν καί αἰσθήσεων κομιδὴ» καί ἡ «τῆς ἐκεῖ διαίτης παρασκευή». Καί ἡ προπαρασκευὴ αὐτὴ δὲν μπορεῖ νὰ γίνη παρὰ μέ τό νά ἐνσωματωθοῦμε στό Χριστό, νά λάβουμε τή δική του ζωὴ καί τίς δικές του αἰσθήσεις καί λειτουργίες. «Καθάπερ γάρ οὐκ ἐνὶ βιῶναι τόνδε τόν βίον τόν ἀν-

θρώπινον, μὴ τὰς αἰσθήσεις τοῦ Ἀδάμ καί τὰς περὶ τό ζῆν δυνάμεις ταύτας δὴ τὰς ἀνθρωπείας λαβόντα, τόν ἴσον τρόπον οὐδὲ πρὸς τόν μακάριον ἐκείνον κόσμον ζῶντα χωρῆσαι, μὴ τῇ τοῦ Χριστοῦ ζωῇ παρεσκευασμένον καί κατὰ τὴν εἰκόνα πλασθέντα» (541 Α)*.

Ἡ θέσις αὐτὴ κάνει φανερό ὅτι ὁ ἀληθινὸς ἀνθρώπος γεννιέται μέ τήν ἐν Χριστῷ γέννηση, ὅτι ἡ βιολογικὴ γέννηση ἀποτελεῖ προετοιμασίαν τῆς πραγματικῆς ἐν Χριστῷ γέννησης. Ἡ τελευταία εἶναι κατὰ πολὺ ἀνώτερη, ἐπειδὴ γεννᾷ τόν ἀνθρώπο στήν ἐνωμένη μέ τό Θεὸ ὑπαρξὴ καί ζωὴ, πραγματώνοντάς τον ἔτσι ὡς ἀληθινὸ ἀνθρώπο. Συναντήσαμε αὐτὴ τὴ διδασκαλία στὸν ἅγιο Μάξιμο τὸν Ὁμολογητὴ. Ὁ Νικόλαος Καβάσιλας τὴν ἐπαναλαμβάνει ἐπιμένοντας ἰδιαίτερα καί αἰτιολογώντας την.

Κατὰ τὴ φυσικὴ γέννηση, γράφει, ὁ γεννήτορας δίνει «σπέρμα» καί «ἀρχή» ζωῆς στό τέκνο του, ἀλλὰ στή συνέχεια ἡ ζωὴ τοῦ κάθε προσώπου διαφοροποιεῖ ἀντὶ νὰ ἐνώνῃ τό τέκνο πρὸς τό γεννήτορα, ἐνῶ κατὰ τὴν πνευματικὴ γέννηση ὁ Χριστὸς δίνει στὸν ἀνθρώπο τὴ ζωὴ Του καί ἡ ζωὴ αὐτὴ τοῦ Χριστοῦ εἶναι ἡ καινούργια καί ἀληθινὴ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου. Κατὰ τὴ φυσικὴ γέννηση ὁ γεννήτορας δίνει στό τέκνο του τὴ δυνατότητα νὰ δημιουργήσῃ ὀφθαλμοὺς καί μέλη ὅμοια πρὸς τὰ δικά του, ἐνῶ κατὰ τὴν πνευματικὴ γέννηση ὁ Χριστὸς δίνει στὸν ἀνθρώπο τοὺς δικούς του ὀφθαλμοὺς καί τὰ δικά του μέλη. Ἡ φυσικὴ γέννηση εἶναι ἕνας

* Πρβλ. «Ὅλως δὲ τί ποτε ἦν ἢ τί τέλος δόναται. Πρὸς τόν μέλλοντα βίον παρασκευάζουσι. Ἀνθρώποις γάρ εἰσι τοῦ μέλλοντος αἰῶνος, ἡ φωνὴ Παύλος» (688 D).

χωρισμός τῆς μητέρας καὶ τοῦ παιδιοῦ, ἡ πνευματικὴ γέννηση εἶναι μιὰ διαρκὲς ἔνωση κι ἂν ὁ ἄνθρωπος χωρισθῇ ἀπὸ τὸ Χριστὸ πεθαίνει. «Τὸ αἷμα ᾧ ζῶμεν νῦν ἐστὶν αἷμα Χριστοῦ καὶ ἡ σὰρξ (ἡμῶν) σῶμά ἐστι τοῦ Χριστοῦ... κοινὰ τὰ μέλη καὶ κοινὴ ἡ ζωὴ». Αὐτὴ ἡ ταυτόχρονη κατοχὴ τῶν ἰδίων μελῶν καὶ τῆς ἰδίας ζωῆς δημιουργεῖ τὴν πραγματικὴ κοινωνία. Γιατί δὲν ὑπάρχει βέβαια κοινωνία ὅταν «τί ἐκάτερος ἐχη· καὶ νῦν μὲν οὗτος, νῦν δὲ ἐκεῖνος». Αὐτὸ «οὐ κοινοῦν ἂν εἴη μάλλον ἢ διεστάναι... καθάπερ οὐκ ἂν τις εἴη σύννοκος ᾧ τὴν αὐτὴν ὤκησεν οἰκίαν, εἰ μετ' ἐκεῖνον οἰκοίη». Ἡ κοινωνία μὲ τοὺς φυσικοὺς γεννητορὲς μας εἶναι μιὰ κάποια εἰκόνα κοινωνίας, πραγματικὴ κοινωνία εἶναι ἡ κοινωνία μὲ τὸ Χριστὸ «πρὸς ὃν αἰεὶ καὶ σῶμα καὶ αἷμα καὶ μέλη καὶ πάντα κοινὰ». Ὁ Χριστὸς δὲν μᾶς ἔδωκε τὴ ζωὴ γιὰ νὰ χωρισθῇ στὴ συνέχεια ἀπὸ ἡμᾶς ὅπως ἐκεῖνοι, ἀλλ' αἰεὶ παρέσσι καὶ ἡνωταὶ καὶ τοῦτο αὐτῷ ζωοὶ καὶ συνίστησι, τῷ παρῆναι» (600 Α - 604 Α)*.

Συμβαίνει ἔτσι ἡ θαυμαστὴ σύνθεσις νὰ εἶναι ὁ ἄνθρωπος ἰδιαιτέρω καὶ αὐτεξόχιστο πρόσωπο καὶ νὰ ἀποτελῇ ταυτόχρονα ἀναπόσπαστο μέρος τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ, ποὺ λειτουργεῖ μὲ τίς λειτουργίες τοῦ Χριστοῦ. «Οὐ γὰρ ἔστιν οὐ δεηθεῖσιν, ὅπερ οὐκ αὐτὸς ἐστὶ τοῖς ἁγίοις. Καὶ γεννᾷ γὰρ καὶ αὖξει καὶ τρέφει καὶ φῶς ἐστὶ καὶ πνοή, καὶ πλάττει μὲν αὐτοῖς ὀφθαλμὸν ἑαυτοῦ, φωτίζει δὲ ἑαυτῷ πάλιν, παρέχει δὲ ὅρῳ ἑαυτόν. Καὶ τροφεὺς ὢν καὶ τροφή ἐστι, καὶ αὐτὸς μὲν ἐστὶν ὁ παρέχων τὸν ἄρτον τῆς ζωῆς, αὐτὸς δὲ ἐστὶν ὁ

* Ὅταν χρησιμοποιοῦμαι συνεχῶς χωρὶς τοῦ Καβάσιλα θεωρῶ τὴν κοινὴν παρεκκλισίαν στὸ τέλος τοῦ.

παρέχει, καὶ ζωὴ μὲν ἐστὶ ζωὴν, ἀναπνέουσι δὲ μύρον, ἡμῶν δὲ ἐνδύσασθαι βουλομένοις» (500 BCD)*

Παράλληλα, κατὰ τὴ φυσικὴ γέννηση οἱ γονεῖς δίνουν στὸ τέκνο τοὺς ὁργανισμὸ (κανὸ νὰ ζήσῃ ἐτούτῃ τῇ θνητῇ ζωῇ, ἐνῷ κατὰ τὴν πνευματικὴ γέννηση ὁ Χριστὸς δημιουργεῖ στὸν ἄνθρωπο ἕνα νέο πνευματικὸ ὁργανισμό, ποὺ μ' αὐτόν ὁ ἄνθρωπος ζῇ τὴν πνευματικὴ ζωὴ, πνευματικοὺς ὀφθαλμοὺς καὶ πνευματικὰ ὄντα. Αὐτὸς δὲ ὁ ὁργανισμός, ποὺ εἶναι ἀκριβῶς ὁ καινὸς ἄνθρωπος καὶ ποὺ ὡς Πνευματικὸς δὲν ὑπόκειται στὴ φθορά, θὰ ἐπιβίωσῃ μετὰ τὸ θάνατο καὶ θὰ κρατήσῃ τὴν ἀνθρώπινη ὑπαρξὴ ζωντανή στὴν αἰώνια ζωὴ. Ἄν δὲν ἔχουμε αὐτὸ τὸν ὁργανισμό καὶ αὐτὲς τίς αἰσθήσεις, μὲ ποιοὺς ὀφθαλμοὺς, ρωτᾷ ὁ Καβάσιλας, θὰ δοῦμε τὸν ἥλιο τῆς δικαιοσύνης, ποὺ θὰ λάμψῃ κατὰ τὸν μέλλοντα αἰῶνα; Πῶς θὰ κοινωνήσουμε στὴν Τράπεζα ποὺ θὰ παρατεθῇ; Στὴν περίπτωσι αὐτὴ ἡ ἀνθρώπινη ὑπαρξὴ θὰ εἶναι νεκρή: «νεκροὶ καὶ ἄθλιοι τὸν μακάριον ἐκεῖνον οὐκ ἔσομεν κόσμον» (496 Α).

Καὶ γιὰ νὰ υπογραμμίσῃ ἀκόμη ἐντονώτερα τὴν πραγματικότητά τοῦ συνδέσμου τοῦ Χριστοῦ μὲ τὸν πιστό, γράφει πῶς ἡ ἔνωση αὐτὴ ξεπερνάει κάθε ἄλλη

* Λέγομε καὶ τὴ συνεχίαν τοῦ χωρίου: «Καὶ μὲν αὐτὸς μὲν ἐστὶ ὁ θεὸς καὶ ἡ δόξα, αὐτὸς δὲ ἐστὶν ἡ δόξα, καὶ πρὸς τὸ ἐπὶ τὸ κατόλου τῆς δόξης καὶ τὸ πᾶς. Μέλη ἑμῶν, ἐκεῖνος κεφαλὴ· ἀγωνίζεσθαι δεόν, πνευματικῶς· εὐδοκίασθαι, ἀγωνιστέος ἐστὶ· νικῶμεν, σπένταρος ἐκεῖνος εὐδός. Ὅσα πνευματικὰ πρὸς ἑαυτὸν ἐπιστρέφα καὶ οὐκ ἐπὶ προσχέειν τὸν ναὸν αὐτοῦ τῶν ἁγίων, οὐδὲ λαβεῖν ἔρωτα τῶν ἐν τῷ οὐρανῷ. Κἂν γὰρ ἔδωκεν ἡμῶν τὴν ἐπιθυμίαν, αὐτὸς ἵστασι καὶ ἀναπνοῖ, κἂν ἑλθῇ, πάλιν αὐτὸς, κἂν ἵπτασι, καὶ τοῦτον κατέχη τὴν δόξαν καὶ παρόντας χαρῆσαι. Ἐν ἀναβῇ εἰς τὸν οὐρανόν, οὐ καὶ εἰς τὸν οὐρανόν, ὅν καταβῇ εἰς τὸν δόξαν οὐρανόν...» (500 D - 501 Α).

ένωση πού θά μπορούσαμε νά σκεφθοῦμε καί δέν εἶναι δυνατό νά ἀποδοθῇ μέ κανένα παράδειγμα. Γι' αὐτό ἡ Γραφή χρησιμοποιεῖ ταυτόχρονα πολλά παραδείγματα. Ὁ σύνδεσμος τοῦ Χριστοῦ μέ τόν πιστό εἶναι μεγαλύτερος ἀπό ἐκεῖνον πού ἔχει ὁ ἐνοικος μέ τήν οἰκία, ἡ ἀμπελος μέ τό κλῆμα, ὁ ἄνδρας μέ τή γυναῖκα στό γάμο, ἡ κεφαλὴ μέ τὰ μέλη στό σῶμα. Τό τελευταῖο ἐγινε φανερό ἀπό τοὺς μάρτυρες, πού προτίμησαν νά χάσουν τό κεφάλι τους παρά τό Χριστό. Ἐνῶ ὁ ἀπόστολος Παῦλος, μέ τό νά εὐχεται νά γίνῃ ἀνάθεμα γιά νά δοξασθῇ ὁ Χριστός, ἔδειξε ὅτι ὁ ἀληθινός πιστός εἶναι περισσότερο ἐνωμένος μέ τό Χριστό ἀπό ὅσο μέ τόν ἑαυτό του (500 Α).

Ἡ κοινωνία αὐτῆ τοῦ Χριστοῦ μέ τόν ἄνθρωπο εἶναι ἐκείνη πού βγάζει τόν τελευταῖο ἀπό τό νεκρό βίον καί τή νεκρή ὑπαρξη, ἀπό τήν «ἀμορφία», τήν «ἀφάνεια» καί τήν «ἀγνοσία». Ἡ θέση αὐτῆ εἶναι ἄξια ἰδιαίτερης προσοχῆς. Ἀντιμετωπίζοντας τὰ πράγματα ἀπό τήν ὀπτική γωνία τοῦ Θεοῦ, ὁ Καβάσιλας δέν διστάζει νά ὑποστηρίξῃ ὅτι ὁ Θεός «γινώσκει τὰ ἴδια», ὅτι δηλαδή ὁ Πατήρ γινώσκει τόν Υἱό καί ὅ,τι ἀνήκει σ' Αὐτόν. Ὅ,τι δέν ὑπάρχει ἐν Χριστῷ δέν εἶναι «φανερόν οὔτε τῷ Θεῷ γινώμενον». Ἀλλά ὅ,τι εἶναι ἄγνωστο γιά τό Θεό εἶναι καί ἀντικειμενικά ἄγνωστο, δέν ὑπάρχει σ' ἀλήθεια. «Μηδέ ἐστίν ὅλως τῇ ἀληθείᾳ, ὃ μὴ δῆλον ἐκείνῳ γίνεται τῷ φωτί» (525 BC).

Μέ τό βάπτισμα, τό χρίσμα, τή θεία Εὐχαριστία καί τήν ὑπόλοιπη πνευματικὴ ζωὴ ἐνσωματωνόμαστε στό Χριστό, λαβαίνουμε τό χριστιανικό, δηλαδή χριστοκεντρικό καί χριστοειδές εἶναι, καί τήν ἀντίστοιχη μορ-

φή καί ζωή. Μέ τόν τρόπο αὐτό «ὁ Πατήρ... αὐτὴν εὐρίσκει τὴν μορφήν τοῦ Παιδὸς ἐπὶ τῶν προσώπων τῶν ἡμετέρων» καί «τοῦ Μονογενοῦς ἐν ἡμῖν ἐπιγινώσκει τὰ μέλη» (600 B). Ἔτσι, «τῷ γινώσκοντι τὰ ἴδια... γινώσκόμενοι» (525 B), βγαίνουμε ἀπὸ τὴν ἀφάνεια καί τὴ λήθη στὴν ἀλήθεια. Ὁ ἄνθρωπος «γίνεται φῶς, σκότος ὢν πρότερον· καὶ ὑφίσταται μὴ δέν ὢν· καὶ σκεῖται καὶ υἱοθετεῖται Θεῷ, ἀπὸ δεσποτηρίου καὶ δουλείας τῆς ἐσχάτης ἐπὶ τὸν βασιλεῖον ἀγόμενος θρόνον» (532 A).

Ὁ τίτλος τοῦ βασικοῦ ἔργου τοῦ Καβάσιλα δέν εἶναι τυχαῖος. Γιὰ τό βυζαντινὸ θεολόγο πνευματικὴ ζωὴ εἶναι ἀκριβῶς ἡ ἐν Χριστῷ ζωὴ, ἡ ἡ ζωὴ τοῦ Χριστοῦ μέσα μας. Ἡ οὐσία τῆς πνευματικῆς ζωῆς ἀποδίδεται μέ σαφήνεια ἀπὸ τὴν ἔκφραση τοῦ ἀποστόλου Παύλου «ζῶ οὐκέτι ἐγώ, ζῇ δὲ ἐν ἐμοὶ Χριστός» (Γαλ. 2, 20), ὅταν τὴ νοήσουμε κυριολεκτικά.

Γίνεται ἀπὸ τὰ παραπάνω φανερό, ὅτι ἡ ἀλήθεια τοῦ ἀνθρώπου συνίσταται στὴ θεοείδεια, ἡ ἀκριβέστερα στὴ χριστοείδεια καί χριστοκεντρικότητά του. Κατὰ συνέπεια ἡ ὀρθόδοξη ἀνθρωπολογία ὀφείλει νά ἀναζητήσῃ τὴ συγκρότησή της, σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ στὴν οὐσία, ἀλλὰ καί στὴ μέθοδο καί τὴ μορφή, μέσα στὴν προσοπτικὴ τῆς χριστολογικῆς ἀνθρωπολογίας. Ἡ ὀρθόδοξη χριστιανικὴ ἀνθρωπολογία εἶναι κυριολεκτικὰ θεανθρωπολογία.

Γ'

Ἀφοῦ ἀληθινός ἄνθρωπος εἶναι ὁ ἐν Χριστῷ ἄνθρωπος, καί πνευματικὴ ζωὴ εἶναι ἡ ἐν Χριστῷ ζωὴ, ἡ

βίωση τῆς τελευταίας δὲ μπορεῖ νὰ πραγματοποιηθῇ παρὰ μὲ τὴν ἔνωση καὶ κοινωνία τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὸ Χριστό, κοινωνία ποὺ στὴν πληρότητά της ὀνομάζεται ἀπὸ τὴν ὀρθόδοξη παράδοση θέωση καὶ ποὺ ἔχει, κατὰ τὸν Καβάσιλα, ὡς πραγματικὸ ἀνθρωπολογικὸ περιεχόμενόν της τὴ χριστοποίηση. Στὰ πέντε κύρια κεφάλαια τοῦ ἔργου του «Περὶ τῆς ἐν Χριστῷ ζωῆς» ὁ Καβάσιλας ἐξηγεῖ ὅτι ἡ ἔνωση καὶ κοινωνία τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὸ Χριστό πραγματοποιεῖται μὲ τὸ «εἶναι» τοῦ ἀνθρώπου· μὲ τὴν κίνησιν ποὺ ἐνεργοποιεῖ τὸ εἶναι· μὲ τὴ ζωὴ· μὲ τὴ γνώσιν· καὶ μὲ τὴ βούλησιν. «Ἔστι δὴ Χριστῷ συναφθῆναι διὰ πάντων ἑλθοῦσι, δι' ὧν ὁ Χριστὸς ἦλθε, καὶ παθοῦσι καὶ γενομένοις ὅσα ἐκεῖνος» (521 Α).

Μὲ τὸ βάπτισμα τὸ βιολογικὸ «εἶναι» τοῦ ἀνθρώπου συμμετέχει πραγματικὰ στὸ θάνατο καὶ στὴν ἀνάστασιν τοῦ Χριστοῦ. Τὸ βάπτισμα ἀποτελεῖ κυριαλεκτικὰ καινούργια ἐν Χριστῷ γέννησις καὶ μὲ τὴν ἔνωση αὐτὴ καινούργια δημιουργία τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ νέα ὁμως αὐτὴ δημιουργία δὲν γίνεται ἀπὸ τὸ μηδέν, οὔτε, ὅπως συνέβη στὸν πρῶτον ἄνθρωπο, ἀπὸ τὴν προϋπάρχουσα βιολογικὴ ζωὴ, ἀλλὰ ἀπὸ τὸ προϋπάρχον βιολογικὸ ἀνθρώπινο εἶναι.

Ἐξω ἀπὸ τὸ Χριστό τὸ βιολογικὸ ἀνθρώπινο εἶναι, ὁ βιολογικὸς ἄνθρωπος, δὲν ἔχει, ὅπως εἶδαμε ἤδη, οὔτε «εἶδος» οὔτε «ὄνομα», εἶναι ἄμορφη «ὄλη». Ὁ χρυσὸς καὶ ὁ χαλκός, ἐξηγεῖ ὁ βυζαντινὸς ἀνθρωπολόγος, ὅταν μποῦν στὸ χωνευτήριον, καθαρίζονται ἀπὸ τίς διαφορὰς προσμίξεις κι ὅταν χυθοῦν στὸ ἐκμαγεῖο παίρνουν τὴ μορφή κοσμήματος ἢ νομίσματος ἢ ἀγάλμα-

τος, γίνονται αὐτὸ ποὺ ἦταν νὰ γίνουν καὶ τότε ἀκριβῶς παίρνουν καὶ τὸ ὄνομα ποὺ δείχνει αὐτὸ ποὺ καθέναν ἀπὸ αὐτὰ εἶναι. Προηγουμένως εἶχαν τὸ γενικὸ ὄνομα τῆς ὄλης. Κατὰ παρόμοιον τρόπο, ὁ ἄνθρωπος καταδύεται στὸ ὕδωρ τοῦ βαπτίσματος ὡς «ἄμορφος καὶ ἀνείδεος ὄλη» καὶ ἀναδύεται τὸ καλὸ τοῦ Χριστοῦ «περιτυχὼν εἶδος». «Πλαττόμεθα καὶ τυπούμεθα καὶ εἶδος καὶ ὄρον ἢ ἀνείδεος καὶ ἀόριστος ἡμῶν λαμβάνει ζωὴ» (525Α, 537D).

Ἡ φύσις τοῦ ἀνθρώπου παίρνει τὴ μορφή, δηλαδή τὴ δομὴ καὶ τὴ λειτουργικότητα τῆς θεωμένης ἀνθρώπινης φύσεως τοῦ Χριστοῦ. Γιατί ὁ Χριστὸς δὲν περιορίστηκε νὰ φέρῃ μὲ τὴ σάρκωσή του στὸν κόσμον τὸ φῶς, «ἀλλὰ καὶ ὀφθαλμὸν κατεσκεύασε», δὲν σκόρπισε μόνον παντοῦ τὸ μύρο τῆς θεότητος, «ἀλλὰ καὶ αἰσθήσιν ἔδωκε», δηλαδή δημιούργησε μέσα στὸν ἀνθρώπινον ὀργανισμό ποὺ προσέλαβε τίς καινούργιες ἐκεῖνες διαστάσεις καὶ λειτουργίες μὲ τίς ὁποῖες ὁ ἄνθρωπος μπορεῖ νὰ προσοικειωθῇ τὴ θεία ζωὴ. Μὲ τὸ βάπτισμα ὁ κάθε πιστὸς ἐνώνεται καὶ κάνει δικῆς του τίς καινούργιες αὐτὲς πνευματικὲς αἰσθήσεις καὶ λειτουργίες τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ. «Τὸ ἱερὸν λουτρὸν ταύταις ταῖς αἰσθήσεσι καὶ δυνάμεσι τοὺς λελουμένους συνάπτει» (537 D). Ἔτσι «τὸ ὕδωρ ἀναδύντες αὐτόν τὸν Σωτῆρα σέρομεν ἐπὶ τῶν ἡμετέρων ψυχῶν, ἐπὶ τῆς κεφαλῆς, ἐπὶ τῶν ὀφθαλμῶν, ἐν αὐτοῖς τοῖς σπλάγχνοις, ἐπὶ τῶν μελῶν ἀπάντων, ἁμαρτίας καθαρὸν, φθορᾶς ἀπάσης ἀπηλλαγμένον, οἷος ἀνέστη καὶ τοῖς μαθηταῖς ὤφθη καὶ ἀνελήφθη, οἷος ἀφίξεται πάλιν τοῦτον ἀπαιτήσεων τὸν θησαυρόν» (517 D).

Αυτή η «σύναψη» και η επακόλουθη «μετασκευή» τῶν βιολογικῶν διαστάσεων καὶ λειτουργιῶν τοῦ ἀνθρώπου σὲ λειτουργίες τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ δὲν γίνεται μὲ τὴν καταστροφή τῶν πρώτων, ἀλλὰ μὲ τὴ μεταμόρφωσή τους. Ὁ Χριστός, ἐξηγεῖ ὁ Καβάσιλας, εἰσέρχεται μέσα μας κατὰ τρόπο πραγματικό, σωματικό, μέσα ἀπὸ τὶς βιολογικὲς λειτουργίες «οἱ ὧν ἄερα καὶ τροφήν εἰσάγοντες τῇ ζωῇ τοῦ σώματος βοηθοῦμεν» (520 Α). Κάνει δικές του («οἰκιοῦται») τὶς λειτουργίες αὐτές, ἀναμιγνύεται καὶ ἀνακινῶνται ἀσύγχυτα ἀλλὰ πραγματικά μὲ ὅλες τὶς ψυχοσωματικὲς δυνάμεις μας (520 Α) καὶ μέσα σ' αὐτὴ τὴ φυσικὴ μυστηριακὴ ἀνάκραση, κάτω ἀπὸ τὴ δραστηκώτατη ἐπίδραση τῆς ἀναστημένης σαρκὸς του, μεταστοιχειῶνται, μεταπλάττει καὶ ἀνακαινίζει τὶς ψυχοσωματικὲς λειτουργίες μας σὲ λειτουργίες τοῦ δικοῦ του σώματος. «Τῶν γὰρ δυνάμεων τὰς ἐλάττους αἱ μείζους ἐπὶ τῶν αὐτῶν μένουν... οὐ συγχωροῦσι· καὶ σίδηρος οὐδὲν σιδήρου φέρει πυρὶ συνελθὼν, καὶ γῆ καὶ ὕδωρ τῶν οἰκείων τὰ τοῦ πυρὸς ἀλλάττονται πυρὸς ἀπολελαυκότες. Εἰ δὲ τῶν ὁμογενῶν δυνάμεων αἱ κρείττους οὕτω δρῶσιν εἰς τὰς ἐλάττους, τί δεῖ περὶ τῆς ὑπερφυοῦς ἐκείνης νομίσαι; Φανερόν τοίνυν, ὥς ἐγγεῖται μὲν ἡμῖν ὁ Χριστός καὶ ἀναμίγνυσιν ἑαυτὸν, ἀμείβει (ἀλλάζει) καὶ πρὸς ἑαυτὸν μεταβάλλει καθάπερ ρανίδα μικρὰν ὕδατος ἐγγεθείσαν ἀπεῖρρον μύρου πελάγει» (593 C). Καὶ σὲ ἄλλο σημεῖο γράφει: «Οὕτως ἑαυτὸν διὰ πάντων ἡμῖν ἀνακεράσας καὶ ἀναμίξας, ἑαυτοῦ ποιεῖται σῶμα καὶ γίνεται ἡμῖν ὅπερ μέλεσι κεφαλὴ» (520 Α). «Καὶ γὰρ ψυχὴ καὶ σῶμα καὶ πᾶσαι δυνάμεις αὐτίκα πνευματικά, ὅτι ψυχὴ μὲν ψυχὴ, σῶμα δὲ σῶματι καὶ αἷμα αἷματι μί-

γνυται. Καὶ τί τὸ ἐντεῦθεν; Τὰ βελτίω κρείττω τῶν ἐλαττόνων καὶ τὰ θεῖα τῶν ἀνθρωπίνων ἐπικρατεῖ· καί, ὃ φησὶ περὶ τῆς ἀναστάσεως Παῦλος, τὸ θνητόν ὑπὸ τῆς ζωῆς καταπίνεται, τὸ δὲ ἐξῆς· ζῶ δὲ οὐκέτι ἐγώ, φησί, ζῇ δὲ ἐν ἐμοὶ Χριστός» (584 D).

Ἡ τελευταία αὐτῇ φράση τοῦ Ἀποστόλου, στὴν ὁποία ὁ Καβάσιλας δίνει ἰδιάζουσα βαρύτητα, δείχνει ὅτι ἡ ἀναγέννηση καὶ ἀνάπλαση τοῦ ἀνθρώπου μέσα στὸ βάπτισμα δὲν εἶναι μόνον ἀνάπλαση τῆς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου, τῶν φυσικῶν διαστάσεων καὶ λειτουργιῶν του, ἀλλὰ ἀναγέννηση καὶ τοῦ ἀνθρωπίνου προσώπου. Τὸ ἀνθρώπινο εἶναι στὴν ὁλότητά του, φύση καὶ πρόσωπο, ξαναγεννιέται καὶ μὲ τὴν ἐννοια αὐτῇ ξαναδημιουργεῖται. Ὁ ἀνθρώπος ξαναγεννιέται πνευματικά «οὐκ ἐξ αἱμάτων... οὐδὲ ἐκ θελήματος ἀνδρός, ἀλλ' ἐκ Θεοῦ τοῦ ἁγίου Πνεύματος» (601 D). Τὸ βιολογικὸ εἶναι βρίσκει μὲ τὴν ἐνσωμάτωσή του στὸ Χριστὸ τὴν ἀληθινὴ Πνευματικὴ του ὑπόστασις.

Ἡ κτιστὴ ἀνθρώπινη φύση, μέσα στὴν ὁποία δομεῖται τὸ ἀκατανόητο χωρὶς τὴ φύση ἀνθρώπινο πρόσωπο, ὑποστασιάζεται στὸ Χριστὸ καὶ βρίσκει τὴν ἀλήθεια τῆς, τὴν ἀκεραιότητα, τὴν ὑγεία, τὴν ὀρθὴ καὶ πλήρη μέχρι τὸ ἄπειρον λειτουργικότητά της. Μὲ τὴν ἰδια κίνηση τὸ κτιστὸ ἀνθρώπινο πρόσωπο, μέσα στὸ ὁποῖο γίνεται συγκεκριμένη ἡ ἀκατανόητη χωρὶς τὸ πρόσωπο ἀνθρώπινη φύση, ὑποστασιάζεται στὸ Χριστὸ καὶ βρίσκει τὸ ἀληθινὸ αἰώνιο «κατὰ Χριστὸν ὑποστῆναι», ποῦ εἶναι τὸ μοναδικὸ ἄξιο τοῦ ἀνθρώπου «ὑποστῆναι» (533 D). Ἔτσι ὁ Χριστός γίνεται στὸν ἀνθρώπο κυριολεκτικά («πρὸς ἀλήθειαν» καὶ ὄχι ὅπως «περὶ τῶν φίλων ἢ παροιμία φησὶν ὑπερβολὴ χρομέ-

νη» «ἄλλος αὐτός» (665 Α).

Τό βάπτισμα ἔχει πολλαπλή λειτουργικότητα. Καθαρίζει τὸν ἄνθρωπο ἀπὸ τὶς προσωπικὲς ἁμαρτίες, τὸν ἐλευθερώνει ἀπὸ τὰ δεσμά ποὺ χάλκευσε στὸ ἀνθρώπινο γένος ἡ προπατορικὴ ἁμαρτία, ἀλλὰ ἀκόμα ριζικότερα, τὸν ὑποστασιάζει στὸ Χριστό, γεγονός ποὺ εἶναι ἡ αἰτία καὶ ὅλων τῶν ἄλλων ἀγαθῶν ποὺ δωρίζει τὸ μυστήριο. Τό βάπτισμα ἀποτελεῖ γιὰ τὸν ἄνθρωπο ὄντολογικὸ γεγονός, ἀναπλάττει καὶ ὁλοκληρώνει τὸ κτιστὸ εἶναι του. Γι' αὐτὸ ἀποτελεῖ τὴ σταθερὴ ἀσπληρία κάθε ὁρθόδοξης προσέγγισης τοῦ προβλήματος τῆς ὀντολογίας τοῦ ἀνθρώπου. Καὶ γι' αὐτὸ συνιστᾷ τὴ «ρίζα», τὴν «πηγὴ» καὶ τὴν «κρηπίδα» τῆς πνευματικῆς ζωῆς.

Ὁ ἄνθρωπος ποὺ ἔλαβε στὸ βάπτισμα τὸ καινὸ ἐν Χριστῷ εἶναι, βρίσκει τὴν καινὴ κατὰ Χριστὸ κίνηση καὶ ἐνεργοποίηση αὐτοῦ τοῦ εἶναι στὸ μυστήριο τοῦ χρίσματος. «Οὕτω δὲ πνευματικῶς συστάντας καὶ τοῦτον γεγεννημένους τὸν τρόπον καὶ ἐνεργείας ἃν εἴη τυγχάνειν, ἢ τοιαῦδε γεννῆσαι προσήκει, καὶ κινήσεως καταλλήλου. Καὶ τοῦτο ἡμῖν ἡ τελετὴ τοῦ θειοτάτου δύναται μύρου» (569 Α).

Ὁ Καβάσιλας ἐξηγεῖ τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο πραγματοποιεῖται αὕτη ἡ ἐνεργοποίηση. Συνδέει ἄρρηκτα τὴ χριστολογικὴ καὶ πνευματολογικὴ διάσταση τοῦ ἔργου τῆς θείας οἰκονομίας. Ὁ Θεός, γράφει, πρὶν ἀπὸ τὴ σάρκωση τοῦ Λόγου «μύρον ἦν ἐφ' ἑαυτοῦ μένον». Μὲ τὴν πρόσληψη ὅμως τῆς ἀνθρώπινης φύσης ἀπὸ τὸ Λόγο τὸ «Μύρον» κενώθηκε μέσα σ' αὕτη κι ἔτσι μετατράπηκε σὲ «χρίσμα». «Ἐπεὶ ἡ μακαρία

συνέστη σὰρξ ἡ τῆς θεότητος ἅπαν δεξαμένη τὸ πλήρομα... τὸ μύρον εἰς αὐτὴν ἐκκενωθὲν ἤδη εἰκότως χρίσμα καὶ ἔστι καὶ λέγεται» (569 C - 572 Α). Μὲ τὴ σάρκωσή του ὁ Λόγος ἔχρισε τὴν ἀνθρωπότητα μὲ τὴ θεότητα.

Τὸ πανάγιο Πνεῦμα εἰσέρχεται ἔτσι τώρα ὅχι ὅπως κατὰ τὴν πρώτη δημιουργία, ἀλλὰ προσωπικά στὴν ἀνθρωπότητα. «Τότε μὲν γὰρ ἐνεφύσησε, φησί, πνοὴν ζωῆς, νῦν δὲ τοῦ Πνεύματος ἡμῖν αὐτοῦ κοινωνεῖ». Εἶναι Αὐτὸ ποὺ κινεῖ καὶ ζωοποιεῖ τὴ μακάρια σάρκα τοῦ Κυρίου καὶ ξεχύνεται πάνω σὲ κάθε ἀναδημιουργημένο, ἐγκεντρισμένο στὸ Χριστὸ ἄνθρωπο. «Καὶ γὰρ ἐξαπέσταλεν, φησὶν, ὁ Θεὸς τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν κράζον Ἀββᾶ ὁ Πατὴρ» (617 Β). Τὸ μυστήριο τοῦ χρίσματος ἀποτελεῖ τὴν Πεντηκοστὴ κάθε συγκεκριμένου ἀνθρώπου.

Κατὰ τὸ μυστήριο αὐτὸ τὸ Πνεῦμα ἐνεργοποιεῖ καὶ ζωοποιεῖ τὶς καινούργιες ἐν Χριστῷ λειτουργίες τοῦ ἀνθρώπου. «Ἐνεργούς ποιεῖ τὰς πνευματικὰς ἐνεργείας, τὸν μὲν ταύτην, τὸν δὲ ἐκείνην, τὸν δὲ πλείους, ὡς ἕκαστος πρὸς τὸ μυστήριον ἔχει παρασκευῆς» (569 Α). Πρόκειται γιὰ τὰ χαρίσματα τοῦ Πνεύματος, ποὺ στοὺς πρῶτους χριστιανικοὺς χρόνους δίδονταν στοὺς βαπτισμένους πιστοὺς μὲ τὴν ἐπίθεση τῶν χειρῶν τῶν Ἀποστόλων καὶ τώρα μὲ τὸ ἅγιο Μύρον, καὶ ποὺ μ' αὐτὰ ὁργανώνεται κατὰ τρόπο θεοκίνητο ἡ Ἐκκλησία. Πρόκειται ἀκόμα γιὰ τὶς ἀρετές, ποὺ ἀποτελοῦν τὶς ἀνταύγειες τῆς θείας ἀκτίνας, τοὺς καρποὺς τῶν ἐνεργειῶν τοῦ Πνεύματος, ποὺ ἐπιδημεῖ στὸν ἄνθρωπο μὲ τὸ μυστήριο. Ἔτσι τὰ χαρίσματα, ὅπως καὶ οἱ ἀρετές, μποροῦν νὰ γίνουν κατανοητὰ ὡς ὁ καινούργιος μετα-

μορφωμένος τρόπος μέ τόν ὁποῖο λειτουργοῦν οἱ ἐγκεντρισμένες στό Χριστό καί κινούμενες ἀπό τό Πνεῦμα ψυχosωματικές αἰσθήσεις καί λειτουργίες τοῦ ἀνθρώπου. «Ἀρεταί θείαι καί ὑπέρ τόν ἀνθρώπινον νόμον, αὐτοῦ κινουντος τοῦ Θεοῦ» (576 Β).

Ἡ θεία Εὐχαριστία εἶναι ἡ ζωή σέ ὅλη της τήν πληρότητα. «Μετά τό μύρον ἐπὶ τήν τράπεζαν εἶμεν, τοῦτο τῆς ζωῆς τό πέρας, οὗ γενομένοις οὐδενός ἤδη δεήσει πρὸς τήν ζητουμένην εὐδαιμονίαν» (581 Α). Γιατί ἐδῶ δέν συμμετέχουμε μόνο στό θάνατο καί στήν ἀνάστασι τοῦ Κυρίου ξαναδημιουργούμενοι, οὐτε λαβαίνουμε ἀπλῶς τήν κίνησι τοῦ καινοῦργίου εἶναι μας. Στή θεία Εὐχαριστία ὅλα αὐτά ἀνακεφαλαιώνονται καί ὁλοκληρώνονται ἐπειδὴ «αὐτόν ἐντεῦθεν κομιζόμεθα τὸν ἀναστάντα... αὐτόν τὸν εὐεργέτην, τὸν νεὼν αὐτόν, ὃ πᾶς ὁ τῶν χαρίτων ἱδρυται κύκλος» (581 Α).

Κύκλος τῶν χαρίτων ὀνομάζει ὁ Καβάσιλας τὸ λειτουργικὸ καί μυστηριακὸ κύκλος, ὁλόκληρη τῇ δόμησι καί ζωῇ τῆς Ἐκκλησίας ὡς Σώματος τοῦ Χριστοῦ. Καί ἀκριβῶς τὸ Σῶμα τοῦ Χριστοῦ, σωστότερα ὁλόκληρος ὁ Χριστός, ὁ Λόγος μέ τὴ σάρκα ποὺ προσέλαβε καί μέ ὅλα τὰ ἔργα ποὺ πραγματοποιοῖσει, ὑπάρχει καί προσφέρεται στήν Εὐχαριστία. «Οὐ γάρ τι τῶν αὐτοῦ ἀλλ' Αὐτόν μετέχομεν» (584 Δ). Γι' αὐτὸ ἡ Εὐχαριστία «καί τοῖς ἄλλοις μυστηρίοις τὸ τελεῖος εἶναι παρέχεται» (585 Β).

Ἡ Εὐχαριστία εἶναι τὸ κέντρο καί ἡ πηγὴ τῆς ἐν Χριστῷ πνευματικῆς ζωῆς. Ἐδῶ ἡ ἐνωσις μέ τὸ Χριστὸ εἶναι ὁλοκληρωτικὴ καί πλήρης. Ὁλόκληρος ὁ ἄν-

θρώπος, σέ ὅλες τίς διαστάσεις του, μέ ὅλες τίς ψυχosωματικές αἰσθήσεις καί λειτουργίες του ἐνώνεται σέ μιὰ βαθειὰ ἐνωσις μέ τὸ Χριστό, μεταμορφώνεται καί χριστοποιεῖται. «Τοῦτο γάρ ἐστίν ὁ γάμος ὁ πολυμνητος, καθ' ὃν ὁ πανάγιος Νυμφίος τὴν Ἐκκλησίαν ὡς παρθένον ἄγεται νύμφην... τοῦτοφ σάρκες ἐσμέν ἐκ τῶν σαρκῶν αὐτοῦ καί ὅστις ἐκ τῶν ὁσίων αὐτοῦ» (593 Δ). Ἡ θεία Εὐχαριστία κάνει «τόν Χριστόν ἡμέτερον ἀγαθόν καί πρὸ τῶν φυσικῶν αὐτῶν» (616 C). «Ὡ τοῦ μεγέθους τῶν μυστηρίων. Οἷος μὲν ὁ νοῦς ἡμῶν τοῦ θεοῦ κατακρατήσαντος νοῦ, οἷα δὲ θέλησις, τῆς μακαρίας θελήσεως περιγενομένης, οἷος δὲ χυδὸς τοῦ πυρός ὑπερνενικηκότος ἐκείνου!» (585 Α).

Αὐτὴ ἡ χριστοποίηση τοῦ ἀνθρώπου δέν εἶναι μιὰ ἐντύπωσις ποὺ δημιουργεῖ ὁ πιστὸς γιὰ τὸν ἑαυτὸ του. Ὁ ἄνθρωπος δέν εἶναι πᾶν νὰ γίνεται μέλος τοῦ Χριστοῦ, γίνεται πραγματικά. Ὁ Καβάσιλας φέρνει γιὰ παράδειγμα τὸν Παῦλο, στὸν ὁποῖο ὅλες οἱ ἀνθρώπινες λειτουργίες μεταμορφώθηκαν σέ λειτουργίες τοῦ Χριστοῦ. «Καὶ γάρ 'νοῦν Χριστοῦ ἔχομεν' (λέει ὁ Ἀπόστολος) καί 'δοκιμὴν ζητεῖτε τοῦ ἐν ἐμοὶ λαλοῦντος Χριστοῦ' καί 'δοκῶ πνεῦμα Θεοῦ ἔχειν' καί 'φιλῶ ὑμᾶς ἐν σπλάγχνοις Ἰησοῦ Χριστοῦ' καί πάντα συνελών 'ζῶ δὲ οὐκέτι ἐγώ, φησί, ζῇ δὲ ἐν ἐμοὶ Χριστός'» (585 Α).

Ἐπιχειρεῖ δὲ ὁ Καβάσιλας μέ τόλμη μιὰ φυσιολογικὴ περιγραφὴ καί ἐξήγησι αὐτῆς τῆς μεταμόρφωσης, ποὺ τὴν ὀνομάζει καί «μετασκευὴ» (716 Α). Ἐρμηνεύοντας τὸ γραφικὸ «ὁ τρώγων με κακεῖνος ζήσεται δι' ἐμέ» (1 Κορ. 10, 17), δέχεται τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ ἄνθρω-

πος, ως ανώτερος πού είναι, μπορεί και άφομοιώνει τό ψωμί, τό ψάρι και ό,τιδήποτε άλλο τρώει. Άλλά οι τροφές αυτές, ύποστηρίζει έμπνεόμενος και πάλι από τόν άγιο Μάξιμο, δέν έχουν από μόνες τους ζωή και κατά συνέπεια δέ μπορούν νά ζωοποιήσουν. Δίνουν τήν έντύπωση ότι προσφέρουν ζωή έπειδή συντηρούν προσωρινά τό σώμα, προσφέρουν όμως στην πραγματικότητα μιá άπλή έπιβίωση πού ύπόκειται στη φθορά και είναι προσανατολισμένη στο θάνατο. Άλλά ό άρτος τής Εύχαριστίας, ό Χριστός, συνεχίζει, είναι πραγματικά ζωντανός κι έτσι μπορεί νά προσφέρη στ' άλληθια ζωή. Μάλιστα, ως απόλυτα υπέρτερος πού είναι δέν μεταβάλλεται αυτός όταν προσφέρεται ως τροφή στόν άνθρωπο, μεταβάλλει τόν άνθρωπο σέ ό,τι είναι ό ίδιος. «Ή μόν τροφή πρός τόν σιτούμενον μεταβάλλει και ίχθύς και άρτος και ό,τιούν άλλο σιτίον αίμα ανθρώπειον, ένταύθα δέ τούναντίον ήπαν. Ό γάρ τής ζωής άρτος αυτός κινεί τόν σιτούμενον και μεθίστησι και πρός έαυτόν μεταβάλλει» (597 AB). Έτσι ό άνθρωπος μετασκευάζεται σέ πραγματικό μέλος του σώματος του Χριστού, πού τρέφεται και ζωοποιείται από τήν κεφαλή. «Τά γάρ τής κεφαλής εις τό σώμα διαβαίνειν ανάγκη» (520 A). Ή ανάλυση αυτή κάνει φανερή τήν κυριολεξία των παραπάνω φράσεων του Παύλου. Οι φράσεις αυτές δείχνουν μέ ένάργεια τόν κεντρικό άξονα τής ανθρωπολογίας του Καβάσιλα*.

* Ό Καβάσιλας έπιμένει πολύ στο νά δείξη ότι οι βιβλικές έκφράσεις πού μιλούν γιά τήν ένωση του ανθρώπου μέ τό Χριστό δέν είναι έαλα παραδείγματα, αλλά έχουν περιεχόμενο πραγματικό. Συχνά κάνει μικρές αναλύσεις των έκφράσεων αυτών, μάλιστα σε συνδυασμό μέ τή θία Εύχαρστια. Δίνουμε σάν παράδειγμα τήν ανάλυση πού κάνει προφανώς στο

Άλλά ή θεία Εύχαρστία έχει και γενικότερη, κοσμική σημασία. Μετασκευάζει όχι μόνο τόν άνθρωπο, αλλά και τίς διαστάσεις του σύμπαντος. Άποτελεί κατά τόν Καβάσιλα τήν έσχατη πραγματικότητα, τό «τέλος» των όντων, τό σκοπό τής επί γής ζωής και τό περιεχόμενο τής ουρανίου, τή μεταμόρφωση τής Ιστορίας. Ό χρόνος τής Εύχαριστίας ένοποιεί τό παρελθόν, τό παρόν και τό μέλλον, εμφανίζει και ένεργοποιεί πραγματικά μέσα στην καθημερινότητα τήν αϊωνιότητα. Ό χώρος τής Εύχαριστίας είναι ό χώρος τής Βασιλείας, ή πραγματική πατρίδα των χριστιανών.

Ός σύναξη των πιστών γύρω από τό Βωμό, ή Εύχαρστία αποτελεί τήν έπανασύσταση τής αρχαίας έστίας του παραδείσου. Ός κοινωνία πλήρης των πιστών μέ τό Θεό και μεταξύ τους, τελειοποιεί τήν έστία εκείνη, ένοποιεί απόλυτα τήν ανθρωπότητα κάνοντάς τήν Σώμα του Θεού. Ός θυσία και προσφορά, δη-

στικό τής πρός Έβραίους έπιστολής του οίκου έσπέν έμεις (3, 7) οι συνάνασά μέ τό στικό του κατά Ιωάννην Εύαγγέλιου «έ τρώγειν μου τήν σάρκα και πίνων μου τό αίμα έν έμοι μένει κάγω έν αιών» (6, 56). Ή θία Εύχαρστία, γράφει, είναι εκείνη ή όποία «ή Χριστός μέν ήμίν, ήμίν δέ τόν Χριστόν ένοείζε... ώστε και οίκεσαι και είσυγκισσασθαι και έν πνεύμα γενέσθαι». Κι όταν ό Χριστός, ένοείζε, περιέμενε ήμίν μας σάν σέ κατοικία του, τί πορεί νά μάς χριστοή του δέν τόχομε, ποιά αγαθή μπορεί νά μάς έσθον; Όταν πά- λυ ήμίν κατοικούμε μέσα στό Χριστό σάν οι σπίτι μας τί ποροίμε νά έπιθυμήσουμε πού δέν τόχομε; «Και ένουός έστιν ήμίν και οίκος, ως πνεύμας μέν τής οικίας, πνεύμα δέ όν τοιοῦτο γιγνώμεν οικία». Τι παρονοία ποροίμε νά θέλομε «ήταν ό Χριστός σότος έκείνός ήμίν σική και ή» όλον ήμίν χωρή και τάνδον πάντα κατέχη και επί ήμίν ήν. Κανένα έλπιετικό κακό δέν πορεί νά μάς βρή, γιατί ό Χριστός του μής περιβάλλει σάν οίκος τό θούγον, όπως μάς καθαρίζει και από κάθε έσπυρτικό κακό, άπό όντι ένοικός μας και γαρίζει όλη τήν ύπαρξη μας μέ τόν άσπύ του (584 BCD).

μιουργεί και πάλι την προοπτική σχέση του ανθρώπου προς την κτίση και την τελειοποιεί. Τα κτίσματα που αποτελούν τον πλούτο του ανθρώπου προσφέρονται με αγάπη από αυτόν στο Θεό. Έτσι η κτίση γίνεται το μέσο με το οποίο ο άνθρωπος ενώνεται με το Θεό. Η ύλη γεμίζει από το Πνεῦμα και η πνευματική ζωή λειτουργεί μέσα στην Εὐχαριστία ἀπρόσκοπτα και με πληρότητα. Όλα αυτά γίνονται, ἐπειδή η Εὐχαριστία εἶναι ὁ Χριστός, που ἀποτελεῖ τὸ παρελθόν, τὸ παρόν και τὸ μέλλον τῶν ἁγίων, τὸ πραγματικὸ παρελθόν, παρόν και μέλλον τοῦ κόσμου.

Ἡ θεία Εὐχαριστία τόσο ὡς τελετή, ὅσο και ὡς πράξη μετουσίωσης τοῦ ἄρτου και τοῦ οἴνου σὲ Σῶμα και Αἷμα Χριστοῦ, ἀλλὰ και ὡς κοινωνία τῶν πιστῶν με αὐτὸ τὸ Σῶμα και Αἷμα ἀναπαριστᾷ και ἐνεργοποιεῖ στὸ παρόν ὅτι ὁ Χριστός ἐπράξε στὸ παρελθόν γιὰ τὴ σωτηρία τῶν ἀνθρώπων, τὴ γέννηση, τὸ βίο, τὰ πάθη, τὸ θάνατο, τὴν ἀνάσταση, τὴν ἀνάληψη, τὴν ἐκχύση τοῦ Πνεύματος. «Ὁ καιρὸς οὗτος (τῆς Εὐχαριστίας) τὸν καιρὸν ἐκείνον (τῆς οἰκονομίας) σημαίνει» (452 B). Ἐτσι ἡ λειτουργία τῆς Εὐχαριστίας κάνει γιὰ μᾶς παρόντα τὰ παρελθόντα και μέλλοντα γεγονότα τῆς ἱερᾶς ἱστορίας και ἡ συμμετοχή μας σ' αὐτὴ μᾶς βγάζει ἐξω ἀπὸ τὴν κυκλικὴ ἱστορικὴ περιδύνηση και μᾶς εἰσάγει στὸν καινούργιο χρόνο τῆς Ἐκκλησίας, στὸν ὅποιο τὸ αἰῶνιο εἰσδύει μέσα στὸ χρόνο και λειτουργεῖ ὡς παντοτινὸ παρόν.

Τὸ ἱστορικὸ σῶμα τοῦ Ἰησοῦ, ὅπως ἔζησε, πέθανε και ἀναστήθηκε, ὅπως λάμπει δοξασμένο στὰ δεξιὰ τοῦ Πατέρα, βρίσκεται πραγματικὰ πάνω στὴν ἁγία Τράπε-

ζα και προσφέρεται στοὺς πιστοὺς ὡς δεῖπνο*. Δειπνώντας οἱ πιστοὶ γίνονται μέλη τοῦ σώματος αὐτοῦ και μέσα σ' αὐτὸ σύγχρονοι τοῦ ἱστορικοῦ Ἰησοῦ και μέτοχοι ἀπὸ τῶρα τῶν αἰώνιων ἀγαθῶν. Αὐτὸ τὸ εὐχαριστιακὸ σῶμα εἶναι τὸ σῶμα τῆς Ἐκκλησίας, τὸ σῶμα τῶν πιστῶν, ἡ σωτηρία τῆς κτίσεως, ἡ δόξα τοῦ Θεοῦ και τῶν ἀνθρώπων, ἡ ἐλευθερία, ἡ χαρὰ και ἡ τροφή τῶν ἁγίων. Αὐτὸ τὸ Σῶμα, ὡς Εὐχαριστία, ὡς κοινωνία, ὡς δεῖπνο, ὡς σῶμα τοῦ Χριστοῦ και σῶμα τῶν πιστῶν, εἶναι ὁ ἀληθινὸς Χῶρος και ὁ ἀληθινὸς Χρόνος τῆς Ἐκκλησίας, ἐν Αὐτῷ ζῶμεν και κινούμεθα και ἐσμέν**.

Στὰ μυστήρια ὁ Θεὸς προσφέρει τὸ πᾶν και τίποτε δὲ μπορεῖ νὰ προστεθῇ παραπέρα. Εἶναι ὅμως ἀνάγκη ὁ ἄνθρωπος νὰ ἀξιοποιήσῃ με τὴν προσωπικὴ συνεργία του τὸ θησαυρὸ ποὺ ἔλαβε στὰ μυστήρια. «Καθάπερ γὰρ και ἐπὶ τῶν πραγμάτων αὐτῶν εἰκὸς ἐ-

* Ὅταν ἐπὶ τῆς ἱερουργίας ἡνοσταῖ και τελειοῦται... τὸ μέγα θῶμα και ἱερεῖον, τὸ ὑπὲρ τοῦ κόσμου σφαγὴν, ἐπὶ τῆς ἱερᾶς τραπέζης ὁράται κείμενον. Ὁ γὰρ ἄρτος τοῦ Κυριακοῦ σώματος οὐκ ἐστὶ τίποτος... ἀλλ' αὐτὸ τὸ τοῦ Δεσπότη τοῦ παναγίου σῶμα, τὸ πάντως ἀληθὲς εἶναι ἐκείνου τὸ ὄνομα, τὰς ὁμοειδῆς, τοὺς μὴ ὁμοειδῆς, τὸ σπασαμένον, τὸ σφαγὴν, τὸ μαρτυρηθὲν ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου τὴν καλὴν ἐμελογίαν, τὸ ραπισθὲν, τὸ ἀκρωθὲν, τὸ ἐμπτυσμάτων ἀνισχυόμενον, τὸ χολῆς γευσόμενον. Ὅμοιος και ὁ οἶνος, αὐτὸ τὸ αἷμα τὸ ἐκκηδήσαν σφατταμένον τοῦ σώματος. Τοῦτο τὸ σῶμα, τοῦτο τὸ αἷμα, τὸ σπαστὸν ἐκ Πνεύματος Ἁγίου, τὸ γεννηθὲν ἐκ τῆς ἁγίας Παρθένου, τὸ τῶν τῶν, τὸ ἀναστῆναι τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ, τὸ ἀνελθὲν εἰς τοὺς οὐρανοὺς και καθελόμενον ἐκ δεξιῶν τοῦ Πατρὸς» (425 CD).

** Ὅπως εἶναι φυσικὸ ἀπὸ δοκιμασ τοῦτο δὲν εἴναι μὴ καὶ πολλὴ συνωπτικὴ παρουσίαση και τὸ ἴδιον συνωπτικὴ ἔρμηνεια τῆς διδασκαλίας

στι και συμβαίνουν, την ζωήν... δεξαμένους οὐ καθεύδειν, ὡς ἂν τὸ πᾶν ἔχοντας, ἀλλὰ καὶ δι' ὧν φυλάξομεν προσήκε ζητεῖν» (641 Α)*.

Ἀλλὰ ὁ ἄνθρωπος εἶναι βασικά ὁ,τι σκέπτεται καὶ ὁ,τι θέλει. Δὲν εἶναι λοιπὸν δυνατό νὰ λογίζεται ἐνωμένος μετὰ τὸ Χριστό, χωρὶς καὶ οἱ ἀνώτερες αὐτὲς

τὸ Καβάσιλα. Ἀναγκάζομαι νὰ παρακάμψω σημεῖα καίρια, ὅπως εἶναι τὸ ὅτι ἡ θεία Εὐχαριστία ἀποτελεῖ τὸ πραγματικὸ παρεχόμενο καὶ τῆς ἐσχατολογικῆς βασιλείας. Θὰ ἔχουμε μὲ πολὺ βαθύτερη ἀντίληψη τοῦ τί γίνεται στὴ θεία Εὐχαριστία, ἀλλὰ καὶ τοῦ τί εἶναι ἡ βασιλεία τῶν Οὐρανῶν, ἂν λάβουμε σοβαρὰ δε' ἔμφη μας τὰ παρακάτω π.χ. χωρία: «Τὸ πᾶν τροφὴν καὶ μακαριότητα τοῖς ἐκεῖ γινόμενοις ἐργαζόμενοι, εἴτε παρόδουσαν εἴποις, εἴτε κώλους Ἀβραάμ, εἴτε λύτης καὶ ὀδῆς ἀπάτης καθαρῶς καὶ φωταυγῶς καὶ χλοερῶς καὶ ἀνεσώχοντες τόπους, εἴτε βασιλείαν αὐτήν, οὐδὲν ἕτερον ἔστιν ἢ τοῦτο τὸ ποτήριον καὶ οὗτος ὁ ἄρτος» (461 CD). Καὶ: «Ἐβέλθη ὡς πᾶσα ψυχὴν ἀνάπαυσις καὶ πᾶν ἄλγος ἀρετῆς καὶ μικρὸν καὶ μέγαν οὐδὲν ἔστιν ἕτερον ἢ ὁ ἄρτος οὗτος καὶ τὸ ποτήριον τοῦτο... Διὰ τοῦτο γὰρ ὁ Κύριος τὴν ἐν τῷ μέλλοντι τὴν ἁγίων ἀπάλαυσιν δέσπον ἐκάλεσεν· ἵνα δείξῃ ταύτης τῆς τρυφῆς μηδὲν ἐκεῖ πλέον εἶναι» (455 AB).

* Καὶ τὰ ἴδια ἀλλοιοῦμε τὸ μυστήριον δὲν ἐνεργοῦν χωρὶς τὴν ἀνθρώπιναν συνεργίαν. «Διττός γὰρ λέγεται ἐνεργεῖν ἐν τοῖς ἁγίοις δύοροις ἡ χάρις· ἓνα πᾶν τρόπον, καθ' ὃν αὐτὸ ἀγαθίζεται· ἕτερον δέ, καθ' ὃν ἡ χάρις ἐκ αὐτῶν ἡμῶν ἀγαθίζει. Τὸν μὲν πᾶν πρῶτον ἐν τοῖς δύοροις τὴν χάριν ἐνεργεῖν οὐδὲν ἢ δύναται κυλεῖν τῶν ἀνθρώπινων κακῶν... Ὁ δεύτερος δὲ καὶ τῆς ἡμετέρας δοτεῖται σπουδῆς. Διὰ τοῦτο καὶ ὑπὸ τῆς ἡμῶν ἐκλήσεως παύσιμος. Ἀπόδειξις γὰρ ἡ χάρις ἐκ τῶν δύορων ἡμῶν, ἔαν πρὸς τὸν ἀνιστομένον ἐπιτηδεῖας ἔχοντας λάβῃ, ὅταν δὲ ἀπαρροσκυῖταις ἡμεῖς, οὔτε δοεῖας ἤνεγκεν οὐδὲν, καὶ ὑπὲρ ἡμῶν ἐβέλθη βλάβην» (444 D - 445 Α). Ἐκτενὴ ἀνάπτυξη τοῦ συγκεκριμένου αὐτοῦ θέματος βλ. σὲν βιβλίου *Ἡ ἐκεί δικαιοσύνη τοῦ ἀνθρώπου διδάσκαλός, ἰδιαίτερα σὲν σελίδας 137 - 158*. Γενικὰ γὰρ τὸ θέμα τῆς συνεργίας, ποῦ κατέχει ἐπὶν Καβάσιλα κεντρικὴ θέση καὶ γιὰ τὸ ὅποιο ὁ συγγραφεὺς μας ἔχει κάνει μερικὰς ἀπὸ τις ἀπὸ διδακτικὰς παρατηρήσεις ποῦ ἔχουν ποτὶ γίνει, βλ. τὸ βιβλίου *Ἡ Θεομνησία*.

λειτουργίας του νὰ εἶναι ἐνωμένες μαζί Του. Στὴν περίπτωσιν αὐτὴ εἶναι «τέκνο» καὶ «μέλος» τοῦ Χριστοῦ, ἀφοῦ κοινωνεῖ μαζί του μετὰ τὸ σῶμα καὶ μετὰ τὸ αἷμα, ἀλλὰ «μωμητό» καὶ «νεκρό» (641 D). Ἀντίθετα, ὅταν ἡ σκέψιν του εἶναι ἐνωμένη μετὰ τὴ σκέψιν τοῦ Χριστοῦ καὶ ἡ βούλησί του συντονισμένη μετὰ τὴ βούλησιν τοῦ Χριστοῦ, εἶναι φυσικὸ ὁλόκληρος ὁ ἄνθρωπος νὰ ἀκολουθῇ καὶ ἡ ἐνωσις εἶναι τότε πλήρης.

Στὸν τρόπο μετὰ τὸν ὅποιο ὁ ἄνθρωπος μπορεῖ, ἀξιοποιώντας τὴν καινὴ γέννησιν, κίνησιν καὶ ζώην, ποῦ βρίσκει στὰ μυστήρια, νὰ ἐργασθῇ γιὰ νὰ πετύχῃ τὴ χριστοποίηση τοῦ νοῦ καὶ τῆς βούλησίν του, ἀφιερῶναι ὁ Καβάσιλας τὰ δύο τελευταῖα κεφάλαια τοῦ ἔργου του «Περὶ τῆς ἐν Χριστῷ ζωῆς».

Προϋποθέτοντας γνωστὴ τὴν ἀσκητικὴ μέθοδο καθάρσεως καὶ ἐνοποιήσεως τοῦ νοῦ, ὁ Καβάσιλας δὲν ἐπιμένει σ' αὐτὴ, ἀλλὰ κατευθύνει τὴν προσπάθειά του στὸ νὰ δείξῃ ὅτι ὁ Χριστὸς εἶναι ἡ μόνη Ἀλήθεια καὶ ὅτι Αὐτὸν εἶναι σύμφωνο πρὸς τὴ φύσιν μας καὶ συνεπὶς χρήσιμο καὶ ἀναγκαῖο νὰ μελετοῦμε.

Ἰδιαίτερα ἡ μελέτη τῶν ἔργων τῆς θείας οικονομίας, γράφει, γεμίζει τὸ νοῦ τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὸ μεγαλεῖο καὶ τὴν ὡραιότητα τοῦ Χριστοῦ καὶ δὲν τὸν ἀφήνει νὰ ἔλκεται ἀπὸ τὸ κακὸ. Γιατί, πῶς εἶναι δυνατό νὰ βαδίσουμε πρὸς τὸ κακὸ, ὅταν κατανοήσουμε «τὸν μανικὸν ἔρωτα» (648 Α) μετὰ τὸν ὅποιο μᾶς ἀγάπησε ὁ Θεός, τόσο ὥστε νὰ ἔρῃ ἀνάμεσά μας, νὰ κάνει δικές του τίς ταλαιπωρίες τοῦ βίου μας, τὸν πόνο μας, τὸ θάνατό μας, τίς ἁμαρτίες μας, νὰ κενωθῇ μέσα

μας, νά ἀνακραθῇ μαζί μας, νά μᾶς κάνη ναούς του καί μέλη του*;

Ἡ ἄλλη ὁδη τῆς μελέτης τῶν ὁσων ἔκανε ὁ Θεός γιά μᾶς εἶναι ἡ μελέτη «τοῦ τῆς φύσεως ἡμῶν ἀξιώματος» (652 Α). Τὰ μέλη μας, ἐξηγεῖ ὁ Καβάσιλας, εἶναι μέλη Χριστοῦ. «Τούτων τῶν μελῶν τὴν κεφαλὴν τὰ χερουβείμ προσκυνεῖ, οἱ πόδες οὗτοι, αἱ χεῖρες αὗται, ἐκείνης ἐξήρτηνται τῆς καρδίας... Τί ἱερώτερον γένοιτ' ἂν τοῦ σώματος τούτου, ὃ φυσικῆς συμφύτας ἀπάσης ὁ Χριστὸς ἐντέτηκε μᾶλλον;... Πῶς (συνεπῶς) χρῆσόμεθα ἐφ' ἃ μὴ δεῖ... Οὐ κινήσομεν τοὺς πόδας, οὐκ ἔκτενοῦμεν χεῖρας ἐπὶ τι πονηρόν» (648 Β - 649 Α).

Αὐτὴ τῇ στάσει ζωῆς εἶναι δυνατό νά τὴν κρατήσουμε «ὡς ἐνεργόν ἐν τῇ ψυχῇ τὸν περὶ τούτων ἐχόμεν λόγον, ὥς ἄρα Χριστοῦ μέλη ταῦτα καὶ ἱερὰ καὶ καθάπερ φιάλη τὸ ἐκείνου φέρουσιν αἷμα» (648 C). Ἡ φράση ποὺ ὑπογραμμίζουμε κάνει φανερό ὅτι ὁ Καβάσιλας δὲν μιλάει οὔτε στό σημεῖο αὐτὸ συναισθηματικὰ ἢ μεταφορικὰ. Κάτω ἀπὸ τὸ λυρισμὸ τῶν

* «Τούτων γὰρ τὴν δάναον προκατεληφτόων καὶ τὴν ψυχὴν κατασπόντων, οὐ ράδιον ἐπ' ἄλλο βλέπειν τὸν λογισμὸν καὶ τὴν ἐπιθυμίαν μετανεγκεῖν ἑτέρωθεν, οὕτω μὲν καλῶν ὄντων, οὕτω δὲ ἐποργῶν· εἰ τι γὰρ ἐργασίαι πλήθει καὶ μεγέθει νικῶσι, τὸ τι φίλερον ὄθεν ἐπὶ ταύτας προήχθη, μᾶλλον ἢ λογισμοῖς ἀνθρώπων ἑπακούειν. Καθάπερ γὰρ τοὺς ἐρώοντας ἐξίστησι τὸ φίλερον... τὸν ἴσον τρόπον ὁ περὶ τοὺς ἀνθρώπους ἔρωσι τὸν Θεὸν ἐκένωσαν. Οὐ γὰρ κατὰ χάριν μένων καλεῖται πρὸς ἑαυτὸν ἢν τοῖσιν δοῦναι, ἀλλ' αὐτὸς ζητεῖ καταλθῆναι, καὶ πρὸς τὸν καταγωγὴν ἀφικνεῖται τοῦ πένητος ὁ πλουτὸν, καὶ προσέειπεν αὐτῷ ἑαυτοῦ μὴ γὰρ τὸν πόθον... καὶ ἀπεξαιόμενος οὐκ ἀφίσταται, καὶ πρὸς τὴν ἑβρίαν οὐ δυσχεραίνει, καὶ δωσόμενος προσεδρεύει ταῖς θύραις, καὶ τὰ τὸν ἐρώοντα δεῖξαι πάντα ποιεῖ, καὶ δυνάμενος οὐρα καὶ ἀποθνήσκει» (644 D - 645 Α).

ἐκφράσεών του καὶ τίς εἰκόνες ποὺ χρησιμοποιεῖ βρίσκεται τὸ σταθερὸ θεμέλιο τῆς καινούργιας ἐν Χριστῷ ἀνθρωπολογίας. Στὸ ἴδιο κεφάλαιο, γιά νά θεμελιώσῃ περισσότερο τίς θέσεις του, ἐξηγεῖ ὅτι ὁ ἄνθρωπος δημιουργήθηκε ἀπὸ τὴν ἀρχὴ «διὰ τὸν καινὸν ἄνθρωπον (τὸν Χριστόν). Καὶ νοῦς καὶ ἐπιθυμία πρὸς Ἐκεῖνον κατεσκευάσθη. Καὶ λογισμὸν ἐλάβομεν, ἵνα τὸν Χριστὸν γινώσκωμεν· ἐπιθυμίαν, ἵνα πρὸς Ἐκεῖνον τρέχωμεν· μνήμην ἐσχομεν, ἵν' Ἐκεῖνον φέρωμεν· ἐπεὶ καὶ δημιουργημένοις αὐτὸς ἀρχέτυπον ἦν» (680 Α). Γι' αὐτὸν ἀκριβῶς τὸ λόγο «καὶ φύσει καὶ γνώμῃ καὶ λογισμοῖς ἄνθρωπος πρὸς τὸν Χριστόν ἵσταται, οὐ διὰ τὴν θεότητα μόνον, ἢ πάντων οὕσα τυγχάνει τέλος, ἀλλὰ καὶ τῆς φύσεως ἕνεκα τῆς ἑτέρας. Καὶ Οὗτος μὲν τὸ κατάλυμα τῶν ἀνθρωπίνων ἐρώτων, Οὗτος δὲ τρυφὴ λογισμῶν». Τὸ νά στραφῇ, συνεχίζει, εἴτε ἡ ἀγάπη εἴτε ἡ σκέψη μας πρὸς ὁτιδήποτε δὲν εἶναι ἐν Χριστῷ ἀποτελεῖ φανερὴ «τῶν ἐξ ἀρχῆς ὑποτεθέντων τῇ φύσει παρατροπήν». Καὶ αὐτό, ἐπειδὴ ὁ Χριστὸς εἶναι ἡ «ὑπό-θεσις» (ποὺ ἡ πιὸ κοντινὴ γιά νά τὸ καταλάβουμε ἔκφραση θὰ ἦταν ἡ ὑπό-στασις) τῶν λογισμῶν μας (681 Β).

Ὅπως τὸ ἀναφέραμε ἤδη, ὁ Καβάσιλας δὲν περιγράφει τὴ μιὰ ἢ τὴν ἄλλη μορφή πνευματικῆς ζωῆς, οὔτε τὸ ἓνα ἢ ἄλλο στάδιό της. Θέλει νά φανερώσῃ τὸ κοινὸ σὲ ὅλες τίς μορφές καὶ σὲ ὅλα τὰ στάδια ὄντολογικὸ θεμέλιο. Ἐδῶ φανεράνεται τὸ ὄντολογικὸ θεμέλιο τῆς «θεωρίας», στὴν ὁποία φθάνουν μετὰ ἀπὸ μακρὰ πορεία καθαρισμοῦ καὶ αὐτοσυγκέντρωσης οἱ ἡσυχαστές. Ὁ καθαρισμένος καὶ ἐνοποιημένος νοῦς μπορεῖ νά δῇ τὸ Θεὸ καὶ νά ἀναπαυθῇ σ' αὐτόν, ἐπειδὴ αὐτός

εἶναι ἡ τελικὴ «ὕπόθεσις» τῶν λογισμῶν τοῦ ἀνθρώπου.

Ἀλλὰ ταυτόχρονα δείχνει ὅτι στὴν ἴδια αὐτὴ ὄντολογικὴ ἀρχὴ μπορεῖ νὰ βασισθῇ μὴ κάθαρση καὶ μεταμόρφωση τοῦ νοῦ, ποὺ εἶναι δυνατό νὰ πραγματοποιηθῇ προοδευτικὰ —μέ τῇ συγκέντρωση τῶν λογισμῶν στὸ Χριστό καὶ σὲ ὅ,τι οἰκοδομεῖ τὸ Σῶμα τοῦ Χριστοῦ, καθὼς καὶ στοὺς τρόπους μέ τούς ὁποίους τὸ κάθε τι μπορεῖ νὰ οἰκοδομηθῇ σὲ Σῶμα Χριστοῦ— ἀπὸ ὅλους τοὺς πιστοὺς μέσα στὸν κόσμος καὶ νὰ τοὺς ὀδηγήσῃ στὴν πληρότητα τῆς πνευματικῆς ζωῆς. Προτείνει ἔτσι ἕνα τρόπο πνευματικῆς ζωῆς κατάλληλο γιὰ τοὺς ἀνθρώπους τῆς ἐποχῆς του καὶ ἐξαιρετικὰ ἐπίκαιρο σήμερα.

Ὑπάρχουν, διδάσκει, ποικίλες συνθήκες ζωῆς, καὶ κατὰ συνέπεια ποικίλες μορφές ἀρετῆς. Ἀλλοιῶς βιώνεται ἡ πνευματικὴ ζωὴ σὲ ὅσους «πολιτεύονται τὰ κοινά» καὶ ἄλλοιῶς σὲ ὅσους «τὰ αὐτῶν πράττουσι»· ἄλλοιῶς σ' ἐκείνους ποὺ δὲν ἀνέλαβαν καμμιά εἰδικὴ δέσμευση μετὰ τὸ βάπτισμα καὶ διαφορετικὰ σ' ἐκείνους ποὺ ὑποσχέθηκαν «παρθενίαν καὶ τὸ μηδὲν ἔχειν... οἷς ὁ βίος μονώτης». Ὑπάρχει ὁμοῦς ἕνα «κοινὸν ἅπασι χρέος τοῖς ἀπὸ Χριστοῦ καλούμενους» (641 Β). Καὶ αὐτό, στὸ συγκεκριμένο σημεῖο ποὺ μελετοῦμε ἐδῶ, εἶναι ἡ συγκέντρωση τῶν λογισμῶν στὸ Χριστό, ποὺ ὁλοκληρώνεται στὴν προσευχή.

Δὲν εἶναι ἀπαραίτητο, ἐξηγεῖ, νὰ βρῆται κανεὶς σὲ εἰδικές συνθήκες γιὰ νὰ προσευχηθῇ: «Οὐ παρασκευῆς πρὸς τὰς εὐχὰς δεῖ καὶ τόπων, οὐδὲ βοῆς... οὐ γὰρ ἔστιν οὐ μὴ πάρεστιν (ὁ Χριστός), οὐδ' ἔστιν ὅπως

μὴ σύνεστιν ἡμῖν, ὅς γε τοῖς ζητοῦσι καὶ αὐτῆς ἐγγιόν ἔστι τῆς καρδίας». Οὐτε χρειάζεται νὰ ἔχη ὑψωθῇ κανεὶς σὲ κορυφές ἀγιότητας: «οὐ γὰρ ἵνα στεφανώσῃ τὸν Δεσπότην καλούμεν». Γι' αὐτὸ ὅλοι ἔχουν τὸ χρέος τῆς προσευχῆς. Καὶ οἱ «πονηροί», ἐπειδὴ εἶναι «χρηστὸς ὁ καλούμενος» (681 ΒC). Τὰ μυστήρια καὶ ἡ προσευχὴ εἶναι ὁ κοινὸς σὲ ὅλους δρόμος, τὸ κοινὸ περιεχόμενον ὅλων τῶν μορφῶν πνευματικῆς ζωῆς.

Μὲ τὴν προσευχὴ οἱ σκέψεις τοῦ ἀνθρώπου καὶ ὅ,τι αὐτὲς ἀφοροῦν, πρόσωπα, πράγματα, καταστάσεις, ἔννοιες, προσφέρονται στὸ Χριστό καὶ ὁ Χριστὸς καλεῖται νὰ ἔρθῃ μέσα τους. Ἡ προσευχὴ, ἔστω κι ἂν δὲν φθάνῃ στὴ θεωρία, ὀδηγεῖ τοὺς λογισμοὺς καὶ τὸ περιεχόμενό τους στὸ Θεό, φωτίζει τὸ νοῦ καὶ ὅλα ὅσα ὁ νοῦς κατανοεῖ μέ τὸ φῶς τοῦ Θεοῦ καὶ ὀδηγεῖ ἔτσι τὸν ἄνθρωπο στὴν ἀλήθεια. Γι' αὐτὸ ἡ προσευχὴ, σύμφωνα μὲ ὁλόκληρη τὴν πατερικὴ παράδοση, χαρίζει τὴν πραγματικὴ γνώση καὶ ἡ τέχνη τῆς προσευχῆς ἀποτελεῖ τὴν ἀληθινὴ ἐπιστήμη καὶ φιλοσοφία.

Ἡ ἐπίμονη καὶ διαρκὴς διὰ τῆς προσευχῆς κοινωνία τοῦ νοῦ τοῦ ἀνθρώπου μέ τὸ νοῦ τοῦ Χριστοῦ ὀδηγεῖ τὸν πρῶτο στὸ νὰ βλέπῃ τὴν πραγματικότητα μέσα ἀπὸ τὴν ὀπτικὴ γωνία τοῦ Θεοῦ, νὰ συλλογίζεται συντονισμένος μέ τὸ νοῦ τοῦ Χριστοῦ.

Στὴν ὁλοκληρώσεή της ἡ κοινωνία ἀποτελεῖ πραγματικὴ μεταμόρφωση καὶ χριστοποίηση τοῦ νοῦ καὶ χαρίζει τὴν ὑπέρτατη γνώση. Ὁ Πατέρας ἀναγνωρίζει στὸ νοῦ μας τὸ νοῦ τοῦ Υἱοῦ του κι ἐμεῖς μέ τὸ νοῦ τοῦ Υἱοῦ φθάνουμε νὰ γνωρίζουμε τὸν Πατέρα, πράγμα ποὺ, κατὰ τὸν Εὐαγγελιστὴ Ἰωάννη, ἀποτελεῖ τὸ περιεχόμενον τῆς αἰώνιας ζωῆς. «Αὐτὴ ἔστιν ἡ αἰώ-

νιος ζωῇ, ἵνα γινώσκωσι σέ τόν μόνον ἀληθινόν Θεόν καί ὃν ἀπέστειλας Ἰησοῦν Χριστόν» (Ἰω. 17, 3).

Παραπλήσια εἶναι ἡ ἔνωση καί κοινωνία μέ τόν Χριστό διὰ τῆς θελήσεως.

Ἡ θέληση, ἐξηγεῖ ὁ Καβάσιλας, ἐκφράζεται καί ἐνεργοποιεῖται μέ τήν ἐπιθυμία. Ἀλλά ἡ ἐπιθυμία τοῦ ἀνθρώπου δέν ἱκανοποιεῖται μέ τίποτε τό κτιστό. Ὅποιοδήποτε ἀγαθό κι ἂν πετύχη ὁ ἄνθρωπος, πάντα ἡ ἐπιθυμία του τόν σπρώχνει παραπέρα, «ἔστιν αὐτοῦ πάντα ἐλάττω καί εἴσω πίπτει, καί πάντων ὧν ἂν τις τύχοι καλῶν, κἄν πάντων τύχη, περαιτέρω βλέπει, καί ζητεῖ τό μήπω παρόν τῶν ἀεί παρόντων ὑπεροχῶν». Αὐτό δέν συμβαίνει ἐπειδή τό ἐπιθυμητό ἀγαθό εἶναι ἀπειρο καί τό ἐπιθυμητικό τοῦ ἀνθρώπου, ἡ λειτουργία τοῦ θέλειν καί ἐπιθυμεῖν, εἶναι περιορισμένο· ἂν ἦταν ἔτσι, τό περιορισμένο δέν θά μπορούσε νά ζητήσῃ τό ἄπειρο. Ἀντίθετα, συμβαίνει ἐπειδή καί τό ἐπιθυμητικό τοῦ ἀνθρώπου «πρός τήν ἀπειρίαν ἐκείνην ἔχει καί παρεσκεύασται». Καί ἡ λειτουργία αὐτή τοῦ ἀνθρώπου «ὅρον οὐκ οἶδεν», ἐπειδή ὁ Δημιουργός καί αὐτήν «εἰς ἑαυτόν ἤρμοσεν... ἵν' ἐπ' Αὐτῷ μόνῳ δυνώμεθα χαίρειν τήν δλόκληρον ἡδονήν» (708 BC)*. Βλέπουμε νά ἐφαρμόζεται καί ἐδῶ ἡ θεμελιώδης ἀρχή τῆς κατ' εἰκόνα Θεοῦ δημιουργίας τοῦ ἀνθρώ-

* Ἐτσι, πρὶν ἀπό τόν Χριστό δέν μπορούσε κανείς νά εἶναι ἀληθινά εὐτυχισμένος. «Ἦν γάρ τό προθυμεῖσθαι οὐδ' αὖτε». Ἐνδ' αὐτοῖς νεοπαμένοις τοῦ Σωτήρος, αὐτό πάρεσι τό ποθοῦμενον, πρὸς ὃν ὁ ἀνθρώπινος ἔρως ὡσπερ εἰς κανόνα πνύ καί ὅρον κατεσκευάσθη τό ἐξ ἀρχῆς, καὶ θάτερον θεοποιός οὗτοι μέγας, οὕτως εὐρύς, ὥστε Θεόν ὑποδέξασθαι δυνήσθηναι. (560 D).

που. Ἡ θέληση τοῦ ἀνθρώπου τείνει πρὸς τό ἄπειρο Ἀγαθό, ἐπειδή ἔτσι δημιουργήθηκε ἀπό τήν ἀρχή. Ἡ τάση αὐτή ἀποτελεῖ συστατικό στοιχεῖο τοῦ εἶναι τῆς. Αὐτό εἶναι τό θεμέλιο στό ὁποῖο στηρίζεται ἡ καβασιλική διδασκαλία γιά τή χριστοποίηση τῆς ἀνθρώπινης θέλησης.

Τήν ὄντολογική αὐτή παρατήρηση συμπληρώνει ὁ βυζαντινός ἀνθρωπολόγος μέ μιὰ δευτέρη, πού τοποθετεῖται στό χῶρο τῆς φαινομενολογικῆς, ὅπως θά λέγαμε σήμερα, ἀνθρωπολογίας. Ἡ θέληση, γράφει, εἶναι μέσα στόν ἄνθρωπο ἡ κεντρική κινητήρια δύναμη. «Τῇ θελήσει τά ἡμέτερα πάντα ἀκολουθεῖ καί ὅποι φέρει χωροῦσι». Ἀπό τή θέληση κατευθύνονται τόσο ἡ ὁρμή τοῦ σώματος, ὅσο καί ἡ κίνηση τῶν λογισμῶν, ἀλλά καί κάθε πράξη καί γενικά κάθε τί τό ἀνθρώπινο. «Καί ὅλως ἡ θέλησις τό καθ' ἡμᾶς ἄγει καί φέρει, κἄν ἐκείνη κατασχεθῇ πού, πάντα ἐκεῖ δέδεταί» (721 C).

Ἀλλά, συνεχίζει συνθέτοντας τίς δυό παραπάνω παρατηρήσεις καί συμπεραίνοντας, ὁ ἄνθρωπος ἐπιθυμεῖ νά ζῇ εὐτυχισμένος. Ζῇ καί ὑπάρχει γιά τό «εὖ εἶναι». Ὅλες οἱ κινήσεις τῆς ψυχῆς του ζητοῦν τό ἀληθινό καί εὐτυχισμένο εἶναι. «Εἶναι δέ βουλόμεθα διὰ τό εὖ εἶναι» (709 C). Κατά συνέπεια, καί ἐπειδή τό ἀληθινό ἀνθρώπινο «εἶναι» βρίσκεται ὅπως εἶδαμε ἐν Χριστῷ, ἐκεῖνοι πού ἡ θέλησή τους «τοῦ Χριστοῦ κατ' ἄκρας ἑάλω καί μόνῳ πρόσκειται, καί πάντα ὅσα βούλονται καί ὧν ἐρῶσι καί ἃ ζητοῦσι Ἐκεῖνος ἐστί», βρίσκουν μέσα στό Χριστό τήν ἀληθινή δλοκλήρωσή τους καί τήν πραγματική εὐτυχία τους (721 C).

Ἡ πνευματική ζωή φανερώνεται μέσα στήν προοπτική αὐτή ὅχι ὡς ζωὴ πού κατευθύνεται ἀπό ἐξώτε-

ρικούς στον άνθρωπο νόμους, αλλά από τη ριζική υπαρξιακή άπαιτηση του ανθρώπου για ευτυχία. Η πνευματική ζωή έχει ύψιστη σημασία και χρησιμότητα για τον άνθρωπο, επειδή οδηγεί το «είναι» του στο «εὖ εἶναι». Τὸ περιεχόμενό της δὲν εἶναι ἡθικό, ὅπως χρησιμοποιούμε τὸν ὄρο τίς πὶο πολλές φορές σήμερα, ἢ κοινωνιολογικό ἢ ὁποιοδήποτε ἄλλο περιφερειακό, ἀλλὰ ὄντολογικό. Ἐάν δὲν ἦταν ἔτσι, ὁ Χριστὸς δὲ θὰ ἦταν κάτι οὐσιαστικό γιὰ τὸν ἄνθρωπο, τὸ «ἐν ὧ ἐστὶ χρεία». Καὶ ἡ χριστιανικὴ Ἐκκλησία δὲ θὰ ἦταν ἡ καθολικὴ ἀλήθεια τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ κόσμου, ἀλλὰ μὴ θρησκευτικὴ ἔκφραση τῶν κοσμοθεωριακῶν, πολιτιστικῶν, κοινωνικῶν καὶ λοιπῶν δεδομένων τοῦ ἐνὸς ἢ τοῦ ἄλλου λαοῦ.

Καὶ φανερώνεται ἀκόμα ἡ πνευματικὴ ζωή ὡς ἡ πλήρης ἀνάπτυξη καὶ ἐνεργοποίηση τῶν δυνατοτήτων καὶ λειτουργιῶν τοῦ ἀνθρώπου. Σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ τὴ θέληση, ποὺ μελετοῦμε ἐδῶ, ὁ Καβάσιλας γράφει, μὲ πλήρη αἴσθηση τῆς πραγματικότητας, ὅτι ἔχει πλασθῇ νὰ ζητᾷ τὸ ἀγαθόν, ποὺ πηγὴ τοῦ ἔχει τὸ Θεόν. Ἐξω ἀπὸ τὸ ἀγαθὸ ἡ θέληση, τὸ αἰσθητήριο αὐτὸ καὶ ὄργανο τῆς εὐτυχίας, ὑποτάσσεται στὴν ἀνάγκη καὶ ὑπολειτουργεῖ ἢ παραλειτουργεῖ, ὅπως ὑπολειτουργεῖ ὁ ὀφθαλμὸς, τὸ ὄργανο τῆς ὁράσεως, ὅταν δὲν ὑπάρχει τὸ φῶς. Τὸ μάτι τοῦ ἀνθρώπου πλάστηκε γιὰ τὸ φῶς καὶ ἡ θέλησή του γιὰ τὸ ἀγαθόν. Χωρὶς τὸ φῶς τὸ μάτι καὶ χωρὶς τὸ ἀγαθόν ἡ θέληση βρίσκονται ἔξω ἀπὸ τὴ φύση τους, λειτουργοὺν παρά φύσιν. «Ἐπεὶ καὶ τὴν θέλησιν αὐτὴν οὐκ ἔστι ζῆν καὶ ἐνεργόν εἶναι μὴ ἐν τῷ Χριστῷ μένουσαν, ὅτι πᾶν ἀγαθὸν ἐκεῖ, καθάπερ ὀφθαλμὸς τὰ αὐτοῦ ποιεῖν οὐκ ἂν ἔχη μὴ τῷ φωτὶ χρώμενος» (721 C).

«Καὶ γὰρ ὀφθαλμὸς μὲν κατεσκευάσθη, ὅλος πρὸς τὸ φῶς ἀρκεῖσαι, καὶ ἀκοὴ πρὸς ἤχους, καὶ ἕκαστος οἷς ἀρμόττει· ψυχῆς δὲ ἐπιθυμία πρὸς τὸν Χριστὸν ἔεται μόνον. Καὶ τὸ κατάλυμα τοῦτο ἐστὶν αὐτῇ, ὅτι καὶ ἀγαθὸν καὶ ἀλήθεια καὶ ὁ,τιοῦν, ὧν ἐστὶν ἔρως, μόνος ἐστὶ» (561 A).

Ἡ κλήση τοῦ Χριστοῦ, διδάσκει θίγοντας μὴ ἄλλη πλευρὰ τοῦ θέματος ὁ θεολόγος μας, ἀπευθύνεται σὲ ὅλους τοὺς ἀνθρώπους, ἀνεξάρτητα ἀπὸ φυλὴ ἢ ἔθνος, ἡλικία ἢ ἐπάγγελμα, κοινωνικὴ τάξη, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ ἂν κανεῖς κατοικῇ στὴν «ἐρημο» ἢ στὴν «πόλη καὶ τοὺς θορύβους». Καὶ ἡ κοινὴ αὐτὴ σὲ ὅλους πρόσκληση εἶναι: «τῇ τοῦ Χριστοῦ θελήσει μὴ πολεμεῖν» (641 C). Ἡ ἀνταπόκριση στὴν κλήση αὐτὴ ἀποτελεῖ τὸ περιεχόμενο τῆς πνευματικῆς ζωῆς στὸ πρῶτο τῆς στάδιο. Καὶ στὰ τελευταῖα στάδια ἡ κλήση εἶναι: «Θεῷ κοινωνῆσαι γνώμης» (701 C)*. Παρὰ τὴ διαφορὰ ὅμως τοῦ βαθμοῦ, σὲ ὅλα τὰ στάδια τῆς πνευματικῆς ζωῆς καὶ σὲ ὅλες τίς μορφές τῆς τὸ περιεχόμενό της, κυτταγμένο ἀπὸ τὴν πλευρὰ ποὺ μελετοῦμε στὴν παράγραφο αὐτῇ, εἶναι τὸ ἴδιο: ἡ κοινωνία τῆς ἀνθρώπινης θέλησης μὲ τὴ θέληση τοῦ Χριστοῦ.

Ἐπειδὴ ἡ θέληση παίζει τόσο κεντρικὸ ρόλο στὴν πνευματικὴ ζωή, ὁ Θεὸς αὐτῇ τὴ λειτουργία τοῦ ἀνθρώπου πρὶν ἀπὸ ὁποιοδήποτε ἄλλη ζητεῖ νὰ προσοικειωθῇ. Δημιούργησε τὸν οὐρανὸ καὶ τὴ γῆ καὶ τὸν ἥλιο, ὅλο τὸ κάλλος τοῦ ὁρατοῦ καὶ ἀόρατου κόσμου, δαίχνει, καθὼς οἱ θερμοὶ ἐραστὲς τὰ στολίδια τους, στὸν ἄνθρωπο τὴ σοφία καὶ τὴν καλωσύνη του «ἐν ἑν-

* «Γνώμη» ἐδῶ σημαίνει βούληση.

θεῖναι τὸν ἑρῶτα τὸν ἑαυτοῦ δυνηθῆναι. Κι ὅταν ὁ ἄνθρωπος, ἀντὶ νὰ τοῦ δοθῇ ἔφυγε μακριὰ του, ὁ Θεὸς φόρεσε τὴν ἀνθρώπινη φύση καὶ μύρια ὑπόφερε κακὰ «ἵνα τὸν ἐρώμενον ἀναρτήσῃται... ἵν' εἰς ἑαυτὸν ἐπιστρέψῃ καὶ πείσῃ θέλῃ αὐτόν». Καὶ δὲν περιορίστηκε σ' αὐτό, ἀλλὰ πρόσφερε τὸν ἑαυτό του λύτρο πάνω στὸ σταυρό, ὥστε νὰ ἀγοράσῃ ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο τὴ θέλησή του, γιατί μόνο μέσα ἀπὸ αὐτὴ μπορεῖ νὰ τοῦ προσφέρῃ τὴν εὐτυχία. «Τὰ μὲν γὰρ ἄλλα δεσπότης ἦν καὶ τῆς φύσεως ἡμῶν ἀπάσης ἐκράτει». Τοῦ ξεφεύγαμε μὲ τὴν ἐλεύθερη θέληση. «Καὶ ἵνα ταύτην ἐλθῇ πάντα ἡργάσατο. Διὰ τοῦτο γάρ, ὅτι γνώμην (βούλησιν) ἐζήτη, βίαιον οὐδὲν ἐποίησεν οὐδ' ἤρπασεν, ἀλλ' ἡγόρασεν». Ἔτσι, τὸ νὰ δέχεται κανεὶς τὸ Χριστό ὡς σωτήρα εἶναι ταυτόσημο μὲ τὸ νὰ τοῦ προσφέρῃ ἀπόλυτα καὶ ὀλοκληρωτικὰ τὴ θέλησή του. Ἡ θέληση τοῦ σωσμένου δὲν ἀνήκει σ' αὐτόν ἀλλὰ στὸ Σωτήρα. Αὐτὸ εἶναι, ἐρμηνεύει ὁ Καβάσιλας, τὸ νόημα τῶν λόγων τοῦ Παύλου «οὐκ ἐστὶ ἑαυτῶν, ἀγοράσθητε γὰρ τιμῆς» (Α' Κορ. 6, 20). Ἡ μεταφορὰ τῆς θέλησης ἀπὸ μᾶς στὸ Χριστὸ συνιστᾷ τὴ σωτηρία (657 C, 688 BC, 716 BCD)*.

* Ἡ χρησιμοποίηση τοῦ ἰδιώτερου ἑντανοῦ ὀνόματος «ἀγοράζω» ἀπὸ τὸν Παῦλο καὶ τὸν Καβάσιλα, ἡ ἐκφορά «οὐκ ἐστὶ ἑαυτῶν», καθὼς καὶ ἡ παράλληλη ἐκφορά «οὐδὲν ἐποίησεν οὐδ' ἤρπασεν» ἀπὸ τὸν ἴδιον ἑντανοῦ ἀναγνώστη. Δὲν εἶχαμε ἐδῶ τὴ δυνατότητα νὰ ἐπισκεταθῶμε πρὸς μὴ βαθύτερη ἀνάλυσή τους. Παραπέμπουμε τὸν ἀναγνώστη πρὸς τὸ βλῆναι νὰ δῇ πῶς μέσα ἀπὸ τὶς ἐκφράσεις αὐτὰς ἀναδεικνύεται τὸ βίσιον ἀναθὲ τῆς ἐλευθερίας, πῶς ἡ ὀρθόδοξη χριστιανικὴ ἀντίληψη τῆς σωτηρίας εἶναι ταυτόσημη μὲ τὴν παλινορθοσίαν μέσα ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο τῆς ἐλευθερίας του καὶ πῶς αὐτὴ διαδοικεῖται τῆς σωτηρίας, κατανοημένης ὀρθόδοξα, λειτουργοῦν ἡ ἐλευθερία, ἀπὸ τῆς τῆς καίμωνος τοῦ Καβάσιλα

Ἡ ὀλοκληρώση τῆς κοινωνίας τῆς ἀνθρώπινης θέλησης μὲ τὸ Χριστό, ἡ χριστοποίηση τῆς θέλησης, ἀποτελεῖ τὸ περιεχόμενο τῆς πνευματικῆς ζωῆς στὸ πῶς ὑψηλὸ στάδιό της, λειτουργεῖ ὡς ἀγάπη καὶ ὀνομάζεται ἀγιότης. Ὁ ἅγιος θέλει «οὐχ ἑαυτόν, ἀλλ' ἑκείνον... Καὶ ἑαυτὸν μὲν ἀπολείπει, πρὸς δὲ τὸν Θεὸν ἐκδημῇ πάση θελήσει. Καὶ τῆς μὲν πενίας ἐπιλανθάνεται τῆς αὐτοῦ, πρὸς δὲ τὸν πλοῦτον κέχνηεν ἐκείνου... Ἡ γὰρ τῆς ἀγάπης δύναμις τοῖς ἐρῶσιν οἰκεῖα τὰ τῶν φιλουμένων οἶδε ποιεῖν. Ἡ δὲ τῆς θελήσεως καὶ τῆς ἐπιθυμίας δύναμις τοῖς ἁγίοις εἰς τὸν Θεὸν ἀνάλωται πᾶσα. Μόνον ἐκείνον ἀγαθὸν οἰκείον ἡγοῦνται καὶ οὔτε σῶμα αὐτοῦς δύνανται τέρπειν οὔτε ψυχὴ... οὐκ ἄλλο τι τῶν φύσει συγγενῶν καὶ οἰκείων... ἀλλ' ὡς ἂν καθάπαξ ἑαυτῶν ἐξεληλυθότες καὶ μετενεγκόντες ἐτέρωθεν τὴν ζωὴν καὶ τὴν ἐπιθυμίαν ἄπασαν, ἑαυτοὺς ἡγνόησαν» (708 D - 709 A). Ἔτσι οἱ ἅγιοι χαίρονται μὲ ὅ,τι χαίρεται ὁ Χριστός, λυποῦνται μὲ ὅ,τι λυπεῖται ὁ Χριστός, ἐκφράζουν καὶ ἐνεργοποιοῦν μέσα στὴν ἱστορία τὴ θέληση τοῦ Χριστοῦ. Μιλοῦν ὡς στόματα Χριστοῦ καὶ φανερώνουν τὴν ἀλήθεια. Ἐνεργοῦν ὡς χεῖρα Χριστοῦ καὶ θαυματουργοῦν.

Ἡ παραμονὴ στὴν ἀγάπη σημαίνει παραμονὴ στὸ Θεό. «Ὁ γὰρ μένων, φησί (Α' Ἰω. 4, 16), ἐν τῇ ἀγάπῃ, ἐν τῷ Θεῷ μένει καὶ ὁ Θεὸς ἐν αὐτῷ» (721 A). Ὁ μυστικὸς ἀνθρωπολόγος μας διδάσκει ὅτι ἀληθινὴ πνευματικὴ ζωὴ εἶναι ἡ ἀγάπη, ἐπειδὴ ἀκριβῶς ὁ Θεὸς εἶναι ἀγάπη. «Εἰ δὲ καὶ ζωὴ ἐστὶν ἡ κινουσα τὰ ζῶντα

ἡ στὸ βιβλίο *Ἡ κατὰ διανοήσεις τοῦ ἀνθρώπου διδασκαλία*, εἰδικότερα στίς σελ. 137 - 168 καὶ στὸ κεφάλαιον *Ἡ ἀπελευθέρωσις* (σελ. 117 - 123).

δύναμις, τί τὸ κινεῖ τούς ὡς ἀληθῶς ζῶντας ἀνθρώπους, ὃν θεὸς ἐστὶν ὁ Θεός, ὃς οὐ νεκρῶν ἀλλὰ ζώντων ἐστὶ Θεός, οὐδὲν ἂν εὖροις ἢ τὴν ἀγάπην αὐτὴν... Τί οὖν δικαιότερον ἂν τῆς ἀγάπης καλοῖτο ζωή;» (725 CD).

Γιὰ τοὺς λόγους αὐτοὺς, συνονίζει ὁ Καβάσιλας, μὲ τὴ θέληση τοῦ ἀνθρώπου δημιουργεῖται καὶ σ' αὐτὴ ἐγκατοικεῖ ἡ μακαρία ζωὴ, δηλαδή ἡ σταθερὴ, μόνιμη καὶ πλήρης εὐτυχία. «Εἰ τὴν γνώμην ἀναπτύξομεν τοῦ κατὰ Θεὸν ζῶντος, ἐν αὐτῇ λάμπουσιν εὐρήσομεν τὴν μακαρίαν ζωὴν» (689 A).

Τὰ παραπάνω κάνουν φανερό ὅτι ἡ κοινωνία μὲ τὸ Χριστὸ καινοποιεῖ τὸν ἄνθρωπο. Τὸ καινὸ εἶναι, ἡ καινὴ ἐνέργεια, ζωὴ, γνώση καὶ θέλησή του, ὅλος ὁ μεταμορφωμένος χριστοειδὴς ὁργανισμὸς μὲ τίς πνευματικὲς αἰσθήσεις καὶ τὰ χαρίσματα τοῦ Πνεύματος, ποὺ ἀποτελοῦν τοὺς νέους τρόπους λειτουργίας του, συνιστοῦν τὸν καινὸ ἐν Χριστῷ ἄνθρωπο. Ὅλα αὐτὰ μποροῦν, ὅπως νομίζουμε, νὰ συγκροτήσουν τὰ βασικὰ κεφάλαια μιᾶς ὀρθόδοξης χριστολογικῆς ἀνθρωπολογίας.

Δ'

Ἡ ζωοποίηση καὶ καινοποίηση ποὺ χαρίζει στὸν ἄνθρωπο τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ, ἐπεκτείνεται σ' ὁλόκληρὴ τὴν κτίση. Ὁ Καβάσιλας συμπληρώνει τὴ χριστολογικὴ ἀνθρωπολογία του μὲ μιὰ σπουδαία διδασκαλία γιὰ τὸ χριστοκεντρικὸ χαρακτῆρα ποὺ ἔχει ἡ κτίση

στὸ σύνολό της, ὅταν ὑψώνεται σὲ Σῶμα Χριστοῦ.

Εἶδαμε στὸ πρῶτο μελέτημα ἐπ' αὐτοῦ τοῦ βιβλίου τὴ διδασκαλία τῶν πατέρων γιὰ τὴν ὀργανικὴ σχέση ποὺ ὑπάρχει ἀνάμεσα στὸν ἄνθρωπο καὶ τὴν ὑπόλοιπη δημιουργία. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι ὄντως «σύνδεσμος πάσης τῆς κτίσεως» (PG 88, 320 A), ἔχει «ἐν ἑαυτῷ πάντα τὰ μέρη τοῦ ὅλου» (ΒΕΠΕΣ 18, 160, 4).

Κατὰ τὸν Καβάσιλα, τὸ τμήμα τῆς κτίσεως ποὺ προσέλαβε μὲ τὴ σάρκωσή του ὁ Λόγος ὄχι μόνον, ὅπως εἶδαμε, ἀπαλλάχθηκε ἀπὸ τὴ φθορά, ἀλλὰ καὶ ἀλλάξε ριζικά. Μέσα του πραγματοποιήθηκε ὁ σκοπὸς γιὰ τὸν ὁποῖο εἶχε δημιουργηθῇ ὁ κόσμος ἀπὸ τὴν ἀρχή, τὸ δημιούργημα τοῦ Λόγου ἐγίνε μὲ τὴν ἐνσάρκωσή Σῶμα τοῦ Λόγου, βρῆκε τὸ πραγματικὸ ἐξώκτιστο «ὑποστῆναι» του.

Τὸ πρόσλημα αὐτό, τὸ Κυριακὸ Σῶμα, λειτουργεῖ στὴ συνέχεια γιὰ τὴν ὑπόλοιπη κτίση ὡς «χρῖσμα» (572 A). Συνέβη δ,τι στὴν περίπτωση μιᾶς φιάλης ποὺ περιέχει μύρο, ἐξηγεῖ ὁ Καβάσιλας. Ὅταν κατὰ κάποιον τρόπο τὰ τοιχώματα τῆς φιάλης μετατραποῦν σὲ μύρο, τότε ἀντὶ νὰ χωρίζουν τὸ μύρο ἀπὸ τὴ γύρω ἀτμόσφαιρα συντελοῦν στὴν ἔκχυσή του σ' αὐτή. «Τὸν ἴσον τρόπον τῆς ἡμετέρας φύσεως ἐπὶ τοῦ σωτηρίου σώματος θεωθείσης, τὸ διεῖργον ἀπὸ τοῦ Θεοῦ τὸ τῶν ἀνθρώπων γένος οὐδέν» (572 B). «Σὰρξ ἐθεώθη καὶ φύσις ἀνθρώπων ὑπόστασιν αὐτὸν ἔλαχε τὸν Θεόν, τὸ τειχίον μύρον ὑπῆρξεν ἡδὴ» (572 A). Ἐτσι δ,τι χωρίζε τὸν ἄνθρωπο ἀπὸ τὸ Θεό, τώρα τὸν ἐνώνει μαζί του. Ἡ χρισμένη κτιστὴ φύση ἐγίνε φορέας τῆς θεότητος, Σῶμα Χριστοῦ, φύση χριστὴ, Ἐκκλησία. Κι δ,τι στὴ συνέχεια ἐγκεντρίζεται στὸ Κυριακὸ Σῶμα με-

τατρέπεται πραγματικῶς σὲ Σῶμα Χριστοῦ, γίνεται Ἐκκλησία. Ἐκκλησία εἶναι ἡ ἐγκεντρισμένη στὸ Χριστὸ καὶ ζωοποιημένη ἀπὸ τὸ Πνεῦμα κτίσις.

Τὸ ἀρχικό καὶ ὕψιστο μυστήριον τῆς πίστεώς μας εἶναι κατὰ τὸν ἀπόστολο Παῦλο ὁ Χριστός, ἡ σάρκωσις καὶ οἱ θεῖες οἰκονομίαι μετὰ τὴν ὁποῖαν ὁ Λόγος ἔσωσε τὸν κόσμον (Α' Τιμ. 3, 16). Τὸ ἀρχικό αὐτὸ Μυστήριον, ποῦ εἶναι ὁ Χριστός, διαβλᾶται, κατὰ τὸν βυζαντινὸ μυστικόν, γίνεται συγκεκριμένο καὶ ἐνεργὸ μέσα στὸ χρόνο μετὰ τὰ μυστήρια, μετὰ τὰ ὁποῖα ὀργανώνεται καὶ ζῇ ἡ Ἐκκλησία. Ὁ Καβάσιλας διδάσκει ὅτι ὑπάρχει ἐσωτερικὴ ταυτότητα μεταξὺ τοῦ ἱστορικοῦ σώματος τοῦ Ἰησοῦ καὶ τῆς Ἐκκλησίας, μεταξὺ τῶν ἐνεργειῶν τοῦ συγκεκριμένου σώματος τοῦ Κυρίου καὶ τῶν μυστηρίων. Τὰ μυστήρια προεκτείνουν πραγματικὰ τὴν λειτουργίαν τοῦ σώματος καὶ παρέχουν ἀληθινὰ τὴν ζωὴν του. «Ταύτης τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Κυρίου μυσταγωγία ἐστὶ τὰ τελούμενα» (392 D). Γι' αὐτὸ ἡ Ἐκκλησία δημιουργεῖται, ὀργανώνεται καὶ ζῇ μέσα στὰ μυστήρια. «Σημαίνεται ἡ Ἐκκλησία ἐν τοῖς μυστηρίοις οὐχ ὡς ἐν συμβόλοις, ἀλλ' ὡς ἐν καρδίᾳ μέλη καὶ ὡς ἐν ρίζῃ φυτοῦ κλάδοι καὶ, καθάπερ ἔφη ὁ Κύριος, ὡς ἐν ἀμπέλῳ κλήματα. Οὐ γὰρ ὀνόματος ἐνταῦθα κοινωνία μόνον, ἢ ἀναλογία ὁμοιότητος, ἀλλὰ πράγματος ταυτότης» (452 CD).

Ἡ κίνησις εἶναι διπλή. Ὁ Χριστὸς προεκτείνεται μέσα στὸ χρόνο διὰ τῆς ἐνεργείας τοῦ Πνεύματος καὶ ὁ κόσμος προσλαμβάνεται. Ὁ Χριστὸς ἐπεκτείνεται προσλαμβάνοντας τὸν κόσμον. Ἡ

Ἐκκλησία δὲν εἶναι μιὰ στατικὴ κατάστασις. Ἀποτελεῖ μιὰ δυναμικὴ μεταμορφωτικὴ κίνησις. Εἶναι ὁ ἀέναος μέσα στὸ χῶρον καὶ τὸ χρόνο γάμος τοῦ Δημιουργοῦ μετὰ τὴν δημιουργίαν του, ἡ διαρκὴς ἀνάκρασις τοῦ κτιστοῦ μετὰ τὸ ἄκτιστο. Σ' αὐτὴ τὴν ἐν Χριστῷ ἀσύγχυτη ἀνάκρασις τῆς κτιστῆς μετὰ τὴν ἄκτιστη οὐσίᾳ, ἡ κτίσις ἀναχωνεύεται μέσα στὴ σάρκα τοῦ Κυρίου, ἀνασυγκροτεῖται μυστηριακὰ, μεταμορφώνεται, γίνεται καὶ ζῇ ὡς Σῶμα Χριστοῦ.

Ὁ τρόπος μετὰ τὸν ὁποῖο πραγματοποιεῖται αὐτὴ ἡ μεταμόρφωσις εἶναι τὰ μυστήρια, ἐπειδὴ ἀκριβῶς ὅπως εἶδαμε ἀποτελοῦν τὴν προέκτασιν τῆς ἐνανθρωπήσεως καὶ τῶν σωτηρίων ἔργων τοῦ Κυρίου. Ὁ Καβάσιλας στηρίζει πάνω στὰ ἱερὰ μυστήρια ὁλόκληρην τὴν ἐκκλησιολογίαν του, δηλαδὴ τὴν διδασκαλίαν του γι' αὐτὸ ποῦ θὰ μπορούσαμε νὰ ὀνομάσουμε χριστοκεντρικὴ κοσμολογία, μετὰ ἄλλα λόγια τὴν διδασκαλίαν γιὰ τὴν καινὴν κτίσιν, τὸν κόσμον στὸ σύνολόν του ποῦ μεταμορφώνεται, ὀργανώνεται καὶ ζῇ ὡς Σῶμα Χριστοῦ.

Ἀλλὰ ἡ διδασκαλία τοῦ Καβάσιλα γιὰ τὰ μυστήρια εἶναι πολὺ διαφορετικὴ ἀπὸ ἐκείνη ποῦ διαμόρφωσε ἡ σχολαστικὴ θεολογία, καθορίζοντάς τα ὡς τίς ὁρατὰς τελετὰς ποῦ μεταδίδουν τὴν ἀόρατην θεῖαν χάριν καὶ προσδιορίζοντας τὸν ἀριθμὸν τους σὲ ἑπτὰ.

Ὁ Καβάσιλας θεωρεῖ ὡς κεντρικὸ μυστήριον τὴν Εὐχαριστίαν ποῦ ἀναπαριστᾷ, δηλαδὴ κάνει ἐκ νέου ἐνεργητικὰ παρούσα μέσα σὲ κάθε συγκεκριμένο χῶρον καὶ χρόνο, τὴν οἰκονομίαν τοῦ Σωτήρα, καὶ ἀκόμα τὸ βάπτισμα καὶ τὸ χρίσμα ποῦ εἰσάγουν τὸν ἄνθρωπον

στήν Εὐχαριστία. Ἀλλὰ ἀπὸ τὴν τελευταία αὐτὴ ἀπορρέει ἓνα πλῆθος ἱερῶν τελετῶν ποὺ ἀγκαλιάζουν ὁλόκληρη τὴ ζωὴ καὶ ὅλες τὶς διαστάσεις τοῦ ἀνθρώπου μέσα στὸν κόσμον. Δημιουργεῖται ἔτσι ἓνας καινούργιος τρόπος ζωῆς καὶ μιὰ νέα ὁργάνωση τῶν σχέσεων τῶν ἀνθρώπων μεταξύ τους, μὲ τὸ Θεό καὶ μὲ τὸν κόσμο, μιὰ νέα ἐν Χριστῷ ὁργάνωση τῆς κοινωνίας τῶν ἀνθρώπων καὶ τοῦ κόσμου. Ἡ καινούργια ζωὴ ποὺ χαρίζεται ὁ Χριστὸς ὀνομάζεται ἀπὸ τὸν Καβάσιλα μυστηριακὴ ζωὴ. Καὶ τὰ σημεῖα ἐκεῖνα τοῦ χώρου καὶ τοῦ χρόνου μέσα στὰ ὁποῖα ἡ θεία ζωὴ συναντᾷ τὴν ἀνθρώπινη καὶ τὴ μεταμορφώνει —τὸ γεγονὸς αὐτὸ καθ'αυτὸ τῆς συναντήσεως καὶ μεταμορφώσεως, καθὼς καὶ οἱ πράξεις, δηλαδή οἱ τελετουργίες ἢ διαδικασίες μέσα ἀπὸ τίς ὁποῖες πραγματοποιεῖται ἡ μεταμόρφωση— ὀνομάζονται μυστήρια.

Κατὰ τοὺς σχολαστικούς, ἐξ ἄλλου, στὰ μυστήρια ὑπάρχει τὸ ἐξωτερικὸ στοιχεῖο, τὰ αἰσθητὰ σημεῖα, καὶ σὲ διάκριση ἀπὸ αὐτὰ ἡ οὐσία τῶν μυστηρίων, ποὺ εἶναι ἡ ἀόρατη θεία χάρις. Γιὰ τὸν Καβάσιλα, καὶ γενικότερα τὴν ὀρθόδοξη πατερικὴ παράδοση, ὁ χωρισμὸς αὐτὸς εἶναι ἀνύπαρκτος. Κατὰ τὸ βάπτισμα, ὁ ἱερέας ἀγιάζει πρῶτα τὸ νερὸ καὶ στὸ ἁγιασμένο νερὸ ὁ ἄνθρωπος βαπτίζεται. Στὴ θ. Εὐχαριστία, τὸ ψωμὶ καὶ τὸ κρασί γίνονται ἀληθινὰ καὶ πραγματικά σῶμα καὶ αἷμα Χριστοῦ. Στὸ χρίσμα, ὁ πιστὸς χρίεται μὲ τὸ ἁγιασμένο λάδι. Τὸ σῶμα τοῦ ἀνθρώπου, καὶ συνεπῶς ὁ ἄνθρωπος, δέ μπορεί νὰ νοηθῇ παρὰ σὲ ὀργανικὸ σύνδεσμο μὲ τὴν ὑπόλοιπη δημιουργία.

Στὴν προοπτικὴ αὐτὴ ὁ Καβάσιλας διδάσκει ὅτι τὰ μυστήρια ἀποτελοῦν τὴν «πύλη» καὶ τὴν «ὁδὸ» ἀπὸ

τὴν ὁποία ἡ ζωὴ τοῦ Θεοῦ ἐρχεται μέσα στὴν κτίση, τὴ λυτρώνει ἀπὸ τὴν ἁμαρτία καὶ τὸ θάνατο, τὴ ζωοποιεῖ καὶ τὴν ἀγιάζει. «Ταύτην τὴν ὁδὸν ὁ Κύριος ἔτεμεν εἰς ἡμᾶς ἐρχόμενος καὶ ταύτην ἀνέωξε τὴν πύλην εἰσελθὼν εἰς τὸν κόσμον. Καὶ εἰς τὸν Πατέρα ἀνελθὼν οὐκ ἠνέσχετο κλεῖσαι, ἀλλ' ἐξ Ἐκείνου διὰ ταύτης ἐπιδημεῖ τοῖς ἀνθρώποις· μᾶλλον δὲ πάρεστιν αἰεὶ καὶ μεθ' ἡμῶν ἔστι καὶ ἔσται μέχρι παντός... Οὐκοῦν οὐκ ἔστι τοῦτο ἄλλο ἢ οἶκος Θεοῦ» (504 CD). Καί: «Διὰ τῶν μυστηρίων τούτων τῶν ἱερῶν, ὥσπερ διὰ θυρίδων, εἰς τὸν σκοτεινὸν τοῦτον κόσμον ὁ ἥλιος εἰσέρχεται τῆς δικαιοσύνης καὶ θανατοῖ μὲν τὴν σύστοιχον τῷ κόσμῳ τούτῳ ζωὴν, ἀνίστησι δὲ τὴν ὑπερκόσμιον, καὶ νικᾷ τὸν κόσμον τὸ φῶς τοῦ κόσμου... ἐν θνητῷ καὶ ρέοντι σώματι τὴν ἑστῶσαν καὶ ἀθάνατον εἰσάγων ζωὴν» (504 BC). Οἱ δυὸ λέξεις ποὺ ὑπογραμμίζουμε στὰ παραπάνω χωρία δείχνουν τὴν ἀντίληψη ποὺ ἔχει ὁ Καβάσιλας γιὰ τὸ σωσμένο κόσμο: εἶναι «οἶκος» καὶ «σῶμα» Θεοῦ. Καὶ τὰ μυστήρια εἶναι οἱ «θυρίδες» μέσα ἀπὸ τίς ὁποῖες ὁ Ἥλιος τῆς Δικαιοσύνης φωτίζει τὸν «Οἶκο», οἱ ἀρτηρίες μέσα ἀπὸ τίς ὁποῖες ἡ ζωὴ τῆς Κεφαλῆς ζωοποιεῖ τὸ «Σῶμα».

Ἡ πλήρης μέσα στὰ μυστήρια ἔνωση τοῦ κτιστοῦ μὲ τὸ ἄκτιστο, χωρὶς νὰ συντρίβη, «νικᾷ» κραταιῶς τὰ ὅρια τοῦ χώρου καὶ τοῦ χρόνου καὶ προσδίδει σ' αὐτὰ καινούργιες διαστάσεις. Ἡ μυστηριακὰ ἀνασυγκροτημένη καὶ ξαναδομημένη κτίση, ποὺ ὀνομάζεται Ἐκκλησία, ἔχει καινούργιες διαστάσεις, καινούργιες λειτουργίες καὶ νέα ζώη, τίς διαστάσεις, λειτουργίες καὶ ζωὴ τοῦ σώματος τοῦ Ἀναστάντος Κυρίου. Τὰ πάντα μποροῦν στὸ ἔξῃς νὰ συγκροτηθοῦν καὶ νὰ ζήσουν μέσα

στήν κτίση μέ τρόπο νέο, οὔτε μόνο ἀνθρώπινο, οὔτε ἀποκλειστικά θεϊκό, ἀλλὰ θεανθρώπινο. Δημιουργεῖται ὁ λειτουργικός χώρος καί ὁ λειτουργικός χρόνος. Μέσα σ' αὐτό τὸ λειτουργικὸν χωρὸν καὶ χρόνον πραγματοποιεῖται ἡ ἀσύγχυτη ἀνάκραση τῆς γῆινης μετὰ τὴν οὐράνια ζωὴ, τῆς ἱστορίας μετὰ τὴν αἰωνιότητα. «Ἐν τῷ σῶμα τοῦ Χριστοῦ... ἐν τῷ σῶμα τῶν πιστῶν... καὶ τὸ σῶμα τοῦτο οὐ χρόνος διέστησεν, οὐ τόπος»*. «Ὁ ἐπιδημήσας μετὰ τῶν ἀγγέλων ἡμᾶς ἔστησεν, εἰς ἐκεῖνον ἔταξε τὸν χρόνον» (413 Α).

Ἡ ἔνωση εἶναι τόσο ριζικὴ καὶ πλήρης, ὥστε δὲν ἐπαναφέρει ἀπλᾶ τὴν κτίση στὴν προπρωτοκινή κατάστασιν τῆς «ἐστίας» τοῦ παραδείσου, ἀλλὰ δημιουργεῖ καινούργια ἐστία καὶ νέο παράδεισο, πολὺ ἀνώτερο ἀπὸ τὸν πρῶτο, τὴν Ἐκκλησίαν. Ὁ κόσμος δὲν εἶναι πλέον μόνο οἶκος τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ οἶκος τοῦ ζῶντος Θεοῦ (409 Β). Ὁ Θεός, πρὶν ἀπὸ τὴν σάρκωσιν ἦταν ὡς πρὸς τὴν κτίση «οἶκος», τώρα βρίσκει κτιστὸν χωρὸν διαμονῆς καὶ κατοικητήριον (Θ 144). Ἔτσι μέσα στὴν κτίση βρίσκεται πλέον ὃχι μόνο ὁ βωμός, σὺν ὁποῖο λατρεύεται ὁ Θεός, ἀλλὰ ὁ Θεός ὁ ἴδιος, καὶ ἡ ἀνθρωπότητα γίνεται οἰκογένεια τοῦ Θεοῦ. Ἡ μεταμόρφωσις εἶναι ἀκόμα βαθύτερη. Ἡ Ἐκκλησία δὲν εἶναι μόνο Οἶκος καὶ Οἰκογένεια, ἀλλὰ Σῶμα τοῦ Θεοῦ.

Σ' αὐτὴ τὴν καινούργια κατάστασιν οἱ ἄνθρωποι ζοῦν μετὰ τὴν ζωὴν τῆς ἀγάπης (725 Δ), μέσα στὴν ἐλευ-

* ΙΩΑΝΝΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, Ὁμιλία «Εἰς τοῦτο δὲ γινώσκεται», 6, PG 56, 277.

θερία καὶ τῇ χαρᾷ, ἔχοντας τὴν αἴσθησιν τοῦ Θεοῦ (561 Δ), θεωρῶντας καὶ λαβαίνοντας τὴν δόξα καὶ τὴν αἴγλη Του (564 Β). Οἱ ἅγιοι, οἱ υἱοὶ αὐτοῦ τοῦ Πατέρα, τὰ μέλη καὶ οἱ φίλοι τοῦ Υἱοῦ, οἱ οἰκονόμοι καὶ κληρονόμοι τοῦ Οἴκου, δέχονται τὴν ἀκτίνα τοῦ «Κυρίου Πνεύματος» καὶ τὴν ἀντανάκλουν ἐνεργητικά. «Βούλει σοὶ δεῖξω τοῦτο»· ρωτᾷ ὁ ἱερός Χρυσόστομος, τὸν ὁποῖο παραθέτει ὁ Καβάσιλας, «ἐννόησον Παῦλον, οὗ τὰ ἱμάτια ἐνήργει· Πέτρον, οὗ καὶ αἱ σκιαὶ ἰσχυον... Βασιλέως ἔφερον εἰκόνα καὶ ἀπρόσιτοι ἦσαν αὐτῶν αἱ μαρμαρυγαί» (564 Γ). Ὁ νέος τρόπος ζωῆς τῶν ἀνθρώπων, τὸ καινὸ χριστιανικὸ ἥθος εἶναι ἥθος θεοειδὲς ἢ χριστοειδὲς, ἀκριβέστερα ἥθος θεοκεντρικὸ καὶ χριστοκεντρικὸ.

Πράγματι, ἡ ἀγιότητα δὲν ἔχει ὡς πηγὴ τῆς παρὰ τὸ Θεό. «Τοῦτον τὸν τρόπον τοῖς ἁγίοις τὸ μακαρίσιον καὶ ἀγίοισιν εἶναι συμβαίνει· τοῦ συνόντος ἕνεκα Μακαρίου... Οἴκοθεν γὰρ αὐτοῖς καὶ τῆς ἀνθρωπείας φύσεως καὶ σπουδῆς... γέγονεν οὐδὲ ἐν, ἀλλὰ καὶ ἅγιοι διὰ τὸν ἅγιον, καὶ δίκαιοι καὶ σοφοὶ διὰ τὸν συνόντα δίκαιον καὶ σοφόν» (613 Α). Ἡ ὁποιαδήποτε ἀρετὴ τοῦ ἀνθρώπου ἔχει πραγματικὴ ἀξία σὲν μέτρο πού εἶναι ἀρετὴ τοῦ Χριστοῦ, γιατί μόνο ὃ,τι εἶναι ἐνσωματωμένο σὲν Χριστὸ καὶ κατὰ συνέπειαν πνευματικὸ («γεγεννημένον ἐκ τοῦ Πνεύματος») μπορεῖ νὰ ξεπεράσῃ τὰ βιολογικὰ ὅρια τῆς φθορᾶς καὶ τοῦ θανάτου, νὰ ζῇ καὶ νὰ ἔχη πραγματικὴ ἀξία, «ἀξιόχρεω φοράν» (616 Δ), στὴν αἰωνιότητα. «Γίνεσθε οἰκτίρμονες οὗ τὸν ἔλεον τὸν ἀνθρώπινον, ἀλλὰ καθὼς ὁ Πατὴρ ὁμῶν οἰκτίρμων ἐστίν. Καὶ ἀγαπάτε ἀλλήλους, καθὼς ἐγὼ ἠγάπησα ὑμᾶς». Οἱ πιστοὶ καλοῦνται νὰ ἀγαποῦν «ἐφ' ὧν Παῦλος ἐφί-

λει· ἐν σπλάγχνοις Ἰησοῦ Χριστοῦ». Καί νά ἔχουν τήν «εἰρήνην τοῦ Χριστοῦ» καί τήν ἀγάπη «ἣν ἠγάπησε τόν Υἱόν ὁ Πατήρ». Γιατί, ὅπως ἡ γέννηση «θεία τίς ἐστι καί ὑπερφυής», ἔτσι «καί ἡ ζωή καί ἡ διαίτα καί ἡ φιλοσοφία καί πάντα ταῦτα καινά καί πνευματικά» (616 Α).

Τό «πάντα ταῦτα» ἀναφέρεται στίς ποικίλες διαστάσεις καί λειτουργίες τοῦ ἀνθρώπου. Οἱ λειτουργίες αὐτές καλοῦνται νά καθαρισθοῦν καί νά ἀλλάξουν, νά γεμίσουν ἀπό τό Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ καί νά λειτουργήσουν μέ νέο τρόπο, συντονισμένες μέ τίς λειτουργίες τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ. Αὐτό θά γίνη ὄχι μέ τήν ἐγκατάλειψή τους, ἀλλά μέ μιᾶ συγκεκριμένη διαδικασία ἀλλαγῆς καί μεταμορφώσεως, πού συνδυάζει τήν ἐργασία τοῦ ἀνθρώπου καί τή χάρη τοῦ Θεοῦ. Ἡ «καλλιέλαιος», δηλαδή ἡ νέα ὑπαρξή καί ζωή πού δίνει ὁ Χριστός, μπολιάζει μέ τὰ μυστήρια καί τόν ὅλο πνευματικό ἀγώνα τοῦ ἀνθρώπου τήν «ἀγριέλαιον», τή βιολογική ὑπαρξή καί ψυχασωματική ἀνθρώπινη συγκρότηση. Καί ὁ κοινός καρπός, ὁ νέος τρόπος ζωῆς, εἶναι ὁ τρόπος τῆς καλλιελαιίου (592 C).

Ὁ πατέρας π.χ. πού γεννᾷ βιολογικά τό τέκνο του, καλεῖται νά τό γεννήσῃ καί πνευματικά μέσα στήν Ἐκκλησία. Ἡ πνευματική πατρότητα ὁδηγεῖ στό «τέλος» τῆς, δίνει αἰώνια ἀξία καί ἀφθαρτο πνευματικό περιεχόμενο στή βιολογική πατρότητα καί μ' αὐτή τήν ἔννοια τή μεταμορφώνει.

Παρόμοια, ἡ διαρκῆς διαδικασία τῆς ἀνανέωσης χάρη στήν ὁποία κρατιέται ζωντανός ὁ βιολογικός ἀνθρώπινος ὀργανισμός (ἡ ἀνανέωση τῶν κυττάρων πού

κραταίει ζωντανό τό σῶμα καί τῶν βιωμάτων πού δέν ἐπιτρέπει στό συναισθηματικό, διανοητικό καί ὑπόλοιπο ψυχικό κόσμο τοῦ ἀνθρώπου νά ἀποκοιμηθῇ ἢ νά ἀπονεκρωθῇ) ὁλοκληρώνεται καί μεταμορφώνεται ριζικά μέ τήν πραγματική ἀναγέννηση τοῦ βαπτίσματος, πού χαρίζει στόν ἄνθρωπο τή μόνιμη καί ἀφθαρτη πνευματική ζωή.

Ἡ ἀγάπη δυό ἀνθρώπων, πού τοὺς ὁδηγεῖ στό γάμο καί πού ὅσο ἀληθινῇ κι ἂν εἶναι ὑπόκειται ὡς κτιστὴ στῇ φθορά, ἐνισχύεται μέ τό ἐκκλησιαστικό μυστήριο καί διευρύνεται μέχρι τὸ ἄπειρο, αἰωνιοποιεῖται, ἀλλάζει ριζικά, μεταμορφώνεται χωρίς νά καταργῆται σέ διάσταση τῆς ἀγάπης πού ἔχει ὁ Θεός γιά τόν κόσμο. Ἡ ἔνωση τοῦ ἄντρα καί τῆς γυναίκας ἐγκεντρίζεται στό μεγάλο μυστήριο τῆς ἔνωσης τοῦ Χριστοῦ μέ τόν κόσμο, πού ὑψώνει τόν κόσμο —καί τήν καινούργια οἰκογένεια πού δημιουργεῖται— σέ Ἐκκλησία.

Κατά τόν ἴδιο τρόπο, ὅπως ἐξηγεῖ ὁ θεολόγος μας στίς κοινωνικοῦ περιεχομένου πραγματείες του, ἡ δικαιοσύνη πού διέπει τίς σχέσεις τῶν ἀνθρώπων καί ὀργανώνει τήν κοινωνική ζωή καλεῖται, γιά νά γίνη πραγματικά ἀποτελεσματική, νά μεταμορφωθῇ σέ δικαιοσύνη θεοειδή, δηλαδή σέ δικαιοσύνη πού ἀντανακλᾷ καί ἐνεργοποιεῖ μέσα στήν κοινωνία τή δικαιοσύνη τοῦ Θεοῦ, τήν ὁψιστὴ ἐκείνη ἁρμονία καί ἀγάπη μέσα στήν ὁποία ὁ Θεός δημιούργησε ἀρχικά καί ξαναδημιουργεῖ ἐν Χριστῷ τόν κόσμο.

Ἀπὸ τὰ παραπάνω παραδείγματα γίνεται φανερό πὺς ὅλες οἱ διαστάσεις καί λειτουργίες τῆς ζωῆς καλοῦνται καί μποροῦν νά μεταμορφωθοῦν ἐν Χριστῷ.

Καί γίνεται ἀκόμα φανερό, πὺς ἡ πνευματικὴ

ζωή δέν εἶναι φυγή ἀπό τόν κόσμο, παρά μεταμόρφωσή του. Δέν εἶναι ἀλλαγὴ τόπου, ἀλλὰ τρόπου υπάρξεως καὶ ζωῆς. Ζοῦμε ἐν τῷ Θεῷ, γράφει ὁ Καβάσιλας, «τοῦτον τόν τρόπον... μετατιθέντες τόν βίον ἀπό τοῦ ὁρωμένου τούτου πρὸς τόν μὴ βλέπομενον κόσμον, οὐ τόν τόπον ἀμείβοντες (ἀλλάζοντες), ἀλλὰ τόν βίον καὶ τὴν ζωὴν». Καὶ ἐξηγεῖ τὴν αἰτία. «Οὐ γὰρ αὐτοὶ πρὸς τόν Θεόν ἐκινήθημεν οὐδὲ ἀνέβημεν, ἀλλ' αὐτὸς πρὸς ἡμᾶς ἐλήλυθε καὶ κατήει... Αὐτὸς ἔκυψεν εἰς τὴν γῆν καὶ εἶρε τὴν εἰκόνα... καὶ ἀνείλετο καὶ τῆς πλάνης ἔστησεν οὐ μεταστήσας ἐνθένδε, ἀλλὰ μένοντας ἐπὶ τῆς γῆς· καὶ οὐρανίους ἐποίησε καὶ τὴν ἐν οὐρανῷ ζωὴν ἐνέθηκεν οὐκ ἀγαγὼν εἰς τόν οὐρανόν, ἀλλὰ τόν οὐρανόν εἰς ἡμᾶς κλίνας καὶ καταγαγὼν» (504 AB).

Ἡ διπλὴ αὐτὴ ἀλήθεια ὁδηγεῖ στοῦ συμπέρασμα ὅτι μέσα στὴν καινούργια κατάσταση πραγμάτων ποὺ δημιουργεῖται πάνω στὴ γῆ μὲ τὰ μυστήρια, οἱ πιστοὶ μποροῦν νὰ ζήσουν τὴν πληρότητα τῆς πνευματικῆς ζωῆς χωρὶς νὰ ἀπαιτοῦνται εἰδικές πρὸς τοῦτο ἐξωτερικὲς συνθήκες. Ἡ λειτουργικὴ καὶ μυστηριακὴ ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας εἶναι συγκροτημένη μὲ τέτοιο τρόπο, ὥστε ἀκριβῶς νὰ μεταμορφώνη τίς συνθήκες.

Δέν εἶναι ἀπαραίτητο ὁ πιστὸς νὰ ἐγκαταλείψῃ τὸ ἐπάγγελμά του, γράφει ὁ Καβάσιλας. «Ἀλλὰ καὶ τέχναις ἔστι χρῆσασθαι οὐδὲν ἥττον, καὶ πρὸς ἐπιτήδευμα ὅτιον ἐχειν οὐδὲν κῶλυμα. Καὶ στρατηγήσει μὲν ὁ στρατηγός, καὶ γεωργήσῃ δὲ ὁ γεωργός, καὶ δημιουργὸς προσθήσεται τῶν ἔργων» (657 D). «Ὅλες οἱ διαστά-

σεις τῆς ζωῆς, ἡ ἐπαγγελματικὴ, καλλιτεχνικὴ, διανοητικὴ καὶ ὅποιαδήποτε ἄλλη λειτουργία ἀπὸ αὐτὲς ποὺ ἀποτελοῦν, ὅπως εἶδαμε, τοὺς «δερμάτινους χιτῶνες» μποροῦν καὶ καλοῦνται νὰ ἐγκεντρισθοῦν στὴ μυστηριακὴ ζωὴ καὶ τότε ξαναγίνονται ὄχι ἀπλὰ καθαρὲς «πρὸς τὸ ζῆν δυνάμεις», ἀλλὰ πολὺ περισσότερο «πνευματικὲς αἰσθήσεις καὶ λειτουργίες» ποὺ, ἀντὶ νὰ ἐμποδίσουν, βοηθοῦν τὴν πνευματικὴ ζωὴ καὶ, ἐπὶ πλεόν, γίνονται μέσα μὲ τὰ ὅποια οἱ πιστοὶ προσλαμβάνουν καὶ ἐνσωματώνουν τόν κόσμο στὴν Ἐκκλησίαν. Ἔτσι ἡ ἱστορικὴ ζωὴ ἐγκεντρίζεται στὸ Χριστό καὶ γίνεται σῶμα του. Στὸ σημεῖο αὐτὸ φανερῶνται ἡ κοινωνικὴ ἀποστολὴ καὶ ἡ μεγάλη μεταμορφωτικὴ δύναμη τῆς Ὁρθοδοξίας.

«Οὐ γὰρ ἐσχατιάν ἀνάγκη καταλαβεῖν, συνεχίζει ὁ συγγραφέας μας, οὐδ' ἀήθη τινὰ προσέσθαι τροφὴν, οὐδ' ἀμείψαι τὸ ἱμάτιον, οὐδ' ὑγίαν διαφθεῖραι, οὐδ' ἄλλο τι τολμῆσαι τόλμημα» (657 D - 660 A). Εἶναι εἰς τὸν ὁνηλὸς τρόπος ζωῆς τὸ νὰ ἀπομακρυνθῇ κανεὶς ἀπὸ τὴν κοινωνία τῶν ἀνθρώπων καὶ νὰ ζήσῃ «βίον μονώτην», ἀλλὰ αὐτὸ δέν ἀποτελεῖ οὐσιαστικὴ προϋπόθεση τῆς πνευματικῆς ζωῆς, ὁ πιστὸς δέν ὅστερ' ἂν, μένοντας μέσα στὴν κοινωνία, ζῇ τὴν πληρότητα τῆς μυστηριακῆς ζωῆς. Παρὰ τὴ διαφορὰ τῆς μορφῆς, τὸ οὐσιαστικὸ περιεχόμενον τῆς πνευματικῆς ζωῆς εἶναι καὶ στίς δυὸ περιπτώσεις τὸ ἴδιον: ἡ πραγματικὴ συμμετοχὴ στοῦ σταυροῦ καὶ τὴν ἀνάστασιν τοῦ Χριστοῦ, δηλαδὴ ὁ πραγματικὸς θάνατος τοῦ ἀνθρώπου ὡς πρὸς τὴν ἁμαρτία, ἡ ἀναγέννησή του ὡς μέλος τοῦ Σώματος τοῦ Χριστοῦ καὶ ἡ πληρωσὴ του ἀπὸ τὸ

πανάγιο Πνεῦμα, τὸ ὁποῖο χορηγεῖ τὴν πνευματικὴ ζωὴ.

Ἡ συγκεκριμένη καὶ λεπτομερειακὴ παρουσίαση τῆς ἀλήθειας αὐτῆς ἀποτελεῖ τὴ μεγάλη συμβολὴ τοῦ Καβάσιλα στὴν ἐκκλησιαστικὴ ζωὴ καὶ θεολογία τοῦ ΙΔ' αἰῶνα, ἀλλὰ καὶ γενικώτερα στὴν ἱστορία τῆς χριστιανικῆς θεολογίας. Ἡ διδασκαλία του αὐτὴ συνετέλεσε ἀποφασιστικά στὸ νὰ ἀντικρουσθοῦν καὶ νὰ ἀνατραποῦν ριζικὰ οἱ κατηγορίες τῶν διανοουμένων ἀνθρωπιστῶν τῆς ἐποχῆς του κατὰ τῶν μοναχῶν. Οἱ πρῶτοι ἐβλεπαν ὡς χονδροειδῆ πτώση στὴν ὕλικότητα τὴν προσπάθεια τῶν μοναχῶν νὰ φθάσουν στὴν ἐνωση καὶ τοῦ σώματος μετὰ τὸ Θεό. Ὁ Καβάσιλας ἔδειξε ὅτι ὄχι μόνον τὸ σῶμα, ὅταν οἱ λειτουργίες του ἐξυγιανθοῦν μετὰ τὴ σωματικὴ ἀσκήση καὶ γεμίση ἀπὸ τὸ Πνεῦμα, μπορεῖ νὰ ἐνωθῇ μετὰ τὸ Θεό, ἀλλὰ ὅτι καὶ ἡ ζωὴ μέσα στὸν κόσμον καὶ ὁ ἴδιος ὁ κόσμος, ὅταν ἡ εὐχαριστιακὴ λειτουργικότητά του ἀποκατασταθῇ —«ὅτι πᾶν κτίσμα Θεοῦ καλὸν καὶ οὐδὲν ἀπόβλητον μετὰ εὐχαριστίας λαμβανόμενον» (Α' Τιμ. 4, 4)— καὶ γεμίση μέσα στὰ μυστήρια μετὰ τὸ Πνεῦμα, μπορεῖ νὰ ἐνωθῇ μετὰ τὸ Θεό καὶ νὰ μεταμορφωθῇ σὲ Σῶμα του, συγκροτώντας τὴν Ἐκκλησίαν.

Ὁ Νικόλαος Καβάσιλας τοποθετεῖται καθαρά στὴ γραμμὴ τοῦ ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ καὶ ὁλοκληρῆς τῆς ὁρθόδοξης βιβλικοπατερικῆς παράδοσης. Ἐδειξε μὲ σαφήνεια ὅτι τὸ κτιστὸ καλεῖται καὶ μπορεῖ νὰ ἐνωθῇ μετὰ τὸν ἄκτιστο Θεό, μετὰ τὴν προϋπόθεση νὰ ἀπαρνηθῇ ὁλοκληρωτικὰ, μέχρι θανάτου, τὴν αὐτονομία του πρὸς τὸν συνιστᾶ τὸν πυρήνα καὶ τὴ γενεσιουργὸ αἰτία τῆς ἁμαρτίας. Φανέρωσε ἔτσι, μέσα στίς συγκεκρι-

κριμένες συνθήκες τοῦ ΙΔ' αἰῶνα ἐνισχύοντας τὸ ἔργο τοῦ ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ, τὴν ὁρθόδοξον ἀλήθεια καὶ συνετέλεσε στὴν καταδίκη τοῦ αἰρετικοῦ ἀνθρωπισμοῦ τῆς ἐποχῆς του. Ἀλλὰ ἔδειξε μὲ τὴν ἴδια σαφήνεια ὅτι ὅλο τὸ κτιστὸ καὶ συγκεκριμένα ὅλες οἱ μορφές καὶ λειτουργίες τῆς ζωῆς μποροῦν, ὅταν ἀπαρνηθοῦν τὴν αὐτονομία τους, νὰ ἐνωθοῦν μέσα στὰ μυστήρια μετὰ τὸ Θεό. Μετὰ τὸ τελευταῖο αὐτὸ σημεῖο τῆς διδασκαλίας του, μετὰ τὸ ὁποῖο προσέλαβε καὶ ἀναμόρφωσε ὅσες ἀπὸ τὶς ἀναζητήσεις τῶν ἀνθρωπιστῶν τοῦ ΙΔ' αἰῶνα ἦταν γνήσιες, ἔβαλε τὶς θεολογικὲς βάσεις ἐνὸς θεοκεντρικοῦ ἀνθρωπισμοῦ.

Παράλληλα, μετὰ τὸ νὰ δείξῃ ὅτι ἡ πληρότητα τῆς πνευματικῆς ζωῆς μπορεῖ νὰ βιωθῇ καὶ μέσα στὸν κόσμον, καὶ μετὰ τὸ νὰ ὑποδείξῃ τοὺς βασικοὺς τρόπους αὐτῆς τῆς βιώσεως, πρωτοστάτησε στὸ σπουδαῖο ἔργο τοῦ νὰ διοχετευθῇ ἡ μεγάλη ἡσυχαστικὴ ἀναγέννηση τοῦ ΙΔ' αἰῶνα μέσα στὸν κόσμον, ὡς ἀναγέννηση τῆς λειτουργικῆς καὶ μυστηριακῆς ζωῆς. Δημιούργησε ἔτσι τὶς βάσεις γιὰ μιὰ ὁρθόδοξον κοινωνικὴν πνευματικότητα. Τὸ ἔργο αὐτό, ποῦ ἡ σημασία του καὶ γιὰ τὶς μέρες μας εἶναι προφανής, εἶναι ἀνάγκη νὰ συνεχισθῇ.

Ἀλλὰ ἐξ ἰσου πολὺτιμη εἶναι ἡ διδασκαλία τοῦ Καβάσιλα γιὰ τὴν καινούργια ὁργάνωση τοῦ βρῖσκει ὁ κόσμος ὅταν μεταμορφώνεται σὲ Ἐκκλησίαν καὶ, ἀκόμα, γιὰ τὸ συγκεκριμένο ὅσο καὶ κρίσιμον πρόβλημα τῆς ὁργάνωσης τῆς ἴδιας τῆς Ἐκκλησίας. Τὸ σημεῖο αὐτὸ τῆς διδασκαλίας τοῦ Καβάσιλα εἶναι ἐπίσης ἀνάγκη νὰ ἐπισημανθοῦν.

Ἡ ἐπαναδόμηση τοῦ κόσμου μέσα στὴν Ἐκκλησία πετυχαίνεται μὲ τὴ λειτουργικὴ διεύρυνση καὶ ἐπανοργάνωση τῶν βασικῶν διαστάσεων ποὺ ὀρίζουν τὸν κόσμο, τοῦ χρόνου καὶ τοῦ χώρου.

Οἱ διάσπαρτες μέσα στὸ ἔτος ἐκκλησιαστικὲς γιορτὲς ἀποτελοῦν ἀκριβῶς κέντρα ποὺ ὀργανώνουν σὲ μιά καινούργια διάσταση τὸ χρόνο. Τὸ Πάσχα, τὰ Χριστούγεννα, τὸ Δεκαπενταύγουστο, ἡ γιορτὴ τῶν Ἀποστόλων καὶ οἱ ὑπόλοιπες γιορτὲς, μὲ τὶς νηστείες καὶ τὶς ἀκολουθίες τους, δίνουν στὸ χρόνο νέα κατεύθυνση καὶ διάσταση. Ὁ ἐπίπεδος ἐνδόκτιστος χρόνος μὲ τὸν τρόπο αὐτό, χωρὶς νὰ καταργῆται, ξεπερνιέται. Στὸν ἴδιο σκοπό, τὴ διεύρυνση καὶ τὴν ἄλλη ὀργάνωση τοῦ χρόνου, στοχεύουν οἱ καθημερινὲς μνήμες μαρτύρων καὶ ἁγίων, καθὼς καὶ ὁ ἐβδομαδιαῖος καὶ ἡμερήσιος κύκλος τῶν ἀκολουθιῶν. Ἡ μεταμόρφωση αὐτὴ τοῦ χρόνου πραγματοποιεῖται καὶ φανερώνεται, ὅπως ἀναφέραμε κάπως ἀναλυτικώτερα πρὶν πάνω, κατ' ἐξοχὴ στὴ θεία Εὐχαριστία, στὴν ὁποία καταλήγουν ὅλες οἱ ἀκολουθίες, νηστείες καὶ γιορτὲς.

Μὲ παραπλήσιο τρόπο πετυχαίνεται ἡ καινούργια ὀργάνωση τοῦ χώρου. Κι αὐτὸ πραγματοποιεῖται κατ' ἐξοχὴ στὴ θεία Εὐχαριστία, ἀλλὰ δὲν ἐξαντλεῖται ἐκεῖ, ἐπειδὴ ἀκριβῶς ἡ ἴδια ἡ Εὐχαριστία δὲν ἐξαντλεῖται μέσα στὴ δέωρη Κυριακάτικη τελετῇ. Ἡ συνοικία, ποὺ μέσα της οἱ ἄνθρωποι περνοῦν τὸν ὑποταγμένο στίς συνθήκες καθημερινὸ βίον τους, ἀλλάζει ὅταν ὀργανωθῇ ὡς ἐνορία γύρω ἀπὸ τὸ Ναό, καὶ μαζί της ἀλλάζει καὶ ἡ ζωὴ τῶν ἀνθρώπων, ἀφοῦ στὴν Ἐκκλησία οἱ ἄνθρωποι δὲν χαρακτηρίζονται ἀπὸ τὶς κοινωνιολογικὲς ιδιότητές τους (πλούσιοι, πτωχοί, μορφωμένοι, ἀγράμματοι

κ.λ.π.), ἀλλὰ γνωρίζονται μὲ τὰ βαπτιστικά τους ὀνόματα καὶ καλοῦνται νὰ ζοῦν ὡς ἀδελφοί. Μὲ τὸν ἴδιο τρόπο ἀλλάζει μιὰ ἐπαρχία, ὅταν ὀργανωθῇ καὶ ζῇ ὡς ἐκκλησιαστικὴ ἐπισκοπὴ, καὶ μπορεῖ νὰ ἀλλάξῃ καὶ ἡ οἰκουμένη, ὅταν θελήσῃ νὰ ζῇ καὶ νὰ ἀντιμετωπίσῃ τὰ προβλήματα τῆς σύμφωνα μὲ τὸ πρότυπο τῆς Ἀποστολικῆς καὶ τῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων, μὲ κοινὴ δηλαδὴ συνδιάσκεψη ὄλων κάτω ἀπὸ τὴν πνοὴ τοῦ Πνεύματος: «Ἔδοξε τῷ Ἁγίῳ Πνεύματι καὶ ἡμῖν» (Πρ. 15, 28). Ἀλλὰ καὶ οἱ πρὶν μικρὲς ἀνθρώπινες φροντίδες, τὸ χτίσιμο ἐνὸς σπιτιοῦ, τὸ ἀνοιγμα ἐνὸς μαγαζιοῦ, ἡ σπορὰ τοῦ χωραφιοῦ, ὅταν οἱ πιστοὶ τὶς συνδέσουν ἐν-συνείδητα μὲ τὸν ἐκκλησιαστικὸ ἁγιασμό, ἀλλάζουν. Τὸ σπίτι, τὸ μαγαζί, τὸ χωράφι, δὲν εἶναι πιά ἀπλά τμήματα τοῦ γνωστοῦ μας χώρου, γίνονται κῦτταρα τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ὀργανισμοῦ ποὺ μέσα τους ὁ ἄνθρωπος, χωρὶς νὰ ἀπορρίπτῃ τὰ συγκεκριμένα πλαίσια τῆς γήινης ζωῆς, μπορεῖ νὰ ζῇ μὲ τὴν ἀπειρὴ οὐράνια ζωὴ. Αὐτὸ τὸ ἄλλο περιεχόμενο καὶ ἡ ἄλλη ὀργάνωση τῶν γνωστῶν συνθηκῶν μέσα στίς ὁποῖες κυλάει ὁ ἀνθρώπινος βίος εἶναι τὸ μεγάλο δῶρο τῆς Ἐκκλησίας στὸν κόσμο. Σ' αὐτὴ τὴ μεταμόρφωση καλεῖ τὸν κόσμο ὁ Χριστός.

Ἀλλὰ ἡ Ἐκκλησία, ὡς συγκεκριμένη κοινότητα ἀνθρώπων, ὡς δομημένος μέσα στὸν ὅρο καὶ τὸν χρόνο ὁρατὸς ὀργανισμός, ἔχει καὶ καθεαυτὴ ὀρισμένους πρὶν συγκεκριμένους ἄξονες ὀργανώσεως. Οἱ συγκεκριμένοι αὐτοὶ ἄξονες, γύρω ἀπὸ τοὺς ὁποῖους ἀρθρώνεται ἡ ὀργάνωσή της καὶ ἀναπτύσσεται ἡ μυστηριακὴ τῆς ζωῆς, εἶναι κατὰ τὸν Καβάσιλα τρεῖς.

Πρῶτα εἶναι τὸ ἱερὸ θυσιαστήριον ποὺ μόνο αὐτὸ ἀπὸ ὅλη τὴν κτίση, ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους, χρίεται μὲ τὸ ἅγιο Μύρο. Καὶ τὸ ἅγιο Μύρο, ὅπως τὸ λέει ὁ ἀρεοπαγίτης Διονύσιος καὶ τὸ ἐπαναλαμβάνει ὁ Καβάσιλας, «εἰσάγει τὸν Ἰησοῦν» (633 C). Ἔτσι ὑπάρχει μέσα στὴν κτίση ἓνα συγκεκριμένο αἰσθητὸ σημεῖο, στὸ ὁποῖο εἶναι βέβαιη καὶ μόνιμη ἡ μυστηριακὴ παρουσία τοῦ Δημιουργοῦ. Γι' αὐτὸ τὸ λόγο τὸ θυσιαστήριον ἀποτελεῖ τὴν «ἀρχὴν... πάσης τελετῆς» (625 C), τὴν «κρηπίδα» καὶ «ρίζα» (628 A) τῆς Ἐκκλησίας, τὸ «κεφάλαιον τῶν ἀγαθῶν» (632 A). Ὁ λίθος αὐτὸς ἔχει μὲ τὸ χρίσμα ὑψωθῇ καὶ ἀποτελεῖ στὸ ἑξῆς ἀληθινὰ καὶ πραγματικὰ χέρι τοῦ Χριστοῦ ποὺ βαστάζει, τελεῖ καὶ χορηγεῖ τὰ μυστήρια. «Τὰ θυσιαστήρια τὴν τοῦ Σωτῆρος μιμεῖται χεῖρα καὶ τὸν ἄρτον ἀπὸ τῆς ἀληθινῆς, Χριστοῦ κομιζόμεθα σῶμα καὶ πίνομεν τοῦ αἵματος αὐτοῦ» (577 D - 580 A). Στὸ θυσιαστήριον (ἢ στὸ ἀντιμῆνσιο, ποὺ μερικὲς φορές τὸ ἀντικαθιστᾷ) εἶναι μυστηριακὰ παρὼν καὶ ἐνεργῶν ὁ Χριστός. Γι' αὐτὸ τὸ θυσιαστήριον εἶναι «τὸ ἀγιάζον τὸ δῶρον» (580 AB).

Ἀλλὰ τὸ θυσιαστήριον θεμελιώνει καὶ ἀγιάζει ὁ Ἐπίσκοπος. Ὁλόκληρη ἡ τελετὴ τῶν ἐγκαινίων τοῦ ναοῦ, ὅπως τὴν ἀναλύνει ὁ Καβάσιλας στὸ πέμπτο κεφάλαιο τοῦ ἔργου του «Περὶ τῆς ἐν Χριστῷ ζωῆς», ἔχει τὸ σκοπὸ νὰ δείξῃ ὅτι τὸ ἀρχέτυπο τοῦ θυσιαστηρίου εἶναι ὁ Ἐπίσκοπος, «ὅτι ναὸς εἶναι Θεοῦ καὶ θυσιαστήριον ἀληθὺς μόνη τῶν ὁρωμένων ἢ τῶν ἀνθρώπων δύνανται φύσις» (629 ABC). Ὅπως ὁ τεχνίτης ἔχει πρῶτα στὸ ναὸ του αὐτὸ ποὺ δημιουργεῖ, ἔτσι καὶ ὁ Ἐπίσκοπος, τὸ ἔμψυχο θυσιαστήριον τοῦ Θεοῦ, ἀποτυπώνει πᾶ-

να στὸ λίθο ὅ,τι ὁ ἴδιος εἶναι. Ἀκόμη περισσότερο, «τοῖς παρ' ἡμῶν ἐνῶδεσι μυρίζει τὴν τράπεζαν, οἶνον καὶ μύρον, ὃν τὸ μὲν τέρψιν ἔχει... τὰ δὲ καὶ τῇ ζωῇ βοηθεῖ», ὥστε πρὶν ἀπὸ τὸ θεῖο Μύρο, τὸ ὁποῖο «εἰσάγει τὸν Ἰησοῦν», νὰ εἰσαχθοῦν στὴν Τράπεζα «τάνθρώπινα ἅπαντα» (633 AB). Γιατί μόνο μιά πραγματικὰ ἀνθρώπινη τράπεζα μπορεῖ νὰ γίνῃ θυσιαστήριον τοῦ Θεοῦ. Γίνεται καὶ στὸ σημεῖο αὐτὸ φανερὴ ἡ ἀνθρωπολογικὴ καὶ κοσμολογικὴ διάσταση τῆς καβασιλικῆς ἐκκλησιολογίας.

Τρίτη θεμελιώδης διάσταση τῆς ὁργάνωσης τοῦ μεταμορφωμένου σὲ Ἐκκλησία κόσμου εἶναι οἱ Ἅγιοι. Γι' αὐτὸ καὶ κατὰ τὴν τελετὴ τῶν ἐγκαινίων, μετὰ τὸ Μύρο καὶ τὸν Ἐπίσκοπο, κεντρικὴ θέση δίδεται στὰ λειψανα τῶν Ἀγίων. «Ὅτι δι' ἡ τοῦ θυσιαστηρίου δύναμις τὸ μύρον ἐστίν, ἔχρην τῇ δυνάμει ταύτῃ καὶ τὴν ὑποκειμένην ὕλην οἰκείως ἔχειν, δρᾶσαι γάρ ἂν οὕτω βέλτιον, ὥσπερ καὶ πῦρ καὶ φῶς διὰ τῶν ἐπιτηδείων, οἶμαι, σωμάτων» (636 A). Ἀλλὰ «μαρτύρων συγγενέστερον τοῖς τοῦ Χριστοῦ μυστηρίοις οὐδέν, οἷς πρὸς... τὸν Χριστὸν καὶ σῶμα καὶ πνεῦμα καὶ θανάτου σχῆμα καὶ πάντα κοινά, ὃς καὶ ζῶσι συνὴν καὶ τελευτώντων... τῇ κοφῇ ταύτῃ σύνεστι καὶ ἀναμείκται κόνει» (636 B).

Μὲ τὰ παραπάνω γίνεται φανερό πῶς κατὰ τὸν Καβάσιλα ὑπάρχει μιά ἐσωτερικὴ σχέση ἀνάμεσα στὸ θυσιαστήριον, τὸν ἐπίσκοπο καὶ τὴν ἀγιότητα. Καὶ ἡ σχέση αὐτὴ εἶναι τὸ κοινὸ τους κέντρο καὶ περιεχόμενο, ὁ Χριστός. Ὅπως τὸ θυσιαστήριον «ἐστὶν ὁ Ἰησοῦς» (580 A), ἔτσι καὶ ὁ πραγματικὸς ἀρχιερεὺς ποὺ τελεῖ τὴν Εὐχαριστία εἶναι ὁ Χριστός: «καὶ μὴ ὁ

Χριστός, φησίν, ὁ ταύτην τελῶν τὴν ἱερουργίαν» (477 Α). Ἀλλὰ καὶ τὰ λείψανα τῶν ἁγίων φέρουν πραγματικὰ μέσα τους τὸν Χριστὸ καὶ ἀποτελοῦν κατὰ κάποιο τρόπο ἄλλα μυστήρια, ὡσὺ «εἶπου τῶν ὀρωμένων... ἐστὶν εὑρεῖν τὸν Σωτῆρα καὶ κατασχεῖν, ἐπὶ τῶν ὁστέων ἔξεστι τούτων» (636 Β).

Οἱ τρεῖς αὐτοὶ ἄξονες, γύρω ἀπὸ τοὺς ὁποίους συγκροτεῖται ἡ ὁργάνωση καὶ ἐνότητα τῆς Ἐκκλησίας, δὲ μποροῦν νὰ χωρισθοῦν μεταξὺ τους. Ὁ ἐπίσκοπος ἔχει ἀνάγκη ἀπὸ τὸ θυσιαστήριο καὶ τοὺς ἁγίους, τὸ θυσιαστήριο ἀπὸ τὸν ἐπίσκοπο καὶ τὰ λείψανα, οἱ ἅγιοι ἀπὸ τὸν ἐπίσκοπο καὶ τὸ θυσιαστήριο. Τὸ καθένα ἀπὸ τὰ τρία βρίσκει τὴν πληρότητά του μέσα στὸ ἄλλο καὶ προσδιορίζεται ἀπὸ τὸ ἄλλο. Καὶ τὰ τρία ἀποτελοῦν προϋποθέσεις, καὶ καταλήγουν στὴ θεία Εὐχαριστία, μέσα στὴν ὁποία πραγματώνεται καὶ ἀποκαλύπτεται στὴν πληρότητά της ἡ ἀλήθεια καὶ ἐνότητα τῆς Ἐκκλησίας. Ἐὰν λείπει ἓνα ἀπὸ τὰ τρία δὲ μπορεῖ νὰ τελεσθῇ ἡ Εὐχαριστία.

Ἡ διατάραξη τῆς ἰσορροπίας, ὁ μονομερὴς ὑπερτονισμὸς τοῦ ἑνὸς ἀπὸ τὰ τρία, ὁδηγεῖ στὴ διάσπαση τῆς ἐνότητας καὶ τὴν ἀποδιοργάνωση τῆς ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς καὶ, ἀναπόφευκτα, στὴ διάσπαση καὶ ἀποδιοργάνωση τῆς Ἐκκλησίας ὡς τοῦ ἐνιαίου Σώματος τοῦ Χριστοῦ. Πολλές ἀπὸ τίς αἰρέσεις καὶ τὰ σχίσματα ποὺ παρατηροῦνται στὴν Ἐκκλησία ὀφείλονται σ' αὐτὴ τὴ διατάραξη, καθὼς ἐπίσης καὶ πολλές ἀπὸ τίς δυσκολίες ποὺ συναντᾷ σήμερα ἡ ἴδια ἡ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία γιὰ νὰ πραγματοποιῇ τὴν πληρότητα τῆς ὁρατῆς ἐνότητας καὶ ὁργάνωσής της.

Ἀλλὰ μέσα στὴν παραπάνω καθολικὴ ἐκκλησιολογικὴ προοπτικὴ τοῦ Καβάσιλα, προοπτικὴ ταυτόχρονα χριστολογικὴ, πνευματολογικὴ καὶ κοσμολογικὴ, εἶναι δυνατό νὰ βροῦν τὴ λύση τους καὶ πολλὰ ἄλλα, τὸ ἴδιο κρίσιμα προβλήματα ποὺ ἀντιμετωπίζει σήμερα ἡ Ἐκκλησία. Προβλήματα ποὺ ἔχουν σχέση ὄχι μόνο μὲ τὴν ἐνότητα καὶ ὁργάνωσή της, ἀλλὰ καὶ μὲ τὴν ποιμαντικὴ, τὴν ἱεραποστολὴ, τὴ σχέση της μὲ τὸν κόσμον, μὲ τὴν προσπάθεια γιὰ τὸν προσδιορισμὸ μιᾶς σημερινῆς βίωσης τῆς ἀσκητικῆς, ἠθικῆς ζωῆς, κλπ. Ἀφοῦ, ὅπως τὸ τονίζει ἐπίμονα ὁ Καβάσιλας, Ἐκκλησία εἶναι ὁ μεταμορφωμένος σὲ Σῶμα Χριστοῦ καὶ ζωοποιημένος ἀπὸ τὸ Πνεῦμα κόσμος, τὰ προβλήματα τῆς Ἐκκλησίας δὲν εἶναι ἐσωτερικὲς ὑποθέσεις μιᾶς κλειστῆς κοινότητας, ἀλλὰ, ἀπὸ τὴν ἴδια τὴ φύση τους, εἶναι τὰ προβλήματα δόμησης, ἐνότητας καὶ ζωῆς τοῦ κόσμου.

Εἶναι φανερό ὅτι ὁ Καβάσιλας καλεῖ τὴν ἐκκλησιολογικὴ καὶ θεολογικὴ ἔρευνα τῶν ἡμερῶν μας νὰ ξεπεράσῃ τὸν ἱστοριοφιλολογικὸ, στενὸ ὁμολογιακὸ ἢ ἀπλᾶ νομοκανονικὸ χαρακτῆρα της, νὰ ἀφήσῃ τὰ σπουδαστήρια καὶ νὰ βγῇ στὸν ἀνοικτὸ ὀρίζοντα τῆς θείας οἰκονομίας, δηλαδὴ τοῦ ἔργου ποὺ ἐργάζεται ἄχρι τοῦ νῦν ὁ Πατὴρ γιὰ νὰ μεταμορφώσῃ διὰ τοῦ Πνεύματος τὸν κόσμον —καὶ τὸ δικό μας σημερινὸ κόσμον— σὲ Σῶμα τοῦ Υἱοῦ Του.

Ε'

Ἡ ἐκκλησιολογία αὐτὴ τοῦ Καβάσιλα, ἀλλὰ καὶ ἡ ἀνθρωπολογία καὶ ἡ ὅλη περί πνευματικῆς ζωῆς διδα-

σκαλία του, φωτίζονται ἐσωτερικὰ ἀπὸ τὴν ἀναμενόμε-
νη Παρουσία τοῦ Κυρίου.

Εἶδαμε ὅτι ὁ Λόγος ἐθέωσε τὴν ἀνθρώπινη φύση
ποῦ προσέλαβε καὶ ὅτι ἡ Μακαρία Σάρξ, ποῦ συνελή-
φθη ἐκ Πνεύματος Ἁγίου καὶ Μαρίας τῆς Παρθένου,
εἶναι ἡ πηγή καὶ ὁ χῶρος βιώσεως τῆς πνευματικῆς
ζωῆς. Παράλληλα εἶδαμε ὅτι ὁ ἄρτος τῆς Εὐχαριστίας
εἶναι ἀληθινὰ καὶ πραγματικά τὸ Σῶμα τοῦ Κυρίου.
Καὶ ὅτι στὸ Σῶμα αὐτὸ ἐγκεντρίζεται μὲ τὰ μυστήρια
ὁ κόσμος καὶ μεταμορφώνεται σὲ Ἑκκλησία. Ὅλη αὐ-
τὴ ἡ διδασκαλία τοῦ Καβάσιλα καταλήγει στὸ ὅτι τὸ ἔ-
να αὐτὸ Σῶμα, δηλαδή τὸ Σῶμα τοῦ ἱστορικοῦ Ἰησοῦ
ποῦ εἶναι ὁ Ἄρτος τῆς Εὐχαριστίας καὶ τὸ Σῶμα τῆς
Ἑκκλησίας, θὰ λάμψη κατὰ τὴ Β' Παρουσία ὡς τὸ
μέγα παγκόσμιο Σῶμα τοῦ Σωτήρος
Χριστοῦ.

«Ὁ ἄρτος οὗτος, τὸ σῶμα τοῦτο, ὑπερ ἐνθένδεν
ἀπὸ τῆς τραπέζης ταύτης ἐκεῖ κοιμίζοντες ἤξουσιν, τοῦ-
τό ἐστιν ὅπερ ἐπὶ τῶν νεφελῶν τότε φανεῖται πᾶσιν
ὀφθαλμοῖς, καὶ δεῖξει τὴν ὥραν (ὡραιότητα) ἀνατολῆς
καὶ δώσει δίκην ἀστραπῆς ἐν μιᾷ χρόνου ροπῇ». Ἡ
ἀκτίνα τῆς θεότητος μέσα στὴν ὁποία ζοῦν οἱ ἅγιοι
ἀπὸ τοῦτη τὴ ζωὴ δὲν θὰ τοὺς ἐγκαταλείψῃ. Ἀντίθετα,
ὅταν ὁ Χριστὸς φανερωθῇ «καὶ ἡ κόνις αὕτη (τὰ νεκρά
σώματα τῶν ἁγίων) τὸ οἰκεῖον ἐπιδείξεται κάλλος, ὅτε
τῆς ἀστραπῆς ἐκείνης μέλος οὖσα φανεῖται καὶ προσ-
αρμόσει τῷ Ἠλίῳ καὶ τὴν ἀκτίνα κοινὴν ἀφήσει». Τὰ
σώματα τῶν ἁγίων θὰ λάμψουν μὲ τὸ φῶς τοῦ Σώμα-
τος ἐκείνου (624 AB).

Τὴν κοινὴ κατὰ τὴ Β' Παρουσία ἀνάστασις ὁ βυ-
ζαντινὸς μυστικὸς, ἀκολουθώντας τὸν Παῦλο, ὀνομά-

ζει «ἀρπαγὴ». «Ἀρπαγησόμεθα γάρ, ὡσὶν (Α' Θεσ.
4, 17), ἐν νεφέλαις εἰς ἀπάντησιν τοῦ Κυρίου εἰς ἀέ-
ρα». Γι' αὐτὸ ὁ Κύριος ὠνόμασε τοὺς ἁγίους ἀετούς.
«Ὅπου γάρ, ὡσὶν (Ματθ. 24, 28), τὸ πτώμα ἐκεῖ
συναχθήσονται καὶ οἱ ἀετοί». Ὅ,τι συμβαίνει στὰ μεγά-
λα βάρη, ἐρμηνεύει ὁ Καβάσιλας, ποῦ ὅταν κοποῦν τὰ
δεσμά ποῦ τὰ κρατοῦν μετέωρα, πέφτουν μὲ δύναμη
στὴ γῆ, θὰ συμβῇ καὶ στὰ σώματα τῶν ἁγίων, τὰ ὁποῖα
«φανείσης τῆς ἐλευθερίας ἀκρατήτῃ φαρῶ πρὸς τὸν
Χριστὸν ἰεταί, τὸν οἰκεῖον κοιμζόμενα τόπον» (624 C).
Τὸ ἀναστημένο Σῶμα τοῦ σαρκωθέντος Δημιουργοῦ
θὰ λάμψη ὡς τὸ πραγματικὸ κέντρο τῆς παγκοσμίου
ἐλξεως, ποῦ θὰ ἐλκύσῃ στὸν ἑαυτὸ του τὰ πάντα.

Κάθε ἄνθρωπος θὰ ξαναβρῇ τότε τὸ σῶμα του.
«Ὅσῃ καὶ μέρη καὶ μέλη τῇ κεφαλῇ συνιόντα» θὰ
ἀπυρτίσουν τὴν ἀνθρώπινη «δολότητα». Κάτι παρόμοιο
θὰ συμβῇ «καὶ τῷ Σωτήρι Χριστῷ, τῇ πάντων κοινῇ
κεφαλῇ». Μόλις ἡ Κεφαλὴ ἀστράψῃ μέσα στὶς νεφέλες
«τὰ οἰκεῖα πανταχόθεν ἀπολήψεται μέλη», γιὰ νὰ συγ-
κροτηθῇ ἔτσι τὸ μεγάλο ἐκεῖνο Σῶμα (624 BC).

Ἀλλὰ τὰ μέλη τοῦ παγκοσμίου Σώματος θὰ εἶναι
πρόσωπα. Γι' αὐτὸ καὶ τὸ Σῶμα θὰ εἶναι ταυτόχρονα
Οἰκονόμεια, Εὐχαριστία, Χορὸς. «Φανέντα γάρ τὸν Δε-
σπότην, ὁ τῶν ἀγαθῶν δούλων περιστήσεται χορὸς,
καὶ λάμποντας ἑκείνου καὶ αὐτοὶ λάμψουσιν. Οἶον τὸ
θέαμα· φωστήρων πλῆθος ἀριθμοῦ κρείττον ἐπὶ τῶν νε-
φελῶν ἰδεῖν, ἀνθρώπους αἰρομένους πανήγυριν ἀνενε-
χθῆναι πρὸς οὐδὲν παράδειγμα δυναμένην, ὅλην θεῶν
περὶ τὸν Θεόν, καλοὺς περὶ τὸν Ὁραῖον, οἰκέτας περὶ
τὸν Δεσπότην» (649 BC). Οἱ ἅγιοι θὰ εἶναι στὸ μέλ-
λοντα καιρὸ «θεοὶ περὶ τὸν Θεόν καὶ τῶν αὐτῶν Αὐτῷ

κληρονόμοι, καὶ τὴν αὐτὴν Αὐτῷ βασιλεύοντες Βασιλείαν» (520 C). Ὁ Θεάνθρωπος θὰ λάμψη ὡς «Θεὸς ἐν μέσῳ θεῶν», ὡς ὁ ὡραῖος κορυθαῖος ποῦ θὰ σέρνῃ τὸν ὡραῖο χορὸ τῶν ἁγίων: «ὡραῖος ὡραίου κορυθαῖος χοροῦ» (624 B).

Ἡ εἰκόνα θυμίζει Ἀποκάλυψη, τὴν καινούργια αὐτὴ μέσα στο Σωτῆρα Χριστὸ κοσμογονία: «Ὁ μὲν ἀστράπτειν εἰς τὴν γῆν ἐξ οὐρανοῦ καταβαίνει· γῆ δὲ ἡλίους ἄλλους ἀντανίσχει τῷ τῆς δικαιοσύνης Ἡλίῳ. Καὶ πάντα γέμει φωτός» (649 D).

ΤΑ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΚΑ
ΚΑΙ ΚΟΣΜΟΛΟΓΙΚΑ ΠΛΑΙΣΙΑ
ΤΗΣ ΕΝΩΣΗΣ ΜΕ ΤΟ ΘΕΟ

Μελέτη στὴν ἀκολουθία τοῦ Μεγάλου Κανόνα

Α΄

«Τῇ τετάρτῃ ἑσπέρας, περὶ ὥραν δ΄ τῆς νυκτὸς σημαίνει. Καὶ συναχθέντες ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, εὐλογήσαντος τοῦ ἱερέως, μετὰ τὸν Ἐξάψαλμον, τὸ Ἀλληλούια καὶ τὰ Τριαδικά... ἀναγινώσκουμεν τὸν βίον τῆς ὁσίας Μαρίας τῆς Αἰγυπτίας. Εἶτα, μετὰ τὸν Ν΄ ψαλμόν, ἀρχόμεθα εὐθὺς ψάλλειν τὸν Κανόνα ἀργῶς καὶ ἐν κατανύξει, ποιῶντες εἰς καθέν τροπάριον μετανοίας γ΄ καὶ λέγοντες· ἐλέησόν με, ὁ Θεός, ἐλέησόν με».

Οἱ ὁδηγίες αὐτὲς τοῦ Τριωδίου γιὰ τὸ πῶς πρέπει νὰ ψάλλεται ὁ Μεγάλος Κανόνας δὲν διαγράφουν ἀπλῶς τὰ τελετουργικά, ἀλλὰ καὶ τὰ γενικώτερα ἀνθρωπολογικὰ καὶ κοσμολογικὰ πλαίσια, μέσα στὰ ὁποῖα τελεῖται ἡ ἀκολουθία. Οἱ τελετουργικὲς ὁδηγίες προσδιορίζουν τίς συνθῆκες μέσα στις ὁποῖες ἡ προσευχή μπορεῖ νὰ εἶναι πραγματική, ἀποτελεσματική καὶ γόνιμη, δηλαδὴ τὰ πλαίσια μέσα στὰ ὁποῖα ὁ ἄνθρωπος μπορεῖ νὰ συγκεντρώσῃ τίς διαστάσεις τῆς ὕπαρξής του —νοῦ, βούληση, συνείδηση, συναίσθημα, αἰσθήσεις, σῶμα— στὸ Θεό, καὶ μὲ τὴν ἐπίμονη καὶ ἐπί-

πονη προσήλωσι σ' Αὐτόν νά τίς καθάρισι, ἀνασυγκροτήσῃ, φωτίσῃ, νά τίς προσφέρῃ καί ἐνώσῃ μέ τὸ Θεό.

Ἡ ἔγερσι περὶ ὧραν δ' τῆς νυκτός — γύρω στὰ μεσάνυχτα —, ἡ σύναξι στὸ Ναό, ἡ εὐλογία τοῦ ἱερέως, ὁ ἐξάψαλμος, πού ὁ χρόνος τῆς ἀναγνώσεώς του συμβολίζει τὸν καιρὸ τῆς Β' Παρουσίας καί γι' αὐτὸ ἐπικρατεῖ στὸ Ναό σκότος καί ἀπόλυτη ἀκίνησις, ἀμέσως μετὰ ἡ ἐκπληξι καί ὁ ὕμνος τῆς κτίσεως μπροστὰ στὸν Τριαδικὸ Θεό — τὸ Ἀλληλούια καί τὰ Τριαδικὰ — καί ἡ ἀνάγνωσι τοῦ ναυτηρίου, πού ὡς σάλπισμα πολεμικὸ προετοιμάζει τοὺς πιστοὺς γιὰ τὸ μακρὺ νυκτερινὸ ἀγῶνα, εἶναι τὰ πρῶτα στοιχεῖα τὰ ὁποῖα, ἀνασυντάσσοντας τὸν τρέχοντα χρόνο καί χῶρο, δημιουργοῦν τίς ἄλλες ὅσο καί πραγματικὲς ἐκεῖνες συνθήκες, μέσα στίς ὁποῖες μπορεῖ νά λάβῃ χώρα τὸ κατεξοχή ἐργο τοῦ ἀνθρώπου, ἡ προσευχή.

Τὰ βασικά αὐτὰ πλαίσια κάθε ὀρθρινῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀκολουθίας προσδιορίζονται στὴ συνέχεια ἀκόμη περισσότερο σὲ σχέσι μέ τὸ εἰδικώτερο περιεχόμενον καί τὸ συγκεκριμένον στόχο τῆς ἀκολουθίας τοῦ Μεγάλου Κανόνα. Ἀναγινώσκεται ὁ βίος τῆς Ὁσίας Μαρίας τῆς Αἰγυπτίας, γιὰ νά ἀποσπασθοῦν ὁ νοῦς καί ἡ βούλησι τῶν πιστῶν ἀπὸ τὴν ἀγάπῃ τοῦ κόσμου καί νά ὀδηγηθοῦν, ἀκολουθώντας τὰ βήματα τῆς Ὁσίας, στὴν καρδιά τῆς ἐρήμου, στὴν καρδιά τοῦ μυστηρίου τῆς μετανοίας.

Ἔτσι προετοιμασμένοι, οἱ πιστοὶ ἀπαγγέλλουν ὀρθοί τὸν ψαλμὸ τῆς μετανοίας, καί ἀρχίζει ἀμέσως στὴ συνέχεια τὸ μαρμαίνον ἀγώνισμα τοῦ Μεγάλου Κανό-

να, στὸ ὁποῖο καλεῖται νά λάβῃ μέρος ὁλόκληρος ὁ ἄνθρωπος

*δεῦρο τάλαινα ψυχὴ σὺν τῇ σαρκί σου
τῷ πάντων κτίστῃ ἐξομολογοῦ
καὶ ἀπόσχου λοιπὸν τῆς πρὶν ἀλογίας
καὶ προσάγαγε Θεῷ ἐν μετανοίᾳ δάκρυα.*

Ἡ ψυχὴ παρασύρει τὸ προετοιμασμένον μέ τῇ νηστείᾳ καί τὴν ἀγρυπνίᾳ σῶμα σὲ μιὰ ἀδιάκαπη προσκύνησι — τρεῖς μετάνοιες σὲ καθένα ἀπὸ τὰ 260 τροπάρια τοῦ Κανόνα — καί σὲ καρδιακὰ δάκρυα, γιὰ νά φθάσῃ ἡ προσευχὴ νά γίνῃ ἐκ βαθέων ἐξομολόγησι, κραυγὴ τῆς ἀνθρώπινης ὑπαρξὸς γιὰ τὴ χαμένη λογικότητά της.

Ἐνα ἀκόμα δεδομένον πού διαγράφει τὰ καινούργια ὅσο καί πραγματικὰ πλαίσια μέσα στὰ ὁποῖα τελεῖται ἡ ἀκολουθία, τίς καινούργιες δηλαδὴ διαστάσεις πού λαβαίνει ἀνασυγκροτούμενος ὁ χῶρος καί ὁ χρόνος, εἶναι τὰ πρόσωπα πού ἐκτός ἀπὸ τοὺς πιστοὺς ἐνεργοῦν πραγματικὰ κατὰ τὴ λατρευτικὴ πρᾶξι.

Πρῶτα εἶναι ὁ Τριαδικὸς Θεός. Γύρω ἀπὸ τὸ θρόνον του συγκεντρώνονται οἱ πιστοί. Ἡ νύχτα, πού μέ τὸ σκοτάδι καί τὴ σιωπὴ τῆς ἀκίνητοιοις τίς σωματικὲς αἰσθήσεις, τὸ Ἀλληλούια, τὰ ἐν ἀρχῇ Τριαδικὰ, ἡ ἀγιογραφία τοῦ Ναοῦ, ὅλα βοηθοῦν τὴν ἀνθρώπινη ὑπαρξὴ νά στραφῇ πρὸς τὸν ἐν Τριάδι Θεό, νά τοποθετηθῇ ἐνώπιόν Του

*Σοὶ βοῶ τὸ ὄσος
τὸ μέγα, τὸ ἐν ὑψίστοις
τρισὼς ὑμολογούμενον.*

Ὁ σκοπὸς εἶναι νὰ ξαναβρεθοῦν οἱ συγκεντρωμένοι στὸ Ναὸ πιστοὶ στὸν Πατρῶο Οἶκο, νὰ ἀλλάξῃ μὲ τὴ μετάνοια καὶ τὴν προσευχὴ ὁ κόσμος καὶ νὰ ξαναγίνη μέσα στὴν Ἐκκλησία ἡ Ἀρχαία Ἑστία.

Κατ' ἐξαχὴν εἶναι δραστικά παρὸν τὸ δεύτερο Πρόσωπο τῆς Ἀγίας Τριάδος, μὲ μιὰ δραστικότητα θὰ λέγαμε φυσικὴ, ἀφοῦ τὸ κτιστὸ τμῆμα τοῦ κόσμου μας ποὺ προσέλαβε κι ἀπειροποίησε κάνοντάς το σῶμα του εἶναι ἡ Ἐκκλησία, ποὺ μέσα της ὁ χῶρος καὶ ὁ χρόνος μας βρίσκουν τίς καινούργιες διαστάσεις τους, ἐκεῖνες ποὺ μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ τελοῦμε τίς λατρευτικὲς πράξεις. Κυριολεκτικά ἡ σύναξη τῶν πιστῶν γίνεται μέσα στὸ Σῶμα τοῦ Χριστοῦ, ὁ Χριστὸς εἶναι ὁ Οἶκος μας.

Ἀλλὰ ὁ σαρκωθείς Λόγος, ὁ Κύριος Ἰησοῦς, εἶναι παρὸν καὶ μὲ μιὰ δραστικότητα ἡμεσῃ, ὑπαρξιακῇ. Εἶναι ὁ φιλόανθρωπος Λυτρωτής, ὁ ἐσταυρωμένος Νυμφίος, ποὺ πληττεῖ μὲ τὴν ἀγάπη του τίς καρδιές τῶν πιστῶν καὶ τοὺς καλεῖ σὲ μιὰ μυστικὴ ἐρωτικὴ ἔνωση. Ἡ πλοκὴ τῆς ἀκολουθίας τοῦ Μεγάλου Κανόνα, ὅπως τροπάρι μὲ τροπάρι τὴ νοιώθουμε νὰ ξετυλίγεται, κάνει φανερό ὅτι ἡ προσευχὴ τῶν πιστῶν δὲν εἶναι μονόλογος, ἀλλὰ ἡ μιὰ φωνὴ ἑνὸς διαλόγου ποὺ λαβαίνει χώρα στὰ μυστικά βάθη τῶν ἀνθρωπίνων ὑπάρξεων.

Ὑστερα, τὸ ἴδιο δραστικά παρούσα εἶναι ἡ Παναγία. Διὸς της σῶμα εἶναι τὸ σῶμα τοῦ Θεανθρώπου, ἡ Ἐκκλησία. Ἡ Μαρία εἶναι *Θεογεννήτρια*. Μέσα της πραγματοποιήθηκε τὸ μεγάλο θαῦμα, νὰ γίνη ὅ,τι εἴμαστε ἡμεῖς ὁ *ἓνας* τῆς Τριάδος. Εἶναι ἡ Πύλη καὶ ἡ Κλέμακα, ποὺ ἐνώνει τὴ γῆ μὲ τὸν οὐρανό, ποὺ δημιουργ

γεῖ στὰ ὅρια τοῦ χώρου καὶ τοῦ χρόνου μας σωτήριο ρήγμα καὶ βάζει ἀπὸ τώρα μέσα στὸν κόσμο τὰ ὑπερκόσμια

*Ὑμνοῦμεν σε, εὐλογοῦμεν σε,
προσκυνοῦμεν σε Θεογεννήτορ,
ὅτι τῆς ἀχωρίστου Τριάδος ἀπεκύησας τὸν ἕνα
καὶ προηνέωσας ἡμῖν τοῖς ἐν γῇ
τὰ ἐπουράνια.*

Ἡ Παναγία εἶναι ἀκόμα ἡ στοργικὴ παρηγορητρία τῶν πιστῶν στὸν αὐχμηρὸ καιρὸ τῆς νηστείας, ἡ ὑπέρμαχος τους στὸ ὀλονύκτιο πάλισμα τῆς προσευχῆς, ἡ χειραγωγὸς στὸ Χριστό, ἡ μεσίτρια γιὰ τίς ἀμαρτίες, ἡ νομφαγωγὸς στὴ μυστικὴ ἔνωση. Εἶναι ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ὡς τὸ τέλος τῆς ἀκολουθίας παρούσα. Οἱ πιστοί, ὅπως μὲ τὸ Χριστό, διαλέγονται καὶ μαζί της.

Ἀλλὰ εἶναι ἀκόμα παρούσα ἡ ὁσία Μαρία ἡ Αἴγυπτία. Ἡ ἀνάγνωση τοῦ βίου της δὲν ἔχει τὸν ἀπλὸ σκοπὸ νὰ συγκινήσῃ τοὺς πιστοὺς. Ἐχει μέσα στὴν ἀκολουθία μιὰ ὀργανικότητα πρὸς βαθειὰ καὶ πραγματικὴ. Οἱ ὀρθόδοξοι πιστοὶ γνωρίζουν καλὰ ὅτι ἡ γιορτὴ ἑνὸς ἀγίου δὲν εἶναι μιὰ ἀπλὴ τιμὴ στὸν ἅγιο ἢ μιὰ ἀναπόληση τοῦ βίου του, ποὺ γίνεται γιὰ διδακτικούς σκοποὺς. Εἶναι μάλλον μιὰ πραγματικὴ συμμετοχὴ στὴ ζωὴ, στὰ παλαίσματα, στὴ νίκη καὶ τὴ δόξα του. Ἐτεῖ ἡ ἀνάγνωση τοῦ βίου του γίνεται γιὰ νὰ φέρῃ ἀληθινὰ καὶ πραγματικὰ ἀνάμεσά μας τὸν ἅγιο μὲ ὅλη τὴ ζωὴ καὶ τοὺς ἀγῶνες του, γι' αὐτὸ καὶ, παράλληλα, λιτανεύονται καὶ τοποθετοῦνται σὲ περίοπτη μέση στὸ Ναὸ θέση τὰ λείψανά του ἢ, ὅταν δὲν ὑπάρχουν, ἡ εἰκόνα του, καὶ ἀπὸ τὸ λάδι τοῦ καντηλιοῦ

τὸν λειψάνων ἢ τῆς εἰκόνας τοῦ ἁγίου οἱ πιστοὶ χρίονται. Ἡ ἀνάγνωση τοῦ βίου τοῦ ἁγίου εἶναι πράξη λειτουργική. Γίνεται μέσα σὲ ἓνα ἄλλο, τὸ λειτουργικὸ χρόνο, καὶ δημιουργεῖ μαζί με ὅλα τὰ ὑπόλοιπα τελετουργικά στοιχεῖα ἓνα ἄλλο, τὸ λειτουργικὸ ὥρο.

Μέσα στὸν καινούργιο αὐτὸ χωρὸχρονο οἱ πράξεις καὶ τὰ λόγια ποὺ γίνονται καὶ λέγονται ἔχουν ἄλλες διαστάσεις καὶ ἀναφορές, ἄλλη περιεκτικότητα καὶ γονιμότητα. Ἔτσι ἡ λειτουργικὴ ἀνάγνωση τοῦ βίου τῆς ὁσίας Μαρίας κάνει νὰ γίνεται μέσα στὴ σύναξη τῶν πιστῶν κατὰ ἓνα μυστηριακὸ τρόπο παρούσα ἡ Ὑσία, νὰ τοὺς συνοδεύη καὶ νὰ συναγωνίζεται μαζί τους στὸ πάλαισμα τῆς μετάνοιας καὶ τῆς προσευχῆς. Γι' αὐτό, στὸ τέλος κάθε ὁδῆς τοῦ Μεγάλου Κανόνα ὑπάρχουν δύο τροπάρια, μετὰ τὰ ὁποῖα οἱ πιστοὶ ἀπευθύνονται σ' αὐτήν.

*Ὅν ἔστερξας, ὃν ἐπόθησας Μήτηρ,
οὐτίνος κατ' ἔγνωσ ἦκες
οὗτος τὴν μετάνοιαν εὗρε καὶ δεδώρηται
ὥς μόνος Θεὸς συμπαθής.
Ὅν ἀπανόστως ἰκέτευε
παθῶν λυτρωθῆναι ἡμᾶς καὶ περιστάσεων.*

Κατὰ τὸν ἴδιο μυστηριακὸ τρόπο εἶναι παρὼν καὶ ὁ ἅγιος Ἀνδρέας, ὁ συνθέτης τοῦ Κανόνα. Ἡ Ἐκκλησία ἐνσωμάτωσε στὸν Κανόνα του, στὸ τέλος κάθε ὁδῆς, ἓνα τροπάριο ποὺ ἀπευθύνεται στὸν ἴδιο τὸν Ἄγιο. Βέβαια ἡ ἐπιστημονικὴ ἔρευνα, θέλοντας νὰ μελετήσῃ ἐπιστημονικὰ τὸν Κανόνα, ἀφήνει στὴν ἄκρη τὰ

«μεταγενέστερα» καὶ «νόθα» αὐτὰ τροπάρια. Σκοπὸ τῆς ἔχει νὰ ἀξιολογήσῃ τὴν ποίηση τοῦ Ἀνδρέου Κρήτης καὶ νὰ τὴν ἐντάξῃ στὴν ἱστορία τῆς βυζαντινῆς λογοτεχνίας. Μὲ τὸν ἴδιο τρόπο ἡ θεολογικὴ ἐπιστήμη προσπαθεῖ νὰ βρῇ τίς θεολογικὲς ἔννοιες ποὺ κρύβονται μέσα στὸ γνήσιο τμῆμα τοῦ Κανόνα. Γιὰ τὴν ἐπιστήμη εἶναι παράξενη καὶ ἀνεπίτρεπτη ἡ σύγχυση τῶν ἐποχῶν ποὺ χαρακτηρίζει τὸ ὁμολογικὸ κείμενο.

Ἀλλὰ γιὰ τὴν Ἐκκλησία δὲν ὑπάρχει σύγχυση. Μὲ τὸ Συναξάρι ποὺ, ὅπως σὲ κάθε ὀρθρινὴ ἀκολουθία, διαβάζεται μετὰ τὴν ἑκτη ὥδῃ καὶ ἐκθέτει τὴν αἰτία, τὸ περιεχόμενο καὶ τὸ σκοπὸ τῆς λειτουργικῆς σύναξης, ἡ Ἐκκλησία ἐξηγεῖ τί εἶναι ὁ Μεγάλος Κανόνας, ποῖος εἶναι ὁ συντάκτης του, γιατί συνδέθηκε μετὰ τὸ βίον τῆς ὁσίας Μαρίας τῆς Αἰγυπτίας, ποὺ ἔγραψε τὸν Ζ' αἰῶνα ὁ Πατριάρχης Ἱεροσολύμων Σωφρόνιος, γενικά δίνει ὅσες ἱστορικὲς πληροφορίες θεωρεῖ ἀναγκαῖες. Ἀλλὰ ἡ Ἐκκλησία ζῇ καὶ κινεῖται μέσα σὲ ἓνα διαχρονικὸ βάθος ποὺ, ἐνῶ περιέχει, ξεπερνάει κατὰ πολὺ τὸν μονοδιάστατο χρόνο ποὺ ὀρίζουν οἱ ἱστορικὲς πληροφορίες. Στὸ διαχρονικὸ αὐτὸ βάθος οἱ ποικίλες στιγμὲς τοῦ ἱστορικοῦ χρόνου συναντῶνται κι ἔτσι δὲν εἶναι καθόλου παράξενο ὁ ἅγιος Ἀνδρέας, ὁ κατὰ τὸν Η' αἰῶνα ἀρχιεπίσκοπος Κρήτης καὶ συνθέτης τοῦ Μεγάλου Κανόνα, νὰ εἶναι παρὼν κάθε φορὰ ποὺ ἡ Ἐκκλησία τελετουργεῖ αὐτὴ τοῦ τὴν ἀκολουθία καὶ νὰ μυσταγωγῇ* τοὺς πιστοὺς στὸ ἔργο τῆς προσευχῆς καὶ τῆς μετάνοιας. Ἡ, γιὰ νὰ τὸ ποῦμε ἄλλοιῶς, οἱ πιστοὶ μ' αὐτὴ ὅπως καὶ μ' ὅλες τίς ὑπόλοιπες ἐκκλησιαστικὲς πράξεις

* «Μετάνοιας σὲ μυσταγωγὴς ἢ μυσταγωγίας» (Πδθ γ).

εἰσδύουν σ' αὐτὸ τὸ βάθος τοῦ χρόνου, στὸ ὁποῖο «καιροὶ συνάγονται» κατὰ τὴ βαθυστόχαστη ἔκφραση τῆς πρὸς Διόγνητον ἐπιστολῆς* καὶ μέσα στὴν Ἐκκλησία, τὸ Σῶμα τοῦ Χριστοῦ, τὸν ἄλλο αὐτὸ χώρο, γίνονται σύγχρονοι καὶ σύνοικοι τοῦ ἁγίου Ἀνδρέα, τῆς ὁσίας Μαρίας, ὧν τῶν Ἁγίων, τῆς Παναγίας, τοῦ Χριστοῦ. Σ' αὐτές τίς ἄλλες διαστάσεις πού ἀποκτᾷ ὁ γνωστός μας χωρόχρονος τὰ πρόσωπα βαθαίνουν καὶ μακύνονται, ἀπειρίζονται χωρὶς νά χάνουν τὴ συγκεκριμένη ὑπόστασή τους, καὶ τὸ ἴδιο βαθαίνουν καὶ μακύνονται τὰ λόγια καὶ τὰ γεγονότα, ἀφοῦ πλουταίνει ἡ πείρα ἢ σημαντικότητά τους.

Δυσκολευόμαστε σήμερα νά κατανοήσουμε τὴ βαθειὰ λογικότητα τῶν ἐκκλησιαστικῶν πράξεων (μυστήρια, ἀκολουθίες, ἑορταστικοὶ κύκλοι, προσευχή, ἀσκήση, μετάνοια) γιατί ἐμποδιζόμαστε ἀπὸ τὴ μονοδιάστατη, ἐπίπεδη ἀντίληψη τοῦ χώρου καὶ τοῦ χρόνου πού ἔχουμε. Ἀλλὰ μέσα στὴν Ἐκκλησία ἐπικρατεῖ ἄλλη κοσμολογία. Αὐτὴ τὴ διαφορετικὴ ἀντίληψη τοῦ χωρόχρονου ἐκφράζει ἡ βυζαντινὴ ἀρχιτεκτονικὴ καὶ ἀγιογραφία καὶ αὐτὴν προϋποθέτει ἡ βυζαντινὴ ὁμνογραφία. Τὰ ἀρχιτεκτονικὰ σύνολα, οἱ εἰκόνες, οἱ ὕμνοι (*Σήμερον κρεμάται ἐπὶ ξύλων· Δεῦτε συσταυρωθῶμεν αὐτῷ*, κ.λ.π.) δὲν εἶναι παραβολικά καὶ λεκτικὰ σχήματα, δημιουργήματα μιᾶς προικισμένης φαντασίας, ἀλλὰ ἐκφράζουν μιὰ πραγματικότητα. Ὅπως ἀκριβῶς ἡ καινούργια γέννηση πού χαρίζει τὸ βάπτισμα, ἡ κοινωνία τοῦ Σώματος καὶ τοῦ Αἵματος τοῦ Χριστοῦ πού γίνεται στὴ θεία Εὐχαριστία δὲν εἶναι

* Πρὸς Διόγνητον, 12, 9, ΒΕΠΕΣ, 2, 257.

μεταφορές, ἀλλὰ πραγματικότητες. Ἄν δὲν πάρουμε στὰ σοβαρά τὰ ἄλλα κοσμολογικὰ καὶ ἀνθρωπολογικὰ πλαίσια, μέσα στὰ ὁποῖα ζῇ καὶ κινεῖται ἡ Ἐκκλησία, εἶναι ἀδύνατο νά καταλάβουμε τὴ βυζαντινὴ τέχνη, τὰ βιβλικά, πατερικά καὶ λειτουργικά κείμενα, ὅπως εἶναι ἀδύνατο νά κατανοήσουμε τὴ λογικότητα καὶ πραγματικότητα πού κλείνει μέσα του ὁ συγκεκριμένος τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο εἶναι δομημένη ἡ ἐκκλησιαστικὴ ζωὴ, ὡς ἐνεργητικὴ καὶ ἀποφασιστικὴ, σωστικὴ, ἐπανοργάνωση καὶ μεταποίηση τῶν πεπερασμένων διαστάσεων καὶ λειτουργιῶν τοῦ κτιστοῦ κόσμου καὶ τοῦ κτιστοῦ ἀνθρώπινου εἶναι.

Μέσα σ' αὐτὴ τὴν ἄλλη, τὴν ἐκκλησιολογικὴ προοπτικὴ, ὅπου ἡ κτίση ὑψώνεται σὲ μυστήριον, ὅπου δηλαδὴ βρίσκει ἐν Χριστῷ τὴ βαθειὰ ἁρμονία, τίς ἀληθινές διαστάσεις καὶ τὴν πλήρη λειτουργικότητά της, μπορούμε νά καταλάβουμε ὅτι ὁ Μεγάλος Κανόνας, ὅπως τὸν ἔγραψε ὁ συνθέτης του καὶ τὸν τελετουργεῖ ἡ Ἐκκλησία, εἶναι κάτι ριζικά διαφορετικὸ ἀπὸ ἕνα λογοτεχνικὸ κείμενον τὸ ὁποῖο θὰ μπορούσε ἢ σύγχρονη ἀκαδημαϊκὴ φιλολογία νά ἀναλύσει μὲ τὴ μέθοδόν της ἢ ἀπὸ ἕνα κείμενον στὸ ὁποῖο ἡ θεολογικὴ ἐπιστήμη θὰ μπορούσε νά ἀναζητήσῃ θεολογικὲς ἐννοιες. Ἀκριβέστερα, θὰ μπορούσαμε νά ποῦμε πὼς εἶναι ἕνα λογοτεχνικὸ κείμενον στὴν πληρότητά του, ἀφοῦ μὲ τὴ βαθειὰ ἁρμονία, τίς ἀληθινές —μέχρι τὸ ἄπειρον— διαστάσεις, καὶ τὴν πλήρη —θεανθρώπινη— λειτουργικότητά του ἐκφράζει καὶ βοηθάει τὸν ἄνθρωπον νά εἰσδύσῃ στὸν ἄλλο ἐκεῖνον χρόνο καὶ τὸν ἄλλο χώρο, πού μερικὲς διαστάσεις τους ὑποψιάζεται ἢ βλέπει καὶ ἀγωνίζεται νά ἐκφράσῃ ἡ ἀληθινὴ τέχνη. Καὶ

είναι ένα θεολογικό κείμενο στην πληρότητά του, αφού μέσα του ό στοχασμός, ή τέχνη, ή ιστορική πληροφόρηση, λειτουργώντας ως προσευχή, βρίσκουν τις αληθινές διαστάσεις και την πλήρη λειτουργικότητά τους, γίνονται μέσα που οδηγούν τον άνθρωπο στη μετάνοια, δηλαδή στην αλλαγή και μετάπλαση του εαυτού του και του περιβάλλοντος. Είναι θεολογικό κείμενο στην πληρότητά του, επειδή δεν είναι επιστημονικό σχόλιο, αλλά λειτούργημα εκκλησιαστικό, δηλαδή πράξη που αλλάζει και σώζει τον άνθρωπο και τον κόσμο.

Στόν καινούργιο αυτό χωρόχρονο της Έκκλησίας κυριαρχούν άλλες μνήμες, τα πρόσωπα και τα γεγονότα της Ίερως Ίστορίας. Κατά τό συναξάρι, ό άγιος συνθέτης του Μεγάλου Κανόνα *επάσαν Παλαιάς και Νέας Διαθήκης ιστορίαν έρανισάμενος και άθροίσας τό παρόν ήρμόσατο μέλος, από 'Αδάμ δηλαδή μέχρι και αυτής της Χριστού Αναλήψεως και του των Αποστόλων κηρύγματος*.

Είναι γνωστό πως για την ορθόδοξη παράδοση ή γραμμή 'Αδάμ-Χριστός ορίζει την αλήθεια της ιστορίας, τό βαθύτερο περιεχόμενο και τον σκοπό του ιστορικού γίνεσθαι. Έτσι οι Άγιες Γραφές, από τη Γένεση ως την Αποκάλυψη, αποτελούν για την Έκκλησία τό ιερό βιβλίο του κόσμου, ακριβώς επειδή περιέχουν τους κεντρικούς σταθμούς του βαθύτερου αυτού ιστορικού γίνεσθαι.

Στό βαθύ αυτό ρεύμα, που από την Αρχή οδηγεί στο Τέλος, οι πιστοί της κάθε εποχής αναφέρουν τά του εαυτού και του κόσμου τους, ώστε βαπτίζοντάς τα

σ' αυτό, έγκεντρικόντάς τα στον κεντρικό άξονα, να τά μεταφέρουν από τό εφήμερο (άπό «του χρόνου την ρέουσας φύσιν») στο μόνιμο, από τά στενά όρια της καθημερινότητας και εποχιακότητας σ' εκείνο που έχει έν Χριστό μέσα του τό αϊώνιο και τό άπειρο. Η μετατόπιση αυτή (τό κείμενο την ονομάζει «διάβασιν») αποτελεί τον πυρήνα της μετάνοιας και ένα από τους κεντρικούς σκοπούς του έργου της ανάγνωσης των Γραφών και της προσευχής.

Αυτά όλα *«άρίστως και τεχνηέντως ήρμόσατο ό έν άγίοις πατήρ ήμϊν Ανδρέας ό Αρχιεπίσκοπος Κρήτης»* στο Μεγάλο Κανόνα του.

Ανακαλώντας τη μνήμη του Σολομώντος ό όποιος

*τό πονηρόν έναντίον Θεού ποιήσας
άπέστη αυτού*

οδηγεί τον άμετανόητο ακόμα άμαρτωλό να συνειδητοποιήση ότι, μένοντας μακριά από τό Θεό, έχει τό βίο του «άφομοιωμένο» στη φθορά.

Παρουσιάζοντας όλάνυχτη, με την ένανθρώπηση του Χριστού, τη θύρα της Βασιλείας και τους ληστές και τις πόρνες να σπεύδουν, ανταποκρινόμενοι στο κάλεσμα του Ίησού, να *προαρπάξουν* τη Βασιλεία με τη ριζική αλλαγή, τη *μεταποίηση* της μετάνοιας, ένισχύει τους διστακτικούς, ώστε, αφήνοντας τη δειλία, να μπουν στο χώρο εκείνο όπου οι άμαρτωλοί μεταμορφώνονται σε άγίους

*Χριστός έννηθρώπησε
καλέσας εις μετάνοιαν ληστές και πόρνας
ψυχή μετανόησαν*

ἡ θύρα ἠνέωκεται τῆς Βασιλείας ἤδη
καὶ προαρπάζουσιν αὐτήν
φαρισαῖοι καὶ τελῶναι καὶ μοιχοὶ
μεταποιοῦμενοι.

Καὶ ρίχνει μὲ μιᾶς τὸν προετοιμασμένο πιστό στό
χορὸ τῶν μεγάλων ἱκετῶν τοῦ Κυρίου, κάνοντάς τον
νά βοᾷ καὶ αὐτὸς ἐνέωνοντας μαζί τους τὴ φωνή του:

Ὡς ὁ ληστής ἐκβοᾷ τὸ μνήσθητι
ὡς Πέτρος κλαίω πικρῶς
ἄνδρες μοι, Σωτήρ, κράζω ὡς ὁ τελώνης
δακρύω ὡς ἡ πόρνη
δέξαι μου τὸν θρῆνον, καθὼς ποτὲ τῆς Χαναanaίας.

Οἱ μνήμες τῆς ἱερᾶς ἱστορίας μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ
ζωντανεύουν. Τὰ γεγονότα τῆς σωτηρίας γίνονται μέ-
σα στοὺς πιστοὺς ποὺ σώζονται σήμερα ἐπικαίρα. Καὶ
ἡ ἐπικαιρότητα ποὺ μέσα τῆς ξαναβιώνονται τὰ γεγο-
νότα τῆς σωτηρίας διαστέλλεται, χωράει τὸ ἀχώρητο,
σπάζουν οἱ θραγμοὶ τοῦ χώρου καὶ τοῦ χρόνου, μηκύ-
νεται καὶ βαθύνεται μέχρι τὸ ἄπειρο.

Αὐτὴ ἡ μεταποίησις τῶν φυσικῶν δεδο-
μένων, ἡ μετάνοια, ἡ μεταμόρφωση, ἡ ὅπως ἄλ-
λοιῶς ἂν τὴν ὀνομάσουμε, ποὺ ὁδηγεῖ στὸν καινὸ ἄν-
θρωπο καὶ τὴν καινὴ ἐν Χριστῷ κτίσις, εἶναι ἡ
σωτηρία. Πραγματοποιεῖται βασικά μέσα στὴ θεία
Εὐχαριστία, ὅπου τὸ κτιστὸ κοινωνώντας πλήρως μὲ
τὸ ἄκτιστο ἀπειροποιεῖται καὶ θεώνεται, καὶ συνιστᾷ τὸ
περιεχόμενο καὶ τὸ σκοπὸ ὁλόκληρης τῆς ἐκκλησιαστι-
κῆς, μυστηριακῆς καὶ ἀσκητικῆς ζωῆς: τῶν μυστη-
ρίων, τῶν ἑορτῶν, τῶν ἀκολουθιῶν, τῆς προσευχῆς,
τῆς νηστείας, τῆς ἀγρυπνίας.

Ἡ διαδικασία αὐτὴ, ποὺ μὲ βαθειὰ γνώση τῆς ψυ-
χοσωματικῆς συγκράτησης τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῶν σχέ-
σεων τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὸν κόσμον προσδιόρισε ἡ ὀρ-
θοδόξη ἀποστολικοπατερικὴ παράδοση, προϋποθέτει ὁ-
ρισμένα κοσμολογικὰ καὶ ἀνθρωπολογικὰ πλαίσια, ποὺ
εἶναι τὰ πλαίσια τῆς ἀρχῆς καὶ τοῦ σκοποῦ τῆς δη-
μιουργίας, καθὼς κι ἐκεῖνα ποὺ δημιουργήσε ἡ ἀποτυ-
χία τοῦ ἀνθρώπου νά φθάσῃ τὸ στόχο του καὶ ἡ προσ-
ωπικὴ εἰσοδος τοῦ Θεοῦ στὸν κτιστὸ χῶρον καὶ χρό-
νον. Τὰ πλαίσια αὐτὰ περιγράφονται σαφέστατα στὶς Ἱε-
ριες Γραφεὶς ὡς γένεσις τοῦ κόσμου καὶ τοῦ ἀνθρώπου,
ὡς πτώσις καὶ παιδαγωγία τῆς ἀνθρωπότητος, ὡς σάρ-
κωση τοῦ Θεοῦ, σταύρωση, ἀνάστασις, ἀνάληψις τοῦ
Θεοανθρώπου, ὡς ἐπιδημία τοῦ Πνεύματος καὶ ὡς ἀνα-
μονὴ τῆς ἐσχολογικῆς Βασιλείας.

Αὐτὰ ὅλα δὲν εἶναι μεταφυσικὲς θέσεις, ποὺ
πρέπει ὁ ἄνθρωπος νά τις παραδεχθῇ γιὰ νά ἀποφυγῇ
μιὰ κάποια τιμωρία ἢ γιὰ νά τοῦ χαρισθῇ ἡ σωτηρία,
ἀλλὰ γεγονότα τῆς ἱστορίας. Ὅριζον τίς συντε-
ταγμένες ποὺ μέσα τους δημιουργήθηκε, βρέθηκε μὲ
τὴν πτώσις καὶ ξαναβρίσκεται ἐν Χριστῷ ὁ ἄνθρωπος
καὶ ὁ κόσμος. Γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ ὁρίζουν τὴν ἀληθινὴ
φύσιν τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ κόσμου, τὴν ἀλήθειαν τῆς
ἱστορίας. Ἐξῆς ἀπὸ αὐτὰ ἡ κτίσις εἶναι παρὰ φύσιν, μέ-
σα τους βρίσκει τὴ φυσικότητά της καὶ προκόβει πρὸς
τὴν τελείωσή της.

Μέσα στὰ κοσμολογικὰ καὶ ἀνθρωπολογικὰ αὐτὰ
πλαίσια εἶναι δομημένη ὁλόκληρη ἡ ἐκκλησιαστικὴ
ζωή. Αὐτὰ τὰ πλαίσια προϋποθέτουν ὅλες οἱ ἐκκλησια-
στικὲς πράξεις, καὶ ὁ Μεγάλος Κανόνας. Ὡστόσο,
προϋποθέτοντάς τα ὅλα, ἐπιμένουν ἡ κάθε μιὰ σὲ ὁρι-

σμένα ἀπὸ αὐτά, ἀνάλογα μὲ τὸν ἰδιώτερο σκοπὸ καὶ τὴ συγκεκριμένη θεραπευτικὴ καὶ τελειωτικὴ λειτουργικότητά της. Ἡ ἀκολουθία τοῦ Μεγάλου Κανόνα, στὸ κέντρο τῆς Μ. Τεσσαρακοστῆς ποὺ εἶναι τοποθετημένη, σκοπεύει στὸ νὰ βοηθήσῃ τὸν ἄνθρωπο νὰ συνειδητοποιήσῃ τὴν τραγικότητα τῆς παρὰ φύσιν καταστάσεως στὴν ὁποία βρίσκεται μὲ τὴν ἁμαρτία καὶ νὰ τὸν ἐνισχύσῃ στὴν ἀπόφαση καὶ τὸν ἀγώνα γιὰ τὴν ἐπιστροφή στὸ προπρωτικό κατὰ φύσιν, ὅπως αὐτὸ τελειοποιήθηκε ἐν Χριστῷ. Γι' αὐτὸ καὶ τὰ ἀντίστοιχα πρὸς τὸ σκοπὸ αὐτὸ πλαίσια εἶναι στὸ Μεγάλον Κανὸνα ἐναργέστερα. Στὴ συνέχεια θὰ προσπαθήσουμε νὰ τὰ περιγράψουμε.

Β'

Τὸ κατὰ φύσιν τοῦ ἀνθρώπου ὁρίζεται βασικὰ ἀπὸ τὴν προπρωτικὴν του κατάστασιν:

*Τὸν πηλὸν
ὁ Κεραμεὺς ζωοπλαστήσας
ἐνέθηκάς μου
σάρκα καὶ ὀστά
καὶ πνοὴν καὶ ζωὴν.*

Χαρίζοντας τὸν ἄνθρωπο ὁ Δημιουργὸς τὴν ὑπαρξιν, τὴ δομὴν (*ἐνέθηκάς μου*) σωματικὰ (*σάρκα καὶ ὀστά*) καὶ ψυχικὰ (*πνοὴν καὶ ζωὴν*). Οἱ δύο αὐτὲς διαστάσεις τοῦ ἀνθρώπου συνδέουν ὀργανικὰ τὸ ἀνθρώπινο πρόσωπο μὲ τὴν ὕλική καὶ πνευματικὴ διάστασιν τῆς κτίσεως, κάνουν τὸν ἄνθρωπο ἀνακεφαλαιωτὴ τοῦ σύμπαντος, μικρόκοσμο.

Τὸ δομημένο φυσικὰ μέσα στὴν κτίσιν πρόσωπο, ὁ ἄνθρωπος στὴν ὁλότητά του, ἔχει τὴν ὄντολογία τοῦ στοῦ Θεοῦ, ἐπειδὴ εἶναι πλασμένος κατ' εἰκόνα Θεοῦ. Ἡ ὄντολογία τοῦ εἶναι εἰκονικὴ. Βρίσκει τὴν ὕψιστη, τὴν ἀρμονία, τὸ κάλλος, τὴ μακαριότητά του στὸ Θεό. Ἡ χάρις —δηλαδή ἡ ἀγάπη, ἡ ζωὴ, ἡ δόξα, μὲ μιὰ λέξη οἱ ἄκτιστες ἐνέργειες— τοῦ Θεοῦ εἶναι δοσμένη καὶ συνυφασμένη μὲ τὴν κατὰ Θεὸ ὑπαρξιν καὶ συγκρότησιν τοῦ ἀνθρώπου. Ἀποτελεῖ

*τὴν θεοτέλειον σκηνὴν
.....
τὴν στολὴν τὴν πρώτην
ἣν ἐξέφωτο ὁ Πλαστοργὸς ἐξ ἀρχῆς
.....
τῆς εἰκόνης τὸ κάλλος
.....
τὸ πρωτόκτιστον κάλλος
.....
τὰ τοῦ πρώτου κάλλους
πρωτοτόκια.*

Ἔτσι ὁ ἄνθρωπος γεύεται τὸν Παράδεισο

τῆς αἰδίου βασιλείου τρυφῆς

ἔχει

βασιλεῖον τὴν ἀξίαν

διάδημα καὶ πορφύραν

εἶναι

πολυκτήμων καὶ δίκαιος

.....
 πλούτω επιβρίθων και βοσκήμασιν.

Πρέπει να λάβουμε υπόψη, ότι ο Μεγάλος Κανόνας δεν είναι κατηχητικό κείμενο για να αναλύση και εξηγήσει. Είναι πράξη λειτουργική και σαν τέτοια περιορίζεται να υπομνήση την κατάσταση εκείνη από την οποία ο άνθρωπος ξέπεσε, για να συνειδοποιήσει ο πιστός καλύτερα την τραγικότητα στην οποία τώρα βρίσκεται και να δυναμωθεί στον αγώνα της μετανοίας. Η περιεκτικότητα και έμβελεια του ποιητικού στίχου δείχνει σαν όξυ βέλος το προπρωτικό πλαίσιο, με τη βοήθεια βέβαια και της κατήχησης, που τόσα άλλα πατερικά κείμενα προσφέρουν, και που η γνώση της κατά τη λατρευτική πράξη προϋποτίθεται. Έτσι οι στίχοι, που παραθέσαμε μόλις πιο πάνω, φθάνουν για να αναπλάσουν με ενάργεια μέσα στον πιστό τη γνωστή διδασκαλία της Εκκλησίας για την «κατ' εικόνα Θεού» δημιουργία του ανθρώπου, που και στο βιβλίο τουτο παρουσιάζεται, ως θεμελιώδης, αναλυτικά στο πρώτο του κι όλος μελέτημα. Ο Μεγάλος Κανόνας ως πράξη λειτουργική αποτελεί βίωση και συγκεκριμένη εφαρμογή αυτής της διδασκαλίας. Από την άλλη πλευρά, βοηθάει αποφασιστικά στην πλήρη κατανόηση της δογματικής διδασκαλίας, αφού η γνώση κατά την ορθόδοξη αντίληψη κατακτιέται βασικά με τη βίωση.

Γ'

Η παράβαση του 'Αδάμ, με την οποία ο πιστός ταυτίζει και τη δική του παράβαση (τόν προτόπλαστον

'Αδάμ τη παραβάσει παραζηλώσας), είναι μιὰ εκούσια αλλαγή πορείας, ακόμη ριζικότερα μιὰ αλλαγή στόχου.

Ο άνθρωπος βάζοντας ως σκοπό και τέρμα του τόν έαυτό του

αυτοείδωλον εγενόμην

διακόπτει αυθαίρετα την εικονική σχέση και κίνησή του προς το Θεό, αυτονομείται, αυτοπεριορίζεται στον ενδόκτιστο χώρο και χρόνο, στην ενδόκτιστη φύση του, με φυσιολογικό αποτέλεσμα να ένσκήψη μέσα του πνευματικός λιμός

λιμός Θεού κατέλαβέ σε

.....
 έργων εμαυτόν γυμνωθέντα Θεού.

Ζώντας όχι με τη ζωή του Θεού, αλλά «τη ίδια φύσει»*, όδηγείται φυσιολογικά στο θάνατο. Η απώλεια του έξώκτιστου κέντρου του αποδιοργανώνει την ψυχοσωματική του συγκρότηση. Το κατ' εικόνα άμαυρώνεται, το καθ' όμοίωση μετατρέπεται σε άνομοιότητα, ο άνθρωπος χάνοντας τη θεοτύπωτη στολή ένδύεται τούς δερμάτινους χιτώνες, από θεολογικό ξεπέφτει σε βιολογικό όν.

Τα ανθρωπολογικά πλαίσια μέσα στα όποια λαβαίνει χώρα αυτή η διαδικασία της αποδιοργάνωσης και άποσύνθεσης διαφαίνονται με σαφήνεια στο Μεγάλο Κανόνα και θα τα δούμε άμέσως στη συνέχεια. Πρώτα όμως είναι ανάγκη να προσδιορισθί το γενικότερο πλαίσιο μέσα στο οποίο τοποθετείται η άμαρτία.

* Η έκφραση είναι του άγιου Μακαρίου του Αιγυπτίου, Όμιλος πνευματικός, 12, 2, PG 34, 557 B.

Εἶναι χαρακτηριστικό, ὅτι ὅλα τὰ ρήματα ποῦ ἐκφράζουν τὴν ἐνέργεια τῆς ἁμαρτίας ἢ προσδιορίζουν τὰ ἀποτελέσματά της ἀναφέρονται, ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ὡς τὸ τέλος τοῦ Μεγάλου Κανόνα, ὄχι στὸ Θεό, ἀλλὰ στὸν ἄνθρωπο· καὶ στὴ μεγάλη πλειονότητά τους ἔχουν χαρακτήρα ὄχι νομικό, ἀλλὰ φυσικό:

*Προσέβλεψα· ἠπατήθην· παρέβην· ἐξέπεσα·
ἠμαύρωσα· κατέγρωσα· κατεσπύωσα· παρέφθειρα· ἀπώλεσα·*

*τετραυμάτισμαι· πέπληγμαι· τέτρωμαι· ἐλεπρώθην·
κατερρυπώθην· κατεσπιλώθην· ἠλκώθην·
διέρρηξα τὴν στολὴν τὴν πρώτην· τῷ πηλῷ συμπε-*

*φυρμαι· βεβορβόρωμαι·
τὴν οὐσίαν τῆς ψυχῆς καταναλώσας ταῖς ἀσω-
ταίαις· γέγονα φονεὺς συνειδότος ψυχῆς·
ταῖς ἡδοναῖς ἐξελκόμενος· τὴν σάρκα ζωώσας·
ἐνδεδυμαι διερρυγμένον χιτῶνα· κεῖμαι γυμνός· κα-
ταισχύνομαι· λιμώττω·*

Ἀλλὰ καὶ στὰ ρήματα ποῦ ἔχουν νομικό χαρακτήρα μπαίνουν ἀμέσως προσδιορισμοί. Προσδιορίζεται, στὴν ἴδια στροφή, τὸ περιεχόμενο

ἐπλημμέλησα, ἠθέτησα

ἐν ἁμαρταίαις προήχθην

προσέθηκα τοῖς μύλωνσι τραῦμα ἐμοί

ἢ τὸ ὑποκείμενο

ἐντεῦθεν κατεκρίθην, ἐντεῦθεν κατεδικάσθην

ὑπὸ τῆς οἰκειᾶς συνειδήσεως.

Τὸ ἴδιο περιεχόμενο ἔχουν καὶ τὰ χρησιμοποιούμενα ὀνόματα:

*Ἀπατηλοὶ λογισμοί· παράλογος ὀρεξις· παράλογος
βρώσις· ἰοβόλος βρώσις·*

μερυπωμένος βίος· κήματα παισμάτων·

*τῶν παθῶν ἀδηφαγία· λύσσα παθῶν· σκοτασμός
παθῶν·*

τῆς ψυχῆς καὶ σαρκὸς αἱ πληγαί·

*τραύματα· ἔλκη· πύρωσις· χαύνωσις· κ.ἀ.**

Ἐπηρεασμένοι ἀπὸ τῆ δυτικῆ διδασκαλία γιὰ τὸ προπατορικό ἁμάρτημα, τοποθετοῦμε συνήθως τὴν ἁμαρτία σὲ νομικά πλαίσια, τὴ θεωροῦμε ὡς ἀπήθεια

* Παρεθέτουμε πληρέστερα ὁρισμένους στροφές:

*Ἀπώλεσα τὸ πρωτόκτιστον κάλλος
καὶ τὴν εὐερίκειάν μου
καὶ ὄρεα κέμαι γυμνός
καὶ κατασχύνομαι (Ὁδὴ Γ').*

*Κατέγρωσα τῆς κρὶν εὐκρίας τὸ κάλλος
Σῶτερ, τοῖς κάθεισιν
ἀλλ' ὡς ποτὲ τὴν ἀραχτὴν
διεζητήσας, εἶδόν (Ὁδὴ Β').*

*Ἐκόσμησα τὸν τῆς σαρκὸς ἀνδράντα
τῇ τῶν αἰσχυρῶν λογισμῶν ποικίλῃ περιβολῇ
καὶ κατακρίνομαι (Ὁδὴ Β').*

*Ἐσπίλωσα τὸν τῆς σαρκὸς μου χιτῶνα
καὶ κατερύψωσα τὸ κατ' ἐκρίνα καὶ καθ' ὀρώωσιν (Ὁδὴ Β').*

*Τέτρωμαι, τέτλημαι
ἰδοὺ τὰ βέλη τοῦ ἐχθροῦ
τὰ καταστίζαντά μου τὴν ψυχὴν καὶ τὸ σῶμα
ἰδοὺ τὰ τραύματα, τὰ ἔλκη, αἱ πυρώσεις
ἀγλαῖαι τὰς πληγὰς
τῶν αὐθαγμάτων μου παθῶν (Ὁδὴ Β').*

στὶς ἐντολές τοῦ Θεοῦ καὶ τὰ ἀποτελέσματά της ὡς τιμωρίες τοῦ Θεοῦ. Ὅμως γιὰ τὴν ὀρθόδοξη βιβλικοπατερικὴ παράδοση τὰ πλαίσια τῆς προπατορικῆς καὶ καθ' ἡμάρτιας εἶναι κυρίως φυσικά. Ὅταν ὁ ἄνθρωπος κλείνῃ τὰ μάτια του στὸ φῶς, βρίσκεται στὸ σκοτάδι. Ὅταν χάνῃ τὸ κέντρο του, ἀποδιοργανώνεται. Ὅταν ἀπομακρύνεται ἀπὸ τὴ ζωὴ, πεθαίνει. Οἱ ἐντολές τοῦ Θεοῦ δὲν εἶναι ἀπειλές γιὰ μιὰ τιμωρία ποὺ θάρῃ ἀπὸ μιὰ ἀρχὴ ποὺ βρίσκεται ἔξω ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο. Περιγράφουν τὴν ὕγιεινὴ τῆς ἀνθρώπινης ὑπαρξῆς. Ἡ ἀρρώστια, ὁ πόνος, ὁ θάνατος, ποὺ ἀκολουθοῦν τὴν παράβαση τῶν νόμων τῆς ὕγιεινῆς, δὲν εἶναι τιμωρίες ποὺ ἔρχονται ἀπὸ τοὺς νόμους, ἀλλὰ ἀποτελοῦν τίς φυσικὲς συνέπειες τῆς παράβασης. Δημιουργός τοῦ κακοῦ δὲν εἶναι ὁ Θεός, ἀλλὰ ὁ ἄνθρωπος. Ἡ ἀλήθεια αὐτὴ ἔχει θεμελιώδη σημασία. Γιατί ἔτσι ὁ ἁμαρτωλὸς τοποθετεῖται μπροστὰ στὸ Θεὸ ὄχι ζητώντας εὐθύνες, ἀλλ' ὡς ὑπεύθυνος· καὶ μένει ἀνοικτός ὁ δρόμος τῆς μετανοίας. Ὁ φιλόανθρωπος Θεός δὲν ἐγκαταλείπει σὲ καμμιά περίπτωση τὸ πλάσμα του. Ὁ ἄνθρωπος ἐφυγε καὶ καλεῖται νὰ ἐπιστρέψῃ. Αὐτὴ ἡ ἐπιστροφή, ἡ μετάνοια στὸ χῶρο τοῦ Θεοῦ, ποὺ πάει μαζί με τὴν ἐξυγίανση καὶ ἀνασυγκρότηση, τὴ μεταποίησιν τῆς ἀνθρώπινης ὑπαρξῆς, συνιστᾷ τὸν πυρῆνα τῆς μετάνοιας καὶ

*Κατέχουσα τὴν εἰκόνα σου
καὶ παρόθερα τὴν ἐντολήν σου
ὅλον ἀπημεινώθη τὸ κάλλος
καὶ τοῖς πάθεσιν
ἐσθίσθη, ἑωτήρ, ἡ λαμπρὰ
ἄλλ' οὐκ ἔλας ἀπόδος μοι,
ὡς νύλλαι, Δαυὶδ, τὴν ἐπαλάσσειαν (Ὁδὸς ζ).*

τὸ περιεχόμενο ὁλόκληρου τοῦ πνευματικοῦ ἀγῶνα —καὶ τοῦ ἀγῶνα ποὺ κάνει ὁ πιστὸς κατὰ τὴν τέλεσιν τῆς ἀκολουθίας τοῦ Μεγάλου Κανόνα.

Μέσα στὰ γενικὰ αὐτὰ πλαίσια τῆς σχέσης Θεοῦ - ἀνθρώπου τοποθετεῖται καὶ ἡ πορεία ποὺ ἀκολουθεῖ ὁ ἁμαρτωλὸς κατὰ τὴν μακρὰ ἀπὸ τὸ Θεὸ ἀποδιοργάνωση καὶ συντριβὴ του. Μὲ θαυμαστὴ γνώση τοῦ βάθους τῆς ἀνθρώπινης ψυχῆς καὶ τῆς ψυχοσωματικῆς συγκρότησιν τοῦ ἀνθρώπινου εἶναι περιγράφονται στὸ Μεγάλον Κανόνα τὰ ἀνθρωπολογικὰ πλαίσια τῆς συντριβῆς. Θὰ τὰ παρουσιάσουμε στὴ συνέχεια, ὑπενθυμίζοντας καὶ πάλι ὅτι ὁ Μ. Κανόνας δὲν κάνει ἀναλύσεις, ἀλλὰ προσφέρει δυνατότητες βιώσεως. Πολλὰ ἀπὸ τὰ παρακάτω σημεῖα ἐκτίθενται ἀναλυτικὰ σὲ ἄλλες ἐνότητες αὐτοῦ τοῦ βιβλίου. Δὲν ἦταν ὥστόσο δυνατό νὰ τὰ παραλείψουμε ἔδῳ χωρὶς νὰ παραχαραχθῇ ἡ εἰκόνα τῶν πλαισίων στὰ ὁποῖα μᾶς καλεῖ νὰ τοποθετηθῶμε γιὰ νὰ ζήσουμε πνευματικὰ ἢ ἀκολουθίᾳ τοῦ Μεγάλου Κανόνα. Στὴν Ἐκκλησίᾳ, χῶρο ζωῆς, ὑπάρχουν οἱ ἀναπόφευκτες ἐπαναλήψεις ποὺ χαρακτηρίζουν τὴ ζωὴ.

Μακριὰ ἀπὸ τὸ Θεὸ καὶ χωρὶς τὴ ζωὴ Του, ἡ νυχτὴ ζητάει νὰ τραπῇ ἀπομυζώντας τὸ σῶμα. Ἔτσι γεννιοῦνται τὰ νυχτικὰ πάθη. Σωστότερα, οἱ ἀπαθεῖς δυνάμεις τῆς ψυχῆς —ποὺ ἀποτελοῦν μέσα στὸν κτιστὸ ἄνθρωπο τὰ ἀνοίγματα πρὸς τὸν ἄκτιστο Θεό, τίς ὑποδοχές ἀπὸ τίς ὁποῖες οἱ ψυχικὲς λειτουργίες δέχονται τὴ χάριν τοῦ Θεοῦ ποὺ τρέφει καὶ ζωοποιεῖ ὁλόκληρο τὸν ἄνθρωπο— μορφοποιοῦνται μὲ τὴν ὑποταγὴ τους στὸ σῶμα σὲ ἐμπαθῆ πάθη, ἔτσι ὥστε ζωὴ τῆς

ἀμαρτωλῆς ψυχῆς νὰ γίνεται ἡ *φιλήδονία*. Οἱ φιλήδονες ὁρμές κατατρώγουν καὶ κατεξαντλοῦν τὶς λειτουργίες τῆς ψυχῆς

*μορφώσας μου τὴν τῶν παθῶν ἀμορφίαν
ταῖς φιληδόνοις ὁρμαῖς
ἐλυμηνάμην τοῦ νοῦ τὴν ὡραιότητα*.*

Τὸ σῶμα μὲ τὴν σειρά του, μὴ βρίσκοντας ζωὴ στὴν ψυχὴ, στρέφεται πρὸς τὰ ἔξω κι αἰχμαλωτίζεται ὥπως εἶναι φυσικὸ στὴν ὄλη, ἐγκλωβίζεται στὴν ἀνακύκληση τῆς φθορᾶς. Ἐτσι ἐμφανίζονται τὰ φιλήδονα σωματικὰ πάθη, μὲ τὰ ὁποῖα ὁ ἄνθρωπος ἀγωνίζεται νὰ ἀντλήσῃ ζωὴ καὶ χαρὰ ἀπὸ τὴν ὄλη**. Ὁ ἄνθρωπος ποὺ ζῇ μὲ τὰ πάθη καταντᾷ, ἐπειδὴ ἀκριβῶς τὰ σωματικὰ πάθη ζητοῦν μὲ σφοδρότητα τὴν ὄλη γιὰ νὰ ἱκανοποιηθοῦν, νὰ θεωρῇ τὴν ὄλη ὡς πηγὴ τῆς ζωῆς, νὰ ἀντικαταστήσῃ τὸ Θεό μ' αὐτή. Ἡ εἰδωλολατρεία εἶναι ἡ ἀναπόφευκτη συνέπεια τῆς φιληδονίας

*ἐπεσώρευσας, ψυχῇ, τὰ ἐγκλήματα
στήσασα ὡς βδελύγματα*** πάθη
καὶ πληθύνουσα προσοχθίσματα***.*

Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ ἡ τάξις τῆς φύσεως ἀνατρέπεται. Ἐνῶ στὸ κατὰ φύσιν ἡ ὄλη βρίσκει τὴν ὁ-

* *Ἠμάρυνα τῆς νυχτὸς τὸ ὥρατον
ταῖς τῶν παθῶν ἡδοναῖς
καὶ διὰ τοῦτο τὸν νοῦν χεῖρ ἀπετέλεσα* (Ὁδὸς β').

** *Τὰ ὕσια κρέα καὶ τοὺς λείβητας
καὶ τὴν ἀλγίστην τροφήν
τῆς ἐπουρανίου
προέκρινας, ψυχὴ μου* (Ὁδὸς ε').

*** Βδελύγμα, προσοχθίσιμα σημαίνουν εἰδωλα.

πιστὴ συγκρότηση καὶ λειτουργικότητά της στὸν ἀνθρώπινο ὀργανισμό, μέσα ἀπὸ τὶς ψυχικὲς διαστάσεις τοῦ ὁποῖου ἀνοίγεται πρὸς τὸν ἄκτιστο Θεό, στὸ παρὰ φύσιν μὲ τὴν ἀπόρριψη τοῦ Θεοῦ ἡ ψυχὴ ὑποτάσσεται στὸ σῶμα* κι αὐτὸ στὴν ὄλη. Ἡ ἀνατροπὴ αὐτὴ ὁδηγεῖ τὸν ἄνθρωπο στὸ «*φιλόδοξο καὶ φιλοκτήμονα βίον*», ποὺ συνιστᾷ «*κλειὸν βαρύν*» γιὰ τὸν ἄνθρωπο, γιατί ἀποτελεῖ ὑποδοῦλωση καὶ φυλάκισή του στὰ ἀσφυκτικὰ δεδομένα τῆς ὕλικης κτίσεως**.

Ἡ πρώτη αὐτὴ ἀνατροπὴ πάει μαζὶ μὲ μιὰ ἄλλη τὸ ἴδιο ριζικὴ. Ἡ ὀρθόδοξη βιβλικοπατερικὴ παράδοση θεωρεῖ ὡς κέντρο τῆς ψυχοσωματικῆς ὁργάνωσης καὶ ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου, ὡς ὄργανο μέσα στὸ ὁποῖο τελεῖται ἡ μυστικὴ μετάβαση τοῦ ψυχικοῦ στὸ σωματικὸ καὶ τοῦ σωματικοῦ στὸ ψυχικόν, τὴν καρδίαν. Τὸ ὄργανο αὐτὸ δὲν ἔχει μόνον σωματικὴ, ἀλλὰ καὶ ψυχικὴ λειτουργικότητα. Κατὰ τὴν διδασκαλίαν τῆς βιβλικοπατερικῆς παράδοσης, στὴν καρδίαν ἐδρεῖται ἡ ἀλληλοπεριχωρούμενη οἱ λειτουργίες τῆς ψυχῆς καὶ ἀπὸ αὐτὴ ἀπορρέουν οἱ ἐνέργειες τῆς ψυχῆς. Καρδίαν ὀνομάζεται ταυτόχρονα ἡ πηγὴ τῆς ζωῆς τοῦ σώματος καὶ τὸ κέντρο τῆς ψυχῆς. Γι' αὐτὸ στὴν καρδίαν, τὸ βαθύτατο αὐτὸ κέντρο τοῦ ἐνσυνείδητου, ἐλεύθερου καὶ λογικοῦ ἀνθρωπίνου προσώπου, συναντᾷ, κατὰ τὴν ὀρθόδοξη πάντοτε παράδοση, τὸν ἄνθρωπο ὁ Θεός.

* *Υπέταξας τὸ δόκυλιν σου ἀξίωμα
τῷ σώματί σου* (Ὁδὸς ζ').

** *Υπέταξας τῇ τῶν παθῶν ἐχθρότητι
καὶ τῇ ἐνὶ σὺν φθορᾷ
καὶ ἐνθὺς αὐτὴν ὁ ἄχθῆς καταπέλει μο* (Ὁδὸς β').

Ὅταν ἡ ἐλεύθερη βούληση τοῦ ἀνθρώπου ἀπορρί-
νη τὸ Θεό καὶ ὁ ἄνθρωπος ἀπὸ εἰκόνα Θεοῦ γίνῃ εἰ-
δωλο τοῦ ἑαυτοῦ του, ἡ καρδία σκληρύνεται καὶ «*θρα-
σύνεται*» κατὰ τὸν Μέγαλο Κανόνα καὶ ἡ ἐνότητα τῶν
ψυχοσωματικῶν λειτουργιῶν «*διαρρύνεται*», ἡ προσω-
πικότητα διασπᾶται. Οἱ σωματικές λειτουργίες, ποὺ δὲν
τρέφονται ἀπὸ τὴ χάρη τοῦ Θεοῦ, ξεπέφτουν σὲ ἀπλές
βιολογικές λειτουργίες. Καὶ οἱ λειτουργίες τῆς ψυχῆς,
στερημένες ἀπὸ τὴ θεία χάρη, σκληρύνονται καὶ παχύ-
νονται, ὑπολειπτοῦν, τρεφόμενες δὲ ἀπὸ τὴν ἁμαρ-
τία ἐκτρέπονται ἀπὸ τὴν ὀρθή τους λειτουργικότητα
καὶ παραμορφώνονται.

Ἡ βούληση, ποὺ στὴ φυσικὴ λειτουργικότητά
της ἐνεργοποιεῖ τὴν ἐλευθερία καὶ τὴν ἀγάπη, μετατρέ-
πεται μὲ τὴν ἁμαρτία σὲ ἐπιθυμία, ὑπουδουλώνεται σ'
αὐτὴ καὶ «*τίκται τὴν αὐθάδειαν*». Ὁ νοῦς, ποὺ στὸν
κατὰ φύσιν ἄνθρωπο εἶναι τὸ σύνολο τῶν γνωστικῶν
λειτουργιῶν καὶ τὸ κέντρο ἐνότητάς τους, ὁ ὀφθαλμὸς
τῆς ψυχῆς, τὸ φῶς τοῦ θεωιδοῦς ἀνθρωπίνου λόγου
ποὺ φωτίζει καὶ κατευθύνει τὸν ἄνθρωπο, μὲ τὴν ἀπο-
μάκρυνση ἀπὸ τὸ Θεό λειτουργεῖ ὡς ἀπλή διανοητικό-
τητα. Ἐτεῖται ἡ γνώση, ποὺ στὴν κατὰ φύσιν λειτουργι-
κότητά της εἶναι πλήρης ἐν ἀγάπῃ κοινωνία τοῦ γνω-
ρίζοντος μὲ τὸ γνωριζόμενο, στὴν παρά φύσιν κατάστα-
ση γίνεται ἀπλή παρατήρηση, δηλαδὴ συγκέντρωση
πληροφοριῶν γιὰ τὸ γνωστικὸ ἀντικείμενο καὶ ὀρθολο-
γικὴ ἐπεξεργασία τους. Τὸ περιεχόμενο τοῦ νοῦ, οἱ
λογισμοί, ἐγκαταλείποντας τὸ φυσικὸ κέντρο τους,
τὴν καρδίαν, περιφέρονται στὸν ἐξωτερικὸ κόσμον καὶ
κάνουν τὸν ἄνθρωπο νὰ χάνῃ τὴν πραγματικότητά
του, νὰ γίνῃται ἀπὸν ἐξ ἑαυτοῦ καὶ νὰ κυνηγᾷ ἔξω ἀπὸ

τὴν ὑπαρξή του ἀνυπόστατα εἶδωλα τοῦ ἑαυτοῦ του.

Σ' αὐτὴ τὴ μεταπτωτικὴ τους συγκρότηση καὶ λει-
τουργικότητα οἱ σωματικές καὶ ψυχικές λει-
τουργίες τοῦ ἀνθρώπου ὀνομάζονται ἀπὸ τὴ βι-
βλικοπατερικὴ παράδοση «*δερμάτινοι χιτῶνες*». Ὁ
αὐτοπεριορισμὸς τοῦ ἀνθρώπου στὸν ἐνδόκτιστο χῶρον,
κατέρραψε στὸ ἀνθρώπινο γένος τοὺς δερμάτινους αὐ-
τοὺς χιτῶνες στὴ θέση τῆς ὑφασμένης μὲ τὴν χάρη
ἀπαθοῦς ψυχοσωματικῆς στολῆς

κατέρραψε τοὺς δερματίνους χιτῶνας
ἢ ἁμαρτία κάμοι
γυμνώσασα τῆς πρὶν θεοφάντου στολῆς.

Τὸ μεταπτωτικὸ αὐτὸ ψυχοσωματικὸ ἐνδύμα τοῦ
προσώπου μπορεῖ βέβαια μὲ τὴν ἀσκήση καὶ τὴν πνευ-
ματικὴ ζωὴ νὰ ξαναγίνῃ πνευματικὸ, νὰ ζήσῃ ὁ ἄνθρω-
πος μὲ τὴ θείαν ζωὴ. Ἀλλὰ μπορεῖ καὶ νὰ ἐξαχρειωθῇ,
νὰ καταντήσῃ

κατεστιγμένον καὶ ἡμαγμένον αἰσχροῶς
τῇ ρύσει τῆς ἐρπαθοῦς καὶ φιληδόνου ζωῆς*.

Πράγματι, ἡ βούληση μπορεῖ νὰ καταντήσῃ, πον-
λώντας «*τοῖς ἀλλοφύλλοις*» (δηλαδὴ στὰ ἁμαρτωλὰ πά-
θη) τὰ πρωτοτόκια τῆς αὐτεξουσιότητάς της, «*ἀκάθε-
κτος*» καὶ «*παράλογος ὁρμή*», «*φιληδόνος ἀδυναμία*», νὰ
ὑποταγῇ ἀπόλυτα στὴν ἡδονὴ καὶ νὰ μετατραπῇ σὲ φι-
ληδονία.

Στὴν προχωρημένη κατάσταση τῆς ἁμαρτωλότητος

* Ὁ νοῦς τετραμαρτυρεῖται, τὸ εὖμα μεταλλάσσεται, ποιεῖ τὸ πνεῦμα
ὁ λόγος φθίσκει, ὁ βίος ποικίλλεται
τὸ τέλος ἐπὶ θήρας (Οὐκ. Β').

καί ὁ νοῦς «συμφορεύεται τῷ πηλῷ», γίνεται «χοῦς», καταποντίζεται στήν ὕλικότητα καί, ἐνῶ ἀρέσκεται νά ἐμφανίζεται ὡς «ὑψήγορος», καταντᾷ σύμφωνα μέ τόν Μεγάλο Κανόνα στήν πραγματικότητα «ὑποβρύχιος». Οἱ λογισμοί, συμπράττοντας μέ τά φιλήδονα πάθη, ἐνερργοποιῦνται ὡς ἁμαρτωλές πράξεις, πού κατατραυματίζουν τόν ἄνθρωπο. Ἐχοντας ἀποκτήσει ὡς περιεχόμενό τους τήν ἁμαρτία, γίνονται «ἐμπαθεῖς» καί «μαιοφόνοι», ὁ πιστός τοῦς αἰσθάνεται ὡς ληστές πού λυμαίνονται τήν ὑπαρξή του

ὁ λησταῖς περιπεσὼν ἐγὼ ὑπάρχω
τοῖς λογισμοῖς μου
ὅλως ὑπ' αὐτῶν τετραυμάτισμαι νῦν
ἐπλήσθην μολώπων*.

Ἡ «παροιστρήσασα» κατὰ τόν τρόπο αὐτό ψυχή, ἀπό τήν ὁποία ξεκινᾷ πάντοτε ἡ ἁμαρτία, διαφθείρει καί τό σῶμα. Ὁ ναός τοῦ Πνεύματος γίνεται «σαρκεῶν μολυσμάτων καταγώγιον». Ἡ γοητεία τοῦ ἀνθρώπινου σώματος, οἱ πολλαπλές δυνατότητες ἐπικοινωνίας πού προσφέρει στό ἀνθρώπινο πρόσωπο τό κορμί του κατακαίγονται καί καταστρέφονται ἀπό τή φιληδονία, τό σῶμα καί μαζί του ὁ ἄνθρωπος γίνεται «παρανάλωμα τῆς ἐμπαθοῦς λαγνείας».

Ὅταν ὁ ἄνθρωπος ὑποταγῇ ὁλοκληρωτικά στήν ἁμαρτία, ὁδηγεῖται ὡς τά ἔσχατα ὅρια τῆς αὐτοσυντριβῆς. Μέ τήν ἐλεύθερη προαίρεσή του μπορεῖ νά νεκρώσῃ τή συνείδησή του, στή συνέχεια νά λιθοκτονήσῃ

* Οἱ παρακάτω στίχοι δείχνουν τό πῶς τοῦ τραυματισμοῦ:

Ἐμπαθῆς λογισμὸς δεικνύς τὰ ἔδρα
καί χορεύων με αἰετὶ τῆς ὁβελίου βρώσεως (Ὡδή α').

τό σῶμα του καί νά ἀποκτείνῃ τό νοῦ του

τῇ προαιρέσει γέγονα φονεὺς συνειδότος ψυχῆς
.....
τίνι ὁμοιώθης πολυαμάρτητε ψυχῇ
εἰ μὴ τῷ πρώτῳ Κάϊν καί τῷ Λάμεχ ἐκείνῳ
λιθοκτονήσασα τὸ σῶμα κακουργίας
καί κτείναςα τὸν νοῦν ταῖς παραλόγοις ὁρμαῖς.

Ἡ περιγραφή αὐτῆ τῆς πορείας πού ἀκολούθησε ὁ ἁμαρτωλὸς κατὰ τὴ μακρυὰ ἀπὸ τὸ Θεὸ συντριβὴ καί ἀποσύνθεσή του, τοποθετημένη μέσα στήν ἀκολουθία τοῦ Μεγάλου Κανόνα, μὴ ἔχοντας δηλαδὴ θεωρητικό, ἀλλὰ βιωματικό σκοπό, λειτουργεῖ ὀργανικά ὡς πράξη, θὰ λέγαμε, δραματική. Ὁ πιστός, βλέποντας τὰ συντριμμένα ἀπὸ τήν ἁμαρτία πλαίσιά του, συνειδητοποιεῖ τὴν τραγικότητα τῆς ἁμαρτωλῆς του κατάστασης. Μέσα στήν Ἐκκλησία, μπροστὰ στὸ θρόνο τοῦ Θεοῦ κι ἔχοντας γύρω του τὸ λαμπρὸ χορὸ τῶν ἁγίων, νοιώθει ὅτι αὐτὸς δὲν ἔχει ἐνδυμα γάμου, ὅτι εἶναι γυμνός. Ντρέπεται, συστέλλεται, πονάει καί θρηνεῖ. Ὁ θρῆνος, πού διέπει ὅλες τὶς ὁδὲς τοῦ Κανόνα

πόθεν ἄρξομαι θρηνεῖν
τάς τοῦ ἀθλίου μου βίου πράξεις
ποιὰν ἀπαρχὴν ἐπιθήσω Χριστέ
τῇ νῦν θρηνωδίᾳ

δείχνει κι αὐτὸς τὸ δραματικό χαρακτῆρα τῆς λειτουργικῆς πράξης. Πρόκειται γιὰ ἓνα δράμα ὕψιστης περιεκτικότητας, ὅπου δὲν ὑπάρχουν θεατὲς ἀλλὰ μόνο ὁρῶντες, καί ὅπου ἀπὸ τὴν τραγικότητα, μέσα ἀπὸ τὴν καθαρή, αὐτοὶ πού συμμετέχουν φθάνουν σὴ λύτρωση.

Με τὴν ἄλλη δραση ποὺ χαρίζουν στὸν ἄνθρωπο οἱ καινούργιες προοπτικὲς τῆς Ἐκκλησίας, τοῦ ἀνασυγκροτημένου αὐτοῦ χώρου στὸν ὁποῖο, σὰ σέ σκηνή, συμπυκνώνεται ἡ ζωὴ καὶ τελετουργεῖται ἡ μετάβαση ἀπὸ τὴν τραγικότητα στὴ λύτρωση, ὁ πιστὸς βλέπει τὸ πραγματικὸ βάθος τῆς ἁμαρτίας. Κατανοεῖ ὅτι δὲν πρόκειται γιὰ μιὰ ἀπλὴ ἠθικὴ ἀμαυρώση, ἀλλὰ γιὰ μιὰ καθολικὴ ἐκπτώση. Ἡ ἁμαρτία δὲ συνίσταται στίς λίγες ἢ πολλές ἁμαρτωλὲς πράξεις, ἀλλὰ σὲ μιὰ ὁλοκληρωτικὴ ἀπώλεια τῆς ζωῆς. Εἶναι ἓνας κυριολεκτικὸς ἀφανισμὸς ποὺ συνειδητοποιεῖται ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο ὡς ἀπουσία τοῦ Θεοῦ, τῶν ἄλλων προσώπων, τοῦ ἑαυτοῦ του, τῶν πραγμάτων, γενικώτερα ὡς ἀπουσία σκοποῦ καὶ νοήματος καὶ κατ' ἐπέκταση ὡς ἀδήριτη μοναξιά καὶ ἀγωνία. Εἶναι ἐνδεικτικὲς μερικὲς σχετικὲς ἐκφράσεις τοῦ Μεγάλου Κανόνα:

*ἔρημος εἰμί· ἄπαις καὶ φερέοικος·
ἄχρηστος βίος· πενηρὰ ζωὴ· ἀχθιδὸν·
εἰκὴ καὶ μάτην·
κλύδων καὶ τρικυμία· κατακλυσμὸς καταδύσεως·
ἄδυτος βυθὸς· χάσμα τῆς γῆς· ἄβυσσος·
φλόγα παραλόγου· ἐμπρησμὸς· θερμασία ψυχῆς·
ζάλη· σκοτασμὸς· ἀπόγνωσις.*

Ἡ ζωὴ τῆς ἁμαρτίας δὲν ὀρίζεται τόσο ἀπὸ συγκεκριμένες ἐπὶ μέρους παραβάσεις. Τὸ βαθύτερο περιεχόμενον καὶ ἡ πραγματικὴ τραγικότητά της ἐμφανίζονται μὲ τὴ ματαιότητα, τὸ ἀνόητο καὶ τὸ παράλογο ποὺ τὴ χαρακτηρίζουν.

Ἡ πρὸ διεισδυτικὴ περιγραφὴ τοῦ ἁμαρτωλοῦ δίνεται στὴν παραβολὴ τοῦ ἄσωτου. Ὁ ἄσωτος δὲν ἔχει

ἀπλὰ καὶ μόνο παρεκταπεῖ ἠθικά. Εἶναι ἀπομακρυσμένος ἀπὸ τὸν πατρῷο οἶκο, χαμένος ἀπὸ τὸ πρόσωπο τοῦ Θεοῦ, βυθισμένος στὴν ἀφάνεια καὶ τὴ λήθη, δὲν τὸν βλέπουν οὔτε ὁ ἐργοδότης του, οὔτε οἱ φίλοι του, οὔτε οἱ χοῖροι, εἶναι χαμένος καὶ γιὰ τὸν ἴδιο τὸν ἑαυτό του, κυριολεκτικὰ ἀπολεσμένος. Ἡ ἀνάδυσή του στὴν ὑπαρξὴ χαρακτηρίζεται στὴν παραβολὴ μὲ τὴ βαρυσήμαντη ἐκφραση «ἐλθὼν εἰς ἑαυτόν».

Αὐτὴ ἡ ἀνάδυση στὴ συνειδητὴ ὑπαρξὴ εἶναι ἡ πρώτη πράξη τῆς σωτηρίας, τὸ σημεῖο ἐκκινήσεως. Στὸ σημεῖο αὐτὸ ὁδηγεῖ, πρὶν ἀπὸ ὁποῖοτε ἄλλω, τὸν ἄνθρωπο καὶ ὁ Μεγάλος Κανόνας.

Παράλληλα, ἡ λειτουργικὴ πράξη ἀνοίγει μπροστὰ στὸν πιστὸ τὸ δρόμο τῆς ἐπιστροφῆς, τὸν καλεῖ καὶ τὸν χειραγωγεῖ στὸ συγκεκριμένο ἔργο τῆς μετάνοιας ἢ μεταποίησης, δηλαδὴ τῆς ἐξυγίανσης, ἀνασυγκρότησης καὶ τελείωσης τοῦ ἑαυτοῦ του. Ἡ πραγματοποίηση τοῦ ἔργου αὐτοῦ ἀποτελεῖ τὴν ἐπιστροφή.

Θὰ προσπαθήσουμε στὴ συνέχεια νὰ περιγράψουμε τὰ πλαίσια μέσα στὰ ὁποῖα ἡ ἀκολουθία τοῦ Μεγάλου Κανόνα τοποθετεῖ τὸ ἔργο αὐτό.

Δ'

Ὅταν ὁ ἄνθρωπος λάβῃ συνειδησὴ τῆς ὑπαρξῆς του εἶναι ἐνδεχόμενο νὰ μὴ βρῇ μέσα του καὶ γύρω του παρὰ τὸ κενό, ἀλλὰ μπορεῖ καὶ νὰ ἀκούσῃ τὴ φωνὴ τοῦ Θεοῦ νὰ τὸν καλῇ ἀπὸ τὰ ἐνδότερα τοῦ ἑαυτοῦ του, νὰ θυμηθῇ ἔτσι τὸ λησμονημένο Πατέρα καὶ νὰ νοσταλγήσῃ τὸ χαμένο πατρῷο οἶκο. Ὁ ἓνας δρόμος

ὁδηγεῖ στήν ἀπελπισία καί τὸ παράλογο, ὁ ἄλλος ἀρχίζει μὲ τὸν γεμάτο ἐλπίδα θρήνο, τὸ χαρσποῦ πένθος, καί ὁλοκληρώνεται στήν ἀγαλλίαση τῆς ἑνώσεως μὲ τὸ Θεό. Στὴν πρώτη περίπτωση βρίσκεται ὁ ἄνθρωπος ποὺ περιώρισε τὴν ὑπαρξή του στὰ ὅρια τῆς κτίσεως, ποὺ ἐκλείσει αὐτόβουλα τὶς διαστάσεις τοῦ ἑαυτοῦ του ποὺ ἔτειναν ἀπὸ φυσικοῦ τους στὸ Θεό, δηλαδὴ ὁ αὐτονομημένος ἄνθρωπος. Στὴ δεύτερη, βρίσκεται ὁ ἄνθρωπος ποὺ κράτησε ἀνοιχτὴ τὴ —λιγώτερο ἢ περισσότερο, αὐτὸ σὲ τελευταία ἀνάλυση δὲν ἔχει μεγάλη σημασία— συντριμμένη ὑπαρξή του στὸ Θεό. Ἀρχὴ καὶ θεμέλιο τῆς σωτηρίας εἶναι ἡ στροφὴ τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸ Θεό.

Ὁ ἁμαρτωλὸς ποὺ στρέφεται πρὸς τὸ Θεό, νοιώθει πρὶν ἀπ' ὅλα τὴν ἀνάγκη νὰ ἐπικαλεσθῇ τὸ ἔλεος καὶ τὴ βοήθειά Του. Καταλαβαίνει ὅτι μόνος εἶναι ἀνήμερος νὰ προχωρήσῃ πρὸς Αὐτόν. Ἡ ἱκεσία χαρακτηρίζει κεντρικὰ τὴν ἀρχὴ ἀλλὰ καὶ ὁλόκληρη τὴν πορεία τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὴ μετάνοια καὶ τὴ σωτηρία.

Ἐρριμένον με, Σωτήρ, πρὸ τῶν πυλῶν σου
μὴ μὲ ἀπορρίψῃς

.....
μὴ εἰσέλθῃς μετ' ἐμοῦ ἐν κρίσει,
τὴν θύραν σου ἀνοιξόν μοι

.....
ἡμάρτηκα σοι, ἰλασθητί μου

.....
προσέρχομαί σοι, ἰάτρευσον.

Τὰ ἁμαρτήματα εἶναι μεγάλα

οὐδεὶς γὰρ τῶν ἐξ Ἀδάμ
ὥς ἐγὼ ἡμάρτηκά σοι,

ἀλλὰ καὶ ἡ φιλανθρωπία τοῦ Θεοῦ ἀκόμα μεγαλύτερη

ἴδωμεν, ἴδωμεν
φιλανθρωπίαν τοῦ Θεοῦ καὶ Δεσπότη.

Ἔτσι ὁ ἄνθρωπος τολμᾷ νὰ ἱκετεύῃ μὲ ἐμπιστοσύνη

ἄρον τὸν κλειὸν ἀπ' ἐμοῦ τὸν βαρὺν
τὸν τῆς ἁμαρτίας
καὶ ὥς εὐσπλαγχνός μοι δός
παραπτωμάτων ἄφεσιν

.....
ἐλέησον τὸ πλάσμα σου Ἐλεῆμον,
οἴκτιρον τῶν χειρῶν σου τὸ ποίημα

.....
Σὺ εἰ ὁ ποιμὴν ὁ καλὸς
ζήτησόν με τὸν ἄρνα
καὶ πλανηθέντα
μὴ παρίδῃς με

.....
ποίησόν με θρέμμα
ἐν τῇ νομῇ τῶν σῶν προβάτων

.....
Σὺ εἰ ὁ γλυκὺς Ἰησοῦς
σοὶ εἰ ὁ πλαστοργγὸς μου
ἐν σοὶ δικαιωθήσομαι.

Ἀλλὰ τὸ ἔργο τῆς σωτηρίας δὲν ἐπιτελεῖται ἀποκλειστικά ἀπὸ τὴ χάρη τοῦ Θεοῦ. Ἀπαιτεῖται καὶ ἡ συνεργασία τοῦ ἀνθρώπου, μιὰ συνεργασία υπεύθυ-

νη, συγκεκριμένη καὶ ἀποφασιστική. Ὁ ἁμαρτωλὸς ποῦ θέλει νὰ σωθῇ καλεῖται νὰ πραγματοποιήσῃ μέσα του, μέ τὴν προοδευτική ἴαση καὶ ἀνασυγκρότηση τῶν ψυχροσωματικῶν λειτουργιῶν του, μιὰ συγκεκριμένη «ἀναδρομή» πρὸς τὴν εἰκονική θεοειδὴ ἀκεραιότητα καὶ ὕγεια του, καὶ νὰ πραγματοποιήσῃ ταυτόχρονα μιὰ «προσαγωγή» τοῦ ἑαυτοῦ του στὸ Θεό.

Ἡ «προσαγωγή» στὸ Θεὸ εἶναι ἀπαραίτητη, γιατί ἡ σωτηρία, δηλαδή ἡ μέχρι τὸ ἄπειρο μέ τῇ βοήθεια τοῦ Θεοῦ τελειοποίηση τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἡ ἀπόκτηση τῆς εὐτυχίας ἐκείνης ποῦ εἶναι τόσο μεγάλη ὥστε νὰ ξεπερνᾷ τὸ θάνατο, εἶναι ἀδύνατο νὰ πραγματοποιηθῇ στὸ χῶρο τῆς ἀποστασίας. Στὸ χῶρο αὐτὸ ὁ ἁμαρτωλὸς νοιάθει τὸν ἑαυτό του σὰν τὴ χαμένη «βασίλειο δραχμῆς». Ἡ ἀξία του ὡς ἀνθρώπου ἔχει ἐξανεμισθῇ. Ὅ,τι εἶναι, κάνει καὶ ἔχει εἶναι μικρό, φθαρτό, μάταιο. Γι' αὐτὸ στρέφει τὰ μάτια καὶ τὰ βήματά του πρὸς τὴν «γῆν τῆς κληροδοσίας», ζητάει νὰ «μετατεθῇ» στὴ γῆ ἐκείνη, νὰ γίνῃ σὰν τὸν Ἀβραάμ «μετανάστης»

*ἐκ γῆς Χαράν ἐξέλθε**

δεῦρο εἰς γῆν ρέουσιν αἰεζων ἀφθαρσίαν.

Δὲν πρόκειται ὁμοίως γιὰ μιὰ τοπικὴ μετάθεση. Ἡ φυγὴ ἀπὸ τὰ «Σόδομα καὶ Γόμορρα» εἶναι φυγὴ ἀπὸ τὴν «φλόγα πάσης παραλόγου ὀρέξεως». Ἡ σωτηρία κερδίζεται πάνω στὴ γῆ, μέσα στὸ σῶμα, εἶναι σωτηρία ὄχι μόνο τοῦ πνεύματος ἀλλὰ καὶ τοῦ σώματος, σωτηρία τῆς ψυχῆς, ποῦ πάει νὰ πῇ σωτηρία τῆς ζωῆς. Στὸ Μεγάλον Κανόνα συναντᾷμε τὴν πολυσήμαντη ἔκφραση «ἀνάσωσον τὸν βίον».

* Ἀνάστα, τί καθεύδεις; (Κοντάκιον).

Πρώτη βαθμίδα τῆς «ἀναδρομῆς» καὶ «προσαγωγῆς» εἶναι ἡ αὐτογνωσία

ἐπίστρεψον, μετανόησον

ἀνακάλυψον τὰ κεκρυμμένα.

Πρέπει νὰ ἔρθουν στὸ φῶς ὄχι μόνο οἱ κρυφὲς ἁμαρτωλὲς πράξεις, ποῦ ὁ ἁμαρτωλὸς ἐξαγορεύει στὸ μυστήριον τῆς ἐξομολογήσεως γιὰ νὰ πάρῃ τὴν ἄωση, ἀλλὰ καὶ οἱ κρυμμένες αἰτίες τῶν πράξεων αὐτῶν, οἱ κακίες, τὰ πάθη, οἱ ἐστίες ποῦ γεννοῦν τίς ἁμαρτωλὲς πράξεις

τὰ κρύφια τῆς καρδίας μου

ἐξηγόρευσα σοὶ τῷ κριτῇ μου.

Ὅταν προσδιορισθοῦν οἱ βαθεῖα κρυμμένες κακὲς ἐστίες, εἶναι δυνατό στὴ συνέχεια μέ τὴν κατάλληλη ἀγωγή νὰ θεραπευθοῦν. Τὰ ἐπιτίμια ποῦ ὀρίζουν οἱ ἱεροὶ κανόνες δὲν εἶναι ποινές, ἀλλὰ θεραπευτικὴ ἀγωγή.

Δεύτερη βαθμίδα εἶναι ἡ πράξη. Ὡς πράξη λογίζεται βασικά ἡ ἀσκησιμότητα, μέ τὴν ὁποία καθαρίζονται καὶ θεραπεύονται οἱ ποικίλες λειτουργίες τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ πιστὸς δαμάζει μ' αὐτὴ «τὰς τῶν ἡδονῶν ἀκαθέκτους ὁρμάς»· ἀποκροῦναι «λύσσαν παθῶν»· «πυκτεύει» πρὸς τοὺς ποικίλους ἐχθρούς, τὴ φιληδονία, τὸν ἐγωισμό, τὰ πάθη· κατανικᾷ «τοὺς ἀπατηλοὺς λογισμοὺς»· «ἀποσπᾶται τῆς ἁμαρτίας»· ἐξέρχεται «τῆς πρὶν ἀλογίας»· φθάνει στὴν «ἀνδρεία» καὶ στὸ «στερρόν τῆς προθέσεως»· «κρατεῖνεται»· γίνεται «ἀρρενωπὸς ψυχῇ». Μὲ τὴ θεληματικὴ πτωχεία, τὴ νηστεία, τὴν ἀγρυπνία καὶ

τὴν ὑπόλοιπη ἀσκητικὴ πρακτικὴ, τὸ σῶμα κόβει τὴ δουλωτικὴ ἐξάρτησή του ἀπὸ τὴν ὄλη, κερδίζει μιὰ κάποια ἀνεξαρτησία καὶ ἐλευθερία ἀπέναντι στὸν ὀλικὸ κόσμον, παράλληλα ξαναβρίσκει τὴν ὀρθὴ σχέση του μὲ τὴν ψυχὴ, κι ἔτσι τὸ ἀνθρώπινο πρόσωπο διὰ μέσου τοῦ σώματος, τοῦ φυσικοῦ αὐτοῦ συνδέσμου του πρὸς τὴν ὀλικὴ κτίση, μπορεῖ καὶ πάλι νὰ ἀσκήσῃ τὴν ἱερατικὴ, προφητικὴ καὶ βασιλικὴ διακονία του μέσα στὸν κόσμον.

Ὡς πράξη θεωροῦνται ἀκόμη τὰ καλὰ ἔργα τῆς φιλαλληλίας καὶ ἡ τήρηση τῶν ἐντολῶν

*τῆς κληροδοσίας τὴν γῆν κατασκόπευσαν
κατοίκησον ἐν αὐτῇ δι' εὐνομίας.*

Ἡ εὐνομία εἶναι ἐκείνη ποὺ ὁδηγεῖ τὸν ἄνθρωπο νὰ ἀπομακρυνθῇ ἀπὸ «τάς ρυπαράς πράξεις» καὶ νὰ ὁδηγηθῇ πρὸς «πράξεις ἐνθέους», μὲ τίς ὁποῖες ὁ «λεπρωθεὶς βίος λευκαίνεται καὶ καθαίρεται».

Ἡ σκληρὴ προσπάθεια ποὺ ἀπαιτεῖται γιὰ τὴν τήρηση τῶν ἐντολῶν* καὶ οἱ ἀναπόφευκτες ἀποτυχίες δωρίζουν στὸν ἄνθρωπο «καρδίαν δεῖ συντετριμμένην» καὶ «πτωχείαν πνευματικὴν». Ὁ πιστὸς βλέπει τὴν ἀδυναμία του καὶ τοὺς μεγάλους κινδύνους ποὺ ἀντιμετωπίζει, «τὰ τοῦ πλάνου ἐνεδρά καὶ σκάμματα», καὶ «τειγίζει» τὴν προσπάθειά του βῆμα πρὸς βῆμα «φόβῳ ἐνθέῳ». Ντύνεται τῇ «σεμνότητι» καὶ τὴν «εὐσέβεια», ποὺ ἀποτελοῦν τὴν «ἀσφαλῆ βάσιν» τῆς κλίμακας ποὺ ὁδηγεῖ στὸν οὐρανό. Τὸ ἔργο αὐτὸ εἶναι ἔργο τῆς

* «Καὶ γὰρ ἄνθρωποι πότῃ οὐ πράξις οὐ θεωρία κατορθωθήσεται» (Ὁδὸς δ').

βούλησης, ποὺ μαθαίνει ἔτσι σιγά - σιγά, μὲ τὴν τήρηση τῶν ἐντολῶν, νὰ συμφωνῇ μὲ τὴ βούληση τοῦ Θεοῦ, ποὺ θέλει ἀκριβῶς τὴ σωτηρία τοῦ ἀνθρώπου.

Τρίτη βαθμίδα, χρονικὰ παράλληλη πρὸς τὴ δεύτερη, εἶναι ἡ γνώση. Τὸ ἔργο τῆς βούλησης κατευθύνεται καὶ ἐνισχύεται ἀπὸ τὴν ἐργασία τοῦ νοῦ. Ἡ ἀφύπνιση τῶν νοητικῶν λειτουργιῶν καὶ ἡ ἀνταπόκρισή τους στὴν κλήση τοῦ Θεοῦ σημαίνουν τὴν ἀρχὴ τῆς «ἀναδρομῆς» καὶ «προσαγωγῆς».

διέγειρόν μου τὸν νοῦν πρὸς ἐπιστροφήν.

Τὸ ἔργο τοῦ καθαρισμοῦ τῶν λογισμῶν (σκέψεων) μὲ τοὺς ὁποίους λειτουργεῖ ὁ νοῦς, ἔργο ποὺ συνιστᾷ θεμελιώδη διάσταση τῆς ἐπιστροφῆς τοῦ ἀνθρώπου στὴν ὑγεία καὶ ἀκεραιότητά του, ἀπαιτεῖ σκληρὴ προσπάθεια.

Πρέπει οἱ λογισμοὶ νὰ πάψουν νὰ ὑπηρετοῦν τίς ἐπιθυμίες. Ὅσο εἶναι ὑποδουλωμένοι στίς ἐπιθυμίες ἔχουν ὡς ἔργο τους νὰ ἐφευρίσκουν τρόπους γιὰ τὴν ἱκανοποίηση τῶν ἐπιθυμιῶν. Κι ὅσο πιὸ ὀξείς, εὐέλκτοι καὶ διεισδυτικοί εἶναι, τόσο τελειότερους τρόπους ἱκανοποίησης τῶν ἐπιθυμιῶν ἐφευρίσκουν, ἐξωραΐζουν καὶ τελειοποιοῦν τὸ κακὸ

*πύργον ἐσοφίσω οἰκοδομῆσαι, ὦ ψυχὴ,
καὶ ὀχύρωμα πῆξαι
ταῖς σαῖς ἐπιθυμίαις.*

Ἡ ὀρθὴ σχέση τῶν λογισμῶν πρὸς τίς ἐπιθυμίες εἶναι οἱ πρῶτοι νὰ κατευθύνουν τίς δεύτερες πρὸς ὅ,τι εἶναι ἀληθινὸ καὶ κατὰ συνέπεια καλὸ.

Πρέπει ἀκόμη οἱ λογισμοὶ νὰ ἐλευθερωθοῦν

ἀπὸ τὴν ὑποδουλώσῃ τους στὰ πράγματα. Ὅσο εἶναι ὑποδουλωμένοι σ' αὐτὰ δὲν βλέπουν τὸ νόημα καὶ τὸ σκοπὸ τους, ὑπηρετοῦν μιά τυφλὴ ἀνάπτυξη, στὴν ὁποία ὁ ἄνθρωπος γίνεται δοῦλος, παίρνοντας τὴ φτωχὴ πληρωμὴ τῆς ἱκανοποίησης τῶν ἐπιθυμιῶν του. Οἱ λογισμοὶ καλοῦνται νὰ φωτίσουν τὰ πράγματα, νὰ φέρουν σὲ φῶς τὸ νόημά τους, νὰ τὰ ἀναπτύξουν καὶ νὰ τὰ ἀρχιτεκτονήσουν σύμφωνα μὲ τὴν ἀληθινὴ φύση τους, δηλαδὴ σύμφωνα μὲ τὸ σκοπὸ ποὺ τοὺς ἔδωσε ὁ δημιουργὸς τους.

Στὸ μέτρο ποὺ οἱ λογισμοὶ ἐλευθερώνονται ἀπὸ τὶς ἐπιθυμίες καὶ τὰ πράγματα, καθαρίζονται καὶ συγκεντρώνονται στὸ νοῦ. Ὁ ἄνθρωπος ἐπιστρέφει στὸν ἑαυτό του. Ὁ νοῦς κυβερνάει στὸ ἐξῆς ἔλλογα τὴ ζωὴ καὶ τὶς πράξεις τοῦ ἀνθρώπου. Ἐχοντας βρῇ τὸ κέντρο τους οἱ ψυχασωματικὲς λειτουργίες τοῦ ἀνθρώπου παύουν νὰ μάχονται μεταξὺ τους, ὁ ἄνθρωπος ἐνοποιεῖται καὶ ἀπλοποιεῖται.

Παράλληλα, ὁ ἀνασυγκροτημένος νοῦς, φωτισμένος καὶ μὲ τὴν προσευχὴ, μπορεῖ νὰ ξεπεράσῃ τὸ γράμμα καὶ νὰ φθάσῃ στὸ πνεῦμα τοῦ νόμου, νὰ τραφεῖ ἀπὸ τὴ ζωηφόρα ἀλήθεια τοῦ θείου λόγου

πίε τὸ νῆμα τοῦ νόμου

ρυσέν τῇ ἀποθλίψει τοῦ γράμματος.

Ὁ ἄνθρωπος μπορεῖ ἔτσι νὰ ἀποκρυπτογραφῇ τὴν ἀλήθεια τὴν κρυμμένη μέσα στὸν ἑαυτό του καὶ στὸν κόσμον, νὰ γίνῃ *«ἐραστὴς τῆς σοφίας»*. Ἡ προτροπὴ ποὺ δίνει ὁ Μεγάλος Κανόνας εἶναι: *«τιθηνοῦ (δηλαδὴ περιποιήσου, περίθαλψε ὡς τροφός) τὴν σοφίαν»*.

Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ ἡ ἀρχικὴ ἐξυγίανση καὶ ἄλλα-

γὴ τοῦ νοῦ, ἡ μετάνοια, φθάνει νὰ γίνῃ *«ἐπίγνωσις»*. Ὁ ἄνθρωπος γνωρίζει τὴν ἀλήθεια τῶν ὄντων, ὀρθοφρονεῖ. Κατανοεῖ, καὶ κατὰ συνέπεια ἀντιμετωπίζει, τὴν πραγματικότητά ἀπὸ τὴν ὀπτικὴ γωνία τοῦ Θεοῦ, μέσα στὸ φῶς ποὺ καταυγάζει καὶ τὸ νοῦ ποὺ κατανοεῖ καὶ τὴν πραγματικότητά ποὺ κατανοεῖται. Αὐτὴ ἡ καινούργια κατανόηση καὶ ἀντιμετώπιση τῆς πραγματικότητος ὀνομάζεται πίστις.

Οἱ καθαρισμένες ἀπὸ τὴν πράξη καὶ φωτισμένες ἀπὸ τὴ γνώση ψυχασωματικὲς λειτουργίες τοῦ ἀνθρώπου δέχονται μέσα τους τὴ χάρη τοῦ Θεοῦ καὶ λειτουργοῦν μὲ καινούργιο τρόπο. Τὴ θέση τῆς ἡδονῆς παίρνει σιγὰ - σιγὰ ἡ χαρά. Ἡ ἐλευθερία, ἀπὸ ἐγωϊστικὴ ἀνεξαρτησία, ἐκδηλώνεται ὅσο ὁ ἄνθρωπος προσδεύει ὡς ἀγάπη. Τὰ πάθη ἀπαλλάσσονται ἀπὸ τὴν ἐμπάθεια, λειτουργοῦν ὡς καθαρὲς φυσικὲς λειτουργίες καὶ, στὸ μέτρο τῆς ἑνώσεως μὲ τὸ Θεό, ὑψώνονται σὲ ἀρετὲς, γιὰ νὰ φθάσουν σὲ προχωρημένους βαθμοὺς ἀγιότητας, ὅταν ἡ ἑνωση μὲ τὸ Θεὸ ἔχει μιά πληρότητα, σὲ πνευματικὲς αἰσθήσεις καὶ λειτουργίες. Ὁ ἄνθρωπος ἐξέρχεται ἀπὸ τὸ σκότος, ἀναδεικνύεται *«ἡμέρας νιός»*, ἀποκτᾷ ἑνδυμα γάμου, δείχνει

ἐράσμιον τὸ νύμφης κάλλος.

Ἐχουν ἔτσι δημιουργηθῇ οἱ προϋποθέσεις γιὰ τὸ τέταρτο καὶ ὕψηλότερο στάδιο τῆς πνευματικῆς ζωῆς, τὴ θεωρίαν καὶ τὴν ἀπάθεια. Ὁ καθαρισμένος καὶ φωτισμένος ἀπὸ τὴ θεία ἀλήθεια νοῦς κατέρχεται μὲ ἐπίπονη προσπάθεια αὐτοσυγκέντρωσης στὴν καρδιά, κι ἐκεῖ ὁ ἐνοποιημένος καὶ καθαρὸς ἄνθρωπος ὁρᾷ τὰ ἄορατα. Ἡ θεωρία, ὁπιστος βαθμὸς τῆς γνώ-

σης, συμβαδίζει με τὴν ἀπάθεια, ποὺ βρίσκεται στὸν ἀντίποδα τῆς παθητικότητας, ἀφοῦ εἶναι ἡ ὑπέρτατη ἐνεργητικότητα, ὁ ὑψιστος βαθμὸς τῆς πράξης

*ἀπάθειαν ἐκτίσω οὐράνιον
δι' ἀκροτάτης ἐπὶ γῆς πολιτείας.*

Ὁ πιστὸς ποὺ δέχθηκε τὸ θεῖο δῶρο τῆς ἀπάθειας καὶ τῆς θεωρίας, χωρὶς νὰ ἐγκαταλείψῃ τὸ σῶμα καὶ τὴ γῆ*, ζῇ μετ' ὅπου οὐράνιο

*ἀσώματον πολιτεῖαν
ἐν σώματι μετελθοῦσα*

πράγμα ποὺ σημαίνει ὅτι ἀφήνει πίσω του τὴν ἐνασχόληση μετ' ὅ,τι εἶναι πρόσκαιρο καὶ φθαρτό. Σὰν τὸν ἔμπορο ποὺ ἀνακάλυψε τὸν πολὺτιμο μαργαρίτη, πωλάει τὰ πάντα γιὰ νὰ ζητήσῃ «ἀσυγκρίτῳ ἔρωτι» τὸ ἔνα, τὸ μεγάλο, «οὗ ἔστι χρεία»

*πρηγόρησον, ὦ ψυχὴ μου, ἀρίστευσον
ἵνα κτήσῃ πρᾶξιν μετὰ γνώσεως
ἵνα χρηματίσῃ νοῦς ὁρῶν τὸν Θεόν
καὶ φθάσῃ τὸν ἄδυστον γνώφον ἐν θεωρίᾳ
καὶ γένη μεγαλέμπορος.*

Ἡ προοδευτικὴ αὐτὴ ἐξυγίανση, ἀνασυγκρότηση καὶ τελείωση τοῦ ἀνθρώπου, ποὺ τὰ συγκεκριμένα πλαίσιά της εἶδαμε παραπάνω, τοποθετεῖται μέσα σ' ἓνα εὐρύτερο κο-

* Ὁλόκληρη ἡ ζωὴ τοῦ σώματος εἶναι τίμα καὶ καθαγιασμένη:

*Ὁ γάμος μὲν τίμας
ἡ κοίτη δὲ ἀμείνων
ἀμφοτέρω γὰρ Χριστὸς προημολόγησε
ἐν τῇ Κανὸν τῷ γάμῳ (Ὁδὸς θ').*

σμολογικὸ καὶ ἀνθρωπολογικὸ πλαίσιο, ἐκεῖνο ποὺ δημιουργήσε μετὰ τὴν ἐπιδημία τοῦ στήν κτίση ὁ Θεός.

Εἶδαμε στὸ πρῶτο τμήμα ἐκείνης τῆς μελέτης, πῶς μέσα στὴν Ἐκκλησίᾳ ἀνασυγκροτοῦνται καὶ καινοποιοῦνται οἱ διαστάσεις τῆς φύσεως, ὁ χρόνος καὶ ὁ χώρος, πῶς λειτουργοῦν μετὰ νέο τρόπο οἱ μνῆμες τῆς ἱστορίας, κλπ. Ἡ μεταμόρφωση αὐτὴ πραγματοποιεῖται ἐπειδὴ ἡ Ἐκκλησία εἶναι ἡ σὰρκα τοῦ Θεανθρώπου, μέσα στὴν ὁποία ὁ Χριστὸς ἀνακαίνισε τοὺς νόμους, δηλαδὴ τὴ λειτουργικότητα τῆς φύσεως

ὁ τεχθεὶς καινίζει νόμους φύσεως

.....

νικᾶται φύσεως τάξις.

Ἀλλὰ ὁ Χριστὸς ἀνακαίνισε μέσα στὴ σὰρκα τοῦ καὶ τὴ συγκεκριμένη λειτουργικότητα τοῦ ἀνθρώπου. Ἀναδημιούργησε ὅχι μόνο τίς κοσμολογικές, ἀλλὰ καὶ τίς ἀνθρωπολογικές δομές. Μεταμόρφωσε τίς πρὸς τὸ ζῆν δυνάμεις τοῦ ἀνθρώπου σὲ λειτουργίες πνευματικές, τίς φυσικές σὲ πνευματικές αἰσθήσεις

ἠμφιάσατο τὸ φῶρά μου

ὁ κτίσας τοὺς αἰῶνας

.....

ἤνωσεν ἑαυτῷ τὴν φύσιν τῶν ἀνθρώπων.

Μετὰ τὴν ἔνωση αὐτὴ διοχέτευσε μέσα στὴν ἀνθρώπινη φύση ποὺ προσέλαβε τὴ ζωὴ τοῦ Θεοῦ, τὴν ἀνακαίνισε καὶ τὴν πνευματοποίησε. Οἱ πιστοὶ ἐγκεντρίζονται μετὰ τὰ μυστήρια καὶ τὴν ἀσκήση στὴν πνευματικὴ ἀνθρώπινη φύση τοῦ Θεανθρώπου, παίρνουν τὴ ζωὴ καὶ τὴ

λειτουργικότητά της και σώζονται. Ὁ ἐγκεντρισμός στο Χριστό ἀποτελεῖ τὸ πραγματικὸ περιεχόμενο καὶ τὸν τελικὸ σκοπὸ ὁλόκληρης τῆς ἐκκλησιαστικῆς, μυστηριακῆς καὶ ἀσκητικῆς ζωῆς. Ὁ ἅγιος γίνεται «*ἀφομοίωμα Χριστοῦ*». Ὁ Μεγάλος Κανόνας ὀνομάζει τὸν ἐγκεντρισμὸ αὐτὸ «*συγχώρησιν*».

Κυτταγμένη ἀπὸ τὴν ἀνθρωπολογικὴ σκοπιὰ ἡ σωτηρία ὀνομάζεται μεταποίησις, μετάνοια. Ἀλλὰ ἡ μεταποίησις τοῦ ἀνθρώπου εἶναι δυνατὴ χάρις στὴν ἔνωση, τὴ συγχώρησις μὲ τὸ Θεό, ποὺ πραγματοποιεῖται μέσα στο σῶμα τοῦ Χριστοῦ, τὴν Ἐκκλησίαν. Ἐπηρεασμένοι ἀπὸ τὴ νομικὴ ἀντίληψιν τῆς σωτηρίας, θεωροῦμε τὴ συγχώρησις ὡς ἀπλὴ ἄφεσις ἁμαρτιῶν, ἐνῶ εἶναι κάτι πολὺ εὐρύτερο. Καὶ ἡ ἄφεσις τῶν ἁμαρτιῶν πραγματοποιεῖται ἐπειδὴ μέσα στὴ συγχώρησις μὲ τὸ Θεὸ ὁ ὠκεανὸς τῆς θείας ἀγαθότητος ἐξαφανίζει τίς ἀνθρώπινες ἁμαρτίες. Στὴν πλήρη τῆς πραγματικότητος ἡ συγχώρησις εἶναι «*κοινωνία Χριστοῦ*» καὶ «*κοινωνία βασιλείας Χριστοῦ*».

Ε'

Ὅπως τὸ ξανατονίσαμε, ὁ Μεγάλος Κανόνας ὡς λειτουργικὴ πράξις ποὺ εἶναι δὲν κάνει ἀναλύσεις. Τοποθετεῖ τὸν πιστὸ μέσα στὰ πλαίσια τῆς σωτηρίας. Ἡ πραγματοποίησις τοῦ ἔργου τῆς σωτηρίας ξεπερνάει τὴ συγκεκριμένη ὥρα τῆς ακολουθίας. Ἡ ἀνακάλυψις τῶν κεκρυμμένων γίνεται στὸ ταμεῖο τῆς αὐτοσυγκέντρωσης καὶ τῆς ἐξομολόγησις, ἡ ἐξυγίανσις καὶ ἀνασυγκρότησις τῆς βούλησις καὶ τοῦ νοῦ πραγματοποιεῖται

μὲ τὴν καθήμερινὴ ἀσκήσις ποὺ ἀλλάζει ὁλόκληρὴ τὴ ζωὴ, ἡ θεωρία καὶ ἡ ἀπάθεια θὰ ἐπιτευχθοῦν μὲ τὴν ἀδιάλειπτὴ προσευχή. Τὸ ὕμνολογικὸ κείμενο προσφέρει στοιχεῖα ὁλῶν αὐτῶν, κι ἐμεῖς δὲν θεωρήσαμε σωστό νὰ ξεπεράσουμε τὰ ὅρια ποὺ βάζει στὸ κείμενό του ὁ ὕμνωδός. Τὰ ὑπόλοιπα προϋποτίθενται καὶ προτείνονται. Τὸ μεγάλο ποὺ προσφέρει ἡ λειτουργικὴ ἀκολουθία εἶναι ὅτι μυεῖ τὸν ἄνθρωπο στὸ χῶρο ἐκεῖνο ὅπου ὅλα αὐτὰ μποροῦν νὰ πραγματοποιηθοῦν. Καὶ ὁ χῶρος εἶναι ὁ Χριστός.

Ἡ ἀκολουθία τοῦ Μεγάλου Κανόνα, στὴ μέση τῆς Σαρακοστής ποὺ εἶναι τοποθετημένη, καλεῖ τὸν πιστὸ νὰ ἐγκεντρίσῃ τὴν πνευματικὴ τοῦ ζωῆ στὴν πορεία τοῦ Χριστοῦ πρὸς τὸ Γολγοθὰ καὶ τὴν Ἀνάστασις, πορεία στὴν ὁποία συμπυκνώνεται ἡ μοῖρα τῆς ἀνθρωπότητος.

Εἴπαμε παραπάνω πὺς ὁ Μεγάλος Κανόνας εἶναι ἐνα δράμα. Καὶ εἶναι γνωστὸ πὺς σ' ὅλα τὰ ἀληθινὰ δράματα ἡ λύσις ἐρχεται ἀπὸ τὸ μέλλον. Στὴν προκειμένη περίπτωσις ἡ λύσις θάρθῃ. Ἐρχεται μὲ τὴν Ἀνάστασις τοῦ Χριστοῦ, γιὰ τὴν ὁποία οἱ πιστοὶ προετοιμάζονται σ' ὅλη τὴ διάρκεια τῆς μεγάλης τεσσαρακοστής· μὲ τὴν Ἀνάστασις, ποὺ καταργεῖ τὴ φοβὰ καὶ κατατροπώνει τὸ θάνατο, ποὺ φέρνει στὸν ἄνθρωπο καὶ στὸ σύμπαν τὴν καινούργια ζωὴ καὶ τίς καινούργιες, ἀνοιχτές μέχρι τὸ ἄπειρο διαστάσεις τους.

Ἀλλὰ ἡ καινούργια αὐτὴ πραγματικότης παρουσιάζεται ἀπὸ τώρα μπροστὰ στοὺς πιστοὺς μ' ἓνα μεσσιανικὸ δράμα, τὴ χριστολογικὴ προφητεία τοῦ Ἡσαΐα, μὲ τὴν ἀνάγνωσις τῆς ὁποίας κλείνει ἡ ἀκολουθία τοῦ Μεγάλου Κανόνα.

Στὸ τέλος τῆς μακρᾶς ἀγρυπνίας, μέσα ἀπὸ τὸν προφητικὸ λόγον ἤχει, ἡρεμῇ καὶ μεγαλόπρεπῇ σάν τὸν ἥλιο ποὺ ἀνατέλλει, ἡ φωνὴ τοῦ Θεοῦ Πατέρα ποὺ στέλνει τὸ Γιό του στὸν κόσμον κι ἐξαγγέλλει τὰ μεγάλεϊα ποὺ Αὐτὸς θὰ πραγματοποιήσῃ:

«Ἔδωκά σε εἰς διαθήκην γένους, εἰς φῶς ἐθνῶν, ἀνοίξαι ὀφθαλμοὺς τυφλῶν, ἐξαγαγεῖν ἐκ δεσμῶν δεδεμένους καὶ ἐξ οἴκου φυλακῆς καθημένους ἐν σκότει... Τὰ ἀπ' ἀρχῆς ἰδοὺ ἤκασι, καὶ καινὰ ἃ ἐγὼ ἀναγγέλλω... Εὐφράνθητι ἔρημος καὶ αἱ κῶμαι αὐτῆς, ἐπαύλεις καὶ οἱ κατοικοῦντες Κηδάρ. Εὐφρανθήσονται οἱ κατοικοῦντες πέτραν, ἀπ' ἁκρῶν τῶν ὀρέων βοήσουσι· δώσουσι τῷ Θεῷ δόξαν, τὰς ἀρετὰς αὐτοῦ ἐν ταῖς νήσοις ἀναγγελοῦσι. Κύριος ὁ Θεὸς τῶν δυνάμεων ἐξελεύσεται καὶ συντρίψει πόλεμον, ἐπεγερεῖ ζῆλον καὶ βοήσεται ἐπὶ τοὺς ἐχθροὺς αὐτοῦ μετὰ ἰσχύος...

Καὶ ἄζω τυφλοὺς ἐν ὁδῷ ἢ οὐκ ἔγνωσαν, καὶ τρίβους ἃς οὐκ ᾔδεισαν πατήσαι ποιήσω αὐτοῖς· ποιήσω αὐτοῖς τὸ σκότος εἰς φῶς καὶ τὰ σκολιά εἰς εὐθεΐαν. Ταῦτα τὰ ρήματα ποιήσω καὶ οὐκ ἐγκαταλείψω αὐτούς»*.

* Πληροφορίες γὰρ ζητήματα ἱστορικὰ καὶ οὐλογοιὰ σχετικά μὲ τὸν Μεγάλον Κανόνα —σημεῖα ποὺ ἐμεῖς παρακόμεθα— μπορεῖ νὰ βρῇ ὁ ἀναγνώστης στὴν ἐμπεριστατωμένη μελέτη: Π. ΧΡΗΣΤΟΥ «Ὁ Μέγας Κανὼν Ἀνδρέου τοῦ Κρήτης», Θεσσαλονίκη 1952. Πρβλ. «Ἀνδρέας ὁ Κρήτης», Θ.Η.Ε. τ.2, σσ. 674-693, ἰδιαιτ. σσ. 689-690. *Le grand Canon de saint André de Crète*, introduction de l'évêque Pierre, présentation de André Fyrrillas, Paris 1979.

ΠΑΤΕΡΙΚΑ ΚΕΙΜΕΝΑ

ΣΗΜΕΙΩΣΗ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΚΛΟΓΗ ΤΩΝ ΚΕΙΜΕΝΩΝ

Α': Τμήμα της διδασκαλίας του αγίου Ειρηναίου (Β' αιών) περί του «νηπίου» Ἀδάμ, καθώς και περί «τῆς τάξεως, τῶν ρυθμῶν καὶ τῆς ἀγωγῆς» διὰ τῶν ὁποίων ὁ «γεννητός καὶ πεπλασμένος ἄνθρωπος κατ' εἰκόνα καὶ καθ' ὁμοίωσιν τοῦ ἀγεννήτου γίνεται Θεοῦ... ἡρέμα προκόπτων καὶ πρὸς τέλειον ἀνερχόμενος». Καὶ γιὰ τὸ ὅτι «ὁ Κύριος ἐπ' ἐσχάτων τῶν ἡμερῶν ἦλθε πρὸς ἡμᾶς ἀνακεφαλαιωσάμενος εἰς αὐτόν τὰ πάντα».

Β': Συμπύκνωση τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας γιὰ τὸν ἄνθρωπο. Ἀπὸ τὸ κείμενο αὐτὸ τοῦ αγίου Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου (Δ' αἰών) πήραμε τὸν τίτλο τοῦ βιβλίου καὶ ἐπανερχόμεστε σ' αὐτὸ συχνά, εἴτε ἄμεσα, εἴτε μέσα ἀπὸ τίς ἀναλύσεις καὶ ἐρμηνείες ποὺ ἄλλοι πατέρες ἔκαναν στὶς ἐπιγραμματικές διατυπώσεις του.

Γ': Ἐνα ἀπὸ τὰ βασικά κείμενα στὰ ὁποῖα ὁ ἅγιος Γρηγόριος Νύσσης (Δ' αἰών) διατυπώνει τὴ διδασκαλία του γιὰ τὸ «κατ' εἰκόνα» καὶ τοὺς «δερμάτινους χιτῶνες». Θὰ μπορούσε νὰ χρησιμεύσει ὡς ἡ καταλληλότερη περίληψη τῆς πρώτης ἐνότητος τοῦ βιβλίου. Ἄς προσέξῃ ὁ ἀναγνώστης πῶς ὁ Ἅγιος δὲν διαπραγματεύεται τὸ «κατ' εἰκόνα» καὶ τοὺς «δερμάτινους χιτῶνες» ὡς «θεολογικά θέματα», ἀλλὰ τὰ ἐντάσσει ὀργανικὰ στὸ σύνολο τῆς πνευματικῆς ζωῆς.

Δ': α': Ἡ διδασκαλία τοῦ αγίου Μαξίμου (Ζ' αἰών) γιὰ τίς πέντε διαιρέσεις γιὰ τὸν ἄνθρωπο ποὺ, ὡς «σύνδεσμός

τις φυσικός» τῶν πάντων, εἶχε τόν προορισμό νά τις ἐνώσῃ· γιά τήν ἀπό τόν Ἀδάμ «παρά φύσιν» χρησιμοποίηση τῆς «φυσικῆς δυνάμεως» καί τήν πτώση· γιά τόν Χριστό ὁ ὁποῖος, «πληρώσας ὡς ἄνθρωπος... ὅσα προὐρίσεν αὐτός ὡς Θεός γενέσθαι», ἔνωσε τίς διαιρέσεις, κ.ἄ.

β': Ἡ θεμελιώδης ἀνθρωπολογική διδασκαλία τοῦ ἁγίου Μαξίμου, τήν ὁποία παρουσιάσαμε στίς σελ. 58-61.

γ': Ἀπάντηση σέ ἐρώτημα γιά τή σχέση βιολογικῆς καί πνευματικῆς γεννήσεως. Θεώρηση τῆς ἀρχῆς καί τῆς πτώσεως τοῦ ἀνθρώπου. Ἐνόηση τῆς θείας οἰκονομίας ἀπό τήν ὀπτική γωνία τοῦ τρόπου τῆς, πρὶν καί μετὰ τήν πτώση, θεώσεως τοῦ ἀνθρώπου. Στό κείμενο αὐτό στηρίζεται κατὰ κύριο λόγο τὸ δεύτερο μέρος τῆς σχετικῆς μὲ τὸ γάμο παραγράφου μας. Νά συνδυασθῇ μὲ τὰ ἀποσπάσματα τοῦ ἁγίου Μαξίμου πού περιλαμβάνει τὸ δημοσιευόμενο πρὶν κατωτέρω κείμενο τοῦ ἁγίου Νικοδήμου καί πού γι' αὐτὸ ἐδῶ παραλείπονται.

Ε': Τὸ βασικὸ ἀπόσπασμα τοῦ ἔργου «Περὶ τῆς ἐν Χριστῷ ζωῆς», στὸ ὁποῖο ὁ ἱερός Καβάσιλας (1Δ' αἰών) παρουσιάζει τὸ Χριστὸ ὡς ἀρχετυπο τοῦ ἀνθρώπου καί τὴ θέωση ὡς ἔνωση μὲ τὸ Χριστό. Δὲν δημοσιεύονται ἐδῶ ὁρισμένα, ἀκόμη σφερότερα, γιά τὸ ἴδιο θέμα κείμενα τοῦ ἱεροῦ Πατρός, γιὰτί μποροῦν εὐκόλως νά βρεθοῦν στίς ἐκδοσόμενες Θεολογικὲς Ὁμιλίες του.

ΣΤ': Ἡ «Ἀπολογία» τοῦ ἁγίου Νικοδήμου τοῦ Ἀγιορείτου (1Η' αἰών), γιά τὴ σημασία τῆς ὁποίας ἔγινε λόγος στὸν πρόλογο τοῦ βιβλίου.

ΑΓΙΟΥ ΕΙΡΗΝΑΙΟΥ

Ἐλεγχος καί ἀνατροπὴ τῆς ψευδοσύμμετρης γνώσεως. Ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸ βιβλίο Δ', 38, 1-3, ΒΕΠΕΣ, 5, 157-158:

1. Εἰ δὲ λέγει τις... οὐκ ἡδύνατο ὁ Θεός ἀπ' ἀρχῆς τέλειον ἀναδείξει τὸν ἄνθρωπον, γινώτω ὅτι τῷ μὲν Θεῷ, αἰεὶ κατὰ τὰ αὐτὰ ὄντι, καὶ ἀγεννήτῳ ὑπάρχοντι, ὡς πρὸς αὐτόν, πάντα δυνατό· τὰ δὲ... γεγονότα, καθὼ μετέπειτα γενέσεως ἀρχὴν ἰδίαν ἔσχε, κατὰ τοῦτο καὶ ὑπερεῖσθαι δεῖ αὐτὰ τοῦ πεποιηκότος· οὐ γὰρ ἡδύνατο ἀγέννητα εἶναι τὰ νεωστί γεγεννημένα. Καθὼ δὲ μὴ ἔστιν ἀγέννητα, κατὰ τοῦτο καὶ ὑστεροῦνται τοῦ τελείου. Καθὼ δὲ νεώτερα, κατὰ τοῦτο καὶ νήπια, κατὰ τοῦτο καὶ ἀσυνήθη, καὶ ἀγύμναστα πρὸς τὴν τελείαν ἀγωγὴν. Ὡς οὖν ἡ μὲν μήτηρ δύναται τέλειον παρασχεῖν τῷ βρέει τὸ ἐμβρυον, τὸ δὲ ἔτι ἀδυνατεῖ τὴν αὐτοῦ πρεσβυτέραν δέξασθαι τροφήν· οὕτω καὶ ὁ Θεός αὐτός μὲν οἷός τε ἦν παρασχεῖν ἀπ' ἀρχῆς τῷ ἀνθρώπῳ τὸ τέλειον, ὁ δὲ ἄνθρωπος ἀδύνατος λαβεῖν αὐτό· νήπιος γὰρ ἦν. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Κύριος ἡμῶν ἐπ' ἐσχάτων τῶν καιρῶν, ἀνακεφαλαιωσάμενος εἰς αὐτόν τὰ πάντα, ἦλθε πρὸς ἡμᾶς, οὐκ ὡς αὐτός ἡδύνατο, ἀλλ' ὡς ἡμεῖς αὐτόν ἰδεῖν ἡδυνάμεθα. Αὐτός μὲν γὰρ ἐν τῇ ἀφθάρτῳ αὐτοῦ δόξῃ πρὸς ἡμᾶς ἐλθεῖν ἡδύνατο· ἀλλ' ἡμεῖς οὐδενώποτε τὸ μέγεθος τῆς δόξης αὐτοῦ βαστάξαι ἡδυνάμεθα. Καὶ διὰ τοῦτο, ὡς νηπίοις,

ὁ ἄρτος ὁ τέλειος τοῦ Πατρὸς, γάλα ἡμῖν ἐαυτὸν παρέσχεον, ὑπὲρ ἣν ἡ κατ' ἄνθρωπον αὐτοῦ παρουσία, ἵνα ὡς ὑπὸ μαστοῦ τῆς σαρκὸς αὐτοῦ τραφέντες, καὶ διὰ τῆς τοιαύτης γαλακτουργίας ἐθισθέντες τρώγειν καὶ πίνειν τὸν Λόγον τοῦ Θεοῦ, τὸν τῆς ἀθανασίας ἔρτον, ὅπερ ἐστὶ τὸ Πνεῦμα τοῦ Πατρὸς, ἐν ἡμῖν αὐτοῖς κατασχεῖν δυνηθῶμεν.

2. Καὶ διὰ τοῦτο Παῦλος Κορινθίους φησί· «Γάλα ὑμᾶς ἐπότισα, οὐ βρώμα· οὐδὲ γὰρ ἠδύνασθε βαστάζειν»· τουτέστι, τὴν μὲν κατὰ ἄνθρωπον παρουσίαν τοῦ Κυρίου ἐμαθητεύητε, οὐ δὴπου δὲ τὸ τοῦ Πατρὸς Πνεῦμα ἐπαναπαύεται ἐφ' ὑμᾶς, διὰ τὴν ὑμῶν ἐσθένειαν... Ὡς οὖν ὁ Ἀπόστολος δυνατὸς ἦν διδόναι τὸ βρώμα... ἐκεῖνοι δὲ ἠδυνάτουσαν λαβεῖν αὐτό... οὕτως καὶ τὴν ἀρχὴν ὁ μὲν Θεὸς δυνατὸς ἦν διδόναι τὸ τέλειον τῷ ἀνθρώπῳ, ἐκεῖνος δὲ ἄρτι γεγονώς, ἀδύνατος ἦν λαβεῖν αὐτό, ἢ καὶ λαβὼν χωρῆσαι, ἢ καὶ χωρῆσας κατασχεῖν. Καὶ διὰ τοῦτο συνένηπιάζεν Υἱὸς τοῦ Θεοῦ, τέλειος ὢν, τῷ ἀνθρώπῳ, οὐ δι' ἑαυτὸν, ἀλλὰ διὰ τὸ τοῦ ἀνθρώπου νηπιον οὕτως χωροῦμενος, ὡς ἀνθρώπος αὐτὸν χωρεῖν ἠδύνατο...

3. ...Διὰ ταύτης τῆς τάξεως, καὶ τῶν τοιούτων βυθῶν, καὶ τῆς τοιαύτης ἀγωγῆς, ὁ γεννητὸς καὶ πεπλασμένος ἄνθρωπος κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν τοῦ ἀγεννήτου γίνεται Θεοῦ· τοῦ μὲν Πατρὸς εὐδοκοῦντος καὶ κελεύοντος, τοῦ δὲ Υἱοῦ πρῶσσαντος καὶ δημιουργοῦντος, τοῦ δὲ Πνεύματος τρέφοντος καὶ αὐξοντος, τοῦ δὲ ἀνθρώπου ἡρέμα προκόπτοντος, καὶ πρὸς τέλειαν ἀνερχομένου· τουτέστι πλησίον τοῦ ἀγεννήτου γινόμενον. Τέλειος γὰρ ὁ ἀγέννητος· οὗτος δὲ ἐστὶ Θεός. Ἔδει δὲ τὸν ἄνθρωπον πρῶτον γενέσθαι, καὶ γενόμενον αὐξήσαι, καὶ αὐξήσαντα ἀνδρωθῆναι, καὶ ἀνδρωθέντα πληθυνθῆναι, καὶ πληθυνθέντα ἐνισχύσαι, καὶ ἐνισχύσαντα δοξασθῆναι, καὶ δοξασθέντα ἰδεῖν τὸν ἑαυτοῦ Δεσπότην. Θεὸς γὰρ ὁ μέλλων ὁρᾶσθαι· ὁρασις δὲ Θεοῦ περιποιητικὴ ἀφθαρσίας· «ἀφθαρσία δὲ ἐγγὺς εἶναι ποιεῖ Θεοῦ».

ΑΓΙΟΥ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΤΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ

Λόγος 45, Εἰς τὸ ἄγιον Πάσχα, Ζ·Θ, PG 36, 632A – 636A (τὸ ἴδιο κείμενο βρίσκεται καὶ στὸ Λόγο 38, Εἰς τὰ Θεοφάνεια, ΙΑ·ΙΓ, PG 36, 321C – 325D):

Ζ'... Τοῦτο δὴ βουλευθεὶς ὁ τεχνίτης ἐπιδείξασθαι Λόγος καὶ ζῶον ἐν ἐξ ἁμωτέρων, ἀοράτου τε λέγω καὶ ὁρατῆς φύσεως, δημιουργεῖ, τὸν ἄνθρωπον· καὶ παρὰ μὲν τῆς ὅλης λαβὼν τὸ σῶμα ἡδὴ προὑποστάσης, παρ' ἑαυτοῦ δὲ πνοὴν ἐνθεῖς (ὁ δὴ νοερὰν ψυχὴν καὶ εἰκόνα Θεοῦ οἶδεν ὁ λόγος), οἷόν τινα κόσμον ἑτερον, ἐν μικρῷ μέγαν, ἐπὶ τῆς γῆς ἱστησιν, ἄγγελον ἄλλον, προσκυνητὴν μικτόν, ἐπόπτην τῆς ὁρατῆς κτίσεως, μύστην τῆς νοουμένης, βασιλέα τῶν ἐπὶ γῆς, βασιλευμένον ἄνωθεν, ἐπίγειον καὶ σφράγιον, πρόσκαιρον καὶ ἀθάνατον, ὁρατὸν καὶ νοούμενον, μέσον μεγέθους καὶ ταπεινότητος, τὸν αὐτὸν πνεῦμα καὶ σάρκα· πνεῦμα διὰ τὴν χερίν, σάρκα διὰ τὴν ἑπαρσιν· τὸ μὲν, ἵνα μένη, καὶ δοξάζῃ τὸν εὐεργέτην· τὸ δὲ, ἵνα πάσχη, καὶ πάσχων ὑπομνήσκῃται, καὶ παιδεύηται τῷ μεγέθει φιλοτιμούμενος· ζῶον ἐνταῦθα οἰκονομούμενον, καὶ ἀλλαχού μεθιστάμενον, καὶ πέρας τοῦ μυστηρίου, τῇ πρὸς Θεὸν νεύσει θεοούμενον...

Η'. Τοῦτον ἔθετο μὲν ἐν τῷ παραδείσῳ, ὅστις ποτὲ ἦν ὁ παρὰδεῖος οὗτος, τῷ αὐτεξουσίῳ τιμήσας, ἵν' ἡ τοῦ ἐλομένου τὸ ἀγαθὸν οὐχ ἦτιον ἢ τοῦ παρασχόντος τὰ σπέρματα, φυτῶν ἀθανάτων γεωργόν, θείων ἐννοιῶν ἴσως, τῶν τε ἀπλουστέρων καὶ τῶν τελεωτέρων, γυμνὸν τῇ ἀπλότητι, καὶ ζωῇ τῇ ἀτέχνῳ, καὶ δίχα παντός ἐπικαλύμματος καὶ προβλήματος· τοιοῦτον γὰρ ἔπρεπεν εἶναι τὸν ἀπ' ἀρχῆς· καὶ δίδωαι νόμον, ὅλην τῷ αὐτεξουσίῳ. Ὁ δὲ νόμος ἦν ἐντολή, ὢν τε μεταληπτὸν αὐτῷ φυτῶν, καὶ οὐ μὴ προσαιτέον. Τὸ δὲ ἦν, τὸ ξύλον τῆς γνώσεως, οὐτε φυτεῖσθαι ἀπ' ἀρχῆς κακῶς, οὐτε ἀπαγορευθῆναι φθονερῶς (μὴ πεμπέτωσαν ἐκεῖ τὰς γλώσσας οἱ θεομάχοι, μηδὲ τὸν δῆμον μιμνήσθωσαν)· ἀλλὰ

καλὸν μὲν εὐκαίρως μεταλαμβανόμενον (θεωρία γὰρ ἦν τὸ φυτὸν, ὡς ἡ ἐμὴ θεωρία, ἥς μόνοις ἐπιβαίνειν ἀσφαλές, τοῖς τὴν ἔξιν τελευτέροις), οὐ καλὸν δὲ τοῖς ἀπλουστέροις ἔτι, καὶ τὴν ἔφεσιν λιγνοτέροις· ὥσπερ οὐδὲ τροφή τελεία λυσιτελής τοῖς ἀπαλοῖς ἔτι καὶ δεομένοις γάλακτος. Ἐπεὶ δὲ φθόνῳ διαβόλου, καὶ γυναικὸς ἐπηρείᾳ, ἦν τε ἔπαθεν, ὡς ἀπαλωτέρα, καὶ ἦν προσήγαγεν, ὡς πιθανώτερα (φευτὴς ἐμῆς ἀσθενείας! ἐμὴ γὰρ ἡ τοῦ προπάτορος), τῆς μὲν ἐντολῆς ἐπελάθετο τῆς δοθείσης καὶ ἡττήθη τῆς μικρᾶς γεύσεως· ὁμοῦ δὲ τοῦ τῆς ζωῆς ξύλου καὶ τοῦ παραδείσου καὶ τοῦ Θεοῦ διὰ τὴν κακίαν ἐξόριστος γίνεται, καὶ τοὺς δερματίνους ἀμοιέεινται χιτῶνας, ἴσως τὴν παχυτέραν σάρκα καὶ θνητὴν καὶ ἀντίτυπον· καὶ τοῦτο πρῶτον γινώσκει τὴν ἰδίαν αἰσχύνην, καὶ ἀπὸ Θεοῦ κρύπτεται. Κερδαίνει μὲν τι κάνταυθα, τὸν θάνατον, καὶ τὸ διακοπῆναι τὴν ἀμαρτίαν, ἵνα μὴ ἀθάνατον ἦ τὸ κακόν. Καὶ γίνεται φιλανθρωπία ἡ τιμωρία. Οὕτω γὰρ πειθόμεναι κολάζειν Θεόν.

Θ'. Πολλοῖς δὲ παιδευθεῖς πρότερον ἀντὶ πολλῶν τῶν ἀμαρτημάτων, ὧν ἡ τῆς κακίας ῥίζα ἐβλάστησε, κατὰ διαφόρους αἰτίας καὶ χρόνους, λόγῳ, νόμῳ, προφήταις, ἐδωρεῖσιν, ἀπειλαῖς, πληγαῖς, ὕδασιν, ἐμπρησμοῖς, πολέμοις, νίκαις, ἡτταῖς, σημείοις ἐξ οὐρανοῦ, σημείοις ἐξ ἄλλου, ἐκ γῆς, ἐκ θαλάττης, ἀνδρῶν, πόλεων, ἐθνῶν, ἀνελπίστοις μεταβολαῖς, ὅφ' ὧν ἐκτριβῆναι τὴν κακίαν τὸ σπουδαζόμενον ἦν· τέλος, ἰσχυροτέρου δέεται φαρμάκου... Τὸ δὲ ἦν, αὐτὸς ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος, ὁ προαιώνιος, ὁ ἀόρατος, ὁ ἀπερίληπτος, ὁ ἀσώματος, ἡ ἐκ τῆς ἀρχῆς ἀρχή, τὸ ἐκ τοῦ φωτός φῶς, ἡ πηγὴ τῆς ζωῆς καὶ τῆς ἀθανασίας, τὸ ἐκμαγεῖον τοῦ ἀρχετύπου, ἡ μὴ κινουμένη σφραγίς, ἡ ἀπεράλλακτος εἰκὼν, ὁ τοῦ Πατρὸς ὄρος καὶ λόγος, ἐπὶ τὴν ἰδίαν εἰκόνα χωρεῖ, καὶ σάρκα φορεῖ διὰ τὴν σάρκα, καὶ ψυχὴ νοερὰ διὰ τὴν ἐμὴν ψυχὴν μίγνυται, τῷ ὁμοίῳ τὸ ὁμοιον ἀνακαθαίρων, καὶ πάντα γίνεται, πλὴν τῆς ἀμαρτίας, ἀνθρώπος· κυθεῖς μὲν ἐκ τῆς Παρθένου, καὶ ψυχὴν καὶ σάρκα προκαθα-

θείσης τῷ Πνεύματι (ἔδει γὰρ καὶ γέννησιν τιμηθῆναι καὶ παρθενίαν προτιμηθῆναι), προσελθὼν δὲ Θεὸς μετὰ τῆς προσλήψεως, ἐν ἐκ δύο τῶν ἐναντίων, σαρκὸς καὶ πνεύματος, ὧν τὸ μὲν ἐθέωσε, τὸ δὲ ἐθεώθη. Ὡς τῆς καινῆς μίξεως! Ὡς τῆς παραδόξου κράσεως! Ὁ ὧν, γίνεται· καὶ ὁ ἄκτιστος, κτίζεται· καὶ ὁ ἐχώρητος, χωρεῖται, διὰ μέσης ψυχῆς νοερᾶς μεσιτευσούσης θεότητι καὶ σαρκὸς παχύτητι· καὶ ὁ πλουτίζων, πτωχεύει· πτωχεύει γὰρ τὴν ἐμὴν σάρκα, ἵν' ἐγὼ πλουτήσω τὴν αὐτοῦ θεότητα. Καὶ ὁ πλήρης, κενούται· κενούται γὰρ τῆς ἑαυτοῦ δόξης ἐπὶ μικρὸν, ἵν' ἐγὼ τῆς ἐκείνου μεταλάβω πληρώσεως. Τίς ὁ πλοῦτος τῆς ἀγαθότητος; τί τὸ περὶ ἐμὲ τοῦτο μυστήριον; Μετέλαβον τῆς εἰκόνης, καὶ οὐκ ἐούλαξα· μεταλαμβάνει τῆς ἐμῆς σαρκὸς, ἵνα καὶ τὴν εἰκόνα σώσῃ, καὶ τὴν σάρκα ἀθανάτισῃ. Δευτέραν κοινωνεῖ κοινωνίαν, πολὺ τῆς προτέρας παραδοξότεραν· δισφ' τότε μὲν τοῦ κρείττονος μετέδωκε, νῦν δὲ μεταλαμβάνει τοῦ χειρόνος. Τοῦτο τοῦ προτέρου θεοειδέστερον· τοῦτο τοῖς νοῦν ἔχουσιν ὑψηλότερον.

ΑΓΙΟΥ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ

Περὶ παρθενίας, ἐπιστολὴ προτρεπτικὴ εἰς τὸν κατ' ἀρετὴν βίον, IB', PG 46, 369B — 376C:

Τὸ λογικὸν τοῦτο καὶ διανοητικὸν ζῶον, ὁ ἄνθρωπος, τῆς θείας τε καὶ ἀκηράτου φύσεως ἔργον καὶ μίμημα γεγὼνός... οὐ κατὰ φύσιν οὐδὲ συνουσιωμένον ἔσχεν ἐν ἑαυτῷ παρὰ τὴν πρώτην γένεσιν τὸ παθητικὸν τε καὶ ἐπίκτητον. Οὐδὲ γὰρ ἦν δυνατόν τὸν τῆς εἰκόνης διασωθῆναι λόγον, εἰ ὑπεναντίως εἶχε τὸ ἀπακονισμένον κάλλος πρὸς τὸ ἀρχετύπον. Ἀλλ' ὅστερον ἐπεισέχθη τὸ πάθος αὐτῷ, μετὰ τὴν πρώτην κατασκευὴν· ἐπεισέχθη δὲ οὕτως· Εἰκὼν ἦν καὶ ὁμοίωμα, καθὼς εἴρηται, τῆς πάντων τῶν ὄντων βασιλευσού-

σης δυνάμειος... τῇ γνώμῃ τῇ ἰδίᾳ πρὸς τὰ δοκοῦν δικαιοῦ-
μενος, καὶ τὸ ἀρέσκον αὐτῷ κατ' ἐξουσίαν αἰρούμενος, τὴν
συμφορὰν ταύτην, ἣ νῦν κεκράτηται τὸ ἀνθρώπινον, αὐτὸς
ἐθελοντῆς ἀπάτῃ παρενεχθεὶς ἐπεσπίασται, αὐτὸς τῆς κακίας
εὐρέτης γενόμενος, οὐχὶ παρά Θεοῦ γενομένην εὐρών· Θεὸς
γὰρ θάνατον οὐκ ἐποίησεν, ἀλλὰ τρόπον τινὰ κτίστης καὶ
δημιουργὸς τοῦ κακοῦ κατέστη ὁ ἀνθρώπος. Καθάπερ γάρ
τοῦ ἡλιακοῦ φωτός κοινὴ μὲν πρόκειται πᾶσιν ἡ μετουσία,
οἷς ἡ τοῦ ὀρθῶν δύναμις πάρεστι· δύναται δὲ τις, εἰ βουλη-
θεῖ, μύσας τὸν ὀφθαλμόν, ἐξω γενέσθαι τῆς τοῦ φωτός ἀν-
τιλήψεως... τῆς γὰρ ὁρατικῆς δυνάμειος ἐν τῇ ἐπιμύσει τῶν
ἁμαρτιῶν ἀργεῖν ἀδυνατούσης, ἀνάγκη πᾶσα τὴν ἐνέργειαν
τῆς ὁράσεως, σκότους ἐνέργειαν γίνεσθαι, ἐκουσίως ἐν τῷ
ἀνθρώπῳ διὰ τῆς ἀσρασίας συνισταμένην· ἡ ὥσπερ εἰ τις οἰ-
κίαν ἐαυτῷ κατασκευάζων, μηδεμίαν ἐντέμει τῷ φωτὶ τὴν
ἐπὶ τὰ ἔσω πάροδον, ἀναγκασίως ἐν σκότῳ βιώσεται, ἐκὼν
ἀποκλείσας ταῖς ἀκτίσι τὴν εἰσοδὸν· οὕτως καὶ ὁ πρῶτος ὁ
ἐκ γῆς ἀνθρώπος, μᾶλλον δὲ ὁ τὴν κακίαν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ
γεννήσας, ἐν μὲν τῇ φύσει τὸ καλὸν τε καὶ ἀγαθὸν κατ'
ἐξουσίαν ἔσχεν πανταχόθεν προκείμενον· ἐθελοντῆς δὲ παρ'
ἐαυτοῦ τὰ παρὰ φύσιν ἐκαινοτόμησε, τὴν τοῦ κακοῦ πείραν
ἐν τῇ ἀποστροφῇ τῆς ἀρετῆς τῇ ἰδίᾳ προαιρέσει δημιουργή-
σας. Κακὸν γὰρ ἐξω προαιρέσεως κείμενον, καὶ κατ' ἰδίαν
ὑπόστασιν θεωρούμενον, ἐν τῇ φύσει τῶν ὄντων ἐστὶν οὐ-
δέν. Πᾶν γὰρ κτίσμα Θεοῦ καλόν, καὶ οὐδὲν ἀπόβλητον,
καὶ πάντα ὅσα ἐποίησεν ὁ Θεὸς καλὰ λίαν· ἀλλ' ἐπειδὴ κα-
τὰ τὸν ῥηθέντα τρόπον εἰσεφθάρη τῇ ζωῇ τῶν ἀνθρώπων ἡ
τοῦ ἁμαρτάνειν ἀκολουθία, καὶ ἐκ μικρᾶς ἀφορμῆς εἰς ἀπει-
ρον τῆς κακίας ἐν τῷ ἀνθρώπῳ χυθείσης, καὶ τὸ θεοειδὲς
ἐκεῖνο τῆς ψυχῆς κάλλος τὸ κατὰ μίμησιν τοῦ πρωτοτύπου
γενόμενον, οἷόν τις σίδηρος καταμελάνθη τῷ τῆς κακίας ἰφ-
οῦκέτι τηρικαῦτα τῆς οἰκείας αὐτῷ κατὰ φύσιν εἰκόνος τὴν
χάριν διέσωσεν, ἀλλὰ πρὸς τὸ αἰσχρὸς τῆς ἁμαρτίας μεταμορ-
φώθη. Ὅθεν τὸ μέγα καὶ τίμιον τοῦτο, ὁ ἀνθρώπος, ὡς ὑπὸ

τῆς Γραφῆς ὠνομάσθη, ἐκπεσὼν τῆς οἰκείας ἀξίας, οἷον
πάσχουσιν οἱ ἐξ ὀλισθήματος ἐγκατενεχθέντες βορβόρῳ, καὶ
τῷ πηλῷ τὴν μορφήν ἐαυτῶν ἐξαλείψαντες, ἀνεπίγνωστοι
καὶ τοῖς συνήθεσι γίνονται· οὕτως καὶ ἐκεῖνος ἐμπροσθεν τῷ
βορβόρῳ τῆς ἁμαρτίας, ἀπόλεσε μὲν τὸ εἶκόν εἶναι τοῦ
ἀσφάρτου Θεοῦ, τὴν δὲ φθαρτὴν καὶ πηλίνην εἰκόνα διὰ τῆς
ἁμαρτίας μετημφιάσασα· ἦν ἀποθέσθαι συμβουλευεὶ ὁ λό-
γος, οἷόν τιτι ὕδατι τῷ καθαρῷ τῆς πολιτείας ἀποκλυσάμε-
νον· ὡς ἂν περιειρεσθέντος τοῦ γήινου καλύμματος, πάλιν
τῆς ψυχῆς φανερωθῇ τὸ κάλλος. Ἀπόθεσις δὲ τοῦ ἄλλο-
τρίου ἐστὶν ἡ εἰς τὸ οἰκεῖον ἐαυτῷ καὶ κατὰ φύσιν ἐπένο-
δος· οὐ τοιχεῖν ἄλλως οὐκ ἐστὶ, μὴ οἷος ἐξ ἀρχῆς ἐκτίσθη,
τοιούτον πάλιν γενόμενον...

...Εἰ οὖν αὕτη ἐστὶν ἡ ἐπίνοια τῆς τοῦ ζητουμένου εὐρή-
σεως, ἡ τῆς θείας εἰκόνος εἰς τὸ ἀρχαῖον ἀποκατάστασις,
τῆς νῦν ἐν τῷ τῆς σαρκὸς ῥύπῳ κεκαλομένης, ἐκεῖνο γε-
νόμεθα ὃ ἦν παρὰ τὴν πρώτην ἐαυτοῦ ζωὴν ὁ πρωτόπλα-
στος. Τί οὖν ἐκεῖνος ἦν; Γυμνὸς μὲν τῆς τῶν νεκρῶν δερ-
μάτων ἐπιβολῆς, ἐν παῖρσι δὲ τὸ τοῦ Θεοῦ πρόσωπον
βλέπων, οὕτω δὲ διὰ γεύσεως καὶ ὁράσεως τὸ καλὸν κρί-
νων, ἀλλὰ μόνον τοῦ Κυρίου κατατρυφῶν, καὶ τῇ δοθείσῃ
βοηθῇ πρὸς τοῦτο συγχρόμενος, καθὼς ἐπισημαίνεται ἡ
θεία Γραφή, ὅτι οὐ πρότερον αὐτὴν ἔγνω, πρὶν ἐξορισθῆναι
τοῦ παραδείσου, καὶ πρὶν ἐκείνην ἀντὶ τῆς ἁμαρτίας ἦν ἀπα-
τηθεῖσα ἐξήμαρτε, τῇ τῶν ὀδίνων τιμωρίᾳ κατακριθῆναι. Δι'
ἧς τοίνυν ἀκολουθίας ἐξω τοῦ παραδείσου γεγόναμεν, τῷ
προπάτορι συνεκβληθέντες, καὶ νῦν διὰ τῆς αὐτῆς ἔξεστιν
ἡμῖν παλινδρομήσασιν ἐπανελθεῖν ἐπὶ τὴν ἀρχαίαν μακαριό-
τητα. Τίς οὖν ἡ ἀκολουθία; Ἡδονὴ τότε δι' ἀπάτης ἐγγενο-
μένη τῆς ἐκπτώσεως ἤρξατο. Εἴτα αἰσχύνῃ καὶ φόβῳ τῷ
πᾶσι τῆς ἡδονῆς ἐπηκολούθησε, καὶ τὸ μηκέτι λοιπὸν ἐν
ὀφθαλμοῖς τοῖς αἰσθάνειν τοῦ κτίσαντος, ἀλλὰ φύλλοις καὶ
σκιαῖς ὑποκρύπτεσθαι· δέρμασι νεκροῖς μετὰ ταῦτα περικα-
λύπτονται. Καὶ οὕτως εἰς τὸ νοσηδὲς τοῦτο καὶ ἐπίπονον

χωρίον ἄποικοι πέμπονται, ἐν ᾧ ὁ γάμος παραμυθία τοῦ ἀποθνήσκειν ἐπενοήθη. Εἰ οὖν μέλλομεν ἀναλύειν ἐντεῦθεν, καὶ σὺν Χριστῷ γίνεσθαι, πάλιν ἐκ τοῦ τελευταίου προσήκει τῆς ἀναλύσεως ἄρξασθαι· ὥσπερ οἱ τῶν οἰκείων ἀποξηνωθέντες, ἐπειδὴν ἐπιστρέψωσιν ὅθεν ὠρμήθησαν, πρῶτον ἐκεῖνον καταλείπουσι τὸν τόπον, ᾧ τελευταῖον προαίοντες ἐνέτυχον. Ἐπεὶ οὖν τοῦ χωρισμοῦ τῆς ἐν τῷ παραδείσῳ ζωῆς τὸ τελευταῖον ὁ γάμος ἐστὶ, τοῦτον πρῶτον καταλείπειν, ὥσπερ τινὰ σταθμὸν ἔσχατον, τοῖς πρὸς τὸν Χριστὸν ἀναλίσκουσιν ὑψηλεῖται ὁ λόγος· εἴτα τῆς περὶ τὴν γῆν ταλαιπωρίας ἀναχωρήσαι. Ἡ ἐνδρόνθη μετὰ τὴν ἁμαρτίαν ὁ ἄνθρωπος· ἐπὶ τούτῳ ἔξω τῶν τῆς σαρκὸς προκαυμμάτων γενέσθαι, τοὺς δερματίνους χιτῶνας, ταυτέστι τὸ φρόνημα τῆς σαρκὸς ἀπεκδυσμένους· καὶ πάντα ἀπειπαμένους τὰ κρυπτά τῆς εἰσχύνης, μηκέτι τῇ συκῇ τοῦ πικροῦ βίου ὑποσκιάζεσθαι, ἀλλ' ἀπορρίψαντας τὰ ἐκ τῶν προσκαιρῶν τούτων φύλλων τῆς ζωῆς προκαλύμματα, ἐν ὀφθαλμοῖς γίνεσθαι πάλιν τοῦ κτίσαντος, τὴν τε κατὰ γεῦσιν καὶ ὄψιν ἀπάτην ἀπέσωσθαι, σύμβουλον οὐκέτι τὸν ἰοβόλον δοῖν, ἀλλὰ τὴν ἐντολὴν τοῦ Θεοῦ μόνην ἔχειν. Αὕτη δὲ ἐστὶ, τὸ μόνου τοῦ καλοῦ ἀπιεσθαι· τὴν δὲ τῶν πονηρῶν γεῦσιν ἀπέσωσθαι· ὡς ἐκεῖθεν ἡμῖν τῆς τῶν κακῶν ἀκολουθίας ἀρχὴν λαβοῦσης, ἐκ τοῦ μὴ θελήσαι τὸ κακὸν ἀγνοῆσαι. Διὸ καὶ ἀπερρήθη τοῖς πρωτοπλάστοις τὸ μὴ μετὰ τοῦ καλοῦ καὶ τὴν τῶν ἐναντίων γνώσιν λαβεῖν· ἀλλ' ἀποσχέσθαι μὲν τοῦ γνωστοῦ καλοῦ τε καὶ πονηροῦ, καθαρὸν δὲ καὶ ἁμιγὲς καὶ ἀμέτοχον τοῦ κακοῦ τὸ ἀγαθὸν καρποῦσθαι. Ὅπερ οὐδὲν ἄλλο ἐστίν, ὡς γε ὁ ἐμὸς λόγος, ἡ μετὰ τοῦ Θεοῦ εἶναι μόνον, καὶ ταύτην ἁπαρστων ἔχειν καὶ διηνεκὴ τὴν τροφήν, καὶ μηκέτι συγκαταμινύειν τῇ ἀπολαύσει ταύτη τὰ πρὸς τὸ ἐναντίον ἀφέλκοντα. Καὶ εἰ χρή τολμήσαντες εἰπεῖν, τάχα οὕτως ἂν τις ἀπὸ τοῦ κόσμου, ὅς ἐν τῷ πονηρῷ κεῖται, ἀρπαγῇ πάλιν εἰς τὸν παράδεισον, ἐν ᾧ καὶ Παῦλος γενόμενος, ἤκουσέ τε καὶ εἶδε τὰ ἀρρήτα καὶ ἀθέατα, ἃ οὐκ ἐξόν ἄνθρωπος λαλῆσαι.

ΑΓΙΟΥ ΜΑΞΙΜΟΥ ΤΟΥ ΟΜΟΛΟΓΗΤΟΥ

Περὶ διαφορῶν ἀποριῶν τῶν ἁγίων Διονυσίου καὶ Γρηγορίου, PG 91, 1304D - 1312B:

...Οἱ τὰ πολλὰ τῶν θείων μυστηρίων ἐκ τῶν ὁπαδῶν καὶ ὑπηρετῶν γενομένων τοῦ Λόγου, καὶ αὐτόθεν ἀμέσως τὴν τῶν ὄντων μυηθέντων γνώσιν, κατὰ διαδοχὴν διὰ τῶν πρὸ αὐτῶν εἰς αὐτοὺς διαδοθέντα λαβόντες ἅγιοι φασὶ πέντε διαιρέσεις διελθῆναι τὴν πάντων τῶν γεγονότων ὑπόστασιν· ὧν πρώτην μὲν φασὶ εἶναι διαιρουσαν τῆς ἀκτίστου φύσεως τὴν κτιστὴν καθόλου φύσιν, καὶ διὰ γενέσεως τὸ εἶναι λαβοῦσαν... Δευτέραν δέ, καθ' ἣν ἡ διὰ κτίσεως τὸ εἶναι λαβοῦσα σύμπασα φύσις ὑπὸ Θεοῦ διαιρεῖται εἰς νοητὰ καὶ αἰσθητά. Τρίτην, καθ' ἣν ἡ αἰσθητὴ φύσις διαιρεῖται εἰς οὐρανὸν καὶ γῆν. Τετάρτην δέ, καθ' ἣν ἡ γῆ διαιρεῖται εἰς παράδεισον καὶ οἰκουμένην. Καὶ πέμπτην, καθ' ἣν ὁ ἐπὶ πᾶσιν, ὥσπερ τι τῶν ὄλων συνεκτικώτατον ἐργαστήριον, καὶ πᾶσι τοῖς κατὰ πᾶσαν διαίρεσιν ἄκροις δι' αὐτοῦ φυσικῶς μεσιτεῦσιν ἀγαθοπρεπῶς κατὰ γένεσιν τοῖς οὖσιν ἐπεισάχθεις ἄνθρωπος διαιρεῖται εἰς ἄρσεν καὶ θῆλυ, πᾶσαν ἔχων δηλαδὴ φυσικῶς ταῖς τῶν ἄκρων πάντων μεσότησι διὰ τῆς πρὸς τὰ ἄκρα πάντα τῶν ἰδίων μερῶν σχετικῆς ἰδιότητος τὴν πρὸς ἑωσιν δύναμιν, δι' ἧς ὁ κατὰ τὴν αἰτίαν τῆς τῶν διηρημένων γενέσεως συμπληρούμενος τρόπος ἐμελλε τοῦ θείου σκοποῦ τὸ μέγα μυστήριον ἐκδηλῶν δι' ἑαυτοῦ καταστήσαι, τὴν πρὸς ἀλλήλα τῶν ἐν τοῖς οὖσιν ἄκρων ἀπὸ τῶν προσεχῶν ἐπὶ τὰ πόρρω, καὶ τῶν ἡττόνων ἐπὶ τὰ κρείττονα καθεξῆς ἀνατατικῶς προϊοῦσαν, εἰς Θεὸν ἀποπερατώσας ἑνωσιν. Τοῦτου δὴ χάριν ἔσχατος ἐπαισάγεται τοῖς οὖσιν ὁ ἄνθρωπος, οἰονεὶ σύνδεσμός τις φυσικὸς τοῖς καθόλου διὰ τῶν οἰκείων μερῶν μεσιτεῶν ἄκροις, καὶ εἰς ἕν ἄγειν ἐν ἑαυτῷ τὰ πολλὰ κατὰ τὴν φύσιν ἀλλήλων διεσθηκότα τῷ διαστήματι, ἵνα τῆς πρὸς Θεὸν, ὡς αἴτιον, τὰ πάντα συναγοῦσης ἐνώσεως ἐκ τῆς ἰδίας πρότερον ἀρξάμενος διαιρέσεως, καθεξῆς

διὰ τῶν μέσων εἰμῶ καὶ τάξει προβαίνων εἰς τὸν Θεὸν λάβῃ τὸ πέρας τῆς διὰ πάντων κατὰ τὴν ἔνωσιν γενομένης ὑψηλῆς ἀναβάσεως, ἐν ᾧ οὐκ ἔστι διαίρεσις, τὴν μηδαμῶς ἥρτημένην δηλαδή κατὰ τὸν προηγούμενον λόγον τῆς περὶ τὴν γένεσιν τοῦ ἀνθρώπου θείας προθέσεως κατὰ τὸ θῆλυ καὶ τὸ ἄρσεν ἰδιότητα τῇ περὶ τὴν θείαν ἀρετὴν ἀπαθεστάτη σχέσει πάντῃ τῆς φύσεως ἐκτιναζόμενος, ὥστε δειχθῆναι τε καὶ γενέσθαι κατὰ τὴν θείαν πρόθεσιν ἀνθρώπον μόνον, τῇ κατὰ τὸ ἄρσεν καὶ θῆλυ προσηγορίᾳ μὴ διαιρούμενον, καθ' ὃν καὶ προηγουμένως γεγένηται λόγον, τοῖς νῦν περὶ αὐτὸν οὖσι τμήμασι μὴ μεριζόμενον, διὰ τὴν τελείαν πρὸς τὸν Ἰδιον, ὡς ἔφην, λόγον καθ' ὃν ἔστιν γινώσκειν· εἴτα τὸν παράδεισον καὶ τὴν οἰκουμένην διὰ τῆς οἰκείας ἀγιοπρεποῦς ἀγωγῆς ἐνώσας μίαν ποιήσῃ γῆν, μὴ διαιρουμένην αὐτῷ κατὰ τὴν τῶν μερῶν αὐτῆς διαφοράν, ἀλλὰ μᾶλλον συναγομένην, ὡς μηδεμίαν πρὸς μηδὲν τῶν αὐτῆς ὑπαγωγὴν παθόντι μερῶν· εἴτα οὐρανὸν καὶ γῆν ἐνώσας διὰ τὴν πρὸς ἀγγέλους τῆς ζώης παντὶ τρόπῳ κατ' ἀρετὴν, ὡς ἐφικτόν ἀνθρώποις, ταύτῃ μίαν ποιήσῃ ἀδιαίρετον πάντῃ πρὸς ἑαυτὴν τὴν αἰσθητὴν κτίσιν, μὴ διαιρουμένην αὐτῷ τοπικῶς τὸ παράπαν τοῖς διωστήμασι, κοῦφῳ γενομένῳ τῷ πνεύματι καὶ μηδενὶ βάρει σωματικῷ κατεχομένῳ πρὸς γῆν, καὶ τῆς πρὸς οὐρανοὺς ἀναβάσεως εἰργόμενῳ διὰ τὴν πρὸς ταῦτα τοῦ νοῦ τελείαν ἀσπασίαν γνησίως πρὸς τὸν Θεὸν ἐπειγομένου, καὶ σφοδρῶς ποιουμένου τῆς πρὸς αὐτὸν ἀνατάσεως ἐφεξῆς, ὡς ἐν ὁδῷ κοινῇ, φυσικῶς τοῦ πρὸ αὐτοῦ τὸ φθάσαν ἐπίβασιν· εἴτα τὰ νοητὰ καὶ τὰ αἰσθητὰ πρὸς τοῦτοις ἐνώσας διὰ τὴν πρὸς ἀγγέλους κατὰ τὴν γνῶσιν ἰσότητά μίαν ποιήσῃ κτίσιν τὴν ἅπασαν κτίσιν, μὴ διαιρουμένην αὐτῷ κατὰ τὴν γνῶσιν καὶ τὴν ἀγνωσίαν, ἴσης αὐτῷ πρὸς τοὺς ἀγγέλους ἀνελλιπῶς γενομένης τῶν ἐν τοῖς οὖσι λόγων γνωστικῆς ἐπιστήμης, καθ' ἣν ἡ τῆς ἀληθοῦς σοφίας ἀπειρόδοτος χύσις ἐπιγενομένη κατὰ τὸ θεμιτὸν ἀκραιφνῶς λοιπὸν τὴν περὶ Θεοῦ ἀμεσιτεύτως παρέχεται τοῖς ἀξίοις

ἐδωγνῶστον καὶ ἀνεμῆνευτον ἔννοικον· καὶ τέλος ἐπὶ πᾶσι τοῦτοις, καὶ κτιστὴν φύσιν τῇ ἀκτίστῳ δι' ἀγάπης ἐνώσας (ὡ τοῦ θαύματος τῆς περὶ ἡμᾶς τοῦ Θεοῦ φιλενθρωπίας) ἐν καὶ ταῦτὸν δεῖξει κατὰ τὴν ἔξιν τῆς χάριτος, ὅλος ὅλῳ περιχωρήσας ὁλοκῶς τῷ Θεῷ, καὶ γενόμενος πᾶν εἴ τι πέρ ἐστιν ὁ Θεός, χωρὶς τῆς κατ' οὐσίαν ταυτότητος, καὶ ὅλον αὐτὸν ἀντιλαμβάνων ἑαυτοῦ τὸν Θεόν, καὶ τῆς ἐπ' αὐτὸν τὸν Θεὸν ἀναβάσεως ὅλον ἐπαβλὼν αὐτὸν μονώτατον κτησάμενος τὸν Θεόν, ὡς τέλος τῆς τῶν κινουμένων κινήσεως, καὶ στάσιν βάσιμόν τε καὶ ἀκίνητον τῶν ἐπ' αὐτὸν φερομένων, καὶ παντός ὅρου καὶ θεσμοῦ καὶ νόμου, λόγου τε καὶ νοῦ, καὶ φύσεως ὅρου καὶ πέρας ἀόριστόν τε καὶ ἄπειρον ὄντα.

Ἐπειδὴ τοίνυν φυσικῶς, ὡς δεδημιούργητο, περὶ μὲν τὸ ἀκίνητον, ὡς ἀρχὴν ἰδίαν (σημαίνει τὸν Θεόν) ὁ ἀνθρώπος οὐ κεκίνητο, περὶ δὲ τὰ ὑπ' αὐτόν, ὃν αὐτὸς θεόθεν ἔρχειν ἐπετάγη, παρὰ φύσιν ἐκὼν ἀνοήτως κεκίνηται, τῇ πρὸς ἔνωσιν τῶν διηρημένων δοθείσῃ αὐτῷ φυσικῇ δυνάμει κατὰ τὴν γένεσιν μᾶλλον διαίρεσιν παραχρησάμενος, καὶ ταύτῃ μικροῦ δεῖν ἐλασινῶς εἰς τὸ μὴ ὃν κινδυνεύσας μεταχωρήσαι, διὰ τοῦτο καινοτομοῦνται φύσεις, καὶ παραδόξως ὑπὲρ φύσιν περὶ τὰ φύσιν κινούμενον ἀκινήτως, [ἐν] οὕτως εἶπω, κινεῖται τὸ πάντῃ κατὰ φύσιν ἀκίνητον, καὶ Θεὸς ἀνθρώπος γίνεται ἵνα σώσῃ τὸν ἀπολλύμενον ἀνθρώπον, καὶ τῆς κατὰ τὸ πᾶν καθόλου φύσεως δι' ἑαυτοῦ τὰ κατὰ φύσιν ἐνώσας ρήγματα, καὶ τοὺς καθόλου τῶν ἐπὶ μέρους προφερομένους λόγους, οἷς ἡ τῶν διηρημένων γίνεσθαι πέφυκεν ἔνωσις, δείξας τὴν μεγάλην βουλὴν πληρώσει τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς, εἰς ἑαυτὸν ἀνακεφαλαιώσας τὰ πάντα, ἐν ᾧ καὶ ἐκτίσθησαν. Ἀμέλει τοι τῆς καθόλου τῶν πάντων πρὸς ἑαυτὸν ἐνώσεως ἐκ τῆς ἡμῶν ἀρξάμενος διαιρέσεως γίνεται τέλειος ἀνθρώπος, ἐξ ἡμῶν δι' ἡμᾶς καθ' ἡμᾶς, πάντα τὰ ἡμῶν ἀνελλιπῶς ἔχων, ἀμαρτίας χωρὶς, τῆς κατὰ φύσιν ἀκολουθίας γεμικῆς οὐδόλως εἰς τοῦτο προσδεηθεὶς· ὁμοῦ τε καὶ κατὰ τὸ αὐτὸ δεικνύς, ὡς οἶμαι, τυχόν ὡς ἦν καὶ ἄλλος τρόπος τῆς εἰς

πλῆθος τῶν ἀνθρώπων αὐξήσεως προεγνωσμένος Θεῷ, εἰ
τὴν ἐντολὴν ὁ πρῶτος ἐφύλαξεν ἄνθρωπος καὶ πρὸς κτηνω-
δίαν ἐαυτὸν τῷ κατὰ παράκλησιν τρόπῳ τῶν οἰκείων δυνά-
μεων μὴ κατέβαλε, καὶ τὴν κατὰ τὸ ἄρβεν καὶ θῆλυ διαφο-
ρὰν τε καὶ διαίρεσιν τῆς φύσεως ἐξωθοῦμενος, ἥς πρὸς τὸ
γενέσθαι, καθάπερ ἔφην, ἄνθρωπος οὐδόλως προσεδεήθη,
ὧν δὲ ἄνευ εἶναι τυχόν ἐστι δυνατόν, ταῦτα εἰς τὸ διηνεκές
παραμεῖναι οὐκ ἀνάγκη. Ἐν γὰρ Χριστῷ Ἰησοῦ, φησὶν ὁ
θεῖος Ἀπόστολος, οὔτε ἄρβεν οὔτε θῆλυ. Εἴτα τὴν καθ'
ἡμᾶς ἀγάπας οἰκουμένην διὰ τῆς οἰκείας ἀνθρωποπρεποῦς
ἀναστρωφῆς μετὰ θάνατον εἰς τὸν παράδεισον ἀπαρποδί-
στως χωρεῖ, καθὼς τῷ ληστῇ ἀψευδῶς ἐπηγγελάτω... Ἐν-
τεῦθεν, ὡς κατ' αὐτὸν λοιπὸν μὴ ἐχούσης πρὸς τὸν παρά-
δεισον διαφορὰν τῆς καθ' ἡμᾶς οἰκουμένης, πάλιν ἐπ' αὐτῆς
ἐφάνη τοῖς μεθηταῖς συνδιατῶμενος μετὰ τὴν ἐκ νεκρῶν
ἀνάστασιν, δεικνὺς ὡς ἡ γῆ μία οὕσα τυγχάνει πρὸς ἑαυτὴν
ἀδιαιρέτος, τὸν καθ' ὃν ἐστι λόγον τῆς κατὰ τὴν διαφορὰν
διαιρέσεως ἐλευθερον διασώζουσα. Εἴτα διὰ τῆς εἰς οὐρανὸν
ἀναλήψεως τὸν οὐρανὸν ἥνωσε δηλονότι καὶ τὴν γῆν, καὶ
μετὰ τούτου τοῦ γήινου σώματος τοῦ ἡμῖν ὁμοφυοῦς τε καὶ
ὁμοουσίου χωρήσας εἰς οὐρανὸν μίαν οὕσαν τῷ κατ' αὐτὴν
καθολικωτέρῳ λόγῳ πᾶσαν τὴν αἰσθητὴν φύσιν ἀπέδειξε,
τῆς τεμνουσῆς αὐτὴν ἐν ἑαυτῷ διαιρέσεως ἀμαυρώσας τὴν
ιδιότητα. Ἐπειτα πρὸς τούτοις, τὰ αἰσθητὰ καὶ τὰ νοητὰ κα-
θεξῆς διὰ πάντων τῶν κατ' οὐρανὸν θείων καὶ νοητῶν ταγ-
μάτων διελθὼν μετὰ τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος, τουτέστι
τελείας τῆς ἡμετέρας φύσεως, ἥνωσε, τὴν πρὸς τὸ ἐν τῆς ὁ-
λῆς κτίσεως κατὰ τὸν ἑαυτῆς ἀρχικώτατον τε καὶ καθολικώ-
τατον λόγον σύννευσιν δείξας ἐν ἑαυτῷ παντελῶς ἀδιαιρε-
τὸν τε καὶ ἀστασίαστον. Καὶ τέλος ἐπὶ πᾶσι τούτοις, κατὰ
τὴν ἐπίνοιαν τῆς ἀνθρωπότητος πρὸς αὐτὸν γίνεται τὸν
Θεόν, ἐμοκρασθεὶς ὑπὲρ ἡμῶν δηλονότι, καθὼς γέγραπται,
τῷ προσώπῳ τοῦ Θεοῦ Πατρὸς ὡς ἄνθρωπος, ὁ καθ' ὅλον
ἥ ποτε τρόπον μηδέποτε τοῦ Πατρὸς ὡς Λόγος χωρισθῆνα

δυνάμενος, πληρώσας ὡς ἄνθρωπος ἔργῳ καὶ ἀληθείᾳ καθ'
ὑπακοὴν ἀπαράβατον ὅσα προώρισεν αὐτὸς ὡς Θεὸς γενέ-
σθαι, καὶ τελειώσας πᾶσαν βουλὴν τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς
ὑπὲρ ἡμῶν τῶν ἀχρειωσάντων τῇ παραχρῆσει τὴν ἐξ ἀρχῆς
φυσικῶς πρὸς τοῦτο δοθεῖσαν δύναμιν, καὶ πρῶτον ἐνώσας
ἡμῖν ἑαυτοῖς ἐν ἑαυτῷ διὰ τῆς ἀφαιρέσεως τῆς κατὰ τὸ ἄρ-
βεν καὶ τὸ θῆλυ διαφορᾶς, καὶ ἀντὶ ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν,
οἷς ὁ τῆς διαιρέσεως ἐνθεωρεῖται μάλιστα τρόπος, ἀνθρώ-
πους μόνον κυρίως τε καὶ ἀληθῶς ἀποδείξας, κατ' αὐτὸν δι'
ὅλου μεμορφωμένους καὶ σώαν αὐτοῦ καὶ παντελῶς ἀκρίβδη-
λον τὴν εἰκόνα φέροντας, ἥς κατ' οὐδένα τρόπον οὐδὲν τῶν
ἐσθῶντος γνωρισμάτων ἄπτεται, καὶ σὺν ἡμῖν καὶ δι' ἡμᾶς τὴν
ἅπασαν κτίσιν διὰ τῶν μέσων ὡς μερῶν ἰδίων τὰ ἄκρα περι-
λαβὼν καὶ περὶ ἑαυτὸν ἁλύτως ἀλλήλοις διασφίγγας παρά-
δεισον καὶ οἰκουμένην, οὐρανὸν καὶ γῆν, αἰσθητὰ καὶ νοη-
τά, ὡς σῶμα καὶ αἰσθησὶν καὶ ψυχὴν καθ' ἡμᾶς ἔχων καὶ
νοῦν, οἷς ὡς μέρεσι καθ' ἕκαστον τὸ ἐκάστω καθόλου
συγγενὲς οἰκειωσάμενος ἄκρον κατὰ τὸν προαποδοθέντα
τρόπον θεοπρεπῶς τὰ πάντα εἰς ἑαυτὸν ἀνεκεφαλαιώσαστο,
μίαν ὑπάρχουσαν τὴν ἅπασαν κτίσιν δείξας, καθάπερ ἄν-
θρωπον ἄλλον, τῇ τῶν μερῶν ἑαυτῆς πρὸς ἄλληλα συνόδῳ
συμπληρουμένην καὶ πρὸς ἑαυτὴν νεύουσιν τῇ ὁλότητι τῆς
ὑπέρβειας, κατὰ τὴν μίαν καὶ ἀπλὴν καὶ ἀπροσδιόριστον,
τῆς ἐκ τοῦ μὴ ὄντος παραγωγῆς καὶ ἀδιάφορον ἔννοιαν,
καθ' ἣν ἓνα καὶ τὸν αὐτὸν πᾶσα ἡ κτίσις ἐπιδέξασθαι δύνα-
ται λόγον παντελῶς ἀδιάκριτον, τὸ οὐκ ἦν τοῦ εἶναι
πρεσβύτερον ἔχουσα.

Περὶ διαφορῶν ἀποριῶν τῶν ἁγίων Αἰωνισίου καὶ Γρηγορίου,
PG 91, 1248A – 1249C:

Καὶ πάλιν ὥσπερ ὁ αἰσθητὸς κόσμος στοιχειωτικὸς ἐστὶ
κατὰ φύσιν τῶν πέντε αἰσθησεων, ὑποπίπτει αὐταῖς καὶ

πρὸς τὴν ἑαυτοῦ κατάληψιν ὁδηγῶν, οὕτω καὶ ὁ κατὰ διάνοιαν κόσμος τῶν ἀρετῶν, ταῖς τῆς ψυχῆς ὑποπίπτων δυνάμεσι στοιχειοῖ αὐτάς πρὸς τὸ πνεῦμα, ἐνοσιδεῖς ἐργαζόμενος τῷ περὶ αὐτὸ μόνον αὐτάς κινεῖσθαι, καὶ ταῖς αὐτοῦ ἀντιλήψειςιν ἐπερείδεσθαι. Καὶ αὐτάς δὲ τὰς αἰσθήσεις τοῦ σώματος, κατὰ τὸν αὐταῖς ἐμπρέποντα θειότερον λόγον, στοιχειωτικὰς εἶναι φασὶ τῶν τῆς ψυχῆς δυνάμεων, στοιχειούσας αὐτάς ἡρέμα πρὸς ἐνέργειαν, ταῖς δὲ ἑαυτῶν ἀντιλήψειςιν τῶν ἐν τοῖς οὖσι λόγων, δι' ὧν ὡς διὰ γραμμάτων τινῶν τοῖς ὀφθαλμοῖσι πρὸς τὴν ἀλήθειαν ὁ Θεὸς Λόγος ἀναγινώσκεται. Ὅθεν καὶ παραδειγματικὰς τῶν ψυχικῶν δυνάμεων εἰκόνας τὰς αἰσθήσεις ἐκάλεσεν, ὡς ἐκάστης αἰσθήσεως μετὰ τοῦ αὐτῆς ὄργανου, ἡγουν αἰσθητηρίου, προηγουμένως ἐκάστη δυνάμει τῆς ψυχῆς ἀναλόγως μυστικωτέρῳ τινὶ λόγῳ κατὰ φύσιν νενεμημένης. Καὶ φασὶν εἶναι τῆς μὲν νοερᾶς δυνάμεως, ἥτοι τοῦ νοῦ, τὴν ὀπτικήν αἴσθησιν, τῆς δὲ λογικῆς, ἥτοι τοῦ λόγου, τὴν ἀκουστικὴν, τῆς δὲ θυμικῆς τὴν ὁσφραντικὴν, τῆς ἐπιθυμητικῆς δὲ τὴν γευστικὴν, τῆς δὲ ζωτικῆς τὴν ἅπτικὴν, καὶ ἅπλως ἵνα σαφέστερον εἴπω, τοῦ μὲν νοῦ ἐστὶν εἰκὼν ἡ οὖς, ἡγουν ὁ ὀφθαλμός, τοῦ δὲ λόγου ἐστὶν ἡ ἀκοή, ἡγουν τὸ οὖς, τοῦ δὲ θυμοῦ ἐστὶν ἡ ὁσφρησις, ἡγουν ἡ ρίς, τῆς δὲ ἐπιθυμίας ἐστὶν ἡ γεῦσις, καὶ τῆς ζωῆς ἡ ἀφή· αἷς ἡ ψυχὴ κατὰ τὸν νόμον τοῦ τὰ πάντα σοφῶς δημιουργήσαντος Θεοῦ κατὰ φύσιν ἐποχομένη διὰ τῶν αὐτῆς δυνάμεων, καὶ πρὸς τὰ αἰσθητὰ ποικίλως διαβιβασμένη, εἰ μὲν καλῶς χρήσαιο ταῖς αἰσθήσεσι διὰ τῶν οἰκείων δυνάμεων τοὺς παντοδαποὺς τῶν ὄντων λόγους ἀναλεγομένη, καὶ δυνηθῇ μεταβιβάσαι πρὸς ἑαυτὴν σοφῶς πᾶν τὸ ὀρώμενον, ἐν ᾧ κέκρυπται Θεὸς σιωπῇ κηρυττόμενος, κάλλιστον καὶ αὐτὴ κατὰ προαίρεσιν ἐν τῇ διανοίᾳ καὶ πνευματικὸν κόσμον ἐδημιούργησε, τὰς γενικὰς τέσσαρας ἀρετὰς στοιχείων δίκην ἀλλήλαις συνθεῖσα πρὸς σύμπληξιν τοῦ ἐξ αὐτῶν νοητῶς κατὰ πνεῦμα συμπληρουμένου κόσμου, κατὰ συμπλοκὴν μέντοι τῆς πρὸς τὰς αἰσθήσεις τῶν

αὐτῆς δυνάμεων ἐνεργείας ἐκάστην ἀρετὴν ὑποστήσασα· οἷον τὴν μὲν φρόνησιν ἐκ τῆς κατὰ συμπλοκὴν τῆς τε νοερᾶς καὶ λογικῆς δυνάμεως πρὸς τὴν ὀπτικὴν τε καὶ ἀκουστικὴν αἰσθησιν, περὶ τὰ αὐτῶν αἰσθητὰ, γνωστικῆς τε καὶ ἐπιστημονικῆς ἐνεργείας, τὴν δὲ ἀνδρείαν ἐκ τῆς κατὰ συμπλοκὴν τοῦ θυμικοῦ πρὸς τὴν ὁσφρησιν, ἡγουν τὸν μυκτῆρα, ἐν ᾧ τὸ θυμικόν, ὡς φασὶν, ἀλύζεται πνεῦμα, περὶ τὸ σμυφρὸς αἰσθητὸν ἔκρας κατὰ τὴν ἐνέργειαν ὁμαλότητος, τὴν δὲ σωφροσύνην ἐκ τῆς κατὰ συμπλοκὴν τῆς κατ' ἐπιθυμίαν δυνάμεως πρὸς τὴν γευστικὴν αἰσθησιν περὶ τὸ οἰκεῖον αἰσθητὸν μεμετρημένης χρήσεως, τὴν δὲ δικαιοσύνην ἐκ τῆς ἐν ὅλοις διὰ τῆς ἅπτικῆς καὶ περὶ ὅλα σχεδὸν τὰ αἰσθητὰ τῆς ζωτικῆς δυνάμεως κατὰ τὴν ἐνέργειαν ἴσης καὶ εὐτάκτου καὶ ἁρμονικῆς διανεμήσεως. Ἐκ δὲ τούτων αὖθις τῶν γενικῶν τεσσάρων ἀρετῶν δύο γενικωτέρας κατὰ σύνθεσιν ἀρετὰς ποιεῖν ἐκδιδάσκειται, τὴν σοφίαν σῆμὶ καὶ τὴν πραότητα, τὴν μὲν σοφίαν, ὡς πέρας οὖσαν τῶν γνωστῶν, τῶν δὲ πρατῶν, τὴν πραότητα· οἷον ἐκ μὲν τῆς φρονήσεως καὶ τῆς δικαιοσύνης ποιεῖ τὴν σοφίαν, ὡς γνώσεως τῆς κατὰ τὴν φρόνησιν καὶ τῆς κατὰ τὴν δικαιοσύνην ἐπιστήμης ὑπάρχουσιν συνεκτικὴν αἰτίαν, καὶ διὰ τοῦτο πέρας τῶν γνωστῶν, ὡς εἶπον, τυγχάνουσιν· ἐκ δὲ τῆς ἀνδρείας καὶ τῆς σωφροσύνης τὴν πραότητα, μηδὲν ἄλλο τυγχάνουσιν ἢ θυμοῦ καὶ ἐπιθυμίας παντελῆ πρὸς τὰ παρὰ φύσιν ἀκινήσιεν, ἣν τινες ἐκάλεσαν ἀπάθειαν, καὶ διὰ τοῦτο τῶν πρακτῶν τέλος ὑπάρχουσιν. Ταύτας δὲ πάλιν εἰς τὴν τῶν πασῶν γενικωτάτην ἀρετὴν, φημὶ δὲ τὴν ἀγάπην, συνάγει, ἐκστατικὴν οὖσαν τῶν ἐξ αὐτῆς καὶ προσαγωγικὴν τῶν δι' αὐτῆς καὶ ἐνοποιητικὴν τῶν εἰς αὐτὴν ἀρξαμένων τε καὶ κινήθεντων καὶ ληξάντων, καὶ διαφερόντως ἐπὶ πᾶσι θεοποιητικὴν. Οὕτω μὲν οὖν ἡ ψυχὴ κινουμένη τε σοφῶς καὶ ἐνεργοῦσα καθ' ὅν καὶ ἔστι καὶ γεγένηται θεοτελεῖ λόγον τῶν μὲν αἰσθητῶν χρησίμως διὰ τῶν αἰσθήσεων ἀντιλαμβάνεται, τοὺς ἐν αὐτοῖς πνευματικούς λόγους οἰκειούμενη, τὰς δὲ αἰ-

σθήσεις αὐτάς, λογισθείσας ἤδη τῇ τοῦ λόγου περιουσίᾳ, ὥσπερ ὀχήματα λογικὰ προσίεται τῶν αὐτῆς δυνάμεων, αὐτάς δὲ τὰς δυνάμεις ταῖς ἀρεταῖς συνάπτει, καὶ ἑαυτὴν διὰ τῶν ἀρετῶν τοῖς ἐν αὐταῖς θειοτέροις λόγοις, οἱ δὲ θειότεροι τῶν ἀρετῶν λόγοι τῷ ἐν αὐτοῖς ἀφανῶς κεκρυμμένῳ πνευματικῷ νῷ, ὁ δὲ πνευματικὸς νοῦς τῶν ἐν ταῖς ἀρεταῖς θειοτέρων λόγων, πᾶσαν τῆς ψυχῆς ἦν ἔχει πρὸς τὰ παρόντα φυσικὴν τε καὶ προαιρετικὴν σχέσιν διωθούμενος, ἀπλὴν ὅλην ὁλῶ διδωσι τῷ Θεῷ, ὁ δὲ Θεὸς ταύτην δι' ὅλου περιλαβὼν μετὰ τοῦ συμπεφυκέντος αὐτῇ σώματος ἀναλόγως αὐτὰ ἐξομοιεῖ ἑαυτῷ, ὥστε δι' αὐτῆς ὅλης ἀπεριγράφως ὅλον φαίνεσθαι δύνασθαι, τὸν μηδαμῶς πνι τῶν ὄντων καθ' ὅποιον ἐξ ἑαυτοῦ φαίνεσθαι φύσιν ἔχοντα.

Περί διαφορῶν ἀποριῶν τῶν ἁγίων Διονυσίου καὶ Γρηγορίου,
PG 91, 1345C - 1349A:

Πρὸς τί δὲ βλέπων καὶ τίνος ἕνεκεν τῇ σαρκώσει συνήψε τὴν ἐκ βαπτίσματος γέννησιν ὁ διδάσκαλος... συντόμως ὡς ἔμαθον ἔρῳ κατὰ δύναμιν. Φυσὶν οἱ τὰ θεῖα μυστικῶς περιέποντες λόγοι, καὶ τοῖς ὑψηλοτέροις, ὡς εἰκός, αὐτὰ σημνύνοντες θεωρήμασι, κατ' εἰκόνα Θεοῦ κατ' ἀρχὰς γεγενῆσθαι τὸν ἄνθρωπον, ἐπὶ τῷ πάντως γεννηθῆναι κατὰ προαίρεσιν πνεύματι, καὶ προσλαβεῖν τὸ καθ' ὁμοίωσιν διὰ τῆς τηρήσεως τῆς θείας ἐντολῆς αὐτῷ προσγενόμενον, ἵνα ἡ ὁ αὐτός ἄνθρωπος πλάσμα μὲν τοῦ Θεοῦ κατὰ φύσιν, υἱὸς δὲ Θεοῦ καὶ θεὸς διὰ Πνεύματος κατὰ χάριν. Οὐ γὰρ ἦν δυνατόν ἄλλως υἱὸν ἀποδειχθῆναι Θεοῦ καὶ θεὸν κατὰ τὴν ἐκ χάριτος θέωσιν τὸν γενόμενον ἄνθρωπον, μὴ πρότερον κατὰ προαίρεσιν γεννηθῆναι τῷ Πνεύματι, διὰ τὴν ἐνοῦσαν αὐτῷ φυσικῶς αὐτοκίνητον καὶ ἀδέσποτον δύναμιν. Ἦντινα θεοποιὸν καὶ θεῖον καὶ ἄβλόν γέννησιν, διὰ τὸ προτιμῆσαι τῶν νοουμένων καὶ ἀόλητων τέως ἀγαθῶν τὸ κατ' αἰσθησὶν τερ-

πνὸν καὶ ἐπίδηλον, παραλιπὼν ὁ πρῶτος ἄνθρωπος, τὴν ἐκ σωμάτων εἰκότως ἀπροαίρετον καὶ ὀλικὴν καὶ ἐπὶ κτηνῶν ἔχειν καταδικάζεται γέννησιν, ἀξίως κρίναντος τοῦ Θεοῦ τὸν ἑκουσίως τῶν κρείττονων τὰ χείρονα προελλόμενον, τὴν ἐμπαθῆ καὶ δοῦλην καὶ κατηναγκασμένην, καθ' ὁμοιότητα τῶν ἐπὶ γῆς ἁλόνων τε καὶ ἀνοήτων κτηνῶν γέννησιν τῆς ἐλευθερίας καὶ ἀπαθοῦς καὶ αὐθαιρέτου καὶ ἀγνῆς ἀνταλλάξαι γεννήσεως, καὶ τῆς σὺν Θεῷ καὶ θείας καὶ ἀνεκλαλήτου τιμῆς τὴν μετὰ τῶν ἀνοήτων κτηνῶν ἀτιμον ἀντιλαβεῖν συμπαρενόλησιν. Ἦστινος τὸν ἄνθρωπον ἐλευθερῶσαι καὶ πρὸς τὴν θεῖαν εὐκληρίαν ἐπαναγαγεῖν βουλόμενος ὁ τὴν φύσιν τῶν ἀνθρώπων δημιουργήσας Λόγος, ἄνθρωπος ἐξ ἀνθρώπων ἀληθῶς γίνεται τε καὶ γεννᾶται σωματικῶς χωρὶς ἁμαρτίας διὰ τὸν ἄνθρωπον, καὶ βαπτίζεται, τὴν εἰς υἱοθεσίαν πνευματικὴν ὑπὲρ ἡμῶν ἑκουσίως ὑπερχόμενος γέννησιν, ὁ κατ' οὐσίαν Θεὸς καὶ Θεοῦ κατὰ φύσιν Υἱός, εἰς ἀθέτησιν τῆς ἐκ σωμάτων γεννήσεως. Ἐπειδὴ τοίνυν δι' ἡμᾶς ὁ ποιήσας ἡμᾶς καὶ μόνος τῷ Πατρὶ μετὰ τοῦ Πνεύματος ὁμόθεος καὶ ὁμόδοξος Υἱὸς καὶ Λόγος καθ' ἡμᾶς ἐξ ἡμῶν ἀληθῶς ἄνθρωπος γίνεται, καὶ σωματικῶς γεννᾶται χωρὶς ἁμαρτίας, καὶ τὴν ἐκ βαπτίσματος εἰς υἱοθεσίαν πνευματικὴν ὑπὲρ ἡμῶν ὑπελθεῖν καταδέχεται γέννησιν ὁ φύσει Θεός, διὰ τοῦτο συνήψε τῇ σαρκώσει, καθὼς οἶμαι, τὴν ἐκ βαπτίσματος γέννησιν ὁ διδάσκαλος, ὡς εἰς ἀθέτησιν καὶ λύσιν τῆς ἐκ σωμάτων ἐπινοηθῆναι γεννήσεως. Ὅπερ γὰρ ὁ Ἀδάμ (λέγει δὲ τὴν εἰς θέωσιν ἐκ πνεύματος γέννησιν) ἑκουσίως παραλιπὼν γεννᾶσθαι σωματικῶς εἰς φθορὰν κατεκρίθη, τοῦτο κατὰ θέλησιν ὡς ἀγαθὸς καὶ φύλάνθρωπος ἐν τῷ ἡμῶν παπῶματι γενόμενος ἄνθρωπος, καὶ συγκατακρίνας ἡμῖν ἑαυτὸν ἑκουσίως, ὁ μόνος ἐλεύθερος καὶ ἀναμάρτητος, καὶ τὴν ἐκ σωμάτων γεννηθῆναι καταδεχόμενος γέννησιν, ἐν ἣ τὸ κράτος ὑπῆρχε τῆς ἡμῶν κατακρίσεως, τὴν ἐν πνεύματι μυστικῶς διαρθρώσασα γέννησιν, καὶ τῆς σωματικῆς γεννήσεως λύσας ὑπὲρ ἡμῶν ἐν ἑαυτῇ τὰ δεσμά, δέδωκεν ἡμῖν ἐξου-

σίαν διὰ τῆς κατὰ πνεῦμα γεννήσεως κατὰ θέλησιν τέκνα Θεοῦ ἀντὶ σαρκὸς καὶ αἵματος γενέσθαι τοῖς πιστεύουσιν εἰς τὸ ὄνομα αὐτοῦ. Σάρκωσις οὖν καὶ σωματικὴ πρότερον τῆς ἡμῆς ἔνεκα κατακρίσεως ἐπὶ τοῦ Κυρίου παρηκολούθησε γέννησις, καὶ οὕτως ἡ διὰ τοῦ βαπτίσματος ἐν πνεύματι παραλειφθεῖσα ἐπηκολούθησε γέννησις, ὑπὲρ τῆς ἡμῆς κατὰ χάριν σωτηρίας καὶ ἀνακλήσεως, ἢ σαφέστερον εἰπεῖν ἀναπλάσεως· οἷα συνάπτοντος περὶ ἡμέ τοῦ Θεοῦ τὸν τε τοῦ εἶναι μου λόγον καὶ τὸν τοῦ εἶναι, καὶ τὴν γενομένην παρ' ἡμοῦ ταύτων ἐνοποιούντος τομὴν καὶ διέστασιν, καὶ διὰ τούτων πρὸς τὸν τοῦ αἰεῖ εἶναι λόγον σφῶς συνελαύνοντος, καθ' ὃν οὐκέτι τὸ φέρειν ἔστι καὶ φέρεσθαι περὶ τὸν ἄνθρωπον, λαβοῦσης τέλος περὶ τὸ φέρεσθαι τῆς τῶν φαινομένων οἰκονομίας διὰ τῆς μεγάλης καὶ κοινῆς ἀναστάσεως, εἰς ἀθανασίαν γεννώσης τὸν ἄνθρωπον καθ' ὅπαρξιν ἀναλλοῖσθαι, δι' ὃν τῶν φαινομένων ἡ φύσις τὸ εἶναι κατὰ γένεσιν εἴληφε, καὶ μεθ' οὗ λήφεται χάριτι τὸ κατ' οὐσίαν μὴ φθείρεσθαι. Ἀλλ' εἰ δοκεῖ τῶν εἰρημένων κατ' ἐπιτομήν ἐπιμνησθέντες τὴν δύναμιν, κεφαλαιώσωμεν. Ἔχομεν τὴν ἐκ σαμάτων γέννησιν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν κατ' ἐπίνοιαν διαιρεθεῖσαν εἰς τὸν προηγούμενον τῆς φύσεως λόγον καὶ εἰς τὸν νῦν αὐθις ὑπάρχοντα καθ' ἡμᾶς, εἰς ὃν ἐτελεύτησε, καὶ ἀλλιν εἰς τὸν κατὰ φύσιν τῆς γενέσεως λόγον καὶ εἰς τὸν τῆς γεννήσεως τρόπον, προσέτι γε μὴν καὶ εἰς τοὺς διαφόρους τρόπους τῆς κατ' οὐσίαν γενέσεως τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος καὶ προσεπιτούτοις εἰς τὴν ἀνευ σπορᾶς σύλληψιν καὶ τὴν ἀνευ φθορᾶς γέννησιν. Ἐφ' ὧμιν οὖν ἔστιν ὡς κριταῖς δικαίοις τῶν λελεγμένων ἐπιβολῶν ἐγκρίναι τὴν κρείττονα.

ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΚΑΒΑΣΙΛΑ

Περὶ τῆς ἐν Χριστῷ ζωῆς, 6, PG 150, 680A — 684B:

Καὶ γὰρ διὰ τὸν καινὸν ἄνθρωπον ἄνθρωπου φύσις συνῆστη τὸ ἐξ ἀρχῆς, καὶ νοῦς καὶ ἐπιθυμία πρὸς ἐκεῖνον κατεσκευάσθη. Καὶ λογισμόν ἐλάβομεν, ἵνα τὸν Χριστὸν γινώσκωμεν· ἐπιθυμίαν, ἵνα πρὸς ἐκεῖνον τρέχωμεν· μνήμην ἔσχομεν, ἵν' ἐκεῖνον φέρωμεν, ἐπεὶ καὶ δημιουργούμενοις αὐτὸς ἀρχέτυπον ἦν. Οὐ γὰρ ὁ παλαιὸς τοῦ καινοῦ, ἀλλ' ὁ νέος Ἀδάμ τοῦ παλαιοῦ παράδειγμα. Εἰ γὰρ καὶ καθ' ὁμοιότητα τοῦ παλαιοῦ τὸν νέον λέγεται γεγενῆσθαι, ἀλλὰ διὰ τὴν φθοράν ἣς ἀπὸρξατο μὲν ἐκεῖνος, ἐκληρονόμησε δὲ οὗτος, ὡς ἂν τὴν τῆς φύσεως ἀρρώστειαν τοῖς παρ' αὐτοῦ φαρμάκοις ἀνέλῃ, καὶ ἡ φησι Παῦλος, «καταποθῇ τὸ θνητὸν ὑπὸ τῆς ζωῆς». Ὡς ἔνεκά γε τῆς φύσεως αὐτῆς ἀρχέτυπον ὁ παλαιὸς Ἀδάμ ἡμῖν ἂν εἴη τοῖς πρότερον ἐκεῖνον ἐπισταμένοις, ὃ δὲ πάντα πρὶν εἶναι πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν, ὁ πρεσβύτερος τοῦ δευτέρου μίμημα, καὶ κατὰ τὴν ἰδέαν ἐκεῖνου καὶ τὴν εἰκόνα πέπλασται μὲν, οὐκ ἔμεινε δέ, μᾶλλον δὲ ὁρμήθη μὲν πρὸς ἐκείνην, οὐ κατεῖληφε δέ. Ὅθεν καὶ τὸν νόμον ἐδέξατο μὲν ἐκεῖνος, ἔσωσε δὲ οὗτος, καὶ τὴν ὑπακοὴν ἀπητήθη μὲν ὁ παλαιός, ἀπέδωκε δὲ ὁ νέος... Καὶ ὁ μὲν τὴν ἀτελεῖ ζωὴν εἰσήνεγκεν, ἡ μυρίων δέεται βοθημάτων, ὁ δὲ τῆς ἀθανάτου πατὴρ ἐγένετο τοῖς ἀνθρώποις. Καὶ ἀθανασίαν ἡ φύσις ἠπαίετο μὲν ἐξ ἀρχῆς, ἀσέικετο δὲ ὕστερον ἐπὶ τοῦ Σωτῆρος σώματος, ὅπερ αὐτὸς εἰς τὴν ἀθάνατον ζωὴν ἀπὸ τῶν νεκρῶν ἀναστήσας, ἡγεμὼν ὑπῆρξε τῆς ἀθανασίας τῷ γένει. Καὶ ἵνα τὸ πᾶν εἶπω, τὸν ἀληθινὸν ἄνθρωπον καὶ τέλειον καὶ τρόπον καὶ ζωῆς καὶ τῶν ἄλλων ἔνεκα πάντων πρῶτος καὶ μόνος ἔδειξεν ὁ Σωτὴρ.

Εἰ γε τοῦτο ἔστιν ὡς ἀληθῶς ὁρος ἀνθρώπου πρὸς ὃ βλέπων ἔσχατον ἐπλαττεν αὐτὸν ὁ Θεός, λέγω δὴ τὸν βίον τὸν ἀκήρατον, ἐπαιδάν φθορᾶς μὲν ἢ καθαρὸν αὐτῷ τὸ σῶ-

μα, γνώμη δὲ πάσης ἀμαρτίας ἀπηλλαγμένη, ἐνταῦθα γὰρ τέλειον ἂν εἴη τὸ κατ' αὐτόν, ὅταν ὁ δημιουργὸς αὐτόν ᾗ δεῖν ψῆθῃ, πάντα ἐργάσῃται, ἐπεὶ καὶ ἀγάλματος ἀποκαθίσταται κάλλος τῇ τελευταίᾳ τοῦ τεχνίτου χειρί· εἰ τοίνυν ὁ μὲν πολλοῦ τινος ἐδέξασεν εἶναι τέλειος, ὁ δ' ἦν ἐν ἁπασὶ καὶ τῆς τελειότητος τοῖς ἀνθρώποις μετέδωκε, καὶ τὸ γένος ἅπαν εἰς ἑαυτὸν ἤρμωσε, πῶς οὐ τὰ δευτέρα τῶν προτέρων παραδείγματα, καὶ τὸν μὲν ἀρχέτυπον εἶναι χρή νομίζειν, τὸν δὲ ἐκείθεν εἰληφθαι; Τῶν γὰρ ἀτοπωτάτων, πρὸς τὰ ἀτελῆ τὰ τελεώτατα πάντων ἐπείγεσθαι νομίζειν, καὶ τοῖς βελτίοσι παραδείγματα προκείσθαι τὰ χεῖρω, καὶ τοὺς τυφλοὺς ἡγεῖσθαι τοῖς βλέπουσιν. Οὐ γὰρ ὅτι τὸν χρόνον πρότερα ἐκεῖνα, δίκαιον ἂν εἴη θαυμάζειν, ἀλλ' ὅτι τέλεια ταῦτα τῶν ἀτελῶν ἀρχὰς εἶναι προσήκε πιστεύειν ἐκεῖνο ἐνθυμουμένους, ὅτι καὶ πρὸς τὴν ἀνθρώπου χρεῖαν πολλὰ κατεσκεύασται μὲν, πρότερα δέ, καὶ ὁ πάντων τούτων κανὼν ἀνθρώπος ὑστατος ἀπάντων τῆς γῆς ἐξελέλυθεν.

Εἶεν. Ὑπὲρ τούτων τοίνυν ἀπάντων καὶ φύσει καὶ γνώμῃ καὶ λογισμοῖς ἀνθρώπος πρὸς τὸν Χριστὸν ἵεται, οὐ διὰ τὴν θεότητα μόνον, ἢ πάντων οὕσα τυγχάνει τέλος, ἀλλὰ καὶ τῆς φύσεως ἕνεκα τῆς ἐτέρας, καὶ οὗτος μὲν τὸ κατάλυμα τῶν ἀνθρωπίνων ἐρώτων, οὗτος δὲ τρυφὴ λογισμῶν, καὶ τὸ παρὰ τοῦτον ὅτιοις ἢ φιλεῖν ἢ λογιζεσθαι περιφανὲς τοῦ δέοντος ἀμαρτία καὶ τῶν ἐξ ἀρχῆς ὑποτεθέντων τῇ φύσει παρατροπή· ὥς ἂν δὲ πρὸς αὐτόν ἔχῃν ἀεὶ δυνάμεθα τὴν μελέτην καὶ ταύτης ὦμεν ἐκάστοτε τῆς σπουδῆς, αὐτὰν καλῶμεν ὅσαι ὥραι τῶν λογισμῶν τὴν ὑπόθεσιν. Πάντως δὲ οὐ παρασκευῆς πρὸς τὰς εὐχὰς δεῖ καὶ τόπων οὐδὲ βοῆς τοῖς ἐκεῖνον καλοῦσιν· οὐ γὰρ ἔστιν οὐ μὴ πάρεστιν, οὐδ' ἔστιν ὅπως μὴ σύνεσιν ἡμῖν, ὅς γε τοῖς ζητοῦσι καὶ αὐτῆς ἐγγίον ἔστι τῆς καρδίας. Ἀκόλουθον δὲ καὶ τὰ παρὰ τῶν εὐχῶν ἡμῖν ὥς ἀπαντήσῃ μάλα πιστεύειν καὶ μὴ ἐνδοιάζειν, ὅτι πονηροὶ τὸν τρόπον ἡμεῖς, ἀλλὰ θαρρεῖν, ὅτι χρηστός ὁ καλούμενος... Οὐ γὰρ ἵνα στεφανώσῃ τὸν Δεσπότην κα-

λοῦμεν... ἀλλ' ἵνα ἐλεήσῃ... Καλῶμεν δὲ τὸν Θεὸν καὶ γλώττῃ καὶ γνώμῃ καὶ λογισμοῖς, ἵνα πᾶσι, δι' ὃν ἀμαρτάνομεν, τὸ φάρμακον τὸ μόνον σωτήριον ἐπιθῶμεν· «οὐ γὰρ ἔστι, φησὶν, ἕτερον ὄνομα, ἐν ᾧ δεῖ σωθῆναι ἡμᾶς».

Ἀρκέσει δὲ πρὸς πάντα πάντα καὶ τόνον παρέξει πρὸς τὴν σπουδὴν καὶ τὴν ἐπιθυομένην ἐξελεῖ τῆς ψυχῆς ῥαθυμίαν, ὁ τὴν ἀνθρώπου καρδίαν στηρίζων ἀληθῶς ἄρτος, ὃς τὴν ζωὴν ἡμῖν οὐρανόθεν ἦκε κομίζων, ὃν σιτεῖσθαι δεῖ ζητεῖν ἐκ παντός τρόπου, καὶ τὸ δεῖπνον τοῦτο συνεχῆς ποιούμενους ἔργον φυλάττεσθαι τὸν λιμὸν, καὶ μὴ τῷ μὴ σφόδρα προσήκειν τοῖς μυστηρίοις πλέον ἢ προσήκε τῆς τραπέζης ἀπεχομένους ἁσθενεστέραν καὶ χεῖρω τοῖς ὁλοῖς ἐργάσασθαι τὴν ψυχὴν, ἀλλὰ περὶ τῶν ἀμαρτημάτων προσιόντας τοῖς ἱερεῦσι τῶν καθαρσιῶν πίνειν αἱμάτων. Πάντως δὲ οὐχ οὕτω μεγάλων ὑπεύθυνος γενοίμεθ' ἂν, ὥστε τῆς ἱερᾶς ἀποκεκλεισθαι τραπέζης, ἂν τούτοις ὦμεν συντραφέντες τοῖς λογισμοῖς. Καθάπερ γὰρ τῶν ἀθεμίτων, εἴ τις τὰ πρὸς θάνατον ἀμαρτάνων ἔπειτα κατατολμῇ τῶν ἱερῶν, οὕτω τοῖς μὴ τὰ ταιαῦτα νοσοῦσι τὸν ἄρτον φεύγειν, οὐκ ἐν καιρῷ.

ΑΓΙΟΥ ΝΙΚΟΛΑΗΜΟΥ ΤΟΥ ΑΓΙΟΡΕΙΤΟΥ

Ἀπολογία ὑπὲρ τοῦ ἐν τῷ βιβλίῳ τοῦ Ἀοράτου Πολέμου κειμένου σημειώματος περὶ τῆς Κυρίας ἡμῶν Θεοτόκου, σὺν «Συμβουλευτικὸν ἐγχειρίδιον, ἥτοι περὶ φυλακῆς τῶν πέντε αἰσθησεων», ἐκδ. Σ. Σχοινᾶ, Βόλος 1969, σ. 207 - 216:

Ἐπειδὴ τινες πεπαιδευμένοι, οἱ τῇ ἱερᾷ μάλιστα θεολογίᾳ σχολάζοντες, ἀναγινώσκοντες τὸ σημῖωμα, τὸ ὁποῖον ἔχει περὶ τῆς Κυρίας Θεοτόκου ἐν τῷ νεοετυπώτῳ βιβλίῳ τοῦ Ἀοράτου Πολέμου ἀποροῦσι· α' πῶς εἶπον, ὅτι, ἂν καθ' ὑπόθεσιν ὅλοι οἱ ἀνθρώποι καὶ τὰ λοιπὰ κτίσματα ἤθελον γίναῖ κακά, μόνῃ ἢ Κυρίᾳ Θεοτόκῳ ἦτον ἱκανὴ νὰ εὐχαρι-

στήση τὸν Θεόν· καὶ β' πῶς εἶπον, διὰ ὅλος ὁ νοητός καὶ αἰσθητός κόσμος ἐγινε διὰ τὸ τέλος τοῦτο, ἦτοι διὰ τὴν Κυρίαν Θεοτόκον, καὶ πάλιν ἡ Κυρία Θεοτόκος ἐγινε διὰ τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν· ἐπειδὴ, λέγω, περὶ τούτων ἀποροῦσιν οἱ τινες, ἀπολογουμαι ἐνταῦθα διὰ βραχέων εἰς λύσιν τῆς ἀπορίας τῶν.

...Πρὸς δὲ τὸ β' ἀποκρίνομαι, διὰ ὅχι μόνον πῶς ὅλος ὁ κόσμος νοητός τε καὶ αἰσθητός ἐγινε διὰ τὸ τέλος τοῦτο, ἦτοι διὰ τὴν Κυρίαν Θεοτόκον καὶ ἡ Κυρία Θεοτόκος ἐγινε πάλιν διὰ τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν, καθὼς τοῦτο τρανῶς καὶ ἀριδιήλως παρίστησεν ὁ σοφός καὶ θεολογικώτατος Ἰωσήφ ὁ Βρυέννιος, οὕτως ἐπὶ λέξεως λέγων· «Καὶ ἵνα συνελθὼν εἶπω, τὸ πᾶν τοῦ σκοποῦ καὶ παντός τοῦδε τοῦ κόσμου καὶ πάσης τῆς κτίσεως πάντων στοιχείων καὶ πασῶν τῶν γενεῶν, παντός δὲ γένους ἡμῶν καὶ πάσης ἀνθρώπων φυλῆς, ἀπάντων αἰώνων καὶ πασῶν τῶν ὥρων, τὸ ἔνθος μὲν ἡ Δέσποινα Θεοτόκος, ὁ ὡραιότατος δὲ καρπός (λέγω δὲ κατὰ τὸ ἀνθρώπινον) ὁ Υἱός ἐστιν αὐτῆς ὁ μονογενής» (Λόγ. β' εἰς τὸν Εὐαγγελισμόν, τόμ. β' σελ. 143). Οὐ μόνον, λέγω, τοῦτο ἀποκρίνομαι, ἀλλὰ καὶ πρὸς τοῦτους, πῶς ὅλος ὁ νοητός καὶ αἰσθητός κόσμος διὰ τοῦτο τὸ τέλος προεγνωρίσθη ἀπ' αἰῶνος καὶ προωρίσθη. Πόθεν δὴλον; ἀπὸ τῶν ἐξῆς ρηθησομένων. Αἱ μὲν γὰρ θεαὶ Γραφαὶ μαρτυροῦσιν διὰ τὸ μυστήριον τῆς ἐνσάρκου τοῦ Θεοῦ Λόγου οἰκονομίας εἶναι ἀρχὴ ὅλων τῶν ὁδῶν τοῦ Κυρίου, διὰ εἶναι πρῶτον πάντων τῶν κτισμάτων, καὶ διὰ αὐτὸ προωρίσθη πρὸ τοῦ προορισμοῦ πάντων τῶν σωζομένων· τὰ δὲ ρητὰ τῶν Γραφῶν, δι' ὃν μαρτυρεῖται, ταῦτά εἰσι· τὸ «Κύριος ἔκτισέ με ἀρχὴν ὁδῶν αὐτοῦ, εἰς ἔργα αὐτοῦ», «Πρὸ τοῦ αἰῶνος ἔθεμελίωσέ με» (Περ. η' 22, 23), τὸ «Ὅς ἐστιν εἰκὼν τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀοράτου, πρωτότοκος πάσης κτίσεως» (Κολ. α' 15. Καὶ ὅρα διὰ οὐκ εἶπεν ἐνταῦθα ἀπλῶς κτίσεως, ἀλλὰ πάσης κτίσεως· ἦτοι καὶ νοητῆς καὶ αἰσθητῆς) καὶ τὸ· «Ὅς προώρισε συμμόρφους τῆς εἰκόνος τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ, εἰς τὸ

εἶναι αὐτὸν πρωτότοκον ἐν πολλοῖς ἀδελφοῖς» (Ρωμ. η' 29). Καὶ ταῦτα μὲν τὰ τοῦ θεσπεσίου Παύλου.

Συμφανοῦσι δὲ ταῖς θεαῖς Γραφαῖς καὶ πολλοὶ τῶν θείων πατέρων· τὰ γὰρ ἀνωτέρω ρητὰ οὗτοι ἐρμηνεύοντες, τὸ «Κύριος ἔκτισέ με ἀρχὴν ὁδῶν αὐτοῦ», καὶ τὸ «Πρωτότοκος πάσης κτίσεως», λέγουσιν ὅτι ἐννοοῦνται ταῦτα διὰ τὸν Ἰησοῦν Χριστόν, ὅχι κατὰ τὴν θεότητα, διότι καθ' ὃ Θεός, ὁμοούσιος ὢν καὶ συναΐδιος τῷ Πατρί, οὔτε ἐκτίσθη ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, οὔτε εἶναι τὸ πρῶτον τῶν κτισμάτων, καθὼς ἐβλάσφημα ὁ Ἄρειος· ἀλλὰ ἐννοοῦνται κατὰ τὴν ἀνθρωπότητα, τὴν ὁποίαν δηλαδὴ πρὸ παντός ἄλλου πράγματος προεῖδεν ὁ Θεός ἀρχὴν τῶν θείων τῶν αἰδίων ὁρισμῶν, πρῶτον πάντων τῶν ποιημάτων· οἱ Πατέρες δὲ οὗτοι εἶναι ὁ μέγας Ἀθανάσιος κατὰ Ἀρειανῶν (Λόγ. γ' καὶ δ'), Κύριλλος ὁ Ἀλεξανδρείας (Βιβλ. δ' τῶν θησαυρῶν, Κεφ. δ' ε' καὶ η'), καὶ ὁ θεῖος Αὐγουστίνος (Βιβλ. περὶ Τριάδος).

Ὅτι δὲ ὁ προορισμός τοῦ Χριστοῦ ἀρχὴ ἐστὶ τοῦ προορισμοῦ πάντων τῶν σωζομένων, μαρτυρεῖ μὲν ὁ Ἀπόστολος εἰπὼν ἀνωτέρω· «Ὅς προώρισε συμμόρφους τῆς εἰκόνος τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ», συνομολογεῖ δὲ καὶ ὁ Οἰκουμένιος τὸ ρητὸν ἐρμηνεύων· «Ὅπερ ἐστὶ, φησὶν, ὁ Υἱός τοῦ Θεοῦ κατὰ φύσιν ἐν τῇ ἐνανθρωπήσει (δὴλον δὲ, ὡς ἅγιος καὶ ἀναμάρτητος), τοῦτο καὶ αὐτοὶ γεγονάσι κατὰ χάριν· εἰκὼνα δὲ τοῦ Υἱοῦ τὴν οἰκονομίαν καλεῖ, καὶ τὸ ἐντεῦθεν αὐτοῦ σῶμα». Τὴν εἰκὼνα ταύτην, τὴν ἐν ἁγιασμῷ ζωὴν, καὶ τὴν πρὸς πᾶν ὁποῦν ἀμώμητον πολιτείαν ἡρμήνευσε καὶ ὁ Ἀλεξανδρείας Κύριλλος παρὰ τῷ Οἰκουμένιῳ· καὶ ὁ Κορέσιος δὲ ἐν τῇ περὶ προορισμοῦ, πλατύτερον τὸ δόγμα τοῦτο ἐκτίθεται.

Λέγει δὲ καὶ ὁ θεοφόρος Μάξιμος ἐν τῇ ἐξηκοστῇ λύσει τῶν Ἀπορῶν περὶ τῆς θείας ἐνανθρωπήσεως ταῦτα· «Τοῦτό ἐστι τὸ μέγα καὶ ἀπόκρυφον μυστήριον· τοῦτό ἐστι τὸ μακάριον, δι' ὃ τὰ πάντα συνέστησαν τέλος· τοῦτό ἐστιν ὁ τῆς ἀρχῆς τῶν ὄντων προεπινοούμενος θεῖος σκοπός, ὃν ὀρί-

ζοντες εἶναι σαιμεν προεπισυνόμενον τέλος, οὐ ἕνεκα μὲν τὰ πάντα, αὐτὸ δὲ οὐδενὸς ἕνεκα· πρὸς τοῦτο τὸ τέλος ἀφορῶν, τὰς τῶν ὄντων ὁ Θεὸς παρήγαγεν οὐσίας· τοῦτο κυρίως ἐστὶ τὸ τῆς προνοίας καὶ τῶν προνοουμένων πέρας, καθ' ὃ εἰς τὸν Θεόν, ἢ τῶν ὑπ' αὐτοῦ πεποιημένων ἐστὶν ἀνακεφαλαιώσεις· τοῦτο ἐστὶ τὸ πάντας περιγράφον τοὺς αἰῶνας καὶ τὴν υπεράπειρον καὶ ἀπειράκις ἀπείρως προϋπάρχουσαν τῶν αἰώνων, μεγάλην τοῦ Θεοῦ βουλήν ἐκκαῖνον μυστήριον, ἧς γέγονεν Ἄγγελος αὐτός ὁ κατ' οὐσίαν τοῦ Θεοῦ Λόγος γενόμενος ἄνθρωπος καὶ αὐτόν, εἰ θέμις εἰπεῖν, τὸν ἐνδόξατον πνεῦμα τῆς πατρικῆς ἀγαθότητος φανερὰν καταστήσας, καὶ τὸ τέλος ἐν ἑαυτῷ δεῖξας, δι' ὃ τὴν πρὸς τὸ εἶναι σοῦδ' ἀρχὴν ἔλαβον τὰ πεποιημένα». Ἀκούεις πῶς διὰ τὸ μυστήριον τοῦτο ὅλα τὰ πάντα καὶ προεγνώσθησαν καὶ προωρίσθησαν καὶ ἐγένοντο, αὐτὰ δὲ δι' οὐδὲν τέλος οὔτε προεγνώσθη, οὔτε προωρίσθη, οὔτε ἐγένετο;

Τὰ αὐτὰ δὲ σχεδὸν τῷ θεοφύρῳ Μαξίμῳ θεολογεῖ καὶ ὁ μέγας τῆς Θεσσαλονίκης Γρηγόριος ἐν τῷ εἰς τὰ Φῶτα λόγῳ, οὗτοι φράζον αὐτολεξεί· «Εἰπὼν δὲ ὁ Πατὴρ περὶ τοῦ κατὰ σάρκα βαπτισθέντος, αὐτός ἐστιν ὁ Υἱός μου ὁ ἀγαπητός ἐν ᾧ εὐδόκησα, ἔδειξεν, ὅτι τὰ ἄλλα πάντα, τὰ διὰ τῶν προφητῶν πρότερον ἐκεῖνα, αἱ νομοθεσίαι, αἱ ἐπαγγελίαι καὶ υἰοθεσίαι, ἀτελῆ ἦν καὶ οὐ κατὰ προηγούμενον τοῦ Θεοῦ θέλημα ἐλέχθησαν καὶ ἐτελέσθησαν, ἀλλὰ πρὸς τὸ νῦν τέλος ἐβλεπον· καὶ διὰ τοῦ νῦν τελεσθέντος, κάκεῖνα ἐτελειώθησαν. Καὶ τί λέγω τὰς διὰ τῶν προφητῶν νομοθεσίας, τὰς ἐπαγγελίας, τὰς υἰοθεσίας; Καὶ ἡ ἀπαρχὴ γὰρ καταβολὴ τοῦ κόσμου, πρὸς τοῦτον ἐβλεπε, τὸν κάτω μὲν ὡς υἱὸν ἀνθρώπου βαπτιζόμενον, ἄνωθεν δὲ Υἱὸν ἀγαπητὸν μόνον μαρτυρούμενον Θεοῦ, δι' ὃν τὰ πάντα, καὶ δι' οὗ τὰ πάντα, καθ' ἃ φησιν ὁ Ἀπόστολος, Οὐκοῦν καὶ ἡ ἀπ' ἀρχῆς παραγωγή τοῦ ἀνθρώπου, δι' αὐτόν κατ' εἰκόνα πλασθέντος τοῦ Θεοῦ, ἵνα δυνήθῃ ποτε χωρῆσαι τὸ ἀρχέτυπον· καὶ ὁ ἐν τῷ

παραδείσῳ παρὰ Θεοῦ νόμος, δι' αὐτόν. Οὐ γὰρ ἂν ἔθηκεν ὁ θεὸς εἴπερ ἤμελλεν εἰσάπαν διαμνεῖν ἀτέλεστος· καὶ τὰ μετ' αὐτόν ὑπὸ Θεοῦ εἰρημένα καὶ τετελεσμένα, σχεδὸν πάντα δι' αὐτόν. Εἰ μὴ τις ἔρει καλῶς, καὶ τὰ ὑπερκόσμια πάντα, τὰς ἀγγελικὰς, λέγω, φύσεις τε καὶ τάξεις, καὶ τὰς ἐκεῖ θεσιμοθεσίας πρὸς τοῦτο τείνειν ἀπ' ἀρχῆς τὸ τέλος, τὴν θεανδρικήν οἰκονομίαν, λέγω, ἥ ἀπ' ἀρχῆς ἀχρι τέλους διηκόνησαν· εὐδοκία γάρ ἐστι τὸ προηγούμενον καὶ ἀγαθὸν τοῦ Θεοῦ καὶ τέλειον θέλημα· οὗτος δὲ ἐστὶ μόνος, ᾧ εὐδοκεῖ καὶ ἐπαναπαύεται καὶ ἀρέσκεται τέλος ὁ Πατὴρ· ὁ θαυμαστός αὐτοῦ σύμβουλος· ὁ τῆς μεγάλης αὐτοῦ βουλῆς Ἄγγελος· ὁ παρ' αὐτοῦ τοῦ οἰκείου Πατρὸς ἀκούων καὶ λαλῶν καὶ τοῖς ὑπακούουσι παρέχων ζωὴν αἰώνιον». Ἀκούεις ὅτι ὁ Θεὸς διὰ τοῦτο ἐποίησε τὸν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα ἑαυτοῦ, ἵνα δυνήθῃ νὰ χωρέσῃ τὸ ἀρχέτυπον διὰ τῆς ἐνανθρωπήσεως; Ὅθεν καὶ σύνδεσμον τοῦ νοητοῦ καὶ αἰσθητοῦ κόσμου, καὶ ἀνακεφαλαιώσιν καὶ ἐπίλογον ὄλων τῶν κτισμάτων ἔκτισεν ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον διὰ τοῦτον τὸν σκοπόν, ἵνα ἐνωθεῖς μετ' αὐτοῦ ἐνωθῇ μεθ' ὄλων τῶν κτισμάτων, καὶ ἀνακεφαλαιωθῶσιν ἐν τῷ Χριστῷ οὐράνια καὶ ἐπίγεια, ὡς λέγει ὁ Παῦλος, καὶ κτίσις καὶ κτίσις γένηται ἐν καθ' ὑπόστασιν, κατὰ τὸν θεοφόρον Μάξιμον. Ὅτι δὲ ἡ τοῦ Θεοῦ ἐνανθρώπησις ἦτον ἀναγκαία, μαρτυρεῖ ὁ θεὸς τῆς Ἀλεξανδρείας Κύριλλος (ἐν κεφ. ιζ' τοῦ κατὰ Ματθαῖον)... Ἀλλὰ καὶ ὁ ἱερός Ἀύγουστίνος λέγει ἐν τῷ Ἐγχειριδίῳ (κεφ. κς'), ὅτι διὰ τοῦτο ἔλαβε σῶμα καὶ ὁ Θεός, διὰ νὰ μακαρισθῇ ἡ ψυχὴ καὶ τὸ σῶμα τοῦ ἀνθρώπου· ἡ ψυχὴ διὰ τῆς θεότητός του καὶ τὸ σῶμα διὰ τῆς ἀνθρωπότητός του.

Καὶ ὁσίνω νὰ λέγω, ὅτι καὶ αἱ τάξεις τῶν ἀγγέλων χρειαν εἶχον τῆς ἐνσάρκου οἰκονομίας, ὅχι μόνον ἵνα δι' αὐτῆς λάβωσι τὴν ἀρεσίαν· πρὸ γὰρ ταύτης οὐκ εἶχον αὐτὴν κατὰ τὴν γνώμην πολλῶν θεολόγων, ἀλλ' ἵνα δι' αὐτῆς καὶ χωρητικότεροι γένωνται, καὶ τραυτοτέρως ἀκολουθῶσι ἀπολαύσει τῶν θαρραλικῶν ἐλλάμψεων καὶ μυστηρίων. Ὁ

θεν εἶπεν ὁ σοφὸς Θεοδώρητος, ὅτι οἱ ἄγγελοι μετὰ τὴν ἐνσάρκωσιν βλέπουσι τὸν Θεόν, οὐκ ἐν ὁμοιώματι τῆς δόξης ὡς πρότερον, ἀλλ' ἄληθεϊ καὶ ζῶντι τῆς σαρκὸς καλύμμεται καὶ διὰ τοῦτο ὁ Παῦλος κεφαλὴν εἶπε τὸν Χριστόν (καθ' ὃ ἄνθρωπον δηλ.) ὑπὲρ πάντα· ἢ ὡς ὁ θεὸς Ἰερώνυμος γράψει· ὑπὲρ πᾶσαν τὴν Ἐκκλησίαν, ἀγγέλων δηλ. καὶ ἀνθρώπων (Ἐφ. α' 22). Λέγει δὲ καὶ ὁ Ἀρεοπαγίτης Διονύσιος περὶ τῶν ἀγγέλων ταῦτα· «τῆς δὲ Ἰησοῦ κοινωνίας ὡσαύτως ἡξικμένως, οὐκ ἐν εἰκόσιν ἱεροπλάστοις μορφωτικῶς ἀποτυποῦσιν (ἦτοι ἀποτυπούσας) τὴν θεουργικὴν ὁμοίωσιν, ἀλλ' ὡς ἀληθῶς ἐν τῷ πλησιαζούσας ἐν πρώτῃ μετουσίᾳ τῆς γνώσεως τῶν θεουργικῶν αὐτοῦ φάτων» (κεφ. ζ' περὶ οὐραν. ἱεραρχ.). Ἔση δὲ καὶ ὁ ἅγιος Ἰσαάκ· «Πρὸ τῆς ἐνσάρκου ἐπιδημίας τοῦ Χριστοῦ οὐκ ἦν αὐτοῖς (τοῖς ἄγγελοις δηλ.) κατ' ἐξουσίαν ὥστε εἰσέναι πρὸς ταῦτα τὰ μυστήρια, ὅτε δὲ ἐσαρκώθη ὁ Λόγος, ἠνοιχθῇ αὐτοῖς θύρα ἐν τῷ Ἰησοῦ» (Λόγ. πδ').

Καὶ ὁ ἱεροκέρυξ δὲ Μηνιάτης σαφέστατα τοῦτο λέγει ἐν τῇ Κυριακῇ πρὸ τῆς Χριστοῦ Γεννήσεως· «Τὸ μέγα μυστήριον τῆς ἐνσάρκου οἰκονομίας, καθὼς εἶναι τὸ ὑψηλότερον, τὸ εὐγενέστερον καὶ τὸ τελειότερον ἔργον τῆς δημιουργικῆς θείας σοφίας καὶ δυνάμεως, οὕτω πρῶτον παντὸς ἄλλου προεμελετήθη καὶ προεγνωρίσθη ὑπὸ τοῦ παντεφύρου νοῦ τοῦ Θεοῦ· πρὶν νὰ προορίσῃ ὁ Θεὸς τὴν πλάσιν, ἢ τῶν ἀγγέλων ἢ τῶν ἀνθρώπων ἢ τινος ἄλλου κτίσματος, προώρισεν εἰς τὴν ἀϊδιὸν του βουλὴν τὴν σάρκωσιν τοῦ θείου Λόγου. Ὅθεν ἡ σάρκωσις τοῦ θείου Λόγου λέγεται εἰς τὰς θείας Γραφάς· «Ἀρχὴ τῶν ὁδῶν Κυρίου», καὶ αὐτὸς ὁ σαρκαθεὶς θεὸς Λόγος «πρωτότοκος πάσης κτίσεως». Καθεξῆς δὲ εἰπὼν ὅσα ἀνωτέρω εἶπομεν, ἐπιφέρει· «Καὶ πρεπόντως πρότερον ὅλων τῶν ἔργων ἡ ἐνσαρκὸς οἰκονομία προωρίσθη ὑπὸ τοῦ Θεοῦ· διότι λέγουσιν οἱ ἱεροὶ θεολόγοι, ὅτι περισσότερο δὴ τῶν ἔργων τοῦ Θεοῦ ἡ ἐνσαρκὸς οἰκονομία ἀποδίδει τοῦ Θεοῦ μεγαλυτέραν δόξαν· ὅλοι οἱ ἄνθρω-

ποι ὁμοῦ, ὅλοι οἱ ἄγγελοι ὁμοῦ δὲν φθάνουσι νὰ ἀποδώσῃσι τόσῃν δόξαν τοῦ Θεοῦ, ὅσην ἀποδίδει μόνος ὁ Θεάνθρωπος Λόγος· ὅστις διὰ τοῦτο ὁμιλῶν μετὰ τοῦ ἀνάρχου τοῦ Πατρὸς· «Εγὼ, λέγει, σὲ ἐδόξασα ἐπὶ τῆς γῆς». Εἰ δὲ κατὰ τὸν σοφὸν τοῦτον διδάσκαλον τὸ μυστήριον τῆς ἐνσαρκώσεως πρῶτον παντὸς ἄλλου κτίσματος προεγνωρίσθη καὶ προωρίσθη, λοιπὸν αὐτὸ ἐστὶ τὸ τέλος, διὰ τὸ ὅποιον προεγνωρίσθησαν καὶ προωρίσθησαν ὅλα τὰ κτίσματα, ὡς μετ' ἐκείνο προγνωσθέντα καὶ προωρισθέντα.

Ἀλλὰ καὶ Γεώργιος ὁ Κορέσιος εἰς τὰς Ἀπορίας τῆς ἐνσάρκου οἰκονομίας λέγει, ὅτι ὁ Χριστὸς ὀνομάζεται τέλος τῶν ἔργων τοῦ Θεοῦ κατὰ τὸν Ἀλεξανδρείας Κυρίλλον καὶ ἄλλους Καθηγμένους (παρὰ τῷ ἐν τῷ θεολογικῷ). Εἰ δὲ ὁ Χριστὸς τέλος λέγεται κατὰ τὴν ἀνθρωπότητα τῶν ἔργων τοῦ Θεοῦ, τὸ δὲ τέλος ἐκάστου πράγματος πρῶτον μὲν ἐστὶ τῇ θεωρίᾳ καὶ γνώσει, ὕστερον δὲ τῇ πράξει καὶ τῇ ἐκβάσει κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη (Ζ' τῶν μεταφυσικῶν) καὶ πάντας τοὺς παλαιούς καὶ νεωτέρους μεταφυσικούς, ἔρα καὶ ὁ Χριστὸς, κατὰ τὴν ἀνθρωπότητα, καθ' ὃ τέλος τῶν ἔργων τοῦ Θεοῦ, πρῶτον πάντων θεωρήθη καὶ προεγνωρίσθη καὶ προωρίσθη ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, κἂν ὕστερον τῇ ἐκβάσει γέγονεν· ἐπειδὴ πάντα τὰ μέσα, ἀπὸ τοῦ προϋπάρχοντος ἐν τῷ νοῖ τέλους εἰδωποιοῦνται κατὰ τοὺς φιλοσόφους. Ἐπειτα τὸ μυστήριον τῆς ἐνσάρκου οἰκονομίας ὀνομάζεται ὑπὸ τοῦ Ἡσαΐου ἀρχαία βουλὴ τοῦ Θεοῦ· «Κύριε, γὰρ φησιν, ὁ Θεὸς δοξάσω σε, ἐμνήσω τὸ ὄνομά σου, ὅτι ἐποίησας θαυμαστά πράγματα, βουλὴν ἀρχαίαν ἐληθινήν» (Ἠσ. κε' 1). Ἀρχαία δὲ ὀνομάσθη ὡς ἀρχηγικὴ καὶ πρώτη πασῶν τῶν ἄλλων βουλῶν τοῦ Θεοῦ· εἰ δὲ ἦν ἄλλη βουλὴ πρὸ αὐτῆς προγνωσθεῖσα, οὐκ ἂν ἀρχαία, ἀλλὰ μᾶλλον νεωτέρα καὶ ἐπομένη ὀνομάζετο.

Ἐρῶ δὲ καὶ ἀναβατικώτερον καὶ βαθύτερον λόγον. Τρία εὐρίσκονται ἐν τῷ Θεῷ, οὐσία, ὑποστάσεις καὶ ἐνέργειαι· ἡ ἐνέργεια εἶναι ἐξωτέρα, ἢ ὑπόστασις ἐνδοτέρα καὶ ἡ οὐσία

ἐνδοτάτη· ἔση γάρ ὁ μέγας Βασιλεὺς· καὶ μὲν ἐνέργειαι τοῦ Θεοῦ πρὸς ἡμᾶς καταβαίνουσιν, ἡ δὲ οὐσία αὐτοῦ μένει ἀπρόσιτος· κατὰ τὰ τρία ταῦτα, τρεῖς καθολικὰς σχέσεις ἔλαβεν ἀπ' αἰῶνος ὁ Θεός· ἔλαβε σχέσιν νά κοινωνηθῇ ὁ Πατήρ κατ' οὐσίαν μὲ τὸν ὁμοούσιόν του Υἱόν καὶ μὲ τὸ Πνεῦμά του τὸ ἅγιον· τὸν μὲν ἀπ' αἰῶνος γεννῶν, τὸ δὲ ἐκπορεύων. Εἰ γὰρ πάντα ἄσχετος καὶ ἀπόλυτος ἔμενεν ὁ Θεός, οὐκ ἂν Υἱὸν ἔσχευεν, οὔτε Πνεῦμα ἅγιον· οὐδ' ἂν τῆς οὐσίας αὐτοῦ αὐτοῖς ἐκοινώνησε· μᾶλλον δὲ ἔν κατ' οὐσίαν τὰ τρία ἔστιν, Ἐλαβε σχέσιν νά κοινωνηθῇ καθ' ὑπόστασιν ὁ Υἱὸς μὲ τὴν ἀνθρωπότητα, δι' ἣν σχέσιν προέγνω καὶ προώρισε τὴν μετ' αὐτῆς ἐν χρόνῳ πραγματικὴν ἔνωσιν. Ἡ γὰρ ἀνθρωπότης ἰδίαν μὴ σχαῖσα ὑπόστασιν, τῆς τοῦ Υἱοῦ ὑποστάσεως ἐκοινώνησεν, ἐν αὐτῇ τὸ εἶναι λαβοῦσα· ἔλαβε σχέσιν ἀπ' αἰῶνος ὁ Θεός (καὶ ἰδιαιτέρως τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὃ ἐξαιρέτως πᾶσα ἡ κοινὴ ἐνέργεια τῆς μακαρίας Τριάδος ἀνατίθεται, κατὰ τὸν Καρέσιον καὶ τοὺς λοιποὺς θεολόγους), νά κοινωνηθῇ κατὰ τὴν ἐνέργειαν μὲ τὰ λοιπὰ κτίσματα, δι' ἣν σχέσιν προέγνω καὶ προώρισε γενέσθαι πάντα τὰ νοητὰ καὶ αἰσθητὰ κτίσματα. Τὰ γὰρ κτίσματα τῆς ἐνεργείας μόνης καὶ δυνάμεως μετέσχον τοῦ Θεοῦ· οὐχὶ δὲ καὶ τῆς ὑποστάσεως ἢ τῆς οὐσίας καὶ φύσεως, ὥς ἐν τῇ θεῇ δυνάμει καὶ ἐνεργείᾳ τὸ εἶναι λαβόντα. Τούτων οὕτω προεγνωσμένων, ἐπεὶ ἐνδοτέρα τῆς ἐνεργείας ἐστὶν ἡ ὑπόστασις, ἐνδοτέρα ἄρα καὶ ἡ κατὰ τὴν ὑπόστασιν σχέσις τῆς κατὰ τὴν ἐνέργειαν σχέσεως· εἰ δὲ τοῦτο, ἐνδοτέρα ἂν εἴη συνεπομένως καὶ ἡ κατὰ τὴν σχέσιν τῆς ὑποστάσεως πρόγνωσις καὶ προορισμός τῆς ἀνθρωπότητος τοῦ Θεοῦ Λόγου, τῆς κατὰ σχέσιν τῆς ἐνεργείας προγνώσεως καὶ προορισμοῦ τῶν λοιπῶν κτισμάτων· εἰ δὲ ἐνδοτέρα ἡ πρόγνωσις τῆς ἀνθρωπότητος τοῦ Κυρίου, πρόδηλον, ὅτι καὶ κατὰ τάξιν προτέρα αὕτη ἐστὶ, καὶ τῆς τῶν κτισμάτων προγνώσεως αἰτιώδης· ὅτι καὶ ἡ θεία ὑπόστασις, ἐφ' ἧς ἡ σχέσις καὶ πρόγνωσις τῆς ἀνθρωπότητος ἐδράζεται, αἰτία τῆς θείας ἐνεργείας

ὁμολογουμένως ἐστὶ κατὰ πάντας τοὺς θεολόγους, ἐφ' ἧς ἐνεργείᾳ, ἡ σχέσις καὶ πρόγνωσις πάντων τῶν κτισμάτων ἐρεῖδεται.

Παρασυνάπτομεν δὲ τοῖς εἰρημένοις καὶ τοῦτο, ὅτι διὰ τῶν αὐτῶν σχεδὸν θεοπρεπῶν καὶ ὀνηλῶν ὀνομάτων, διὰ τῶν ὁποίων θεολογεῖ καὶ γεραίρει ἀνωτέρω ὁ θεοφύρος Μάξιμος τὸ τῆς ἐνσάρκου οἰκονομίας μυστήριον, διὰ τῶν αὐτῶν ἐξυμνεῖ καὶ τὸ ζωαρχικὸν καὶ θεοδόχον ὑποκείμενον τῆς Θεοτόκου ὁ θεσπέσιος ἐν τοῖς μελωδοῖς καὶ διαβατικώτατος ἐν θεολόγοις Ἀνδρέας ὁ Κρήτης, ὡς ὄργανον καὶ ἄμεσον μέσον καὶ συναιτίον ἀναγκαιότατον, οὗ οὐκ ἔνευ, χρηματίσας τοῦ τοιοῦτου μυστηρίου. Καὶ τί γὰρ ἄλλο; ἢ ὡς μητέρα τοῦ σεσαρκωμένου Θεοῦ Λόγου; Οὕτω γὰρ πως ἐν τῷ εἰς τὴν κοίμησιν β' λόγῳ ἐκ τῶν τριῶν θεολογεῖ περὶ αὐτῆς· «Ζωαρχικὸν ἄρα τῆς Θεοτόκου τὸ σῶμα, αὐτὸ τῆς Θεότητος τὸ ζωαρχικὸν εἰσδεξάμενον πληρωματὸ παρόμοιον τῆς ἀρχικῆς ὀραιότητος Ἰνδαλμα· ἡ παναρμόνιος τῆς θεϊκῆς ἐνσωματώσεως ὅλη· ὁ μέγας ἐν μικρῷ κόσμος· τοῦ τὸν κόσμον οὐκ ὄντα παραγαγόντος πρὸς ὑπαρξιν. Τοῦτο τὸ πέρας ὄν πρὸς ἡμᾶς ἔθετο διεθηκῶν ὁ Θεός· τοῦτο ἡ φανέρωσις τῶν ἀποκρύφων τῆς θείας ἀκαταληψίας βυθῶν· οὗτος ὁ σκοπὸς ὁ προεπινοηθεὶς τῶν αἰώνων τῷ Ποιητῇ τῶν αἰώνων· αὕτη τῶν θείων χρησμάτων ἡ κορωνίς· αὕτη ἡ ἀρρητος καὶ ὑπεράγνωστος τῆς προανάρχου περὶ τὸν ἄνθρωπον κηδεμονίας βουλή· καὶ τὰ ἑξῆς. Εἰ δὲ ἡ Θεοτόκος ὀνομάζεται ὑπὸ τοῦ θεολόγου τούτου προεπινοηθεὶς σκοπὸς τοῦ Θεοῦ, τὸν δὲ προεπινοούμενον θεὸν σκοπὸν ὀρίζων ἀνωτέρω ὁ θεοφύρος Μάξιμος εἶπεν, ὅτι εἶναι προεπινοούμενον τέλος· ἄρα καὶ ἡ Θεοτόκος προεπινοούμενον τέλος οὐκ ἀπεικότως ἔν λέγοιτο, πρὸς τὸ ὅποιον ἀφορῶν τὰς τῶν ὄντων ὁ Θεός παρήγαγεν οὐσίαν, ἥτοι τὸν νοητὸν κόσμον καὶ αἰσθητὸν... Καὶ γὰρ τοῦτο δεικνύται ἀπὸ τῆς ἐκβάσεως. Ὁ γὰρ νοητὸς κόσμος τῶν ἀγγέλων καὶ ὁ αἰσθητὸς τῶν ἀνθρώπων, διὰ τῆς Θεοτόκου ἡξιώθησαν ὁ μὲν

τῆς ἀτρενίας, ὃ δὲ τῆς τοῦ Θεοῦ ἐπιγνώσεως, καθὼς ὁ περιώνυμος ἐν θεολόγοις καὶ διδασκάλοις Ἰωσήφ ὁ Βρυέννιος τοῦτο μαρτυρεῖ λέγων (Ἐν τῷ β' λόγῳ εἰς τὴν γέννησιν τῆς Θεοτόκου): «Ἄλλον κατεσκεύασεν (ὁ Θεός) οὐρανὸν ἔμψυχόν τε καὶ λογικόν, ὥστε διὰ τοῦτου καὶ ἀνθρώπους εἰς ἐπίγνωσιν ἑαυτοῦ καὶ ἀγγέλους εἰς ἀτρενίαν, τοὺς μήπω πεσόντας ρυθμίσει» (Τόμ. γ' σελ. 15). Καὶ νῦν ἡ Κυρία Θεοτόκος ὡς μήτηρ Θεοῦ ἀμέσως μετὰ Θεὸν οὖσα, καὶ ἀσυγκρίτως ὑπερβᾶσα ὄχι μόνον ἀνθρώπους, ἀλλὰ καὶ αὐτὰς τὰς πρῶτας καὶ ἀνωτάτας τάξεις τῶν ἀγγέλων Χερουβὶμ καὶ Σεραφίμ, δι' ἑαυτῆς διανέμει τὸν πλοῦτον ὧν τῶν ἐκ Θεοῦ χαρισμάτων καὶ θεῶν ἐλλάμψεων εἰς δλους, ἀγγέλους τε ὁμοῦ καὶ ἀνθρώπους, καθὼς ὅλη κοινῶς ἡ τοῦ Χριστοῦ φρονεῖ Ἐκκλησία.

...Διατί δὲ εἶπεν ἀνωτέρω ὁ θεοφόρος Μάξιμος, ὅτι διὰ τὸ μυστήριον τῆς θείας ἐνανθρωπήσεως ἐγιναν ὅλα τὰ κτίσματα, αὐτὸ δὲ δὲν ἐγινε διὰ κανὲν τέλος, ἐνῶ αἱ θεαὶ Γραφαὶ καὶ οἱ ἄλλοι θεοφόροι Πατέρες φανερώς κηρύττουσιν, ὅτι τὸ μυστήριον αὐτὸ ἐγινε διὰ τὴν τῶν ἀνθρώπων ἀνάπλασιν καὶ σωτηρίαν; ἐμοὶ δοκεῖ, ὅτι ἐπειδὴ, κατὰ τοὺς μεταφυσικοὺς, ἅλλα μὲν εἶναι μέσα μόνον καὶ οὐχὶ τέλη· ἅλλα δὲ εἶναι καὶ μέσα καὶ τέλη ἐν ταῦτῳ, ἥτοι πρὸς μὲν τὰ κατώτερα, τέλη, πρὸς δὲ τὰ ἀνώτερα, μέσα· ἅλλα δὲ εἶναι τέλη μόνον καὶ ὄχι μέσα, ἅτινα καὶ τέλη τελῶν, ὡς πάντων ἀνώτερα ὀνομάζονται· διὰ τοῦτο καὶ ὁ θεοφόρος Μάξιμος θεολογεῖ δδῶ, ὅτι τὸ μυστήριον τῆς τοῦ Θεοῦ Λόγου ἐνανθρωπήσεως, εἶναι τέλος μόνον καὶ ὄχι μέσον, ὡς πάντων τῶν τῆς ἀγίας Τριάδος ἔργων ἀνώτατον καὶ ὑψηλότερον καὶ τέλος τελῶν τὸ κορυφαϊότερον, οὗ ἕνεκα μὲν τὰ πάντα, αὐτὸ δὲ οὐδενὸς ἕνεκα· τῆς γὰρ καθ' ὑπόστασιν ἐνώσεως κτίστου καὶ κτίσεως τί ἄλλο ἐστὶν ἀνώτερον; ἂν καὶ αὐτὸ κατὰ λόγον ἕτερον θεωρούμενον, ἐγένετο διὰ τὴν τῶν ἀνθρώπων ἀνάπλασιν καὶ σωτηρίαν. Καὶ διὰ τὸ εἶπωμεν καθολικῶς, τὸ μυστήριον τῆς θείας ἐνανθρωπήσεως εἶναι ἀρχὴ καὶ μέσον

καὶ τέλος ὧν τῶν κτισμάτων, νοητῶν καὶ αἰσθητῶν καὶ μετῶν. Εἶναι ἀρχὴ ὧν τῶν κτισμάτων, διότι ἡ πρόγνωση καὶ ὁ προσρισμός τοῦ μυστηρίου τοῦτου ἐγενετο ἀρχὴ καὶ αἰτία τοῦ νὰ προγνωσθῶσι καὶ νὰ προσρισθῶσι καὶ νὰ κτισθῶσι πάντα τὰ κτίσματα, κατὰ τὸ «Κύριος ἔκτισέ με ἀρχὴν ὁδῶν αὐτοῦ εἰς ἔργα αὐτοῦ», καὶ τὸ «Πρωτότοκος πάσης κτίσεως», περὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ Λόγου εἰρημένα, καθ' ὃ ἀνθρώπων, ὡς εἶπομεν. Λέγει δὲ καὶ ὁ θεοφόρος Μάξιμος ἐν τῇ αὐτῇ ἐξηκοστῇ λύσει τῶν Ἀπόρων: «διὰ τὸν Χριστόν, ἡγουν τὸ κατὰ Χριστόν μυστήριον, πάντες οἱ αἰῶνες καὶ τὰ ἐν αὐτοῖς τοῖς αἰῶσιν ἐν Χριστῷ τὴν ἀρχὴν τοῦ εἶναι καὶ τὸ τέλος εἰλήφασιν. Ἐννοεῖται γὰρ προεπεινοήθη τῶν αἰῶνων ὅρου καὶ ἀοριστίας, μέτρου καὶ ἀμετρίας, πέρατος καὶ ἀπειρίας καὶ κτίστου καὶ κτίσεως καὶ στάσεως καὶ κινήσεως, ἥτις ἐν Χριστῷ ἐπ' ἐσχάτων τῶν χρόνων φανερωθεῖσα γέγονε, πλήρωσιν δοῦσα τῇ προγνώσει τοῦ Θεοῦ δι' ἑαυτῆς».

Ἐγινε δὲ καὶ μέσον τὸ μυστήριον αὐτό, διότι ἐχάρισε πλήρωσιν εἰς τὴν πρόγνωση τοῦ Θεοῦ, ὡς προεῖπεν ὁ θεὸς Μάξιμος· ἐχάρισεν ἀτρενίαν εἰς τοὺς ἀγγέλους καὶ ἀκινήσιαν εἰς τὸ κακόν, ὡς εἶπομεν ἀνωτέρω μετὰ τοῦ Θεσσαλονίκης θεοῦ Γρηγορίου, μετὰ Ἰωσήφ τοῦ Βρυέννιου καὶ μετὰ τοῦ Νικήτα· ταύτην δὲ τὴν τῶν ἀγγέλων ἀτρενίαν, σωτηρίαν τοῦ ἀσράτου κόσμου ὠνόμασεν ὁ θεολόγος Γρηγόριος ἐν τῷ εἰς τὸ Πάσχα λόγῳ· ἔση δὲ καὶ ὁ θεὸς Μάξιμος, ὅτι διὰ τοῦτο προσεγνώσθη τὸ μυστήριον τῆς ἐνανθρωπήσεως, «ἵνα περὶ τὸ πάντῃ κατ' οὐσίαν ἀκίνητον στή τὰ κατὰ φύσιν κινούμενα, τῆς πρὸς τε θαντὰ καὶ πρὸς ἄλλα ἐκβεβηκότα κινήσεως», ὅπου καὶ ὁ σχολιαστὴς τῶν τοῦ Μαξίμου φησὶ «τῇ πρὸς τὸν Θεὸν ἐνώσει πάντων πρὸς ἀτρενίαν μεταποιηθέντων»· ἐχάρισεν εἰς τοὺς ἀνθρώπους λύσιν τῆς προπατορικῆς ἁμαρτίας, δόσιν τῆς θείας χάριτος, ἀφθαρσίαν, ἀθανασίαν, ἀτρενίαν, σωτηρίαν καὶ ἄλλα κυρία ἀγαθὰ.

Εἶναι καὶ τέλος τὸ μυστήριον αὐτό, καθ' ὅτι αὐτὸ ἐγενετο καὶ εἰς ἀγγέλους καὶ εἰς ἀνθρώπους καὶ εἰς ὅλην τὴν κτίσιν

τελείωσις καὶ θέωσις καὶ δόξα καὶ μακαριότης· καὶ καθ' ὅτι αὐτὸ ἐγένεν ἀνακεκαλαίωσις οὐρανίων καὶ ἐπιγείων καὶ καθ' ὅποσιν ἐνωσις κτίστου καὶ κτισμάτων καὶ δόξα τοῦ ἀνάρχου Πατρὸς, δοξασθέντος οὐχὶ διὰ υἱῶν κτισμάτων, ἀλλὰ δι' αὐτοῦ τοῦ κατ' οὐσίαν Υἱοῦ καὶ Λόγου του, τὴν φύσιν τῶν ἀνθρώπων φορέσαντος, τὸ ὅποσον αὐτὸ τέλος εἶναι τὸ ὑστατον πάντων, μεθ' ὃ οὐκ ἔστιν ἄλλο τέλος ἀνώτερον· καὶ οὗ ἕνεκα μὲν τὰ πάντα, αὐτὸ δὲ οὐδενὸς ἕνεκα, κατὰ τὸν αὐτὸν πάλιν εἰπεῖν θεῖον Μάξιμον· «ἵνα γάρ, φησὶν ὁ Ἀπόστολος, ἐν τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ πᾶν γόνυ κάμψῃ ἐπουρανίων καὶ ἐπιγείων καὶ καταχθονίων καὶ πᾶσα γλῶσσα ἐξομολογήσῃται, ὅτι Κύριος Ἰησοῦς Χριστός»· διατί; καὶ τίνας χάριν; διὰ τὴν δόξαν, λέγω, τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς, «εἰς δόξαν Θεοῦ πατρὸς».

Ἐκ τῶν εἰρημένων λοιπὸν τούτων δύναται νὰ συμπεράνῃ ὁ καθείς,* ὅτι ἀπαραιτήτως ἔπρεπε νὰ γίνῃ τὸ μυστήριον τῆς ἐνανθρωπήσεως, κατὰ πρῶτον μὲν καὶ κύριον καὶ καθ' αὐτὸ λόγον, διότι τὸ μυστήριον αὐτὸ ἦτο προηγουμένον θέλημα Θεοῦ, καθὼς εἶπομεν μετὰ τοῦ Θεσσαλονίκης Γρηγορίου, πρῶτιστον κινητικὸν αἶτιον ἔχον τὴν ἀπειρον καὶ οὐσιώδη καὶ ὑπεράγαθον ἀγαθότητα τοῦ Θεοῦ· μᾶλλον δὲ αὐτὸν τὸν ἐνδοτατον πυθμένα τῆς πατρικῆς ἀγαθότητος, ὥς εἶπεν ὁ θεοφόρος Μάξιμος· κατὰ δευτέρον δὲ λόγον, καὶ διότι αὐτὸ ἦτον ἀναγκαῖον εἰς ὅλα τὰ κτίσματα, νοητὰ καὶ αἰσθητά, ὥς ἀρχὴ αὐτῶν καὶ μέσον καὶ τέλος, ὥς ἀπεδείχθη.

Ἰκανά, νομίζω, ὅτι εἶναι τὰ ὀλίγα ταῦτα εἰς ἀπολογίαὺν παρὰ γε τοῖς εὐγνώμοσι διαιτηταῖς καὶ ἀναγνώσταις τοῦ προρρηθέντος σημειώματός μου περὶ τῆς Κυρίας Θεοτόκου, τοὺς ὁποίους καὶ παρακαλῶ νὰ μὴ μὲ διαβάλλωσι παραλόγως· οὐ γὰρ ἀπὸ γνώμης οἰκείας καὶ δόξης τοῦτο ἐκέῖσε ἔγραψα, ἀλλ' ἐπόμενος τῇ δόξῃ τῶν προρρηθέντων θεολόγων. Εἰ δὲ τινες ἴσως ἐμπαθῶς κινούμενοι (ὅπερ ἀπεύχομαι) κατηγοροῦσί με, κατηγορεῖτωσαν μᾶλλον τὸν θεοφόρον Μάξιμον, τὸν Θεσσαλονίκης Γρηγόριον καὶ τὸν μέγαν Ἀνδρέαν καὶ τοὺς λοιπούς, παρ' ὧν ἐγὼ τὴν δόξαν ταύτην ἡρηνισάμην.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. BL. H. WILLMS, *Eidōn. Eine begriffsgeschichtliche Untersuchung zum Platonismus*, 1. Teil, *Philo von Alexandria. Mit einer Einleitung über Platon und die Zwischenzeit*, Münster 1935. G. KITTEL, *Theologisches Wörterbuch zum Neuen Testament*, 2, σ. 386 - 387. P. AUBIN, «L' Image dans l' Œuvre de Platon», στο *Recherches de science religieuse*, 41 (1953) π. 348 - 379. H. MERK, «Ebenbildlichkeit», στο *Reallexikon für Antike und Christentum*, 4 (1959) σ. 459 - 479.

2. Γεν. 1, 26 - 27. Σοφία Σολ. 7, 24 - 28. BL. K. L. SCHMIDT, «Homo Imago Dei im Alten und Neuen Testament», στο *Evangelium - Jahrbuch*, 15 (1947) σ. 149 - 195. L. KÖHLER, «Die Grundstelle der Imago - Dei - Lehre Gen. 1, 26», στο *Theologische Zeitschrift*, 4 (1948) σ. 16 - 22. H. H. ROWLEY, *The Faith of Israel*, London 1936, σ. 74 - 98. J. J. STAMM, *Die Gottebenbildlichkeit des Menschen im A. T.*, Zürich 1959. J. JERVELL, *Imago Dei. Gen. 1, 26 im Spätjudentum, in der Gnosis und in den paulinischen Briefen*, Göttingen 1960. Β. ΒΕΛΛΑ, «Ὁ ἄνθρωπος κατὰ τὴν Παλαιὰ Διαθήκην», Ἀθήναι 1966. Ν. ΜΠΡΑΤΕΙΔΟΥ, «Ἀνθρωπολογία τῆς Π. Διαθήκης, I. Ὁ ἄνθρωπος ὡς θεῖον δημιουργημα», Ἀθήναι 1967.

3. BL. H. WILLMS, ὅπου παραπάνω. J. GIEBELT, «L' homme image de Dieu dans les commentaires littéraires de Philon d' Alexandrie», στο *Studia Hellenistica*, 5 (1948) π. 93 - 118. Ι. Δ. ΚΑΡΑΒΙΔΟΠΟΥΛΟΥ, «Ἡ περί Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου διδασκαλία Φίλωνος τοῦ Ἀλεξανδρέως (Ἀνάπτυξη ἀπὸ τῆς Θεολογίας)», Ἀθήναι 1966, σ. 33 - 53. Σ. ΑΓΟΥΡΙΔΟΥ, *Φίλων δ' Ἰουδαίου* (Ἀνάπτυξη ἀπὸ τὸ Γρηγόριο Παλαμά, Θεσσαλονίκη 1967).

4. BL. ΙΩΑΝΝΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, *Εἰς Ἑβραίους*, 2, 2-3, PG 63, 22 - 23. Πρβλ. G. KITTEL, *Theologisches Wörterbuch zum Neuen Testament* 2, 393 - 396. F. W. ELTESTER, *Eikōn in Neuen Testament*, Berlin 1958. Ι. Δ. ΚΑΡΑΒΙΔΟΠΟΥΛΟΥ, «Εἰδὼν Θεοῦ καὶ «κατ' εἰκόνα» Θεοῦ κατὰ τὸ Ἀποστόλου Παύλου. Αἱ Χριστολογικαὶ βάσεις τῆς Παυλινῆς ἀνθρωπολογίας», Θεσσαλονίκη 1964.

5. BL. V. LOSSKY, *Essai sur la théologie mystique de l'Eglise d'Orient*, Paris 1944, σ. 109 - 129 καὶ *À l'image et à la ressemblance de Dieu*, Paris 1967, σ. 123 - 137.

6. Εἶναι φανερό ὅτι τὸ θέμα τῆς «εἰκόνας», παρ' ὅλα ὅτι εἶναι θεμέλιο, δὲ μπορεῖ νὰ ἐξαντλήσῃ τὰ δεδομένα τῆς ὀρθόδοξης ἀνθρωπολογίας. Ἀλλὰ θέματα, ὅπως π.χ. ἡ «ὁμοίωσις», ἡ «συγγένεια», ἡ «χάρις», ἡ «υιοθεσία», ἡ «θεώσις» κλπ., προσφέρουν συμπληρωματικὰ διαστάσεις καὶ ἀποκλινόμενα τὴν ὀρθόδοξη θεώρηση.

7*. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, *Περί κατασκευῆς ἀνθρώπου*, 11. «Ὅτι ἀθεώρητος ἡ τοῦ ἀνθρώπου φύσις», PG 44, 153 D - 156 B, ἰδίως 156AB: «Ὅσοις ἐπειδὴ ἐν τῶν περὶ τὴν θείαν οὐσίαν θεωρουμένων ἵστί τὸ ἀκατάληπτον τῆς οὐσίας, ἀνάγκη πάντα καὶ ἐν τούτῳ τὴν εἰκόνα πρὸς τὸ ἀρχέτυπον ἔχειν τὴν μίμησιν. Εἰ γὰρ ἡ μὲν τῆς εἰκόνος οὐσίας καταλαμβάνετο, τὸ δὲ πρωτότυπον ὑπὲρ κατάληπτον ἦν, ἡ ἐναντιότης τῶν ἐπιθεωρουμένων τὸ διημαρτημένον τῆς εἰκόνος διήλεγχεν. Ἐπειδὴ δὲ διαφεύγει τὴν γνώσιν ἡ κατὰ τὸν νοῦν τὸν ἡμῶν φύσις, ὅς ἐστι κατ' εἰκόνα τοῦ κτίσαντος, ἀκριβῆ πρὸς τὸ ὑπερεκείμενον ἔχει τὴν ὁμοιότητα, τῷ καθ' ἑαυτὸν ἀγνώστῳ χαρακτηρισίζον τὴν ἀκατάληπτον οὐσίαν», Βλ. R. LEYS, *L'image de Dieu chez Saint Grégoire de Nyssa. Esquisse d'une doctrine*, Bruxelles - Paris 1951, σ. 77 - 78.

8*. Βλ. H.C. GRAEF, «L'image de Dieu et la structure de l'âme chez les Pères grecs», *La Vie Spirituelle* (Supplément), 22 (1952) σ. 331 - 339. P. CAMELOT, «La théologie de l'image de Dieu», *Revue des sciences philosophiques et théologiques*, 40 (1956) σ. 443 - 471. G. W. H. LAMPE, *A Patristic Greek Lexicon*, Oxford 1968, σ. 410 - 416, ἰδίως σ. 413 - 414. Σὲ ὁρισμένες περιπτώσεις οἱ πατέρες χρησιμοποιοῦν κατηγορηματικὰ καὶ ἀποκλείουσες ἢ μὴ τὴν ἄλλη εὐτυπίαις. Αὐτὸ ὀφείλεται στὸ διέχουν μπροστὰ τοὺς καὶ κατακόλμουν μὴ συγκεκριμένη αἴρεση. Βλ. π.χ. ΩΡΙΓΕΝΟΥΣ, *Εἰς Γένεσιν*, PG 12, 96: «τὸ κατ' εἰκόνα μὴ ἐν σάρματι εἶναι, ἐν δὲ τῇ λογικῇ υὑχῇ». Καταπολεμῶν δὲ ὁ Ὀριγένης ὁρισμένους τοῦ περιορίζαν τὸ κατ' εἰκόνα στὸ σῶμα εἶναι καὶ Μελιτών, συγγράμματα καταλείπειν περὶ τοῦ ἐνσώματου εἶναι τὸν Θεόν» (PG 12, 95). Βλ. καὶ παρακάτω σημ. 18.

9. O. CULLMANN, *Die Christologie des Neuen Testaments*, Tübingen 1958, σ. 152.

10. Βλ. Ι. Δ. ΚΑΡΑΒΙΑΣΟΠΟΥΛΟΥ, «Ἑρμηνευτικὸν ὁρόνημα εἰς τὴν πρὸς Κολοσσαεῖς ἐπιστολὴν τοῦ Ἀποστόλου Παύλου», *Ἐπιστημονικὴ Ἐπιτηδεύς Θεολογικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης*, 13 (1969) 383 - 492, ὅπου καὶ ἡ σύγχρονη βιβλιογραφία σχετικὰ μὲ τὸ κείμενο. Γιὰ τὰ ἄλλα βασικά πάντα στὸ θέμα κείμενα, ὅπως Ρομ. 8, 29-Β' Κορ. 4, 4-Ἐφρ. 1, 3-Α' Τιμ. 3, 2, βλ. G. KITTEL, *Theologisches Wörterbuch zum Neuen Testament* 2, σ. 393 - 396.

11. A. ORBE, *Antropología de San Ireneo*, Madrid 1969. E. PETERSON, «L'homme image de Dieu chez saint Irénée», στὸ *La Vie Spi-*

rituelle, 100 (1959) σ. 584 - 594. A. MAVER, *Das Bild Gottes im Menschen nach Clemens von Alexandrien*, Romae 1942. C. MONDESERT, «Vocabulaire de Clément d'Alexandrie: le mot λογικός», *Recherches de science religieuse*, 42 (1954) σ. 258 - 265. H. CROUZEL, *Théologie de l'Image de Dieu chez Origène*, Paris 1956. Π.Χ. ΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΥ, *Ἡ διφραυολογία τοῦ Μ. Ἀθανασίου*, Ἀθήναι 1954. R. BERNARD, *L'image de Dieu d'après saint Athanase*, Paris 1952. J. ROLDANUS, *Le Christ et l'homme dans la théologie d'Athanase d'Alexandrie. Étude de la conjonction de sa conception de l'homme avec sa christologie*, Leiden 1968. B.J. SCHOEMANN, «Eikón in den Schriften des hl. Athanasius», στὸ *Scholastica*, 18 (1942) σ. 31 - 53, 175-209. H. ΜΟΥΤΣΟΥΛΑ, *Ἡ ἀσκασις τοῦ Ἀδμου καὶ ἡ θέωσις τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τὴν διδασκαλίαν Γρηγορίου τοῦ Νύσσης*, Ἀθήναι 1965, σ. 63-76. J. DANIELOU, *Platonisme et théologie mystique. Doctrine spirituelle de saint Grégoire de Nyssa*, Nouvelle édition, Paris 1954, σ. 48-60. R. GILLET, «L'homme divinisateur cosmique dans la pensée de saint Grégoire de Nyssa», στὸ *Studia Patristica* 6, Berlin 1962, σ. 62-83. B. G. LADNER, «The Philosophical Anthropology of Saint Gregory of Nyssa», στὸ *Dumbarton Oaks Papers*, 12 (1958) σ. 59-94. R. LEYS, *L'image de Dieu chez Saint Grégoire de Nyssa. Esquisse d'une doctrine*, Bruxelles-Paris 1951. A. LIESKE, «Die Theologie der Christosmystik Gregors von Nyssa», στὸ *Zeitschrift für Katholische Theologie*, 70 (1948) σ. 49-93, 129-168, 315-340. H. MERKI, *Ὁμοίωσις Θεῷ, Von der platonischen Angleichung an Gott zur Gottähnlichkeit bei Gregor von Nyssa*, Freiburg i.B. 1952. T.J. MUCKLE, «The Doctrine of St. Gregory of Nyssa on Man as the Image of God», στὸ *Medieval Studies*, 7 (1945) σ. 55-84. J.W. BURGHARDT, *The Image of God in Man according to Cyril of Alexandria*, Woodstock, Maryland 1957. R. W. JENKINSON, «The Image and the Likeness of God in Man in the Eighteen Lectures on the Gospels of Cyril of Jerusalem», στὸ *Ephemerides Theologicae Lovanienses*, 40 (1964) σ. 48-71. E. MONTMASSON, «L'homme créé à l'image de Dieu d'après Théodoret de Cyr et Procope de Gaza», στὸ *Echos d'Orient*, 14 (1911) σ. 334-339, 15 (1912) σ. 154-162. L. THUNBERG, *Microcosm and Mediator. The Theological Anthropology of Maximus the Confessor*, Lund 1965. J.J. MEANY, *The Image of God in Man according to the Doctrine of saint John Damascene*, Manila 1954. Βλέπε ἐπίσης τὰ ἐξῆς γενικάτα, ἀλλὰ βασικά ἔργα: D. CAIRNS, *The Image of God in Man*, London 1953. P. CAMELOT, «La théologie de l'Image de Dieu», στὸ *Revue des sciences philosophiques et théologiques*, 40 (1956) σ. 443-471. C.H. GRAEF, «L'image de Dieu et la structure de l'âme chez les Pères grecs», στὸ *La Vie Spirituelle* (Supplément), 22 (1952) σ. 331-339. J.

KIRCHMEYER, «Grecque (Église)», στο *Dictionnaire de spiritualité*, 6 (1967) σ.808-872, ιδίως 812-822. B. G. LADNER, «Eikona», στο *Reallexikon für Antike und Christentum*, 4 (1954) σ. 777-789. V. L. LOSSKY, *À l'image et à la ressemblance de Dieu*, Paris 1967. M. LOT - BORODINE, *La déification de l'homme*, Paris 1970. A. SŁOMKOWSKI, *L'état primitif de l'homme dans la tradition de l'Église avant saint Augustin*, Strasbourg-Paris 1928. B. ZENKOWSKY, *Das Bild von Menschen in der Ostkirche. Grundlagen der Orthodoxen Anthropologie*, Stuttgart 1951. ΙΩ. ΡΩΜΑΝΙΔΟΥ, *Τὸ προπατορικὸν ἁμάρτημα*, Ἀθήναι 1957. A. MICHEL, «Image», στο *Dictionnaire de Théologie Catholique*, Tables générales, fasc. 9 (1960) σ. 2181-2186, όπου πλήρης βιβλιογραφία.

12. ΠΡΙΓΕΝΟΥΣ, *Κατὰ Κέλσου*, 6, 63, PG 11, 1393.

13. ΙΩΑΝΝΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, *Εἰς τὴν πρὸς Κολλοσσαίους*, ὁμ. 8, 2, PG 62, 353. Πρβλ. Μ. ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, *Κατὰ Ἑλλήνων*, 2, PG 25, 8: ὁ ἄνθρωπος «θεωρεῖ... τὴν τοῦ Πατρὸς εἰκόνα, τὸν Θεὸν Λόγον, οὗ καὶ κατ' εἰκόνα γέγονεν».

14. Βλ. Π. ΜΥΡΑΤΣΙΩΤΟΥ, «Τὰ Γεν. 1, 26 ἐν τῇ ὀρθοδόξῃ θεολογίᾳ», *Ὁρθόδοξα*, 27 (1952) σ. 359 - 375, ιδίως σ. 361 - 364.

15. Βλ. π.χ. Π. Ν. ΤΡΕΜΠΕΛΑ, *Δογματικὴ τῆς Ὁρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας*, τόμ. Α', Ἀθήναι 1959, σ. 487 - 494, ιδίως σ. 487.

16. Μ. ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, *Λόγος περὶ τῆς ἀνθρωπίνης τοῦ Λόγου*, 3, PG 25, 101 B. Πρβλ. στοῦ ἴσου ἔργο, 4, PG 25, 104 CD: «Ὁ μὲν γὰρ Θεὸς οὐ μόνον ἐξ οὐκ ὄντων ἡμᾶς πεποίηκεν, ἀλλὰ καὶ τὸ κατὰ Θεὸν ζῆν ἡμῖν ἐχαρίσατο τῇ τοῦ Λόγου χάριτι». Τοῦ ἴσου, *Κατὰ Ἑλλήνων*, 2, PG 25, 5C - 8A. Βλ. R. BERNARD, *L' image de Dieu d'après saint Athanasie*, Paris 1952, σ. 21-56, 91-126.

17. ΚΑΛΗΜΕΝΤΟΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΙΝΟΥ, *Παιδαγωγός*, 2, 10, PG 8, 497 B. Πρβλ. *Γέν.* 1, 27-31.

18*. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΕΝΣ, *Περὶ κατασκευῆς ἀνθρώπου*, 4, PG 44, 136 BC: «Ἡ μὲν γὰρ ψυχὴ τὸ βασιλικὸν τε καὶ ἐπηρμένον αὐτὸθεν δάκνουσι πόδες τῆς ἰδιωτικῆς ταπεινότητος κενωρισμένων. Ἐκ τοῦ ἀδέσποτου αὐτὴν εἶναι καὶ αὐτεξούσιον, ἰδίως θελήματι αὐτοκρατορικῶς διακουμένην. Τίνος γὰρ ἄλλου τοῦτο, καὶ οὐχὶ βασιλείας ἔστιν; Καὶ ἐν πρὸς τούτοις, τὸ τῆς δυναστεύσεως τῶν πάντων φύσει εἰκόνα γενέσθαι, οὐδὲν ἕτερον ἔστιν, ἢ ἐξ οὗ ἐξ βασιλείᾳ δημιοῦργηθῆναι τὴν φύσιν». Τοῦ ἴσου, *Περὶ παρθενίας*, 12, PG 46, 369 BC. Βλ. R. LEYS, *L'image de Dieu chez Saint Grégoire de Nyse. Esquisse d'une doctrine*.

Bruxelles - Paris 1951, σ. 71 - 72. Πρβλ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, *Πρὸς Στεφανίον*, 1, 2, PG 47, 427: «Τοῦτο αὐτὸν ἀποφίνας ἐπὶ τῆς γῆς ὅπερ ἰστὶν αὐτός ἐν τοῖς οὐρανοῖς. Τὸ γὰρ 'ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα ἡμετέραν καὶ κατ' ὁμοίωσιν', οὐδὲν ἕτερον ἔστιν ἢ τὸ καὶ αὐτὸν τὴν ἀρχὴν ἀνηρῆσθαι τῶν ἐν τῇ γῇ». Γιὰ τὴν χρησιμοποίησιν τῆς ἑκουστικῆς «οὐδὲν ἕτερον» βλ. παραπάνω σημ. 8. Πρβλ. καὶ Θ. ΖΗΣΗ, *Ἄνθρωπος καὶ κόσμος ἐν τῇ οἰκονομίᾳ τοῦ Θεοῦ κατὰ τὸν ἱερόν Χρυσόστομον*, Θεσσαλονίκη 1971, σ. 76 - 78. Γιὰ τὴν γενικώτερη ἀπὸ τὴν ἀντιπροσωπικὴ σχολὴ ἀπόδοσιν τοῦ «κατ' εἰκόνα» στοῦ κυριαρχικοῦ τοῦ ἀνθρώπου (π.χ. ΔΙΟΔΩΡΟΥ ΤΑΡΣΟΥ, *Εἰς Γένεσιν* 1, 26, PG 33, 1564 - 1565) βλ. Κ. ΚΟΡΝΗΤΣΕΣΚΟΥ, *Ὁ ἀνθρωπισμὸς κατὰ τὸν ἱερόν Χρυσόστομον*, Θεσσαλονίκη 1971, σ. 49.

19. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΕΝΣ, *Περὶ παρθενίας*, 12, PG 46, 369 C. Βλ. R. LEYS, ὁπ. παρ. σ. 72-75 καὶ J. GAÏTH, *La conception de la liberté chez Grégoire de Nyse*, Paris 1953, σ. 40-46. Πρβλ. ΜΑΞΙΜΟΥ ΟΜΟΛΟΓΗΤΟΥ, *Εὐζήτησις μετὰ τοῦ Πύρρου*, PG 91, 304 C: «Εἰ κατ' εἰκόνα τῆς μακαρίας καὶ ἁγίουθεοῦ θεότητος ὁ ἄνθρωπος γενέσθαι αὐτεξούσιος δὲ φύσις ἢ θέσις φύσις ἔρα καὶ ὁ ἄνθρωπος, ὡς αὐτῆς ὄντως εἶναι, αὐτεξούσιος τυγχάνει φύσει». ΙΩΑΝΝΟΥ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ, *Εἰσαγωγὴ ἀκριβὴς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως*, 2, 12, PG 94, 920.

20. ΘΕΟΔΩΡΕΤΟΥ ΚΥΡΟΥ, *Εἰς τὴν Γένεσιν*, ἐρωτ. 20, PG 80, 109 B, όπου καταχωρεῖται τὸ κείμενο αὐτὸ τοῦ Θεοδώρου Μοψουεστίας.

21. ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ ΣΙΝΑΪΤΟΥ (ς), *Ἐκ τοῦ κατ' εἰκόνα*, PG 89, 1148 D-1149 A. Πρβλ. PG 89, 1161 C. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΠΑΛΑΜΑ (ς), *Προσωποποιᾶς*, PG 150, 1361 BC: «Ἰσχυρισμένη γὰρ ἐκ τῆς γραφικῆς ἀνθρώπου φυσιογνωσίας ὁμοῦμενος, μὴ ἂν ψυχὴν μόνην, μήτε σῶμα μόνον λέγεσθαι ἄνθρωπον, ἀλλὰ τὸ συννημώτερον, ὃν δὲ καὶ κατ' εἰκόνα πεποιημένοι Θεὸς λέγεται...». Γιὰ τὴν πατρότητα τῆς Προσωποποιᾶς, ἢ ὅποια ἀποδίδεται στὸν Μιχαὴλ Ἀκομινάτο, βλ. J. MEYENDORFF, *Introduction à l'étude de Grégoire Palamas*, Paris 1959, σ. 335, σημ. 17.

22. Τὴ θέσιν αὐτὴ παρουσιάζει καὶ ὑποστηρίζει σὺν κέντρο τοῦ «κατ' εἰκόνα» ὁ V. L. LOSSKY, *Théologie mystique de l'Église d'Orient*, Paris 1944, σ. 109-129, όπου καὶ τὰ χαρακτηριστικότερα πατερικὰ κείμενα.

23. Βλ. π.χ. J. MOURLOUX, *Sans chrétien de l'homme*, Paris 1947, IGOR CARUSO, *Ψυχολογικὴ καὶ σύνθεσις τῆς ἐπαφῆς (Ἐχέσεις μεταξύ ψυχολογικῆς ἀνάλυσεως καὶ ἀξίᾳ τῆς ζωῆς)*. Μετάφρ. Α. Καραντώνη, Ἀθήναι, 1953. P. TEILHARD DE CHARDIN, *Le phénomène humain*, Pa-

ris 1955. M. BARTHÉLEMY - MADAULE, *La personne et le drame humain chez Teilhard de Chardin*, Paris 1967. J. E. JARQUE, *Foi en l'homme*, Paris 1970. OLIVIER CLEMENT, *Questions sur l'homme*, Paris 1972. PIERRE - P. GRASSÉ, «Toi, ce petit Dieu! Essai sur l'histoire naturelle de l'homme», Paris 1971. B. HÄRING, *Perspective chrétienne pour une médecine humaine*, Paris 1975. CL. TRESMONTANT, *La mystique chrétienne et l'avenir de l'homme*, Paris 1977.

24. Μ. ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, *Κατά Ἀρειανῶν*, 2, 78, PG 26, 312BC.

25. Βλ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ, *Λόγος* 45, 7, PG 36, 632 AB. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΕΙΣ, *Περὶ κατασκευῆς ἀνθρώπου*, 4, PG 44, 136. ΙΩΑΝΝΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, *Πρὸς Σταγίριον*, 1, 2, PG 47, 427.

26. ΙΩΑΝΝΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, *Εἰς τὴν Γένεσιν*, βλ. 5, 4, PG 56, 475: «Τί ἴσθι κατ' εἰκόνα... Θεὸς εἰκώς· ὅν δικαιοσύνην μετέβλεψεν... ἔνν υἱάνθρωποι, ἐκλήμοντες, εἰκὼν ἱσμέν τοῦ Θεοῦ».

27. ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΚΑΒΑΣΙΑ, *Περὶ τῆς ἐν Χριστῷ ζωῆς*, λόγος 2, PG 150, 560 D - 561 A: «...πρὸς ὃν (Χριστὸν) ὁ ἀνθρώπινος ἔρως ὥσπερ εἰς κανὼνα τινὰ καὶ ὅρον κατασκευάσθη τὸ ἐξ ἀρχῆς, καθὼτε θεσαυρὸς οὖτε μέγας, οὕτω εὐρύς, ὥστε Θεὸν ὑποδέξασθαι δυνηθῆναι... ἡ γὰρ τῶν ἀνθρωπίνων υὑχῶν εἴδη ἀπείρου δέχεται πινος ὁδοτος, ὁ δὲ κόσμος οὗτος πεπερασμένος ἀράσσει δὴ πὼς δύναιτ' ἄν».

28. Βλ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΕΙΣ, *Περὶ κατασκευῆς ἀνθρώπου*, 16, PG 44, 177 D - 180 A. Γιὰ τὴν ἱστορία τοῦ ὅρου «μικρόκοσμος» βλ. R. ALLERS, «Microcosmos from Anaximandros to Paracelsus», *Traditio*, 2 (1944) σ. 319 - 407.

29*. Ἡ ἐκφορά ἐστὶ τοῦ Μ. Βασίλειου. Βλ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ, *Εἰς τὸν μέγαν Βασίλειον, ἐπισκοπὸν Καισαρείας Καππαδοκίας, ἐπιστάμους*, PG 36, 560 A: «Οὐδὲ κτίσμα τι προσκυνῆν ἀνέχομαι, Θεοῦ τε κτίσμα τυχάντων, καὶ Θεὸς εἶναι κεκελευσμένος».

30. ΜΑΞΙΜΟΥ ΟΜΟΛΟΓΗΤΟΥ, *Μυσταγωγία*, 4, PG 91, 672 B: «...Ἐκκλησίαν μυστικὴν τὸν ἀνθρώπου, ὡς διὰ νοσὶ μὲν τοῦ σώματος, τὸ πρακτικὸν τῆς ψυχῆς ταῖς τῶν ἐντολῶν ἐνεργασίαις κατὰ τὴν ἡθικὴν φιλοσοσίαν ἐναρτέως φαειδρόνουντα...». Πρὸς, στὸ ἴδιο ἔργο 6, PG 91, 684 A: «Ὅσπερ δὲ τὴ κατὰ ἀναγωγήν θεωρία τὴν Ἐκκλησίαν Πλεγειν ἀνθρώπων εἶναι πνευματικόν, μυστικὴν δὲ Ἐκκλησίαν τὸν ἀνθρώπου».

31. ΣΥΜΕΩΝ ΝΕΩΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ, *Λόγος ἠθικός* 4, στὸ *Traités théologiques et éthiques*, ἐκδ. J. DARROUZÈS (Sources chrétiennes 129), Paris 1967, σ. 64.

32. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΕΙΣ, *Περὶ κατασκευῆς ἀνθρώπου*, 16, PG 44, 180 A.

33. Γιὰ τὴν παλαιότερη ἱστορία τοῦ προβλήματος βλ. P. DES PLACES, *Syngeneia. La parenté de l'homme à Dieu d'Homère à la patristique*, Paris 1964.

34. ΙΩΑΝΝΟΥ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ, *Ἐκδόσεις ἀκριβῆς τῆς ὁρθοδόξου πίστεως*, 1, 13, PG 94, 853 C.

35. G. FLOREYSKY, «Tvar i tvarosti» (Κτίσις καὶ κτιστότης), στὸ *Pravoslavnoe Mye* (παραδοκὸ τοῦ Ὁρθοδόξου Θεολογικοῦ Ἰνστιτούτου τοῦ Ἁγίου Σεργίου) (1928) σ. 176 - 212, ἰδίως σ. 179 - 181. Πρὸς, Μ. ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, *Κατά Ἀρειανῶν*, λόγος 1, 20, PG 26, 53· λόγος 1, 21, PG 26, 56· λόγος 3, 60, PG 26, 448. ΜΑΚΑΡΙΟΥ ΑἰΓΥΠΤΙΟΥ, *Ὡμολογία πνευματικῆς*, 49, 4, PG 34, 816.

36*. Στὸ ἴδιο ἔργο, 148 BC: «Οὐκ ἐν εἰκότι, καθάπερ εἶπεν ὁ Θεὸς ὁμῶν ἡ μὲν... ἀπὸ τῶν μικροτέρων ἐπὶ τὸ τέλει ποιεῖται τὴν ἐνοδοῦν, βλ. ἀλόκληρο τὸ κείμενο: 145 B - 148 C. Πρὸς, Π. ΧΡΗΤΟΥ, *Τὸ ἀνθρώπινο πλήρωμα κατὰ τὴν διδασκαλίαν Γρηγορίου τοῦ Νύσσης*, *Κληρονομία*, 4 (1972), σ. 41-42. Μ. ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, *Κατά Ἀρειανῶν*, λόγος 2, 19, PG 26, 188 B. ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΑΓΙΟΡΕΙΤΟΥ, *Ἐσχατοδρόμιον*, ἐκδ. Βενετίας, 1836, σ. κ': «Καθὼς ὁ Θεὸς ἐξείλετο τὸν Ἀβραάμ ἀπὸ τῶν γένος τῶν Χαλδαίων... οὕτω καὶ τὸν Ἀδὰμ ἐξ ἀρχῆς οἰκαιοποιήθη ἀπὸ δὲ τὴν ἐν κτίσει».

37. ΙΩΑΝΝΟΥ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ, *Λόγος τρίτος πρὸς τοὺς διαβάλλοντας τὰς ἀγίας εἰκόνας*, 26, PG 94, 1348 AB.

38. *Γρηγορίου τοῦ Παλαμῆ συγγράμματα*, τόμ. 2, ἐκδ. Π. ΧΡΗΤΟΥ, Θεσσαλονίκη 1969, σ. 255, 356 - 357, 440.

39. ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΑΓΙΟΡΕΙΤΟΥ, «Ἀπολογία ὑπὲρ τοῦ ἐν τῷ βιβλίῳ τοῦ Ἀσράτου Πολέμου καίμενου σημειώματος περὶ τῆς Κυρίας ἡμῶν Θεοτόκου», στὸ *Συμβολευστικὸν ἐγχειρίδιον, ἥτοι περὶ φυλακῆς τῶν πέντε αἰσθησέων*, ἐκδ. Σ. Ν. ΣΚΟΙΝΑ, Βόλος 1958, σ. 207. Τὸ κείμενο δημοσιεύεται καὶ σὲ τούτο τὸν τόμο.

40. ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΚΑΒΑΣΙΑ, *Περὶ τῆς ἐν Χριστῷ ζωῆς*, λόγος 3, PG 150, 572 B.

41. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΕΙΣ, *Λόγος κατηχητικός ὁ αἰγός*, 5, PG 45, 21 CD.

42. ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΚΑΒΑΣΙΑ, *Περὶ τῆς ἐν Χριστῷ ζωῆς*, λόγος 6, PG 150, 680 A.

43. Όπου παραπάνω, λόγος 6, PG 150, 681 AB.
44. Όπου παραπάνω, λόγος 6, PG 150, 681 A.
45. ΙΩΑΝΝΟΥ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ, *Λόγος εις την ζωντανεύσαν εκκλησίαν και εις την παραβολήν του αμπελῶνος*, 2, PG 96, 580 B.
46. ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΚΑΒΑΣΙΑ, *Περί τῆς ἐν Χριστῷ ζωῆς*, λόγος 2, PG 150, 560 D.
47. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΠΑΛΑΜΑ, Ὁμιλία ζ' εἰς τὰ Φῶτα, στὸ *Τὸ ἐν ἁγίοις πατρός ἡμῶν Γρηγορίου ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης τοῦ Παλαμά ὁμιλίας κβ'*, ἐκδ. Σ. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ, Ἀθήναι 1861, σ. 259.
48. ΜΑΞΙΜΟΥ ΟΜΟΛΟΓΗΤΟΥ, *Πρὸς θαλάσσιον περὶ διαφόρων ἀπόρων τῆς θεῆς Γραφῆς*, ἐρώτ. 60, PG 90, 621 A.
49. ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΚΑΒΑΣΙΑ, *Ἡ Θεωρία. Τρεῖς θεολογικαὶ ἐπιστάσεις*. Κείμενα, εἰσαγωγή, νεοελληνικὴ ἀπόδοσις, πηλοῦ Π. ΝΕΛΛΑ (Ἐπὶ τῆς ἐργασίας. Ἐκδοτὰ πατερικὰ κείμενα, 2) Ἀθήναι 1974¹, σ. 150 - 152. Βλ. πληθὺς ἄλλων πατερικῶν μαρτυριῶν καὶ βαθειὰ ἀνάλυσιν τοῦ θέματος πρὸς ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΑΓΙΟΡΕΙΤΟΥ, *Ἀπολογία...*, ὅπου παραπάνω. Δημοσιεύεται καὶ σὲ τοῦτο τὸν τόμο.
- 50*. Βλ. ΜΑΞΙΜΟΥ ΟΜΟΛΟΓΗΤΟΥ, *Περί διαφόρων ἀποριῶν τῶν ἁγίων Διονυσίου καὶ Γρηγορίου*, PG 91, 1097 C: «Ἐδει... ἵνα μὴ πόρρω τοῦ Θεοῦ γένηται ξενωθείς ὁ ἄνθρωπος, ἀλλ' ὅσον ἐντεταχθῇ... τρόπον... τοῦ προτέρου παραδοξότερόν τε καὶ θεοπρεπέστερόν, ὅσον τοῦ κατὰ φύσιν ἐστὶ τὸ ὑπὲρ φύσιν ἀνιότερον».
- 51*. ΜΑΞΙΜΟΥ ΟΜΟΛΟΓΗΤΟΥ, ὅπ. παρ. 1097 D. Πρὸς τὸ ἴδιον, στὸ ἴδιον ἔργο, 1092 BC, 1280 ABC, 1308 C - 1309 A· τοῦ ἴδιου, *Πρὸς θαλάσσιον*, KB¹, PG 90, 317 B - 320 C· E¹, PG 90, 620 C - 621 C.
- Εἶναι γνωστὴ ἡ ὁσιὸς ποὺ διατύπωσε πρῶτος ὁ *Papen* τοῦ *Deus* (II¹ αἰῶνος) καὶ ποὺ ἀνέπτυξε διανοητικὰ ὁ *Duns Scotus* (II¹ αἰῶνος), σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία ὁ Λόγος θὰ γινόταν ἄνθρωπος ἀνιζήρτητος ἀπὸ τὴν πτώσιν τοῦ Ἀδάμ. Εἶναι ἐπίσης γνωστὸς ὁ μακρὸς συζητήσιος ποὺ ἡ ὁσιὸς αὕτη προκάλεσε στὴ Δύση (βλ. συνοπτικὴ παρουσίασιν τῶν συζητήσεων στὸ Γ. ΦΛΟΡΟΦΕΚΥ, «Cur Deus Homo? Τὸ κίνητρο τῆς ἐνιένθρωπησης», στὸν τόμο *Θέματα Ὁρθόδοξου Θεολογίας*, Ἀθήναι 1973, σ. 33-42). Πολλοὶ σύγχρονοι δυτικοὶ μελετητὲς τῶν πατέρων (βλ. π.χ. H. U. VON BALZASAR, *Liturgie cosmique. Maxime le Confesseur*, Paris 1947, σ. 205) καὶ ὁρθόδοξοι θεολόγοι (βλ. Γ. ΦΛΟΡΟΦΕΚΥ, ὅπ. παρ. σ. 38-Ν.

ΝΗΕΙΩΤΗΣ, *Προλεγόμενα εἰς τὴν θεολογικὴν γνωσιολογίαν*, Ἀθήναι 1965, σ. 67· Α. ΘΕΟΔΩΡΟΥ, *Cur Deus Homo? Ἀποκρίσεις ἢ ἀντιπροκρίσεις εἰς τὴν ἀποκρίσιν τοῦ Θεοῦ Λόγου*, Ἀθήναι 1974) μετὰ ἀπὸ σοβαρὰ καὶ ἀξόλατος διερευνήσεις φαίνεται νὰ βρίσκονται ὅσοι οὗτοι οὗτοι ἀνιζήρτητοι στὴν προσπάθειά τους νὰ συσχετίσουν τὴ διδασκαλία τῶν πατέρων γὰρ τὴν προσίωσιν βαυλὴ τοῦ Θεοῦ νὰ ἐνιωθῇ μέσσω στὴν ὑπόστασιν τοῦ Λόγου ἢ ἐνθρώπινῃ μὲ τὴν θεῖαν φύσιν, πρὸς τὴν παραπάνω ὁσιὸς τοῦ Duns Scotus. Τελικὰ, καὶ μὴς στὸ κλίμα ποὺ δημιουργήσαν οἱ δυτικὲς συζητήσεις, δέχονται ὅτι γὰρ τὴν ὁρθόδοξον παράδοσιν τὸ θέμα δὲν ἔχει ἀποσαφηνισθῇ, ὅτι εἶναι ἐπιλογισμένο».

Νομίζουμε ὅσοι οὗτοι οὗτοι, εἰς ἀντίθετον πρὸς τὴν προβληματικὴν τοῦ Duns Scotus καὶ τὴ διδασκαλίαν τῶν πατέρων δὲν ὑπάρχει καμμία πραγματικὴ ἐπιτελικὴ σχέση. Οἱ πατέρες δὲ μελῶν γὰρ ἓνα θεολογικὸ ζήτημα, γὰρ τὸ τί θὰ γινόταν ἐν δὲν ὁμάρτανε ὁ Ἀδάμ. Ὅσοι ἀνιζήρτητοι οὗτοι ἓνα θεολογικὸ θέμα, στὸ ποῖός ἦσαν ὁ σκοπὸς τοῦ Θεοῦ Λόγου, γὰρ πῶς εἶναι δυνατὸν ὁ ὁλόκληρος ἀπὸ τοῦ Θεοῦ νὰ ἔχῃ σκοπὸν, μάλιστα ἓνα σκοπὸν ποὺ νὰ τοῦ τὸν προσδιορίσῃ ἡ ἐκτίσις; Ἡ διδασκαλία τῶν πατέρων εἶναι καθαρά ἀνθρωπολογικὴ καὶ κοσμολογικὴ, ἀναφέρεται στὸ σκοπὸν τοῦ κόσμου. Ὁ ἅγιος Μάξιμος εἶναι σαφὲς διὰ τὴν διδασκίαν ὅτι ὁ σκοπὸς τοῦ κόσμου ἦταν καὶ εἶναι ἡ καθ' ὑπόστασιν ἐνωση μὲ τὸ Θεόν, διευκρινίζοντας ὅτι ὁ τρόπος πραγματοποιήσεως τοῦ σκοποῦ αὐτοῦ ἄλλοτε. Ἀλλὰ ἡ ἀλλαγὴ τοῦ τρόπου πραγματοποίησης τοῦ σκοποῦ δὲν ἀλλάζει τὸ σκοπὸν. Καὶ ἡ οὐσία κατὰ τοὺς πατέρας εἶναι ὁ σκοπός.

Μὲ τὴν σημείωσιν αὕτη δὲ θέλουμε νὰ συζητήσουμε τὸ ζήτημα, παρὰ νὰ δώσουμε μὴ στοιχειώδη ἐξήγησιν γιὰ τὸ δὲν παρουσιάζουμε ὡς «θεολογισμένο» ἀλλὰ κατηγορηματικὰ τὴ σχετικὴ μὲ τὸ θέμα αὐτὸ διδασκαλία τῶν πατέρων. Καὶ τὴ διευκρίνισιν ὅτι ἡ πατερικὴ διδασκαλία δὲν ἔχει σχέση μὲ τὴν ἀπογὴ τοῦ Duns Scotus. Ἐλπίζουμε νὰ μελετήσουμε διεξοδικὰ σὲ προσεχὴ μέλει τὸ ὅλο ζήτημα, γὰρ εἶναι ὅσοι οὗτοι οὗτοι, ἀποτελεῖ τὴ θεμελιώδη προσέδοσιν τοῦ χριστιανισμοῦ, καὶ τοῦτον λαμβάνει κατανόησιν τοῦ ὁδοῦ σὲ λαμβάνει κατανόησιν καὶ βίωσιν τῆς εὐαγγελικῆς καὶ πατερικῆς πίστεως. Ἡ ἐμπροσθὶν τοῦ ἁγίου Νικοδήμου τοῦ Ἀγιορείτου, στὸ ἑκτενὲς κείμενον ποὺ δημοσιεύουμε σὲ τοῦτο τὸν τόμο, εἶναι χαρακτηριστικὴ. Βλ. καὶ παρακάτω σημ. 193.

52. Βλ. Π. ΡΩΜΑΝΙΔΟΥ, *Τὸ προκαταρκτικὸν ἁμάρτημα*, Ἀθήναι 1957, σ. 113 - 140, Ε. PETERSON, *L'homme image de Dieu chez saint Irénée, Vie Spirituelle*, 100 (1959), σ. 584 - 594, Α. BENOIT, *Saint Irénée, Introduction à l'étude de sa théologie*, Paris 1960, ἰδ., σ. 227 - 233, Α.

ORR, *Antropologia di san Ireneo*, Madrid 1969. Α. ΘΕΟΔΩΡΟΥ, Ἡ περὶ ἀνακεφαλαίωσης διδασκαλία τοῦ Ἐφρησίου, Ἀθήναι 1972. H. LASSIAT, *Promotion de l'homme en Jésus - Christ d'après Irénée de Lyon*, Paris 1977. τοῦ ἴδιου, L'anthropologie d'Irénée, *Nouvelle Revue Théologique* 100, 3 (1978) σ. 399 - 417. Βλ. ἀντιπροσωπευτικὸ κείμενο τοῦ ἁγίου Ἐφρησίου σὲ τοῦτο τὸ βιβλίο.

53. ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΚΑΒΑΣΙΑ, *Περὶ τῆς ἐν Χριστῷ ζωῆς*, Λόγος 2, PG 150, 533 D.

54*. Ἡ θεολογία τῆς Α' πρὸς Κορινθίους ἐπιστολῆς (11, 1-16) εἶναι χαρακτηριστική. Κεφαλὴ τῆς γυναικὸς εἶναι ὁ ἄνδρας, κεφαλὴ τοῦ ἀνδρὸς ὁ Χριστὸς καὶ κεφαλὴ τοῦ Χριστοῦ ὁ Θεός. Ἡ γραμμὴ εἶναι συνεχής. Ὅπουδήποτε κι ἂν ὑπάρξῃ τομὴ, δημιουργεῖται διακοπὴ κοινωνίας, ἐλλείψις πληρότητας καὶ σταρότητα.

55. ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΚΑΒΑΣΙΑ, *Περὶ τῆς ἐν Χριστῷ ζωῆς*, Λόγος 4, PG 150, 604A.

56. Μ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, *Εἰς τὴν ἀγίαν τοῦ Χριστοῦ Γέννησιν*, 6, PG 31, 1473 A.

57. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ, Λόγος 1, *Εἰς τὸ ἅγιον Πάσχα καὶ εἰς τὴν Βραδέτητα*, 4, PG 35, 397 B.

58. Βλ. ΜΑΞΙΜΟΥ ΟΜΟΛΟΓΗΤΟΥ, *Πρὸς Θαλάσσιον*, 63, PG 90, 692 B.

59. ΜΑΞΙΜΟΥ ΟΜΟΛΟΓΗΤΟΥ, *Περὶ διαφόρων ἀποριῶν τῶν ἀγίων Διονυσίου καὶ Γρηγορίου*, PG 91, 1084 D.

60. Βλ. *Dictionnaire de spiritualité*, τ. 3, σ. 1376 - 1389 (Divinisation, πατερν. Patristique grecque).

61. Ἀπὸ ὅσο γνωρίζουμε, μέχρι στιγμῆς ὅν ἐχει μελετηθῇ συνολικὰ ἡ σχετικὴ μὲ τοὺς δερματίνους χιτῶνες πατερικὴ διδασκαλία. Ἐπὶ μέρους ἐργασίες: E. STEPHANOU, La coexistence initiale du corps et de l'âme d'après saint Grégoire de Nysse et saint Maxime l'Homologue, σὲ *Échos d'Orient*, 31 (1932), σ. 304 - 315. J. W. MC GARRY, St. Gregory of Nysa and Adam's Body, σὲ *Thought*, 10 (1935-36), σ. 81-94. J. QUASTEN, A Pythagorean idea in Jerome, σὲ *American Journal of Philology*, 73, 2 (1942), σ. 207 - 215. J. QUASTEN, Theodore of Mopsuestia on the Eboricism of the Cilicium, σὲ *The Harvard Theological Review*, 35 (1942), σ. 209 - 219. E. PETERSON, *Pour une théologie du vêtement*, Lyon 1944. W. BURKHARDT, Cyril of Alexandria on Wool and Linen, σὲ *Traditio*, 2

(1944), σ. 484 - 486. J. DANIELOU, *Platonisme et théologie mystique. Essai sur la doctrine spirituelle de saint Grégoire de Nysse*, Paris 1953¹, σ. 48-60. G. LADNER, The Philosophical Anthropology of saint Gregory of Nysse, σὲ *Dumbarton Oaks Papers*, 12 (1958), σ. 59-94, εἰδικότερα σ. 88-89. Η. ΜΟΥΤΣΟΥΛΑ, Ἡ πάγκοσμος τοῦ Λόγου καὶ ἡ θέωσις τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τὴν διδασκαλίαν Γρηγορίου τοῦ Νύσσης, Ἀθήναι 1965, σ. 87-96. L. THUNBERG, *Microcosm and Mediator. The Theological Anthropology of Maximus the Confessor*, Lund 1965, σ. 159-164. J. DANIELOU, Les tuniques de peau chez Grégoire de Nysse, σὲ *Glaube Geist Geschichte. Festschrift für Ernst Benz*, Leyde 1967, σ. 355-367. Κ. ΣΚΟΥΤΕΡΗ, Συνέπειαι τῆς πτώσεως καὶ λυσιτῶν παλιγγενεσίας, Ἀθήναι 1973, σ. 61-68. Μ. ΟΡΦΑΝΟΥ, Ἡ νύχθ καὶ τὸ σῶμα τοῦ ἀνθρώπου κατὰ Δίδωμον Ἀλεξανδρεῖα (τὸν τριτόν), Θεσσαλονίκη 1974, σ. 94-102. Α. ΡΑΝΤΟΞΑΛΙΕΒΙΤΣ, Τὸ μυστήριον τῆς σωτηρίας κατὰ τὸν ἅγιον Μάξιμον τὸν Ὁμολογητὴν, Ἀθήναι 1975, σ. 59-60. CH. BERNARD, *Théologie Symbolique*, Paris 1978, σ. 207-210. Δὲν ἀσχολοῦμαστε ἐδῶ μὲ τὸ θέμα, ὅπως τὸ ἀναμετρίσαν μὴ χριστιανοὶ φιλόσοφοι. Ἀναγορεύς σ' αὐτοὺς καὶ συσχετίσας τοὺς μὲ τὴν πατερικὴ διδασκαλίαν γίνονται ἐξ ὁρισμένων ἀπὸ τὰ παραπάνω ἐργα.

62. Γεν. 2, 25 - 3, 24. Πρβλ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΕ, *Λόγος Κατηχητικός*, 8, PG 45, 33 C. Εἰς τὴν προσευχὴν, 5, PG 44, 1184 B. Τὴ σημασία τοῦ γεγονότος αὐτοῦ ἀναλύει ὁ J. DANIELOU, *Platonisme et théologie mystique*, σ. 58 - 59.

63. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΕ, Εἰς τὸν Ἐκκκλησιαστήν, διλ. 1, PG 44, 624 B.

64. Βλ. H.F. ELLENBERGER, *À la découverte de l'Inconstant*, Villurbanne 1974. CL. TRESMONTANT, *Sciences de l'univers et problèmes métaphysiques*, Paris 1976. Βλ. καὶ παραπάνω σημ. 23.

65. Βλ. J. DANIELOU, *Les tuniques de peau chez Grégoire de Nysse*, ὁπ. παρ. σ. 355. Κ. ΣΚΟΥΤΕΡΗ, Συνέπειαι τῆς πτώσεως καὶ λυσιτῶν παλιγγενεσίας, σ. 62. Μ. ΟΡΦΑΝΟΥ, Ἡ νύχθ καὶ τὸ σῶμα τοῦ ἀνθρώπου κατὰ Δίδωμον Ἀλεξανδρεῖα, σ. 94 σημ. 1, ὅπου καὶ παραπομπές.

66*. ΩΡΙΓΕΝΟΥΣ, Εἰς τὴν Γένεσιν, 3, 2, PG 12, 101 A: «Τὶ δὲ νοεῖν τοὺς δερματίνους χιτῶνας; Ὁρόδρα μὲν οὖν ἤλθιον καὶ γραῖδες καὶ ἀνάξιον τοῦ Θεοῦ, τὰ οἰσθαι ζῶον τινὸν περιεχόμενα δέρματα τῶν Θεῶν... πεποιημένα σχήματα χιτῶνων... δίκην σκευατόμων... Πάλιν λέγειν τοὺς δερματίνους χιτῶνας οὐκ ἄλλως εἶναι ἢ τὰ σώματα πιδνόν μὲν, καὶ εἰς

συγκαταθέσθαι επιστάσθαι δυνάμενον, οὐ μὴν σαφές ἡ ἀληθές. Εἰ γὰρ οἱ δερμάτινοι χιτώνες σάρκας καὶ ὁστέα εἰσὶ, πῶς πρὸ τούτων φησὶν ὁ Ἀδὰμ· Τοῦτο νῦν ὁστέον ἐκ τῶν ὁστέων μου, καὶ σὰρξ ἐκ τῆς σαρκὸς μου».

67*. Βλ. ΜΕΘΟΔΙΟΥ ΟΛΥΜΠΟΥ, Ἀγλαοφῶν ἢ περὶ Ἀναστάσεως, 1, 39, ΒΕΠΕΣ 18, σ. 129 (Τὸ κείμενο βρίσκεται ἐπὶ λέξει καὶ στὸ ΕΠΙΦΑΝΙΟΥ ΚΥΠΡΟΥ, Πανόριον, 64, 23, PG 41, 1105 C). ΕΠΙΦΑΝΙΟΥ ΚΥΠΡΟΥ, Πανόριον, 64, 4, PG 41, 1077. ΙΕΡΩΝΥΜΟΥ, *Contra Iohannem Hierosolymitanum*, 7, PL 23, 360 BC. Βλ. περισσότερες πληροφορίες στὸ Α. GUILLAUMONT, *Les «Kephalaia gnostica» d'Evagre le Pontique et l'histoire de l'Origenisme chez les Grecs et chez les Syriens* (Patristica Sorbonensia), Paris 1962, σ. 89-90. Οἱ πατέρες αὐτοὶ ἀποδίδουν σαφῶς στὸν Ὀριγῆνη τὴν κακοδοξία ὅτι ὡς δερμάτινους χιτώνες θεωρεῖ τὸ σῶμα, φησὶν, ἐστὶ (ΕΠΙΦΑΝΙΟΣ, PG 41, 1077 B). Ὡστόσο χρησιμοποιοῦν (βλ. π.χ. ΜΕΘΟΔΙΟΣ, ΒΕΠΕΣ 18, 129) τὸ εἰσχείρημα ποὺ πρῶτος ἀνέφερε ὁ Ὀριγῆνης: «τοῦτο νῦν ὁστέον ἐκ τῶν ὁστέων μου καὶ σὰρξ ἐκ τῆς σαρκὸς μου» (βλ. παραπ. σημ. 66) καθὼς καὶ τὴν ἔκφραση ὅτι δερμάτινοι χιτώνες εἶναι ἢ μετὰ τὴν πτώση «νέκρωσις» (ὅτι δώσουμε παραπομπὴς παρακάτω) ποὺ ἀνέφερε ἐπίσης ὁ Ὀριγῆνης (Εἰς τὴν Γένεσιν 3, 2, PG 12, 101 B). Τίς στὸ σημεῖο αὐτὸ ὁ Ὀριγῆνης νὰ ἐπὶ ἔρξε θῆμα τῶν ὁπολοίων τοῦ κακοδοξίου. Ἡ ἀκριβὴς ἀντίληψή του γιὰ τοὺς δερμάτινους χιτώνες μένει νὰ ἐρευνηθῇ. Βλ. Α. GUILLAUMONT, ὁπ. παραπ. σ. 109 σημ. 131 καὶ L. THUNBERG, *Microcosm and Mediator*, σ. 159.

68. ΕΠΙΦΑΝΙΟΥ ΚΥΠΡΟΥ, Πανόριον, 64, 18, PG 41, 1097 D. Πρβλ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ, Λόγος 45, Εἰς τὸ ἄγρον Πάσχα, PG 36, 632. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Περὶ κατασκευῆς ἀνθρώπου, 29, PG 44, 233 D. Βλ. καὶ παραπάνω σημ. 21.

69. ΜΕΘΟΔΙΟΥ ΟΛΥΜΠΟΥ, Ἀγλαοφῶν ἢ περὶ ἀναστάσεως, 1, 38, ΒΕΠΕΣ, 18, σ. 129.

70. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Περὶ παρθενίας, PG 46, 12, 373 C.

71. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Περὶ παρθενίας, PG 46, 12, 376 A. Βλ. Κ. ΣΚΟΥΤΕΡΗ, Σύνθεσις τῆς πτώσεως καὶ λουτρὸν καλιγενείας, Ἀθήναι 1973, σ. 61.

72. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Λόγος Κατηχητικός, 8, PG 45, 31 CD.

73. Βλ. Μ. ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, Εἰς τὸ πάθος τοῦ Κυρίου καὶ εἰς τὸν Σταυρόν, PG 28, 221 A. Γιὰ τὴν γενεήν τῆς ὁμάδας βλ. J. QUASTEN, *Pa-*

itology, 1, 3, Utrecht 1960, σ. 50. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ, Λόγ. 38, 12, PG 36, 324 CD. ΝΕΙΛΟΥ, Ἐπιστολὴ Σωσάνδρῃ Πριμοκατίκῃ, 1, 241, PG 79, 172 A. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΠΑΛΑΜΑ, Ὀμιλία 31, PG 151, 388 C.

74*. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Ἐξήγησις τοῦ Ἀσματος τῶν Ἀσμάτων, 12, PG 44, 1021 D: «Συνδιαξέληται ταῖς τῶν τικτομένων διεδοχαῖς ἡ νεκρότης. Ὅθεν νεκρὸς ἡμῶς διεδόξατο βίος, αὐτῆς τρόπον τινα τῆς ζωῆς ἡμῶν ἀποθανούσης».

75*. Ἡ παρεμβολὴ αὐτῆ ποὺ κάνει ὁ ἁγιος Μάξιμος στὸ χωρίο τοῦ, ποὺ παρουσιάζουμε ἐδῶ, εἶναι ἐκκλησιαστικὴ γιὰ τὴν ἄλλη ἀντίληψη τοῦ χρόνου ποὺ προτιθέται. Ἐχει βλαπτικὸ ἐνδιαφέρον καὶ γιὰ τὸ θέμα τοῦ πρῶτου μέρους ἐκείνης τῆς μελέτης. Νὰ ἀλόκληρη ἡ παρεμβολή: «Τραγὴ δὲ τῆς μακαρίας ἐκείνης ζωῆς ἐστὶν ὁ ἄρτος ὁ ἐκ τοῦ σόφρονος καταβάς καὶ ζωὴν διδοὺς τῷ κόσμῳ, καθὼς αὐτὸς περὶ αὐτοῦ ἐν τοῖς εὐαγγελίοις ὁ ἀψυδὴς ἀπαράνατο λόγος, ὃ διατραφῆναι μὴ βουληθεὶς ὁ πρῶτος ἀνθρώπος, τῆς μὲν θείας εὐκαρίας ἀπεγίνετο ζωῆς, ἄλλης δὲ θανάτου γεννήταρος ἐπελάβετο. Περὶ διαφόρων ἀποριῶν τῶν ἀγίων Διονυσίου καὶ Γρηγορίου, PG 91, 1157 A.

76. ΜΑΞΙΜΟΥ ΟΜΟΛΟΓΗΤΟΥ, Περὶ διαφόρων ἀποριῶν τῶν ἀγίων Διονυσίου καὶ Γρηγορίου, PG 91, 1156 C - 1157 A.

77. ὁπ. παρ. 1157 C.

78. ΙΩΑΝΝΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, Εἰς Β' Κορινθίους, ὁμ. 1, 4, PG 61, 387. Ἡ φράση ὑπάρχει καὶ στὸ Εἰς τὴν Γένεσιν, ὁμ. 18, PG 53, 150, σὲ ὁμοίαν συσχέτιση πρὸς τὴν νεκρότητα καὶ τοὺς δερμάτινους χιτώνες: «ἐπεὶ διὰ τὴν παρέβασιν τῇ ἐπιτημίᾳ τοῦ θανάτου γέγονεν ὑπερόπτος ὁ πρωτόπλαστος... δερματίνους αὐτοῖς ἐποίησε χιτῶνας, διδάσκων ἡμῶς φερόμεν τὸν ἕγρον καὶ διαλεχόμενον βίον».

79. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Εἰς τὰς ἐπιγραφὰς τῶν ναμάτων, 12, PG 44, 556 B.

80. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Περὶ ψυχῆς καὶ ἀναστάσεως, PG 46, 148 C - 149 A.

81. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Περὶ κατασκευῆς ἀνθρώπου, 18, PG 44, 192 BC.

82. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Λόγος εἰς τοὺς κοιμηθέντας, PG 46, 524 D.

83. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Εἰς τὴν προσευχὴν, 5, PG 44, 1184 B.

84. ὁπ. παραπάνω.

85. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, *Λόγος* εἰς τοὺς κοιμηθέντας, PG 46, 524 D.

86. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, *Λόγος* εἰς τοὺς κοιμηθέντας, PG 46, 532 C.

87*. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, *Περὶ* ψυχῆς καὶ διαστάσεως, PG 46, 108

A. Αὐτὲς καὶ ἄλλες παρόμοιες ἐκφράσεις κάνουν σχεδὸν ὅλους τοὺς μελετητὰς τοῦ ἁγίου Γρηγορίου, ὅν ὅχι νὰ ταυτίζουν, πάντως νὰ συνδέουν μὲ μονομέρεια τοὺς δερματίνους χιτῶνες πρὸς τὸ μεταπτωτικό σῶμα τοῦ ἀνθρώπου, παραγνωρίζοντας ὅτι ὁ ἅγιος Γρηγόριος ἐκφράζει μὲ τὸ κατηγόρημα τῶν δερματίνων χιτῶνων ὁλόκληρο τὸ μεταπτωτικό νοχοσωματικό ἔνδυμα τοῦ ἀνθρώπου. Βλ. π.χ. G. B. LADNER, *The Philosophical Anthropology of Saint Gregory of Nyssa*, σ. 88: «Οἱ δερματίνους χιτῶνες εἶναι μιὰ ὀρισμένη ποιότητα τῆς σωματικῆς μας φύσεως ποὺ ἀπορρέει ἀπὸ τὴν πτώση, μιὰ σωματικὴ ἰδιосυνκρῆσις διαφορετικὴ ἀπὸ ἐκείνη τοῦ ἰδανικοῦ ἀνθρώπου τῆς πρώτης δημιουργίας». Ἡ διατύπωση αὐτὴ, ποὺ ἀποδίδει μὲ ἐνάργεια τὴν σωματικὴ διάσταση τῶν δερματίνων χιτῶνων, παραγνωρίζει ἐντελῶς τὴν ψυχικὴ τους διάσταση.

88. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, *Περὶ* ψυχῆς καὶ διαστάσεως, PG 46, 108 A. Πρβλ. *Λόγος* εἰς τοὺς κοιμηθέντας, PG 46, 532 C· *Ἐπιτάφιος εἰς τὸν Μελέτιον*, PG 46, 861 B. Βλ. K. ΣΚΟΥΤΕΡΗ, *Συνέψεις τῆς πίστεως καὶ λουτρὸν παλιγγενεσίας*, σ. 67.

89*. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, *Εἰς τὸν τοῦ Μωυσέως βίον*, PG 44, 388 D. Ὁ «μέλλων τῷ Θεῷ ἱερωθεῖν» καλεῖται στὸ κείμενο αὐτὸ «ἐπαλεπτύνων... τὴν καθαρότητα τῆς ζωῆς πάντα τὰ τοῦ βίου ἐπιτηδεύματα» καὶ «τὴν σωματικὴν ταύτην φύσιν (δηλαδή ὁλόκληρη τὴν φύσιν τοῦ ἀνθρώπου ποὺ ἔνι σωματικὴ, δὲν λείπει τὸ σῶμα) μετακλίσαι». Ἀντιστοιχῇ αἰσθησιμὴ γιὰ τὴν μετάπλαση τοῦ ἀνθρώπου δημιουργεῖ ἡ ὁμολογία τῆς Ἐκκλησίας μας, κυρίως ἡ ἀναφερόμενη σὲ μάρτυρες καὶ δόσιους. Βλ. π.χ. *Δοξαστικὴν ἐκφραξὶν Ἁγίας Εὐφροσύνης*, 1A Ἰουλίου.

90*. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, *Ἐξήγησις τοῦ Ἀσματος τῶν Ἀσμάτων*, 11, PG 44, 1005 A. Ἐδῶ ὁ ἅγιος Γρηγόριος περιγράφει πῶς ἡ Νύμφη τοῦ Ἀσματος, ἔχοντας προηγουμένως ἀποβάλλει «τὸν δερματίνον ἑσθινόν χιτῶνα, ὃν μετὰ τὴν ἁμαρτίαν περιεβάλετο», «τὴν σαρκώδη τοῦ παλαιοῦ ἀνθρώπου περιβολήν», ἐνδύεται «χιτῶνα τὸν κατὰ Θεὸν κτισθέντα, ὃν ἐοικέναι καὶ δικαιοσύνην». Αὐτὸς ὁ νῦν χιτῶνας, ἐξ ἡγὰρ ὁ ἅγιος πατὴρ, εἶναι «ὁ ἡλιοειδὴς τοῦ Κυρίου χιτῶν... ὅσον ἐπὶ τῆς τοῦ Ὁρους μεταμορφώσεως ἔδειξεν». Τὸ κείμενο αὐτὸ ἔχει συζητηθῇ ἱκενῶς. Βλ. K. ΣΚΟΥΤΕΡΗ, ὁπ. παρ. σ. 34, 64. Οἱ ἱερουργαὶ θεωροῦν ὡς «ἡλιοειδὴ τοῦ Κυρίου χιτῶνα» τὸ σῶμα του, ἐνῶ πρέπει μᾶλλον νὰ θεωρήσουμε ὅτι μὲ τὴν ἑκφραξὶ αὐτὴ ἀποδίδεται ἡ δικαιοσύνη δόξα τῆς

Θεότητος ποὺ περιέλαμψε ἐνδοθεν τὸν Κύριο. Αὐτὸ εἶναι φανερὸ καὶ στὴν ὁμολογία τῆς ἑορτῆς τῆς Μεταμορφώσεως. Βλ. *Η'* ὠδή: Ὁ Χριστὸς «ὡς ἡμῶν ὅθως καὶ δόξαν ἀναβάλλεται». Συζήτηση ἐπίσης ἔγινε γιὰ τὴν ἐξάρτηση τοῦ ὅρου «ἡλιοειδὴς» ἀπὸ τὸν ἀντίστοιχο ὅρο τοῦ Πλάτωνα, ποὺ τὸν χρησιμοποιεῖ καὶ ὁ Πλωτῖνος. Ὁ ἅγιος Γρηγόριος γνωρίζει βέβαια τὸν Πλάτωνα καὶ τὸν χρησιμοποιεῖ, ἀλλὰ ἐδῶ μᾶλλον εἶναι ἔκ' ὄψεως τοῦ τῆς διήγησιν τοῦ Εὐαγγελίου γιὰ τὴ Μεταμόρφωση...

91. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, *Ἐξήγησις τοῦ Ἀσματος τῶν Ἀσμάτων*, 11, PG 44, 1004 D - 1005 A.

92. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, *Περὶ* παρθενίας 12, PG 46, 376 B: «τοὺς δερματίνους χιτῶνας, ταυτέστι τὸ φράνημα τῆς σαρκὸς ἀπεκδυσμένους».

93. Εἶναι ὁ συνῆθης χαρακτηρισμὸς ποὺ ἀποδίδει ἡ ὁμολογία στὴν προπαιτικὴ στολὴ τοῦ ἀνθρώπου: «Στολὴν μὲ ἐνδύουσας θεοθεύσαντον, Σωτήρη» (A' τροπ. στ' ὠδῆς *Κατὸς Κυριακῆς τῆς Τιμῆς*). Πρβλ. ΡΩΜΑΝΟΥ ΤΟΥ ΜΕΛΛΟΥ, *Κοντάκιον εἰς Θεοφάνειαν, σῶκος B'*. Βλ. καὶ ἐπὶ βιβλίῳ ταύτῃ τῇ μελέτῃ γιὰ τὸ Μεγέλο Κανόνα, σελ. 197. Γιὰ τὴ γενικώτερη κατὰστασις τοῦ πρωτοπλάστου πρὶν ἀπὸ τὴν πτώση κατὰ τὸν Γρηγόριο Νύσσης, βλ. J. GAITH, *La conception de la liberté chez Grégoire de Nyssa*, Paris 1953, σ. 52 κ.ε.

94. ΙΩΑΝΝΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, *Εἰς τὴν Γένεσιν*, ὁμ. 15, 4, PG 53, 123 καὶ ὁμ. 16, 5, PG 53, 131. Πρβλ. E. PETERSON, *Pour une théologie du vêtement*, Lyon 1944, σ. 8-9, ὅπου καὶ παραπομπὲς σὲ Εἰρηναῖο, Ἀμβρόσιο, Ἀθανασίον.

95. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, *Λόγος* εἰς τοὺς κοιμηθέντας, PG 46, 521 D.

96. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ, *Λόγος* 45, *Εἰς τὰ ἅγια Πάσχα*, 8, PG 16, 632 C.

97. ΜΑΞΙΜΟΥ ΟΜΟΛΟΓΗΤΟΥ, *Περὶ* διαφόρων ἀποριῶν τῶν ἁγίων Διονυσίου καὶ Γρηγορίου, PG 91, 1353 AB.

98. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, *Εἰς* τὰς ἐπιγραφὰς τῶν *ὡκλῶν*, 2, 6, PG 44, 308 BC. Τὴ φράση «ἐναυμάχηκε μὲ τὴ λίσση, αὐτομόλῃσε πρὸς τὸν ὄρον» τὴν παρεμβάλλουμε στὸ χωρίο παίρνοντας τὴν ἀπὸ ἄλλο κείμενο τοῦ ἁγίου Γρηγορίου· βλ. *Εἰς τὴν Πρωτευχὴν*, 5, PG 44, 1184 C.

99. ΜΑΞΙΜΟΥ ΟΜΟΛΟΓΗΤΟΥ, *Περὶ* διαφόρων ἀποριῶν τῶν ἁγίων Διονυσίου καὶ Γρηγορίου, PG 91, 1097 C.

100. 5π. παρ. PG 91, 1193 D.

101*. 5π. παρ. PG 91, 1304 D - 1308 C. Το έργο αυτό που δεν έκανε ο Άδάμ, το πραγματοποίησε ο Χριστός. Βλ. τη συνέχεια του κειμένου, 1308 C - 1313 B. Το κείμενο ρημοσιεύεται ολόκληρο σε αυτό τον τόμο. Πρβλ. *Πρός Θαλάσσιον*, 48, PG 90, 436 AB. Σύνοψη της διδασκαλίας του αγίου Μαξίμου για τις πέντε διακρίσεις και την υπέρβασή τους βλ. στο V. L. LOSSKY, *Théologie mystique de l'Eglise d'Orient*, Paris 1944, σ. 103 - 105, ελληνική μετάφραση Σ. ΠΑΛΕΥΡΑΚΗ, Θεσσαλονίκη 1964, σ. 121 - 124. Έκτενέ ανάλυση της εν λόγω διδασκαλίας σε συνδυασμό με τα υπόλοιπα σχετικά προς αυτή σημεία της θεολογίας του αγίου Μαξίμου βλ. σε L. THUNBERG, *Microcosm and Mediator. The Theological Anthropology of Maximus the Confessor*, Lund 1965, σ. 351 - 459.

102. ΜΑΞΙΜΟΥ ΟΜΟΛΟΓΗΤΟΥ, *Περί διαφόρων άποριών των αγίων Διονυσίου και Γρηγορίου*, PG 91, 1248 A - 1249 C. Το κείμενο δημοσιεύεται ολόκληρο σε αυτό τον τόμο.

103*. 5π. παρ. PG 91, 1248 A - 1249 C. Το σπουδαίο αυτό κείμενο δεν έχει αξιοποιηθεί ούτε καν επισημανθεί από τη σχετική με τον άγιο Μαξίμο θεολογική έρευνα. Ούτε από τον L. Thunberg, άν και είναι κεντρικό για το θέμα του. Πρβλ. PG 91, 1193 C - 1196 B - 1113 C.

104. 5π. παρ. 91, 1092 C.

105. 5π. παρ. 91, 1305 A.

106. 5π. παρ. 91, 1305 B.

107. 5π. παρ. 91, 1308 C.

108. 5π. παρ. 91, 1112 C.

109. 5π. παρ. 91, 1112 ABC.

110. ΜΑΞΙΜΟΥ ΟΜΟΛΟΓΗΤΟΥ, *Πρός Θαλάσσιον*, PG 90, 253 CD.

111. Για την κεντρική αυτή αλήθεια της πατερικής παραδόσεως βλ. ΜΕΓΑΛΟΥ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, *Όμιλία ότι ουκ έστιν αλλος των κακών ο Θεός*, PG 31, 329 A - 353 A.

112. ΜΑΞΙΜΟΥ ΟΜΟΛΟΓΗΤΟΥ, *Σχόλια εις τό περί των θείων διακρίσεων*, 4, 33, PG 4, 305 D.

113. ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ ΑΡΕΟΠΑΓΙΤΟΥ, *Περί των θείων διακρίσεων*, 4, 20, PG 3, 717 C.

114. ΜΑΞΙΜΟΥ ΟΜΟΛΟΓΗΤΟΥ, *Περί διαφόρων άποριών των αγίων Διονυσίου και Γρηγορίου*, PG 91, 1097 CD.

115. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, *Λόγος Κατηχητικός*, 8, PG 45, 33 CD.

116. ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΚΑΒΑΣΙΑ, *Περί της εν Χριστώ ζωής*, 1, PG 150, 508 A.

117. ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΚΑΒΑΣΙΑ, 5π. παρ. 516 BC: «Τι γάρ έν δξιον και πάθει δοϋλος ασχετος την εικόνα συνειρίψας την βασιλικήν και προς τοσοϋτον ύψος έβρίσας». Πρβλ. Μ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, *Περί οϋθύνου*, 3, PG 31, 376 AB.

118. ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΚΑΒΑΣΙΑ, 5π. παρ. 516 B.

119*. Ο Καβάσιλας ανέπτυξε τη διδασκαλία αυτή -όπογραμμίζοντας ιδιαίτερα και παρουσιάζοντας σε οργανικό σύνολο τα στοιχεία που έν-επλήρην στην παλαιότερη πατερική παράδοση- εξ αιτίας των μεγάλων σκεπτικιστικών συστημάτων που δημιουργήθηκαν από τον ΙΑ' ως τον ΙΔ' αιώνα στη Δύση, κυρίως εξ αιτίας της θεωρίας της ίκανοποίησεως του Άναλήμου. Ότι προηγουμένως κυκλοφορούσε διάσπαρτο ως ξωγόνο στοιχείο μέσα στην πατερική παράδοση, τώρα χρoιάστηκε να διατυπω-θι από τον Καβάσιλα ως διδασκαλία. Βλ. αναλυτικά τη διδασκαλία αυτή, τό πώς και γιατί σχηματίστηκε, καθώς και τη σχέση της με τη θεωρία της ίκανοποίησεως, σε Π. ΝΕΑΛΑ, *Η περί δικαιοσύνης του ανθρώπου διδασκαλία Νικολάου του Καβάσιλα*, Πειραιεύς 1975.

120. Η έκφραση είναι του Καβάσιλα. Όπ. παρ. 516 B.

121. ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΚΑΒΑΣΙΑ, 5π. παρ. 513 C. Χωρίς τις αναλύσεις του Καβάσιλα τό έωο διδάσκει, π.χ. ο ΙΩΑΝΝΗΣ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ, *Εις τό Άσπάσασθε Πρίσκιλλαν*, 1, 5, PG 51, 194: «Και δοκεί μόν είναι κόλασις και τιμωρία... τό δε έληθίς νοϋθεσία τίς έστι και σωφρονισμός και των τραυμάτων των από της άμαρτίας γενομένων υάρμσκον». Μία άν-θρακωλογική ανάλυση του πώς τό άποκρίματα της τραυματισμένης δικαιοσύνης της κτίσεως χρησιμοποιούνται παιδευτικώς από το Θεό για την ίωση του ανθρώπου βλ. σε ΜΑΞΙΜΟΥ ΟΜΟΛΟΓΗΤΟΥ, *Περί διαφόρων άποριών των αγίων Διονυσίου και Γρηγορίου*, PG 91, 1104 A - 1105 A.

122. Ο άγιος Γρηγόριος Νύσσης χρησιμοποιεί, για νά έκφραση άλλη πραγματικότητα, την εικόνα των «εγλύφων μορφών» «εις μηχανώνται προς έκκληζίν των έντογγανόντων οι τά τοιαύτα φιλοτεχνούντες, μη κε-φαλή δύο μορφάς προσώπων υποχωρήσοντες», *Περί κατασκευής διδρα-κας*, 18, PG 44, 192 C.

123. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, *Περί κατασκευής ανθρώπου*, 18, PG 44, 193 C.

124*. ΜΕΘΟΔΙΟΥ ΟΛΥΜΠΟΥ, *Ἀγλαοφών ἢ περὶ ἀναισθησίας*, 1, 38, ΒΕΠΕΣ, 18, 129: «Τοὺς δερματίνους χιτῶνας διὰ τοῦτο κατασκευάσεν (ὁ Θεός), οἵοντι νεκρότητι περιβαλὼν αὐτόν (τὸν ἄνθρωπον), ὥπως διὰ τῆς λύσεως τοῦ σώματος πᾶν τὸ ἐν αὐτῷ γεννηθὲν κακὸν ἀποθάνῃ». Στὴ συνέχεια τοῦ καμένου καὶ ἰδίως στὰ κεφ. 40, 41 ἡ ἀλήθεια αὐτῇ ἀναλύεται ἐκτενῶς. Πρβλ. ΜΕΘΟΔΙΟΥ ΟΛΥΜΠΟΥ, *Συμπόσιον τῶν δέκα παρθένων*, 2. ΒΡΗΚΑΙΟΥ, *Ἐλεγχος καὶ ἀνατροπὴ τῆς ψευδοκινήσεως*, 3, 23, 5-6. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, *Ἐξήγησις τοῦ Ἀσματος τῶν Ἀσμάτων*, 12, PG 44, 1020B: «Διὰ θανάτου ἡ ψυχὴ ἐκ τοῦ θανάτου ἀνίσταται (ἐὰν γὰρ μὴ ἀποθάνῃ, νεκρά διὰ παντός μένει...), ἐκ δὲ τοῦ ἀποθανεῖν ἐν ζωῇ γίνεται πᾶσαν ἀποθεμένη νεκρότητα».

125*, Πρβλ. ΜΑΞΙΜΟΥ ΟΜΟΛΟΓΗΤΟΥ, *Πρὸς Θαλάσσιον*, ΞΑ', PG 90, 633 D: «Ὁ Χριστὸς πάσχειν τὴν τοῦ θανάτου ὁσὴν ἀντέπαρκεν, οὐκ ὄντα λοιπὸν ἐν αὐτῷ τῆς ὕσεως, ἀλλὰ τῆς ἁμαρτίας προδήλως κατέκριεν». Κατὰ τὸν ἴδιον τρόπο «ἀντιστρέφουν» τὴ φύσιν τοῦ θανάτου καὶ οἱ ἅγιοι: στὸ ἴδιο ἔργο 637 A. Ἔτσι, ὅπως γράφει ὁ ΙΩΑΝΝΗΣ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ, εἰς ἁμαρτίαν τοῦτον (τοῦ θανάτου καὶ τοῦ πόνου) τὴν ἁμαρτίαν ἀνέλε (ὁ Θεός) καὶ ὑπὸ τῶν τέκνων τὴν μητέρα ἀπολέσθαι παραινέσεις» (Εἰς Ἀνδρόνικον, 3, 4, PG 49, 75).

126. ΙΩΑΝΝΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, *Εἰς τὴν πρὸς Ἑβραίους*, ὁμ. 4, PG 63, 42. Βλ. ΙΩ. ΡΩΜΑΝΙΔΟΥ, *Τὸ προπατορικὸν ἁμάρτημα*, Ἀθήναι 1957, σ. 145-155.

127. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, *Λόγος Κατηχητικός*, 8, PG 45, 33 D: «Λύεται τὸ κτιστόν... λύσις δὲ ἡ εἰς τὰ τοῦ κόσμου στοιχεῖα πάλιν, ὡς ὅταν τὴν οὐσίαν ἔσχεν, διέλυσεν».

128. ΜΑΞΙΜΟΥ ΟΜΟΛΟΓΗΤΟΥ, *Πρὸς Θαλάσσιον*, ΞΑ', PG 90, 633 BC: «Τοῦτο γὰρ καὶ μεμηχάνηται τῷ σκοπῷ τῆς ἁμαρτίας... ἀναίστηται τὰ ἔργα τοῦ Θεοῦ καὶ διαλύσκει τὰ συνωστῶτα πρὸς γένεσιν... ὡθοῦσα (ἡ ἁμαρτία) πρὸς ἀπογένεσιν κατὰ τὸν θάνατον... τὴν φύσιν τῶν γεγονότων». Πρβλ. *Πρὸς Θαλάσσιον*, ΞΑ', σχ. 1, PG 90, 641 B.

129. ΙΩΑΝΝΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, *Πρὸς Θεόδοτον*, 1, 11, PG 47, 291.

130. ΙΩΑΝΝΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, *Εἰς τὴν πρὸς Γαλάτας*, 6, 3, PG 61, 679. Πρβλ. τοῦ ἰδίου, *Εἰς τὴν πρὸς Ρωμαίους*, 14, 5, PG 60, 530: «Ἐλευθερωθήσεται γὰρ, φησὶν, (ἡ κτίσις) ἀπὸ τῆς δουλείας τῆς φθορᾶς· τοῦ-

στιν, οὐκέτι ἔσται θλαστή, ἀλλὰ ἀκολουθήσει τῇ τοῦ σώματος εὐμορφίᾳ τοῦ σοῦ».

131*. Στὴ θέση αὐτὴ ὁδηγεῖ νομίζουμε, ἐκτός ἀπὸ τὰ παραπάνω, καὶ ἡ διδασκαλία τοῦ ἁγίου Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ γὰρ τὸν ἄνθρωπον ὡς τὸ «φυσικὸ σύνδεσμον» καὶ τὸ «τῶν ὄλων συνεκτικώτατο ἐργαστήριον», ποὺ μῖσα του ὑπερβαίνονται οἱ πέντε διαίρεσεις. Πρβλ. ΜΑΡΚΟΥ ΕΥΓΕΝΙΚΟΥ, *Περί Ἀναστάσεως*, ἔκδ. Α. SCHMEMMANN, *Θεολογία*, 22 (1951) σ. 53-60, 18, σ. 56-57. ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΚΑΒΑΣΙΛΑ, *Εἰς τὴν Κίριον ῥῆσιν Ἰησοῦ Χριστοῦ*, στὰ Π. ΝΕΛΛΑ, *Προλεγόμενα εἰς τὴν μελέτην Νικολάου τοῦ Καβάσιλα*, Ἀθήναι 1968, σ. 58-59. J. ΔΑΝΙΕΛΟΥ, *La Résurrection*, Paris, 1969, σ. 95-98. K. RAHNER, *Le chrétien et la mort*, Paris 1966, σ. 20 - 21, 37 - 38, 71 - 72. Ὁ ἐνδιαφερόμενος γὰρ τὸ θέμα, ἔς μελέτησιν ἀποσπᾷται τὸ ΚΖ' κεφ. τοῦ ἔργου τοῦ ἁγίου ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, *Περί κατασκευῆς ἀνθρώπου*, PG 44, 225 A - 229 A: «Ὅτι δυνατόν ἐστιν, εἰς τὰ τοῦ παντός στοιχεῖα τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος ἀναλυθέντος, πάλιν ἐκ τοῦ κοινοῦ ἐκάστη τὰ ἴδιον ἀποσπᾷσθαι».

132. Βλ. παραπάνω σ. 54.

133. Βλ. παραπάνω, σ. 55 καὶ σημ. 92.

134. Βλ. γενικώτερα γὰρ τὰ λεγόμενα στὴν παράγραφο τοῦτη, ὁλόκληρη τὴν II' ὁμιλίαν τοῦ ἱεροῦ Χρυσοστόμου εἰς τὴν πρὸς Ρωμαίους, ποὺ ἔχει τὸν τίτλον: «Ὅτι δὲ ὁ Νόμος πνευματικὸς ἐστίν» ἀπὸ δὲ σαρκικός ἐστίν, πεπωμαμένος ὑπὸ τῆς ἁμαρτίας», PG 60, 507 - 524, ἰδίαι, 512 - 513, 515 - 517.

135*. Δὲν ἐπιχρησάμε περὶ τούτῃ τῇ μελέτῃ νὰ καταδείξουμε, χρησιμοποιώντας τὴν ἐπιστημονικὴ ἀναλυτικὴ μέθοδο, τὴν ταυτότητα τῆς διδασκαλίας τοῦ ὑπάρχει ἀνέμεσον στοὺς πατέρας ποὺ χρησιμοποιοῦν τὸν ὄρο «δερματίνους χιτῶνες» καὶ σ' ἐκείνους ποὺ μιλῶν μόνον γὰρ τὸ περιεχόμενό του —νεκρότητα, ἐμπάθεια, ὁλογία, ὑποταγὴ στὴν ἄλκιότητα κλπ.— χωρὶς νὰ χρησιμοποιεῖν τὸν ὄρο. Μία τέτοια μέθοδος θεωρήσαμε ὅτι δὲν θὰ βοηθοῦσε τὸ σκοπὸ ἐταύτης τῆς μελέτης —τοῦ βιβλίου γενικώτερα— ποὺ εἶναι νὰ ζωντανέψῃ μᾶλλον καὶ νὰ μεταφέρῃ στὶς μέρες μας παρὶ νὰ ἀναλύσῃ ἱστορικὰ καὶ οὐλογογικὰ τὴν κατερίκη διδασκαλία. Αὐτὸ ἱσχύει καὶ γὰρ τὸ συγκεκριμένο σημεῖο τῆς σχέσης τοῦ ὄρου «δερματίνους χιτῶνες» τοῦ ἀποστόλου Παύλου πρὸς τὸν ὄρο «δερματίνους χιτῶνες». Πέρα ἀπὸ τὴν εὐσεβὴ διατάραξη τοῦ ἁγίου Γρηγορίου Νύσσης καὶ τὴν ἔκταση, ἀλλὰ τὸ ἴδιο σαφὲς ἐρμηνεία τοῦ ἱεροῦ Χρυσοστόμου, νομίζουμε ὅτι ὁ μὲ ὁρθόδοξα κριτήρια ἀνεγνώστης δὲν θὰ

δυσκολευθή να δῇ κάτω από τή διαφορά τῶν ὄρων τήν ταυτότητα τῆς διδασκαλίας.

136. ΙΩΑΝΝΟΥ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ, *Ἐκδόσεις ἀκριβῆς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως*, 4, 22, PG 94, 1200 B.

137. ΙΩΑΝΝΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, *Ἑρμηνεία εἰς τὴν πρὸς Ρωμαίους*, 13, 4, PG 60, 513. Πρβλ. τοῦ ἴδιου, *Εἰς τὴν Β' πρὸς Κορινθίους* ὁμ. 6, 2, PG 61, 438.

138*. ΙΩΑΝΝΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, *Ἑρμηνεία εἰς τὴν πρὸς Ρωμαίους*, ὁμ. 13, 4, PG 60, 512: Μὲ τὸ Νόμο «τοιαῦτα ἐπετάγησαν, ὅλα δυνατόν ἦν καὶ τῆς ἀμαρτίας κρατούσης κατορθοῦν. Οὐδὲ γὰρ εἰς ἄκραν αὐτοῦς εἴκε πολιτεία, ἀλλὰ καὶ χρημάτων ἀπολαύειν ἐπέτρεπε, καὶ γυναιζὶ κεχρησθαι πλείοσιν οὐκ ἐκόλυε, καὶ θυμῷ χαρίσασθαι μετὰ τοῦ δικαίου, καὶ τροφῇ χρησασθαι συμμέτρῳ· καὶ τοσαύτη ἦν ἡ συγκατάβασις, ὥς καὶ ἐλάττωνα ἢ ὁ φυσικὸς διηγόρευε νόμος τὸν γραπτὸν ἀπατεῖν». Βλ. καὶ τὴ συνέχεια τοῦ κεμένου. Πρβλ. τοῦ ἴδιου, *Περὶ παρθενίας*, 16, PG 48, 545. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ, λόγος 45, *Εἰς τὸ ἅγιον Πάσχα*, 12, PG 36, 640 B: «Κατὰ τοῦτο δίδεται νόμος ἡμῖν εἰς βοήθειαν, ὅλον τι διατείσχισμα μέσον Θεοῦ καὶ εἰδώλιον, τῶν μὲν ἀπάγων ἡμᾶς, πρὸς τὸν δὲ ἐπανάγων. Καὶ συγχωρεῖ τι μικρὸν ἀπ' ἀρχῆς, ἵνα τὸ μέζον λάβῃ».

139. Βέβαια αὐτὸ φέρνει καὶ τὴν ἀναξωπύρωση τῆς ἀμαρτίας καὶ τὸ ἐπακούεσθαι τῆς τιμωρίας. Αὐτὲς εἶναι διαστάσεις στὶς ὁποῖες ἐπιμένει ὁ Ἀπόστολος, ἀλλὰ δὲν τίς μελετοῦμε ἐδῶ, γιατί δὲν ἀνασέρονται ἀμεσητὸς θέμα μας. Ἐκτενέστερα ἀσχολούμεσθε μὲ τὸ θέμα τοῦ Νόμου στὸ μελέτημα «Ἡ ἐν Χριστῷ δικαιοσύνη τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τὸν Ἀπόστολον Παῦλον» στὸν τόμο *Χριστήρια εἰς τιμὴν τοῦ Μητροπολίτου Γέροντος Χαλκηδόνος Μελέτιου*, Θεσσαλονίκη 1977, σ. 379 - 400.

140. Πρβλ. «Ἐξηγώσας ἡμᾶς ἐκ τῆς κατάρως τοῦ νόμου τὸ τιμὴ σου πῦμα» (*Τριψόδιον, Ἀκολουθία τῶν ἁγίων πατέρων*).

141. Βλ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, *Ἑρμηνεία εἰς τὴν πρὸς Γαλάτας*, ὁμ. 3, 5, PG 61, 655.

142. Εἶναι σὰ μὲν λατρικὴ συνταγὴ ἡ ὁποία δίδει στὸν ὁσθενή ὄχι τὴν πλήρη τροφὴν τοῦ ὄντος ἀνθρώπου, ἀλλὰ ὅτι θὰ τοῦ ἐπιτρέψῃ νὰ ἐπιζήσῃ καὶ νὰ ξαναβρῇ τὴν ὁμείαν του. Βλ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, *Περὶ παρθενίας*, 16, PG 48, 545 - 546.

143*. ΙΩΑΝΝΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, *Εἰς τὴν πρὸς Ρωμαίους*, 12, 6, PG 60, 503: «Ἐκ τούτων καὶ τὴν ὑπεροχὴν δείκνυσιν τῆς χάριτος πρὸς τὸν νόμον· τὴν ὑπεροχὴν, οὐ τὴν μάχην».

144. ΚΥΡΙΑΛΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ, *Ἑρμηνεία εἰς τὴν πρὸς Ρωμαίους*, PG 74, 780 D. Πρβλ. στὸ ἴδιο ἔργο, 801 B - 804 A.

145. ΜΑΞΙΜΟΥ ΟΜΟΛΟΓΗΤΟΥ, *Ἐπιστολὴ Β' πρὸς Ἰωάννην κουβελιάριον, Περὶ ἀγάπης*, PG 91, 396 C.

146. ΜΑΞΙΜΟΥ ΟΜΟΛΟΓΗΤΟΥ, *Πρὸς Θαλάσσιον*, 3A', PG 90, 628 B.

147. ΜΑΞΙΜΟΥ ΟΜΟΛΟΓΗΤΟΥ, *Πρὸς Θαλάσσιον*, PG 90, 256 A. Πρβλ. *Πρὸς Θαλάσσιον*, 3A', PG 90, 629 D - 632 A.

148. ΙΩΑΝΝΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, *Περὶ παρθενίας*, 14, PG 48, 543.

149. ΙΩΑΝΝΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, *Εἰς τὴν Γένεσιν*, ὁμ. 18, 4, PG 53, 153. Πρβλ. *Εἰς τὴν Γένεσιν*, ὁμ. 16, 1, PG 53, 126.

150. ΙΩΑΝΝΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, *Εἰς τὴν Γένεσιν*, ὁμ. 16, 4, PG 53, 130.

151. ΙΩΑΝΝΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, *Εἰς τὴν Γένεσιν*, ὁμ. 15, 4, PG 53, 123.

152. ΜΑΞΙΜΟΥ ΟΜΟΛΟΓΗΤΟΥ, *Περὶ διαφόρων ἀποριῶν τῶν ἁγίων Διονυσίου καὶ Γρηγορίου*, PG 91, 1341 C.

153*. Μέσα στὴν προοπτικὴ αὐτὴ θεωροῦνται κάπως, νομίζουμε, δύο δυσκολευτήματα σημεῖα σχετικὰ μὲ τὴν κατασκευὴν τοῦ ἀνθρώπου, τὰ ὁποῖα συζητήθηκαν ἐκτενῶς ἀπὸ τοὺς ἐπιστήμονες θεολόγους. Πρόκειται γιὰ τὴν ἀποψη τοῦ ἐκφράζει ὁ ἅγιος Γρηγόριος Νύσσης σχετικὰ α) μὲ τὸν δυναμίζοντα «ἀρχέγονο ἀνθρώπου», δηλαδὴ τὴν «πρώτη δημιουργίαν» τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τὴν ὁποία δὲν ἐπῆρχε ἡ διαίρεση πρὸς φύλα καὶ β) τὴ λεγόμενη «δεύτερη δημιουργία» κατὰ τὴν ὁποία «ἐπετεχνήθη» ἀπὸ τὸ Θεὸ, κατὰ τὴν ἔκφραση τοῦ ἁγίου Γρηγορίου (*Περὶ κατασκευῆς ἀνθρώπου*, 16, PG 44, 185 A), ἥδη πρὶν ἀπὸ τὴν πτώση, στὸν ἀνθρώπου ἡ διαίρεση πρὸς φύλα, πρὸς τὸ σκοπὸ νὰ ὑπάρχῃ ἡ δυνατότης πολλαπλασιασμοῦ τοῦ ἀνθρώπου γένους μετὰ τὴν πτώση, τὴν ὁποία εἶχε προῖδει ὁ Θεός, ἐνῶ πρῶτα τὸ γένος θὰ πολλαπλασιαζόταν «καθ' ὃν τρόπον οἱ ἄγγελοι πρὸς τὸ πλῆθος ἠβλήθησαν» (ὁπ. παρατ. 17, PG 44, 189 CD). Γιὰ τὴ συζήτησιν γύρω ἀπὸ αὐτὰ τὰ θέματα καὶ τὴν πληρέστερη βιβλιογραφία βλ. Η. ΜΟΥΤΟΥΛΑ, *Ἡ ἀπόκλισις τοῦ Λόγου καὶ ἡ θλίψις τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τὴν διδασκαλίαν Γρηγορίου τοῦ Νύσσης*, Ἀθήνα 1965, σ. 63 - 96. E. CORSINI, *Plérôme humain et plérôme cosmique chez Grégoire de Nyssa. Écriture et Culture Philosophique dans la pensée de Grégoire de Nyssa*, έκδ. ἀπὸ M. HARL, Leiden 1971, σ. 111 -

126. Π. ΧΡΗΣΤΟΥ, Τὸ ἀνθρώπινον πλῆρωμα κατὰ τὴν διδασκαλίαν τοῦ Γρηγορίου Νύσσης, *Κληρονομία* 4, Α' (1972), σ. 41-62. L. THUNBERG, *Microcosm and Mediator. The Theological Anthropology of Maximus the Confessor*, Lund 1965, σ. 155 - 163 (γιά τὴν ἱστορία τοῦ θέματος τῆς «δι-αλῆς δημιουργίας»). F. FLORE, Le sens de la «division des sexes» chez Grégoire de Nysse, *Revue des Sciences Religieuses*, 27 (1953), σ. 105 - 111.

Θά ἦταν χρήσιμον νὰ διεπλευρωθῇ ἡ συζήτηση μὲ τὸ νὰ ληφθοῦν ἐκ' ὅλης καὶ οἱ γνώμες ἄλλων πατέρων, ὅπως π.χ. ἡ ἀποψη τοῦ Μεθοδίου Ὁλομήπου, τὴν ὁποία χρησιμοποιοῦν ὡς ἐπιχείρημα τοῦ ὅτι δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ ἀποτελῇ τὸ σῶμα τοὺς δερμάτινους χιτῶνες, ἀφοῦ τὸ «ἄρρεν καὶ θῆλυ» καὶ τὸ «προσκολληθήσεται τῇ γυναίκι καὶ ἑσονται οἱ δύο εἰς σάρκα μίαν» ἀναφέρονται στὴν πρὶν ἀπὸ τὴν πτώση κατάσταση (*Ἀλάστωρ ἡ περὶ ἀποστάσεως*, 38, ΒΕΠΕΣ, 18, 129). Ἡ ἀποψη ἐπίσης τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, ὅτι ὁ Θεὸς μετὰ τὴν πτώση «μετε-σείσασε πρὸς τὸ χρήσιμον» τὸ ἀνθρώπινον σῶμα, τὸ ὁποῖο ἦταν «ἐξ ἀρχῆς βέλτιον τοῦ νῦν ὄντος» (*Εἰς τοὺς Ἀνδριάντας*, βμ. 11, 4, PG 49, 125) εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι ὁ ἱερός Χρυσόστομος δὲν ὁμιλεῖ περὶ δευ-τέρως πρὶν ἢ μετὰ τὴν πτώση δημιουργίας, ἀλλὰ περὶ «μετασκευῆς», καὶ τὸ ὅτι στὴν ἴδια ὁμιλία περιγράφοντας τὴν λειτουργίαν τοῦ ὀφθαλμοῦ γράφει ὅτι τὰ δάκρυα εἶναι μεταπτωτικὴ λειτουργία (*Εἰς τοὺς Ἀνδριάντας*, 11, 3, PG 49, 122), πράγμα βέβαιον τὸ ὁποῖο ἔχει τὸ ἀντίστοιχόν του, Νό-ξας γιὰ τὴν διάσωση τῆς φυσικῆς διαδικασίας αὐτῆς τῆς μετασκευῆς ὁ-σασμε παραπάνω παρουσιάζοντας ἕνα τμήμα ἀπὸ τὴν διδασκαλίαν τοῦ ἁγίου Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ. Στὴν προσεκτικὴ τοῦ τελευταίου αὐτοῦ θά μπορούσε ἴσως μάλιστα κανεὶς νὰ θέσῃ πρὸς συζήτηση τὴν ἀποψη μήπως ἡ ὅλη λειτουργικότης τοῦ ψυχασωματικοῦ ὀργανισμοῦ τοῦ ἀν-θρώπου ἦταν πρὶν ἀπὸ τὴν πτώση πραγματικὴ μὲν, ἀλλὰ πνευματικὴ, καὶ πὺ συγκριμένα, χωρὶς τὴν ἥδονήν τοῦ ἀποπροσανατολίζει, σαλευίνει καὶ τελικὰ ἀντιστρέφει καὶ μὲ τὴν ἐννοία αὐτῇ μετασκευάζει τὴν ψυχασω-ματικὴν λειτουργικότητά τοῦ ἀνθρώπου. Καὶ ὁκόμω θά ἦταν χρήσιμον νὰ ληφθοῦν ἐπ' ὅλης οἱ πατερικὲς ἐρμηνεῖες στὸ Γαλ. 3, 28, ὁποῖα στὸ γε-γονός τῆς εἰς ἄρρεν καὶ θῆλυ διαιρέσεως τοῦ ἀνθρώπινου γένους καὶ τῆς ἐν Χριστῷ ἐκπεράσεώς τῆς, τίς ὁποῖες παραθέτουμε στὴ σελ. 170.

Ὅλος ὁμως οἱ παραπάνω ἀπόψεις τῶν πατέρων —καὶ τὸ σημεῖον αὐτὸ νομίζουμε ὅτι εἶναι τὸ πῶς βασικὸ, κυριολεκτικὰ καθοριστικὸ γιὰ τὴν κα-τανόηση τῆς πατερικῆς σκέψης— δὲν συνιστοῦν γιὰ τοὺς πατέρας κατα-στατικὲς θέσεις, ἀλλὰ μᾶλλον νόξεις τοῦ πὺ τελευταία ἀνάλυσης ἀποπειρῶν ἀρνήσεις ὁποιασδήποτε σαφούς καὶ τελικῆς θέσεως. Καὶ τοῦτο ἐπειδὴ ἡ ἀποπειρὰ στὸ χῶρον αὐτῶν θέσῃ θά κινδύνευε νὰ ἐρμη-

νεύση τὸν ἀνθρώπου, αὐτὸ τὸ ἀπὸ τῆ φύσης τοῦ θεολογικῶν ὄν, χρησιμο-ποιώντας μόνον τὰ βιολογικὰ κατηγορήματα, ἐνῶ γιὰ τοὺς πατέρας ὁ ἀν-θρώπος κατανοεῖται πάντοτε εἰκονικῶς, πράγμα ποὺ σημαίνει ὅτι οἱ παρα-πάνω θέσεις γιὰ νὰ κατανοηθοῦν σωστά πρέπει νὰ τοποθετηθοῦν σ' αὐτὸ ποὺ ὀνομάσαμε ἐνθροιστολογικὸ ἀποστατισμὸ. Τὸ ἀσφαλὲς γενικὸ πλαίσιον τὸ ὁποῖον παντοῦ πάντοτε καὶ ἀπὸ ὅλους πιστευόταν καὶ μέσα στὸ ὁποῖο παρέμειναν πάντοτε οἱ πατέρες κάνοντας τίς διερευνήσεις τους τὸ εἶναι ἐπιγραμματικὰ ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός: «Ἄλλ' εἰ-δὸς ὁ Θεός, τῇ προγνώσει αὐτοῦ, ὁ πάντα εἰδώς πρὶν γενέσεως αὐτῶν, ὡς μέλλουσιν ἐν παραβάσει γίνεσθαι καὶ θανάτῳ κατακρίνεσθαι, προλα-βὼν ἐποίησε τὸ ἄρρεν καὶ τὸ θῆλυ καὶ αὐξάνεσθαι καὶ πληθύνεσθαι προ-έταξεν» (*Ἐκδόσεις ἀκριβῆς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως*, 4, 24, PG 94, 1208 D).

Τὰ παραπάνω φθάνουν νομίζουμε γιὰ νὰ πιστώσουν, ὅσο εἶναι δυνατό στὸ ἔθνος μίαν σημασίωσιν, τὰ προαναφερθέντα δυσκολοερμήνευτα ση-μεῖα τῆς διδασκαλίας τοῦ ἁγίου Γρηγορίου Νύσσης. Ὁ Ε. Corsini, στὸ βιβλίον ποὺ ἀναφέραμε, χαρακτηρίζει «αἰνιγματικὴν» τὴν ἀποψη τοῦ ἁγίου Γρηγορίου γιὰ τὸν «ἀρχαῖον ἀνθρώπου» καὶ τὴ «δεύτερη δημιουργία» καὶ παρατηρεῖ ὅτι ἡ κατανόηση καὶ ἡ ἁρμονικὴ σύζευξίς τῆς μὲ τίς ὑπόλοιπες ἀποστάσεις τῆς διδασκαλίας τοῦ ἁγίου ἐπισκόπου Νύσσης ἀποτελεῖ πρόβλημα γιὰ ὅλους ὅσους ὡς τώρα ἐρευνῶσαν τὴν οι-λοσοφία, τὴ θεολογία ἢ τὴ μυστικὴ διδασκαλία του. Ἡ παρατήρηση εἶναι ὀρθή. Τὸ γεγονός αἰτιολογεῖται, νομίζουμε, ἀπὸ τὴν ὁλλήθη ὅτι ἡ ἀποψη γιὰ τὴν ὁποία μιλάμε δὲν ἀποτελεῖ ἀπάντηση σὲ διανοητικὴ ἀπορία, ἀλλὰ μυστικὴ, δηλαδὴ ἀπὸ τὴ φύση τῆς ἀπορρητικῆς καὶ μὲ περιεχόμενα σωτη-ριολογικὸ ἐνόημα, ποὺ ἀποσκοπεῖ, σὲ τελευταία ἀνάλυση, στὸ νὰ ἀπο-φευχθῇ ὁ κίνδυνος τοῦ ἐγκλιβετισμοῦ σὲ ἀποσπῶνται μερικὴ καταφατικὴ θέσῃ.

Τὸ ἴδιον ἄλλωστε κάνει ὁ ἅγιος Γρηγόριος καὶ μὲ τὸ τελευταῖον σημεῖον τοῦ ἔξουο δημιουργία — Πτώση — Σωτηρία μέσα στὴν Ἐκκλησία — Ἐσχάτα, ἀφοῦ, ὅπως εἶναι γνωστὸ, θίγει βέβαιον τὸ θέμα τῆς ἀποκαταστάσεως, ἀλλὰ χωρὶς νὰ δίνει τελικὴ ἀπάντηση (βλ. J. DANIELOU, L'apocatastase chez saint Grégoire de Nysse, *Recherches de Science Religieuse*, 30 (1940), 328 - 347. A. J. PHILLIPS, *The Eschatology of St. Gregory of Nyssa*, Oxford 1963). Ἐξηγώντας μὲ πληρότητα τὰ ἐνδιάμεσα στάδια, κάνει ἀπορρητικὲς νύξεις, χρησιμοποιοῦν γιὰ τὴν ἐντυμα-τικὴν ζωὴ, γιὰ τὰ δύο ἄκρα. Ἐκείνο ποὺ ἐννοεῖ τὴν ἀρχὴν μὲ τὸ τέλος, ὅπως εἶδαμε στὰ πρῶτα μέρη ἐπιστολῆς τῆς μελέτης, εἶναι ὁ Χριστός, ὁ ὁποῖος ἀποτελεῖ τὴν ἑκδοὺν τοῦ Πατρὸς καὶ τὴν τελικὴν πραγμάτωσιν τοῦ ἀνθρώπου ὡς εἰκόνας. Γι' αὐτὸ, ἀπὸ ὅλης τῆς προσπάθειας ἐρμηνείας

της περί «ἀρχηγόνου ἀνθρώπου» καὶ «δευτέρου δημιουργίας» ἀπόψεως τοῦ ἁγίου Γρηγορίου Νύσσης ποῦ ἔγιναν ὡς τώρα, ἡ ἐπιτυχεστέρα νομίζουμε ὅτι εἶναι τοῦ J. DAPIÉLIS, ὁ ὁποῖος δίνει σὲ σημεῖο αὐτὸ τῆς διδασκαλίας τοῦ Γρηγορίου Νύσσης — ὅν καὶ χωρὶς νὰ ἐπιμένῃ ὅσο θέε χρειζόταν — χριστολογικὴ ἑρμηνεία (*Platonisme et théologie mystique*, σ. 52-53, 56 ἑ., 167 ἑ.).

154. ΙΩΑΝΝΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, *Περὶ παρθενίας*, 14-17, PG 48, 544 - 546.

155. ΙΩΑΝΝΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, *Εἰς τὴν Γένεσιν*, ὁμ. 18, 4, PG 53, 153. Πρβλ. *Εἰς τὴν Γένεσιν* ὁμ. 15, 4, PG 53, 123 - 124.

156*. Ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος χαρακτηρίστηκε μὲ ἐπιτυχία «ἐπέρμαχος τοῦ γάμου καὶ ἀκόσταλος τῆς παρθενίας». A. MOULARD, *Saint Jean Chrysostome, le défenseur du mariage et l'apôtre de la virginité*, Paris 1923. Παραθέτουμε καὶ τὴ διδασκαλίαν τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ, ἐκδιδὼ συνοψίζει καὶ σὲ σημεῖο αὐτὸ τὴν πατρικὴ παράδοσιν: «Τὸ «αὐξάνεσθε καὶ πληθύνεσθε» οὐ πάντως τὸν διὰ γαμικῆς συναφείας πληθυσμὸν δηλοῖ. Ἡδύνατο γὰρ ὁ Θεὸς καὶ ἐτέρω τρόπῳ τὸ γένος πληθύνει, εἰ τὴν ἐντολὴν μέχρι τέλους ἐτήρησαν ἀπαραχάρικτοι» (*Ἐκδόσεις ἀκριβῆς τῆς ὁρθοδόξου πίστεως*, 4, 24, PG 94, 1208 B). Γενικώτερα γιὰ τὸ θέμα βλ. D. S. BAILEY, *The Man - Woman Relation in Christian Thought*, London 1959, ἰδ. σελ. 19 - 102. P. ΕΥΔΟΚΙΜΟΥ, *Μοιτῆριον ἀγάπης*, Μετάφρ. Σ. ΟΡΦΑΝΟΥ, Ἀθήναι 1967. X. ΒΑΝΤΣΟΥ, Ὁ γάμος καὶ ἡ προετοιμασία αὐτοῦ ἐξ ἐκόντως ὁρθοδόξου ποιμαντικῆς, Ἀθήναι 1977, ἰδ. σ. 33-107.

157. Βλ. π.χ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, *Εἰς τὴν πρὸς Κολοσσαεῖς*, ὁμ. 12, 5, PG 62, 387. *Εἰς τὴν πρὸς Κολοσσαεῖς* ὁμ. 12, 6-7, PG 62, 389 - 390. *Εἰς τὴν πρὸς Ἐφεσίους*, ὁμ. 20, PG 62, 135 - 150. Πρβλ. Θ. ΖΗΣΗ, *Ἀνθρώπος καὶ κόσμος ἐν τῇ οἰκονομίᾳ τοῦ Θεοῦ κατὰ τὸν ἱερόν Χρυσόστομον*, Θεσσαλονίκη 1971, σ. 144 - 145. Σχετικὰ κείμενα ἄλλων πατέρων βλ. σὲ βιβλία τῆς παραπάνω σημειώσεως.

158. Ὁ Θεὸς ὁ πλάσιος, ὁ τὴ διηρημένα συναναγνόν... ὁ τὴν ἐξ ἑθνῶν προμνηστευσάμενος Ἐκκλησίαν...» (*Εὐχαρίστησις*).

159. Πρβλ. α', δ', θ', ι', ιδ' Κανόνες τῆς ἐν Γάγγρη Συνόδου. Βλ. Γ. ΚΑΥΑΝΗ, *Ἡ ποιμαντικὴ διακονία κατὰ τοὺς ἱεροὺς κανόνες*, Πειραιῶς 1976, σ. 175 - 184. Πρβλ. X. ΒΑΝΤΣΟΥ, Ὁ γάμος καὶ ἡ προετοιμασία αὐτοῦ, σ. 35-41.

160. ΙΩΑΝΝΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, *Εἰς τὸ κατὰ Ματθαῖον*, ὁμ. 38, 6, PG 57, 428.

161. ΙΩΑΝΝΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, *Εἰς τὸ κατὰ Ματθαῖον*, ὁμ. 48, 3, PG 58, 490. Πρβλ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, *Περὶ παρθενίας*, 12, PG 46, 376 A.

162. ΙΩΑΝΝΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, ὅπου παραπάνω.

163. ΙΩΑΝΝΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, *Εἰς τὴν Γένεσιν*, ὁμ. 18, 4, PG 53, 154. Βλ. ἀνάλυσιν τῆς θέσεως αὐτῆς δπ. παραρ. ὁμ. 17, 7, PG 53, 143 - 144.

164. ΜΑΞΙΜΟΥ ΟΜΟΛΟΓΗΤΟΥ, *Περὶ διαφορῶν ἀπειριῶν τῶν ἀρίων Διονυσίου καὶ Γρηγορίου*, PG 91, 1341 C - 1349 A.

165. δπ. παραρ. 1276 A.

166. Βλ. περιγραφή καὶ βαθμὴ ἀνάλυσιν τοῦ νόμου αὐτοῦ ἐξ ΜΑΞΙΜΟΥ ΟΜΟΛΟΓΗΤΟΥ, *Πρὸς Θαλάσσιον*, ΚΑ', PG 90, 312 C - 313 A. Πρβλ. σὲ τὸ ἴδιον ἔργο, ΞΑ', 633 B. Τοῦ ἴδιου, *Περὶ διαφορῶν ἀπειριῶν*, PG 91, 1276 ABC - 1316 A - 1317 C - 1345 D - 1348 A.

167. ΜΑΞΙΜΟΥ ΟΜΟΛΟΓΗΤΟΥ, *Περὶ διαφορῶν ἀπειριῶν τῶν ἀρίων Διονυσίου καὶ Γρηγορίου*, PG 91, 1341 C. Πρβλ. *Πρὸς Θαλάσσιον*, ΞΑ', PG 90, 632 B.

168. ΜΑΞΙΜΟΥ ΟΜΟΛΟΓΗΤΟΥ, *Πρὸς Θαλάσσιον*, ΞΑ', PG 90, 632 D. Πρβλ. σὲ τὸ ἴδιον ἔργο, ΞΑ', PG 90, 644 B καὶ ΚΑ', PG 90, 313 BC.

169. ΜΑΞΙΜΟΥ ΟΜΟΛΟΓΗΤΟΥ, *Περὶ διαφορῶν ἀπειριῶν τῶν ἀρίων Διονυσίου καὶ Γρηγορίου*, PG 91, 1305 CD - ἡ συνέχεια τοῦ χωρίου: «ἀ-σπε δευχθῆναι τε καὶ γενέσθαι κατὰ τὴν θεῖαν πρόθεσιν ἀνθρώπων μόνον, τῇ κατὰ τὸ ἄρσεν καὶ θῆλυ προσηγορίᾳ μὴ διαιρουμένον, καθ' ὅν προηγουμένως γεγνηται λόγον τοῖς νῦν περὶ αὐτὸν οἷσι τμήματα μὴ μεριζόμενον, διὰ τὴν τέλειαν πρὸς τὸν ἴδιον, ἐς ἔργον, λόγον καθ' ὅν ἔστιν γινώσκον».

170*. Πρβλ. ΜΑΞΙΜΟΥ ΟΜΟΛΟΓΗΤΟΥ, *Περὶ διαφορῶν ἀπειριῶν τῶν ἀρίων Διονυσίου καὶ Γρηγορίου*, PG 91, 1309 AB. *Εἰς τὴν προσευχὴν τοῦ Πατρὸς ἡμῶν*, PG 90, 889 C - 892 A, χωρὶς σημαντικὸν σχετικὰ μ' αὐτὸ τὸ τελευταῖον βλ. I. H. DALMAIS, *Un traité de théologie contemplative: Le commentaire du Pater Noster de saint Maxime le Confesseur*, σὲ *Revue d'Ascétique et de Mystique*, 29 (1953), σ. 132 - 139 καὶ σ. 159, ὅπου καὶ βιβλιογραφία. Πρβλ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ, λόγος 7, 23, PG 35, 785 C: «ἵνα μηκέτι ὁμῶν ἄρσεν καὶ θῆλυ... μόνον δὲ φέρωμεν ἐν ἡμῖν

αὐτοὺς τὸν θεῖον χαρακτήρα, παρ' οὗ καὶ εἰς ὃν γεγόνασμεν», ΕΥΑΓΓΕΙΟΝ, Κεφάλαια γινωστικά, 1, 63, PG 40, 1237 B. ΚΑΛΗΜΕΝΤΟΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΩΣ, Στροματεῖς, 3, 13, ΒΕΠΕΣ, 8, 44. Γιὰ τὴ γενικώτερη σημασίαν θέτῃ τοῦ ΚΑΛΗΜΕΝΤΟΣ στὸ θέμα τοῦ φύλου καὶ τοῦ γάμου βλ. Στροματεῖς 6, 12, ΒΕΠΕΣ, 8, 215 - 216· βλ. καὶ F. QUATEMBERG, *Die christliche Lebenshaltung des Klement von Alexandria nach seinen Pädagogus*, Vienna 1946, σ. 137 - 140, καὶ γιὰ τὴν θέσιν τοῦ Κλήμεντος πρὸς συγγενισμὸν μὲ τὸ θεσμὸν τῶν συνεισδόντων στὴν ἀρχαία Ἐκκλησία, D. S. BAILEY, *The Man - Woman Relation in Christian Thought*, London 1959, σ. 33 ἐξ.

171. ΜΑΞΙΜΟΥ ΟΜΟΛΟΓΗΤΟΥ, *Πρὸς Θαλάσσιον*, ΒΑ', PG 90, 632 A.

172. Παρουσιάζουμε ἐδῶ τὸ χωρίο PG 91, 1345 D - 1348 C.

173. Δικὴ μας παρεμβολὴ στὸ χωρίο.

174. ΜΑΞΙΜΟΥ ΟΜΟΛΟΓΗΤΟΥ, *Περὶ διαφόρων ἀποριῶν τῶν ἁγίων Διονυσίου καὶ Γρηγορίου*, PG 91, 1345 D - 1348 C.

175*. Βλ. PG 90, 253 C - 256 B· 312 B· 313 D· 628 A· 645 C. PG 91, 1195 D - 1196 B· 1273 D - 1276 D· 1304 D - 1305 A· 1308 D - 1309 A· 1313 CD· 1316 A - 1321 D· 1340 B - 1341 C· 1345 C - 1349 A. Ἀπὸ ὅσο μποροῦμε νὰ ἐκτιμήσουμε, τὸ πὼς μεθοδικὸ μέχρι σημεῖρα βοήθημα γιὰ τὴν προσέγγισιν τῶν κειμένων τοῦ ἁγίου Μαξίμου εἶναι τὸ βιβλίον τοῦ L. THUNBERG, *Microcosm and Mediator, The Theological Anthropology of Maximus the Confessor*, Lund 1965. Γιὰ τὸ θέμα τῆς σημειώσεως ἐποῦτης βλ. σ. 396 - 405. Ὅσοσο νομίζουμε ἀπαραίτητο νὰ μὴ βασισθῇ κανεὶς στὴς κατανοήσεις τοῦ L. Thunberg, ἀλλὰ νὰ προσφύγῃ στὰ ἴδια τὰ κείμενα. Τὴν καλύτερη θεολογικὴ εἰσαγωγὴ εἰς τὴν σκέψιν τοῦ ἁγίου Μαξίμου καὶ τὴν παρότερη παρουσίασιν τῆς διδασκαλίας του βρίσκουμε στὸ Δ. ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ, *στὴς ἐπὶ τῶν εἰσαγωγῶν καὶ σχολίων τοῦ ἁγίου Μαξίμου* (Ἐπὶ τὰς πηγὰς, 1) Ἀθήναι, 1973 καὶ ΜΑΞΙΜΟΥ ΟΜΟΛΟΓΗΤΟΥ, *Φιλοσοφικὰ καὶ θεολογικὰ ἐρωτήματα* (Ἐπὶ τὰς πηγὰς, 4), Ἀθήναι 1978.

176*. Ἡ ἀντιστοιχία μὲ τὴ βιβλικὴ διδασκαλία εἶναι προφανής: «Ἀπεκδυσάμενοι τὸν παλαιὸν ἀνθρώπον» (Κολ. 3, 9).

177*. «Καὶ ἐνδυσάμενοι τὸν νέον τὸν ἀνακαινούμενον εἰς ἐπίγνωσιν κατ' εἰκόνα τοῦ κτίσαντος αὐτόν, ὅπου οὐκ ἔνι Ἑλλήν καὶ Ἰουδαῖος, περιτομή καὶ ἀκροβυστία, βάρβαρος, Σκύθης, δοῦλος, ἐλεύθερος, ἀλλὰ πάντα καὶ ἐν ᾗς Χριστός» (Κολ. 3, 10-11).

178*. «Ὅσοι γὰρ εἰς Χριστὸν ἀβραμίσθητε, Χριστὸν ἐνεδύσασθε» (Γαλ. 3, 27).

179*. «Νεκρώσατε οὖν τὰ μέλη τὰ ἐπὶ τῆς γῆς... ἀπόθεσθε καὶ ὅμῃς τὰ πάντα» (Κολ. 3, 5-8).

180. ΝΙΚΗΤΑ ΣΤΕΦΑΝΟΥ, Ἐκατοστάς 3, 10, PG 120, 957 D - 980 A.

181. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΠΑΛΑΜΑ, Ὀμιλ. ΑΑ', PG 151, 388 C.

182*. ΙΩΑΝΝΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, *Περὶ παρθενίας*, 15, PG 48, 545. Παρὰ τοῦ ἴδιου, *Παραγινώσκοντος τοῦ Βασιλέως*, 1, PG 63, 474 B: «Εἶδες πῶς οὐδὲν τῆς παροῦσης ἐκτὶ ζωῆς σίμβολον; Οὐ τέχνης, οὐκ ἐμπορίας, οὐκ οἰκοδομῆς, οὐκ ἐνδύματα, οὐκ ὑποδήματα, οὐ στέγην, οὐ τράπεζαν, οὐ πόνον, οὐ λύπην, οὐ θάνατον, οὐ τὸν ἄλλον παθὸν ἑσμέν, ἀλλὰ λαμπρά τὰ προσώμα, καὶ φαῖδρά τὰ προπόλαια». *Εἰς τὴν Α' πρὸς Κορινθίους*, 17, 3, PG 61, 143: «Ὅτε γὰρ ἡμεῖς τοῦτο τὸ Ἄδამ, οὐκ ὀρόσο, οὐκ ἄλλης τινας τοιαύτης κατασκευῆς». *Περὶ παρθενίας*, 14, PG 48, 544. *Εἰς τὴν Γένεσιν*, ὁμ. 16, 1-5, PG 55, 126 - 131.

Ἐκτός ὅμως ἀπὸ τὴν ἀπόφασιν αὐτὴν ὁ ἱερός Χρυσόστομος, πρὸς ἄλλα κείμενα τοῦ (βλ. π.χ. *Εἰς Ἀδριανόν*, 19, 1, PG 49, 188· *Εἰς τὴν Β' πρὸς Κορινθίους*, 15, 3, PG 61, 506), ὁμιλεῖ περὶ μὲς κάποιας ἐργασίας καὶ ὁρισμένων τεχνῶν ποὺ ὁ Ἄδამ ἀπεκόπτεσεν στὸν παρόδοισον ἤδη πρὶν ἀπὸ τὴν πτώσιν. Ἀπὸ ὅσο γνωρίζουμε ἡ καλύτερη διαιρέτησις τῆς σαρκομανικῆς αὐτοῦς ἐντιθέσεως γίνεται πρὸς ἡμᾶς ἐκδοσὴ μελέτῃ ποὺ ὁ συγγραφέας τῆς εἰς τὴν καλίστην νὰ θέσῃ εἰς τὴν διάθεσιν μας: Π. ΛΑΠΠΑ, *Ἡ περὶ ἐργασίας διδασκαλία Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου* (Ἀνάλεκτα Βλατιῶδων), κεφ. 3, παρ. 2: Ἡ προέλευσις τῶν τεχνῶν. Βλ. μιὰ δικὴ μας πρόπασιν γιὰ τὴν ἔκδοσιν τῆς ἐν λόγῳ φαινομενικῆς ἀντιθέσεως, παρακάτω σημ. 189*.

183. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΕΝΣ, *Εἰς τὴν Πλακίλειαν*, PG 46, 888 D - 889 A.

184. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ, *Λόγος* 45, *Εἰς τὸν διονυσίου Πάσχα*, 8, PG 36, 632 C.

185. ΜΑΞΙΜΟΥ ΟΜΟΛΟΓΗΤΟΥ, *Περὶ διαφόρων ἀποριῶν τῶν ἁγίων Διονυσίου καὶ Γρηγορίου*, PG 91, 1352 B - 1356 A.

186*. Βλ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ, *Λόγος* 7, 23, PG 35, 785 C: «...ἐν γενόμεθα οἱ πάντες ἐν ἐν Χριστῷ... Ἰσὺ μὲντοι ἡμεῖς ὄντες καὶ θεοὶ, βάρβαροι, Σκύθης, δοῦλος, ἐλεύθερος, τὰ τῆς σαρκὸς

γνωρίσματα, μόνον δὲ φέρωμεν ἐν ἡμῖν αὐτοῖς τὸν θεῖον χαρακτήρα, παρ' οὗ καὶ εἰς ἐν γενόμεν. τοσοῦτον παρ' αὐτοῦ μορφοθῆναι καὶ ταπειθῆναι, ὥστε καὶ ἀπὸ μόνου γνωρίζομαι. Πρβλ. ΕΥΑΓΓΡΙΟΥ, *Κατάλογος γνωστικῶν*, I, 63, PG 40, 1237.

187*. ΕΠΙΦΑΝΙΟΥ ΚΥΠΡΟΥ, *Παύριον*, 70, PG 42, 344 B: «Ὅτε γὰρ ἀπώλεσεν ὁ ἄνθρωπος τὸ κατ' εἰκόνα· ἄλλ' ἐχυσάωσε τὸ κατ' εἰκόνα, μολῶντας αὐτόν ἐν ἀδιαιρέτοις πράγμασι καὶ ἀνηέστοις ἁμαρτίαις. Πρβλ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, *Εἰς τοὺς μακαρισμοὺς*, PG 44, 1272 A καὶ *Περὶ παρθενίας*, 12, PG 46, 373 C.

188. ΙΩΑΝΝΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, *Εἰς τὸν Ἡ' ψαλμὸν*, 7, PG 55, 118, Πρβλ. τοῦ ἰδίου, *Εἰς τοὺς Ἀδελφάντας*, δμ. 11, 4-5, PG 49, 124-126.

189*. ΙΩΑΝΝΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, *Εἰς τὴν Γένεσιν*, δμ. 29, 3, PG 53, 264 - 265, Πρβλ. τοῦ ἰδίου, *Εἰς τὴν Γένεσιν*, δμ. 20, 2, PG 53, 168. Μέσα στὴν προοπτικὴ αὐτὴ νομίζουμε πὺς βρίσκει ἀπάντησις ἡ φαινομενικὴ ἀντίθεσις τοῦ παρατηρούμενου ἀπὸ Χρυσόστομο σχετικὰ μὲ τὴν προέλευσιν τῶν τεχνῶν (βλ. παραπάνω σημ. 182*). Οἱ δερμάτινοι χιτῶνες δὲν εἶναι ἀσχετὰ μὲ τὴν εἰκονικὴν προοπτικὴν δυνάμει τοῦ ἀνθρώπου. Ἀποτελοῦν μὲ ταχυλὴν, ντυμένη μὲ τὴν ἐλαφρότητα, λειτουργία τῶν προοπτικῶν δυνάμεων. Ὁ ἄνθρωπος εἶχε στὸν παράδεισον τὴν ἀπειρίαν ἕνα ἔργο (εἶδαμε μὴ ἀναλυτικὴ περιγραφὴ τοῦ στὸν ἀγιο Μάξιμο) καὶ ἡ ἐπιτέλεσις τοῦ ἔργου αὐτοῦ συνεπαύεται ἐν αἰῶσι τέχνης, μὴς τέχνης βέβαια τοῦ εἶχε ἄλλη ποιότης καὶ τοῦ ὁ ἄνθρωπος τὴν ὁμοιοῦσε σὲ ἄλλο ἐπίπεδο καὶ πρὸς ἄλλη κατεύθυνση. Εἶναι ἐνδεατικὸν ὅτι ὁ ἱερός Χρυσόστομος μιλάει γὰρ τὴν προοπτικὴν αὐτὴ ἔργασίαν καὶ τέχνην ἀναφερόμενος κυρίως στὰς μοναχὰς (*Εἰς Ἀδελφάντας*, 19, 1, PG 49, 188, *Εἰς τὴν Ματθαῖον*, 68, 3, PG 58, 643) τοῦ, ὅπως εἶναι γνωστὸ, σκοπὸν τοῦ ἔργου νὰ βαλῇ ἀντίστροφα τὸ ἔργο τοῦ Ἀδάμ, νὰ καθαρῇ τοὺς δερμάτινους χιτῶνες καὶ νὰ ὑψώσῃ τὴν λειτουργίαν τῆς ὁμοιοῦσε τοῦ κατὰ φύσιν προοπτικῶν εἰκονικῶν λειτουργίαν.

190. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ, *Ἀδὸς 14 (Περὶ φιλοπονησίας)*, 20, PG 35, 884 AB. Ἡ μετάφρασις τοῦ κειμένου εἶναι τοῦ Γ. Σαυιῆ. Βλ. ΜΑΞΙΜΟΥ ΟΜΟΛΟΓΗΤΟΥ, *Φιλοσοφικὰ καὶ θεολογικὰ ζητήματα* (Περὶ διαφορῶν ἀποριῶν τῶν ἁγίων Διονυσίου καὶ Γρηγορίου). Πρβλ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, *Πρὸς τοὺς πνευματικούς*, PG 46, 524 BCD καὶ τὴν ἀνάλογον ἀνάλυσιν τοῦ κειμένου αὐτοῦ ἀπὸ J. DANIÉLOU, *Les techniques de rena.*, σ. 359 - 362.

191. ΜΑΞΙΜΟΥ ΟΜΟΛΟΓΗΤΟΥ, *Πρὸς θαλάσσιον*, 3A', PG 90, 628 A.

192. Βλ. J. DANIÉLOU, *Platonisme et théologie orientale*, σ. 58-59: «Aussi aboutissons-nous à une conception de l'homme très particulière, inverse de celle de la théologie occidentale. Dans celle-ci on nous présente un homme «naturel», à quoi la grâce est surajoutée: par suite, le danger est celui d'un humanisme fermé, qui exclut le surnaturel. Dans la perspective de Grégoire, c'est l'inverse qui est vrai: ce qui est primitif, c'est «l'image de Dieu» et c'est l'homme «naturel» qui est surajouté». Βλ. σὺν ἑξ. 50.

193*. ΑΥΓΟΥΣΤΙΝΟΥ, *Enchiridion sive de fide, spe et charitate*, VIII, 27 - IX, 29. Βλ. J. RIVIÈRE, *Le dogme de la Rédemption chez saint Augustin*, Paris 1933¹. T. J. van BAVEL, *Recherches sur la Christologie de saint Augustin*, Fribourg (Suisse) 1954. P. BERGAUER, *Des Jacobus-brief bei Augustinus und die damit verbundenen Probleme der Rechtfertigungslehre*, Wien 1962. Εἶναι φανερόν ὅτι ἡ θέση τοῦ Duns Scotus (βλ. παραπάνω σημ. 51*) ἀποτελεῖ τὸν ἀντίποδα τῆς θέσεως αὐτῆς τοῦ Αἰγίου. Δὲν θὰ μποῦμε ἔδω στὴ συζήτηση τοῦ κατὰ ποσὸν ἡ θέση τοῦ Scotus ἀποτελεῖ τὴν ἀναπόφευκτὴ ἱστορικὴ συνέπεια ἐκείνης τοῦ Αἰγίου. Καὶ σὺν τῇ πάντως νομίζουμε πὺς γίνεται τὸ θεμελιώδες λάθος νὰ τίθεται στὸ Θεὸ ἕνας σκοπὸς τοῦ προέρχεται ἀπὸ τὸν κόσμον. Τὸ λάθος αὐτὸ ὁδηγεῖ εἴτε σὲ ἐποστὴν τοῦ κόσμου (ἐστὴν περίπτωση καὶ ὁ κόσμος ὡς οὐκ ἀνέμπαρος βρίσκεται, μονομερῶς, στὴν ἀποκλειστικὴ καὶ ἀπόλυτη διάθεσις τοῦ Θεοῦ) εἴτε σὲ ἐπικρίσιν (ἐστὴν περίπτωση καὶ ὁ κόσμος θεωρεῖται ὅτι ἔχει τὴ δυνατότητα νὰ ἐπιβάλλῃ στὸ Θεὸ τὴν ἐνσάρκωσιν). Διότι τὸ πρῶτον τοῦ κειμένου μας, μὲ μὲν ὅλην συντομία, τὴν συνέπεια τῆς ἐποστῆς. Ἀναπόφευκτος καρπὸς τῆς ἐπικρίσεως εἶναι, νομίζουμε, μὴ ἐκκοσμοκεντρικὴ ἀντίληψις τοῦ Θεοῦ. Βλ. τοὺς καρπὸς τῆς τελευταίας αὐτῆς ἀντίληψης, ἀνάμεικτοι σὲ ἄλλα, στὸ ἔξῃς ἔργον: G. VAHANIAN, *The Death of God. The Culture of Our Post-Christian Era*, New York 1961. P. M. van BUREN, *The Secular Meaning of the Gospel*, New York 1963. J.A.T. ROBINSON, *Honest to God*, London 1963. D. SOLLE, *Stellvertretung. Ein Kapitel Theologie nach dem «Tode Gottes»*, Stuttgart 1965. TH. J.J. ALTIZER, *The Gospel of Christian Atheism*, Philadelphia 1966. TH. J.J. ALTIZER, *Toward a New Christianity*, New York 1967, κ.κ.

194. Ἀρρεβόστον θὰ ἔπρεπε νὰ ποῦμε: οἱ τέχνες, ὅπως γνωρίζονται πρὸς πραγματικότητες αὐτῆς στιγμῆς. Βλ. παραπάνω σημ. 189*.

195. ΙΩΑΝΝΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, *Εἰς τὴν Γένεσιν*, δμ. 29, 3, PG 53, 264. Πρβλ. τοῦ ἰδίου *Εἰς τὴν Γένεσιν*, δμ. 20, 2, PG 53, 168.

196*. ΙΩΑΝΝΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, *Εἰς τοὺς Ἀδόκτους*, ὁμ. 11, 4, PG 49, 124. Εἶναι χρήσιμο νὰ δώσουμε ὁρισμένον ἀκόμη ἀποσπασματικὸν ἀπὸ τὸ κείμενον αὐτὸ τοῦ ἱεροῦ Χρυσοστόμου, γὰρ νὰ δοῦμε μὲ πόση δόκρινση καὶ μέσα σὲ ποιά φῶς οἱ Ἅγιοι βλέπουν τὴς ποικίλης λειτουργίης τῆς ζωῆς: «...Πάλιν ἐστὶ περὶ τὸ δέσφ' καθόν, ἀλλ' ἐστὶ μοι λονισμός καὶ τέχνη δι' ἧς δύναμαι πάντα τὰ (πύματα ζῶν κατανεγκεῖν καὶ χειρᾶσθαι... Καὶ πάλιν ἐπὶ τῶν ἀλόγων τὰ μὲν ἔστιν ἰσχυρότερα, τὰ δὲ εὐπρεπέστερα· καὶ τὰ μὲν ἡμῶς τέπει, τὰ δὲ τρώει, τὰ δὲ περιβάλλει· ὅσον τέπει μὲν ὁ τοῦς, τρώουσι δὲ αἱ ὀρνίθες καὶ ὄες, περιβάλλουσιν δὲ πρόβατα καὶ αἴγες, συμπαύει δὲ βοὺς καὶ ὄνος. Ἔστι δὲ καὶ ἄλλα ἐκ τούτων μὲν οὐδὲν παρέχει, γυμνάζει δὲ ἡμῶν τὴν δύναμιν, ὥς τὰ ἄγρια θηρία τῶν κτηνῶν αὐξάνει τὴν ἰσχύϊν... Τὰ ἄλλα πάλιν ἐν τῷ σώματι τὰ ὀφθαλμοῦ ἐστιν, ὅσον ὁ βουὶ τὰ κέρατα, τοὺς ὀδόντας ὁ ὄς ὁ ἄγριος, τοὺς ὄνυχους ὁ ἄλκων· ἐμοὶ δὲ οὐκ ἐν τῇ οὐσίᾳ τοῦ σώματος τὰ ὀφθαλμοῦ ἐστὶν ὁ Θεός, ἀλλ' ἐξαι τοῦ σώματος, δεικνύς ὅτι ἡμερον ζῶν ὁ ἀνθρώπος, καὶ ὅτι οὐκ αἶ μοι τούτων τῶν ὀφθαλμῶν κυριότης· καὶ γὰρ πολλάκις μὲν αὐτὸ ἀποτίθημι, πολλάκις δὲ μεταχειρίζομαι...» ὁπ. παρ. PG 49, 125.

197. Βλ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, *Εἰς τὴν Γένεσιν*, ὁμ. 29, 3, PG 53, 264. Πρβλ. τοῦ ἰδίου *Εἰς τὴν Ματθαίου*, ὁμ. 49, 4, PG 58, 501: «τὸν βίον συγκερτεῖν τὸν ἡμέτερον διὰ τῶν τεχνῶν».

198. ΙΩΑΝΝΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, *Εἰς τὴν Γένεσιν*, ὁμ. 27, 1, PG 53, 240. Στὴν ἀλήθειαν αὐτὴ ὁ ἱερός Χρυσοστόμος ἐπιμένει διὰ μικρῶν. Βλ. Θ. ΖΗΣΗ, *Ἀνθρώπος καὶ κόσμος ἐν τῇ οἰκονομίᾳ τοῦ Θεοῦ κατὰ τὸν ἱερόν Χρυσοστόμον*, Θεσσαλονίκη 1971, σ. 133 - 188, ὅπου ὑπὸ τὸν γενικό τίτλον «Παιδεία τῶν ἀγαθῶν» μελετῶνται τὰ πολλὰ διδρα ποὺ ὁ Θεός χάρις στὸν ἀνθρώπον μετὰ τὴν πτώση (νόμος, τέχνη, ἐπαγγελία, κ.ά.).

199. ΙΩΑΝΝΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, *Εἰς τὸν Η' ψαλμόν*, β, PG 55, 119.

200. ΙΩΑΝΝΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, *Εἰς τὴν Γένεσιν*, ὁμ. 29, 3, PG 53, 264 - 265.

201. ΙΩΑΝΝΟΥ ΔΑΜΑΣΚΕΝΟΥ, *Λόγος πρῶτος ἀπολογητικὸς πρὸς τοὺς διαβόλλοντας τὰς ἀμίας ἐκδόνας*, 16, PG 94, 1245 C. Πρβλ. ΜΑΞΙΜΟΥ ΟΜΟΛΟΓΗΤΟΥ, *Κεφάλαια περὶ ἀγάτης*, Γ', 4, PG 90, 1017 CD: «Ὁ δὲ βρώματα κακὰ, ἀλλ' ἡ γαστριμαργία οὐδὲ ἡ παιδεία, ἀλλ' ἡ πορνεία· οὐδὲ τὰ χρήματα, ἀλλ' ἡ φιλαργυρία· οὐδὲ ἡ δόξα, ἀλλ' ἡ κενόδοξια. Εἰ δὲ τούτοις, οὐδὲν ἐν τοῖς οὐδοῖς κακόν, εἰ μὴ ἡ ἐπαρχήσας».

202. ΙΩΑΝΝΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, *Εἰς τοὺς Ἀδόκτους*, ὁμ. 2, 5, PG 49, 42. Πρβλ. τοῦ ἰδίου, *Εἰς τὴν Β' πρὸς Κορινθίους*, 19, 3, PG 61, 534:

«Περὶ τὸν δ' ἔστιν ὁ τῆς χρεῖας πλὴν ἔστιν ὅταν γὰρ καὶ χωρὶς τούτου διωκόμεθα διὰ τὴν ὁμῶς καὶ εὐσεβήσαντες, περὶ τὸν πάντας ἐκείνῳ ἐστι προστεθὲν, βλ. Θ. ΖΗΣΗ, *Ὁ ἀνθρώπος καὶ ὁ κόσμος ἐν τῇ οἰκονομίᾳ τοῦ Θεοῦ κατὰ τὸν ἱερόν Χρυσοστόμον*, Θεσσαλονίκη 1971, σ. 151 - 161.

203*. Ἡ φυσικὴ πορεία τῆς ἐρευνας τοῦ κάνουμε σὲ τοῦτο τὸ δοκίμιο θὰ ἦταν συνεπὲς, μετὰ τὸ πρῶτον μέρος (εἰκόνα Θεοῦ) καὶ τὸ δεύτερον (δερματίνου χιτῶνος), νὰ μελετήσουμε τὴν παλιννόρθωση τῶν δερματίνων χιτῶνων σὲ λειτουργίης τοῦ κατ' εἰκόνα καὶ τὴν ὁλοκληρώσιν τους σὲ αἰσθήσεις καὶ λειτουργίης τοῦ Σώματος τοῦ Χριστοῦ, ἔργο ποὺ πραγματοποιεῖται μέσα στὴν δοκίμη, τὴν προσοχὴ καὶ τὰ μυστήρια. Θὰ ἦταν βεβαίως φυσικὸ νὰ μελετήσουμε τὰ μεγάλα πατερικὰ θέματα τῶν «πνευματικῶν αἰσθήσεων» καὶ τῆς «ἐνοικήσεως τοῦ Χριστοῦ» στὸν ἀνθρώπον. Μετὰ ἐρχεται ἡ μελέτη τοῦ θέματος τῶν δερματίνων χιτῶνων, ὡς γέφυρας τῆς Ἐκκλησίας πρὸς τὴν πραγματικότητα τοῦ κόσμου. Ἐπειδὴ ὅμως τὸ τελευταῖον αὐτὸ ζήτημα εἶναι κρίσιμον καὶ ἐπεὶ γιὰ τὴν μελέτην μας, ἀσχοληθήκαμε ἐδῶ μ' αὐτό. Στὶς δύο ἐπόμενες μελέτες ἐκείνου τοῦ βιβλίου μελετοῦμε τὰ δύο ἄλλα θέματα σὲ δύο συνεκκεκρίμενους χώρους τῆς παραδόσεως. Ἡ συνθετικὴ σὲ ὅλη τὴν πατερικὴν παράδοσιν μελέτη τους, μὲ τὸν τρόπο τοῦ ἐδῶ μελετήθηκαν τὰ θέματα τῆς «εἰκόνας» καὶ τῶν «δερματίνων χιτῶνων» μένει νὰ γίνη.

204*. ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΝΥΣΣΕΙΣ, *Ἐξήγησις τοῦ Ἀσματος τῶν Ἀσμάτων*, ὁμ. 11, PG 44, 1005 A. Πρβλ. τοῦ ἰδίου, *Εἰς τὴν Πλακίαν*, PG 46, 889 C: «Χριστὸν ἐκδόσαντα. Τούτῳ ἐστὶ τὸ βασιλικὸν δυνάμι καὶ τιμίον ἐνδύμα». Τὸ παραπάνω μᾶς ὡδεῖν στὴν ἐπιπρόσθετη οὐσιώδη ἐπιβεβαίωση ὅτι ἡ ὀρθὴ χρῆσις τῶν δερματίνων χιτῶνων εἶναι ἀπὸ μόνῃ τῆς ἀνεπαρκούς. Ἀληθινὰ ὀρθὴ εἶναι ἡ πλήρης χρῆσις καὶ ἀνάπτυξις τῶν δερματίνων χιτῶνων, ἐπειδὴ αὐτὴ ὁρᾶται τὴν ἀπλὴ ἀνθρώπινον σὲ θεανθρώπινον ζωὴ καὶ ὡδεῖν ἐπὶ τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ. Τὰ ἀναθὰ ἔχουν σκοπὸ νὰ ὡδεῖν στὸν ἀνθρώπον πρὸς τὴν ἀνάγκη νὰ σηματοδοτοῦμε ὡς ὁ ἁγίος Ἰωάννης ὁ Χρυσοστόμος συμπληρῶναι τὴν περὶ τεχνῶν διδασκαλίαν τοῦ, ποὺ εἶδαμε πρὸ πάνω, μὲ τὸν προσδιορισμὸν καὶ τῶν ὁρίων ποὺ ἔχουν αἱ τέχνες. Ἡ δεύτερη οὐσιώδης πτυχὴ τῆς χρυσοστομικοῦ διδασκαλίας πρέπει νὰ ληφθῇ σοβαρὰ ὡς ὅτι (βλ. Ιω. ΔΑΦΝΑ, *Ἡ περὶ ὁσιότητος διδασκαλία Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου*, παρ. Τὰ ὅρια τῆς τέχνης) γιὰ τὴν ὀρθὴ κατανόησιν καὶ τῆς πράξεως.

205. ΙΟΥΣΤΙΝΟΥ, *Ἀπολογία δευτέρα πρὸς χριστιανῶν*, 13, PG 6, 465 C.

206. Προσπάθεια εὐαισθητικῆς ἀντιμετώπισης ὁρισμένων θεμάτων

στην προοπτική αυτή κάναμε στις μελέτες: Ὁρθοδοξία καὶ πολιτική· Τρεῖς βιβλικὲς προϋποθέσεις. Στὸν τόμο «Μαρτυρία Ὁρθοδοξίας», Ἀθήναι 1971. Ἀνθρώπος καὶ θεάνθρωπος, «Κληρονομία», 3 (1971), σ. 111 - 124. Οἱ νέοι καὶ τὰ προβλήματα τῆς Ὁρθοδοξίας, Ἀθήνα 1971 (Ἀνάτολος). Ἡ πέτρα τοῦ Τόσου (Σχόλιο στὴν προσωπικὴ βίωση τῆς Ἀναστάσεως τοῦ Σωτήρος) στὸ «Χριστιανικὴ Συμπόσιον», Ἀθήναι 1972 (Ἀνάτολος). Ἡ Ἁγία καὶ Μεγάλη Σύνοδος τῆς Ὁρθόδοξου Ἐκκλησίας Σκέψεις γιὰ μιὰ θεολογικὴ θεώρηση καὶ προσαρμογὴ τῆς Θεσσαλονίκης 1972. Ἡ Μητέρα τοῦ Θεοῦ καὶ ὁ θεοκεντρικὸς διθροonisμός, Θεσσαλονίκη 1973 (Ἀνάτολος). Ὁ θάνατος τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ διάστασις τοῦ διθροonis, Ἀθήναι 1975 (Ἀνάτολος). Γιὰ ἕνα ἁρθόδοξο οὐνοκρατισμὸν, Εἰσαγωγή στὸ ὁμώνυμο ἔργο τοῦ D. Stasiloe, Πειραιῆς 1976. Ἡ ἁρθόδοξη χριστιανικὴ διδασκαλία καὶ τὸ μᾶθημα τῶν ὑμνηστικῶν, Ἀθήναι 1977 (Ἀνάτολος). Sacerdote royal· Essai sur le problème du laïcité, «Κληρονομία», 8 (1976), σ. 149 - 162. Les chrétiens dans un monde en création, «Contact», 99 (1977), σ. 198 - 217. L'Église dans un monde en mutation, «Contact», 103 (1978), σ. 231 - 236. Témoignage et service, Propositions pour un congrès, *Servire l'Orthodoxie de Presse*, 36 (1979), σ. 15-17. Τὰ δυτικὰ τεχνολογικὰ πλαίσια τῆς ζωῆς καὶ ἡ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία, «Ἐσπερίαν», 38 (1979), σ. 713-719.

ΠΙΝΑΚΕΣ

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΠΑΤΕΡΙΚΩΝ ΧΩΡΙΩΝ

Ἀναφέρονται μόνο τὰ χωρία ποὺ χρησιμοποιοῦνται ὀργανικά στὸ βιβλίο, ὅχι οἱ ἀπλὲς παραπομπές. Ὁ τελευταῖος ἀριθμὸς δηλώνει τὴ σελίδα τοῦ βιβλίου.

Ἀθανασίου Μεγάλου, *Κατὰ Ἑλλήνων*, 2, PG 25, 8, 266. *Λόγος περὶ τῆς ἀνθρώπινης τοῦ Λόγου*, 3, PG 25, 191B, 24. Ὁπ. παρ. 4, PG 25, 104CD, 266. *Κατὰ Ἀρειανῶν*, 2, 67, PG 26, 289C, 41. Ὁπ. παρ. 2, 70, PG 26, 296A, 41. Ὁπ. παρ. 2, 78, PG 26, 312BC, 27.

Ἀναστασίου Σιναΐτου(?), *Ἐκ τοῦ κατ' εἰκόνα*, PG 89, 1148 D-1149A, 25-26.

Αἰγουνστίνου, *Enchiridion sine de fide, spe et charitate*, VIII, 27-IX, 29, 102.

Βασίλειου Μεγάλου, *Ὁμιλία περὶ οὗκ ἔσθαι αὐτὸς τῶν κακῶν ὁ Θεός*, PG 31, 329A-353A, 65. *Εἰς τὴν ἀγίαν τοῦ Χριστοῦ Γέννησιν*, 6, PG 31, 1473A, 40.

Γρηγορίου Θεολόγου, *Λόγος 1, εἰς τὰ ἄγρια Πάσχα καὶ εἰς τὴν βραδύτητα*, 4, PG 35, 397B, 40. *Λόγος 7*, 23, PG 35, 785C, 287-288-289-290. *Λόγος 14*, 20, PG 35, 884AB, 290. *Λόγος 38, εἰς τὰ Θεοφάνεια*, 1A-1F, PG 36, 321C-325D, 231-233. *Εἰς τὸν Μέγαν Βασίλειον*, PG 36, 560A, (γράσις Μ. Βασίλειου), 8-268. *Λόγος 43, εἰς τὰ ἄγρια Πάσχα*, Z-Θ, PG 36, 632A-636A, 231-233. Ὁπ. παρ. 7, PG 36, 632AB, 29. Ὁπ. παρ. 8, PG 36, 632C, 55-95. Ὁπ. παρ. 12, PG 36, 640B, 282.

Γρηγορίου Νύσσης, *Περὶ κατασκευῆς ἀνθρώπου*, 4, PG 44, 136BC, 23-266. Ὁπ. παρ. 8, PG 44, 145B, 31. Ὁπ. παρ. 8, PG 44,

148BC, 269. Ὅπ. παρ. 11, PG 44, 153D-156B, 20-264. Ὅπ. παρ. 16, PG 44, 177 D-186A, 29. Ὅπ. παρ. 16, PG 44, 189A, 29. Ὅπ. παρ. 16, PG 44, 185A, 283. Ὅπ. παρ. 17, PG 44, 189CD, 283. Ὅπ. παρ. 18, PG 44, 192BC, 53. Ὅπ. παρ. 18, PG 44, 192C, 279. Ὅπ. παρ. 18, PG 44, 192C, 69. Ὅπ. παρ. PG 44, 225A-229A, 281. Εἰς τὸν τοῦ Μωσέως βίου, PG 44, 388D, 54-276. Εἰς τὰς ἐπιγραφὰς τῶν ναυαγίων, 2, 6, PG 44, 508BC, 56-57. Ὅπ. παρ. 12, PG 44, 556B, 51. Εἰς τὸν Ἐκκλησιαστήν, 1, PG 44, 624B, 48. Ἐξήγησις τοῦ Ἀερατος τῶν Ἀσμάτων, 11, PG 44, 1004D-1005A, 54-276. Ὅπ. παρ. 11, PG 44, 1005A, 54-111-276. Ὅπ. παρ. 12, PG 44, 1020B, 280. Ὅπ. παρ. 12, PG 44, 1021D, 275. Εἰς τὴν προσευχὴν, 5, PG 44, 1184B, 53. Ὅπ. παρ. 5, PG 44, 1184C, 56-57. Εἰς τοὺς μακαρισμούς, 3, PG 44, 1228AB, 98. Λόγος κατηχητικὸς ὁ ἀγίας, 5, PG 45, 21CD, 34. Ὅπ. παρ. 8, PG 45, 33C, 47. Ὅπ. παρ. 8, PG 45, 33CD, 50-66. Ὅπ. παρ. 8, PG 45, 33D, 280. Περὶ νηγῆς καὶ ἀναστάσεως, PG 46, 108A, 54. Ὅπ. παρ. PG 46, 148C-149A, 52-80. Περὶ παρθενίας 12, PG 46, 369B-376C, 235-236. Ὅπ. παρ. 12, PG 46, 369C, 25. Ὅπ. παρ. 12, PG 46, 373C, 50. Ὅπ. παρ. 12, PG 46, 376A, 50. Ὅπ. παρ. 12, PG 46, 376B, 55-277. Λόγος εἰς τοὺς κοιμηθέντας, PG 46, 521D, 55. Ὅπ. παρ. PG 46, 524D, 53. Ὅπ. παρ. PG 46, 532C, 54. Εἰς τὴν Πλακίλλαν, PG 46, 883D-889A, 95. Ὅπ. παρ. PG 46, 889C, 293.

Γρηγορίου Παλαμά, Προσευχοποιεῖν (J) PG 150, 1361BC, 267. Ὅμιλ. ΑΑ', PG 151, 388C, 93. Ὅμιλ. Ζ' εἰς τὰ Φῶτα, Ἐκδ. Οἰκονομίας, 259, 37-252-253. Θεωσίης, 27. Ἐκδ. Π. Χρήστου, Β', 255, 32. Πρὸς Γαβριὴν, 29. Ἐκδ. Π. Χρήστου, Β', 356-357, 32.

Διόγγητον, Ἐπιστολὴ πρὸς, 12, 9, BEPHE, 2, 257, 190.

Διοδώρου Ταρσοῦ, Εἰς τὴν Γένεσιν, 1, 26, PG 33, 1564-1565, 267.

Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου, Περὶ τῶν θεῶν ὀνομάτων, 4, 20, PG 3, 717C, 66.

Εἰρηνησίου, Ἐλεγχος καὶ ἀνατροπὴ τῆς νεωδονίμου γνώσεως, Α', 38, 1-3, BEPHE 5, 157-158, 39-229-230.

Ἐπιφάνιου Κύπρου, Παύριον, PG 41, 1077B, 274. Ὅπ. παρ. 64, 18, PG 41, 1097D, 49. Ὅπ. παρ. 64, 23, PG 41, 1105C, 49. Ὅπ. παρ. 70, PG 42, 344B, 21-290.

Θεοδωρήτου Κύρου, Εἰς τὴν Γένεσιν, 20, PG 80, 109B (καὶ τὸν Θεοδώρου Μορμεριστίου), 25.

Ἰουστίνου, Ἀπολογία δευτέρα ἐπὶ χριστιανῶν, 13, PG 6, 465C, 113.

Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ, Ἐκδόσεις ἀκριβείας τῆς ὀρθοδόξου πίστεως, 1, 13, PG 94, 853C, 30. Ὅπ. παρ. 4, 22, PG 94, 1200B, 74. Ὅπ. παρ. 4, 24, PG 94, 1208B, 286. Ὅπ. παρ. 4, 24, PG 94, 1208D, 285. Λόγος πρὸς ἀπολογητικὸς πρὸς τοὺς διαβάλλοντας τὰς ἀγίας εἰκόνας, 16, PG 94, 1245C, 109. Λόγος τρίτος πρὸς τοὺς διαβάλλοντας τὰς ἀγίας εἰκόνας, 26, PG 94, 1348AB, 32. Περὶ τῶν ἐν τῇ Χριστῷ δύο θελήματων, 36, PG 95, 168B, 20. Λόγος εἰς τὴν ζήρανθοσαν σκεψιν, 2, PG 96, 580B, 36.

Ἰωάννου Χρυσόστομου, Πρὸς Θεόδωρον, 1, 11, PG 47, 291, 72. Πρὸς Σταγίριον, 1, 2, PG 47, 427, 267. Περὶ παρθενίας, 14, PG 48, 543, 80. Ὅπ. παρ. 14-17, PG 48, 544-546, 81-82. Ὅπ. παρ. 15, PG 48, 545, 94. Ὅπ. παρ. 16, PG 48, 545, 546, 282. Ὅπ. παρ. 19, 1, PG 48, 547, 92. Εἰς τοὺς Ἀδριανούς, 2, 5, PG 49, 42, 110. Ὅπ. παρ. 5, 4, PG 49, 75, 280. Ὅπ. παρ. 11, 3, PG 49, 122, 284. Ὅπ. παρ. 11, 4, PG 49, 124, 106. Ὅπ. παρ. 11, 4, PG 49, 125, 284-292. Ὅπ. παρ. 19, 1, PG 49, 188, 289-290. Εἰς τὸ Ἀσπείσοσθε Πρίγκιπι, 1, 5, PG 51, 194, 279. Εἰς τὸ Ἀπὸ τῆς πορνείας, 3, PG 51, 213, 92. Εἰς τὴν Γένεσιν, 15, 4, PG 53, 123, 55-81. Ὅπ. παρ. 16, 4, PG 53, 130, 81. Ὅπ. παρ. 16, 5 PG 53, 131, 55. Ὅπ. παρ. 17, 7, PG 53, 143-144, 86. Ὅπ. παρ. 18, PG 53, 150, 275. Ὅπ. παρ. 18, 4, PG 53, 153, 81-82. Ὅπ. παρ. 18, 4, PG 53, 154, 86. Ὅπ. παρ. 27, 1, PG 53, 240, 107. Ὅπ. παρ. 29, 3, PG 53, 264, 106-107. Ὅπ. παρ. 29, 3, PG 53, 264-265, 99-108. Εἰς τὸν Η' ναύμαχον, 7, PG 55, 118, 99. Ὅπ. παρ. 8, PG 55, 119, 107-108. Ὅμιλος Εἰς τοῦτο δὲ γνωρίζετε, 6, PG 56, 277, 164. Εἰς τὸν Ματθαῖον, 38, 6, PG 57, 428, 86. Ὅπ. παρ. 48, 3, PG 58, 490, 86. Ὅπ. παρ. 49, 4, PG 58, 501, 292. Ὅπ. παρ. 68, 3, PG 58, 643, 290. Εἰς τὸν Ἰωάννην, 30, 3, PG 59, 175, 104. Ἑρμηνεία εἰς τὴν πρὸς Ρωμαίους, 12, 6, PG 60, 503, 282. Ὅπ. παρ. 13, PG 60, 507-524, 73-78-281. Ὅπ. παρ. 13, 1, PG 60, 508, 92. Ὅπ. παρ. 13, 3, PG 60, 512, 73. Ὅπ. παρ. 13, 4, PG 60, 512, 282. Ὅπ. παρ. 13, 4, PG 60, 513, 74. Ὅπ. παρ. 13, 6, PG 60, 516, 73. Ὅπ. παρ. 13, 7, PG 60, 517, 54. Ὅπ. παρ. 14, 5, PG 60, 530, 280-281. Ἑρμηνεία εἰς τὴν Α' πρὸς Κορινθίους, 17, 3, PG 61, 143, 289. Ἑρμηνεία εἰς τὴν Β' πρὸς Κορινθίους, 11, 4, PG 61, 387, 51. Ὅπ. παρ. 15, 3, PG 61, 506, 289. Ὅπ. παρ. 19, 3, PG 61, 534, 293. Ἑρμηνεία εἰς τὴν πρὸς Γαλάτας, 8, 3, PG 61, 679, 72. Ἑρμηνεία εἰς τὴν πρὸς Ἑβραίους, 20, PG 62, 135-150, 83. Ὅπ. παρ. 20, 5, PG 62, 146-148, 84-85. Ἑρμηνεία εἰς τὴν πρὸς Κολοσσαίους, 8, 2, PG 62,

353, 23. Όπ. παρ. 12, 5, PG 62, 387, 85. Όπ. παρ. 12, 6-7, PG 62, 389-390, 83. Έρμηνεία εἰς τὴν πρὸς Ἑβραίους, 4, PG 63, 42, 71. Παραρτηρούμενου τοῦ Βασιλείου, 1, PG 63, 474, 289.

Κλήμεντος Ἀλεξανδρέως, Στρωματεῖς, 6, 12, BEBEZ 8, 215-216, 288. Παιδαγωγός, 2, 10, PG 8, 497B, 24.

Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας, Έρμηνεία εἰς τὴν πρὸς Ρωμαίους, PG 74, 780D, 78.

Μακαρίου Αἰγυπτίου, Όμιλίας πνευματικά, 12, 2, PG 34, 557B, 199.

Μαξίμου Όμολογητοῦ, Σχόλια εἰς τὰ Περὶ τῶν θεῶν ὁνομάτων, 4, 33, PG 4, 365D, 66. Πρὸς Θαλάσσιον, περὶ διαφόρων ἀποριῶν τῆς θείας Γραφῆς, PG 90, 253CD, 63-64. Όπ. παρ. PG 90, 256A, 79. Όπ. παρ. KA, PG 90, 312C-313A, 86-87. Όπ. παρ. MK, PG 90, 436A, 87-88. Όπ. παρ. E, PG 90, 629D-621C, 251-252, 259. Όπ. παρ. E, PG 90, 621A, 37. Όπ. παρ. ZA, PG 90, 628A, 100. Όπ. παρ. ZA, PG 90, 628B, 79. Όπ. παρ. ZA, PG 90, 632A, 88. Όπ. παρ. ZA, PG 90, 632D, 88. Όπ. παρ. ZA, PG 90, 633BC, 71-280. Όπ. παρ. ZA, PG 90, 633D, 280. Όπ. παρ. ZA, PG 90, 637A, 280. Όπ. παρ. EG, PG 90, 692B, 41. Εἰς τὴν προσταχὴν τοῦ Πάτερ ἡμεῶν, PG 90, 889C-892A, 287. Κεφάλαια περὶ ἀγάπης, Γ, 4, PG 90, 1017CD, 292. Εὐχήσεις μετὰ τοῦ Παύλου, PG 91, 394C, 269. Ἐπιστολὴ Β' πρὸς ἀγάπην, PG 91, 396C, 78. Μυσταγωγία, 4, PG 91, 672B, 268. Όπ. παρ. 6, PG 91, 684A, 268. Περὶ διαφόρων ἀποριῶν τῶν ἀγίων Διονυσίου καὶ Γρηγορίου, PG 91, 1084D, 41. Όπ. παρ. PG 91, 1092C, 61. Όπ. παρ. PG 91, 1097C, 57-270. Όπ. παρ. PG 91, 1097CD, 66. Όπ. παρ. PG 91, 1097D, 39. Όπ. παρ. PG 91, 1104A-1195A, 279. Όπ. παρ. PG 91, 1112 ABC, 62-63. Όπ. παρ. PG 91, 1112C, 62. Όπ. παρ. PG 91, 1156C-1157A, 50-51. Όπ. παρ. PG 91, 1157A, 50-275. Όπ. παρ. PG 91, 1157C, 51. Όπ. παρ. PG 91, 1193D, 57-58. Όπ. παρ. PG 91, 1248A-1249C, 58-61-241-244. Όπ. παρ. PG 91, 1276A, 86. Όπ. παρ. PG 91, 1304D - 1312B, 237-241. Όπ. παρ. PG 91, 1394D - 1308C, 58. Όπ. παρ. PG 91, 1305A, 62. Όπ. παρ. PG 91, 1305B, 62. Όπ. παρ. PG 91, 1305CD, 87-287. Όπ. παρ. PG 91, 1308C, 62. Όπ. παρ. PG 91, 1309AB, 87. Όπ. παρ. PG 91, 1341C, 81-87. Όπ. παρ. PG 91, 1341 C, 86. Όπ. παρ. PG 91, 1345C - 1349A, 244-246. Όπ. παρ. PG 91, 1345D - 1348C, 88-89. Όπ. παρ. PG 91, 1352B - 1356A, 95-97. Όπ. παρ. PG 91, 1353AB, 55-56.

Μεθοδίου Όλύμπου, Ἀγλαοφύων ἢ περὶ Ἀνωτάτων, 1, 38,

BEPEZ 18, 129, 50-280-284. Όπ. παρ. 1, 39, BEPEZ 18, 129, 48-274. Όπ. παρ. 2, 10, BEPEZ 18, 160, 159.

Νικήτα Σιγηάτου, Έκατοντάς δ, 10, PG 120, 937D - 980A, 93.

Νικοδήμου Ἀγιορείτου, Ἀπολογία ἐπὶ τοῦ ἐν τῷ βιβλίῳ τοῦ Ἀράτου πολέμου κατέκειτο σημειώματος περὶ τῆς Κυρίας ἡμεῶν Θεοτόκου, ἐκ τῶν Συμβαλλεντικῶν Ἐργασίδων ἢτοι περὶ φυλακῆς τῶν πέντε αἰσθήσεων, Έκδ. Σ. Γραμῆ, σ. 297-216, 10-32-249-260-271. Ἐορτοδρόμοι, Έκδ. Βενετίας 1836, σ.κ., 269.

Νικολάου Καβάσιλου, Έρμηνεία τῆς θείας Λειτουργίας, PG 150 (ἀναφέρεται στή συνέχεια μόνο ἡ στήλη) 392D, 160, 499B, 164, 413A, 164, 413C, 120, 444D - 445A, 146, 452B, 144, 452CD, 160, 461CD, 146, 463AB, 146, 477A, 175-176. Περὶ τῆς ἐν Χριστῷ ζωῆς, PG 150 (ἀναφέρεται στή συνέχεια μόνο ἡ στήλη) 493B, 124, 496A, 131, 496BC, 127-128, 500A, 132, 509BCD, 130-131, 500D - 501A, 131, 504AB, 168, 504BC, 163, 504CD, 67, 508A, 67, 513A, 121, 513C, 68, 516B, 67-68, 516BC, 67-279, 517D, 135, 520A, 136-142, 520C, 179-180, 521A, 134, 523A, 135, 525B, 133, 525BC, 132, 532A, 133, 533D, 39-137, 536A-537B, 120, 536B, 121, 537C, 123, 537D, 120-135, 540C, 124, 541A, 128-128-129, 548BCD, 143, 560D, 36-37-152, 560D - 561A, 28-268, 561A, 155, 564B, 165, 564C, 165, 569A, 138-139, 569C - 572A, 139, 572A, 119-159, 572B, 122-159, 572C, 122, 572CD, 122, 576B, 140, 577D - 580A, 174, 580A, 175, 589AB, 174, 581A, 140, 584D, 137-140, 585A, 141, 585B, 140, 592C, 166, 593C, 136, 593D, 141, 596B, 119, 597AB, 142, 600A-604A, 130, 600B, 133, 601D, 137, 604A, 39, 613A, 165, 616A, 166, 616C, 141, 616D, 165, 617B, 139, 624AB, 178, 624B, 180, 624BC, 179, 624C, 179, 625C, 174, 628A, 174, 629BC, 174, 632A, 174, 633AB, 175, 633C, 174, 636A, 175, 636B, 175-176, 641A, 145-146, 641B, 150, 641C, 155, 641D, 147, 644D-645A, 148, 645C, 124, 645D, 124, 645D, 124, 648A, 147, 648B - 649A, 148, 648C, 148, 649BC, 179, 649D, 180, 652A, 148, 657C, 156, 657D, 168, 657D - 660A, 169, 665A, 138, 680A - 684B, 247-249, 680A, 36-149, 680B, 123, 680AB, 127, 689C, 124-128, 681A, 35-36-122, 681AB, 35-36, 681B, 149, 681BC, 151, 688BC, 156, 688D, 129, 689A, 158, 701C, 155, 708BC, 152, 708D - 709A, 163, 709C, 159, 716A, 141, 716BCD, 156, 721A, 157, 721C, 153-154, 725CD, 157-158, 725D, 164. Ἡ Θεομήτωρ (ἀναφέρεται μόνο ἡ στήλη) 64, 120, 70, 120, 144, 164, 150-152, 37-127.

Συμεῶν Νέου Θεολόγου, Λόγος βῆμας, 4, Sources Chrétiennes 129, 64, 29.

Τατιανοῦ, Πρὸς Ἑλλήνας, 15, BEHEΣ 4, 252, 8.

Ὀριγένης, Κατὰ Κέλσον, 6, 63, PG 11, 1393, 23. Εἰς τὴν Γένεσιν, PG 12, 95, 264. Ὅπ. παρ. PG 12, 96, 264. Ὅπ. παρ. PG 12, 191A, 48-49, 264. Ὅπ. παρ. PG 12, 161B, 264.

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΘΕΜΑΤΩΝ

- Ἀναβόν 47, 67, 99-100, 141, 152, 153, 154, 174, 223.
 Ἀνάπη 26, 31, 36, 60, 76-78, 84-85, 91, 92, 96, 103, 105, 125, 127, 157-158, 164, 165, 167-168, 206, 243-244.
 Ἀγάπη Θεοῦ (φιλανθρωπία, φιλοστοργία) 47, 65-69, 71, 79, 90, 107, 108, 157, 213, 223, 252, 260.
 Ἀγιότης 107, 109, 157, 165, 175-177, 219.
 Ἀθανασία (ἀσθαρσία) 50, 55, 56, 66, 72, 96, 112, 123-124, 131, 214, 230, 231, 246, 247, 248.
 Αἵματις 41, 48, 84, 102, 171, 176, 229.
 Αἰσθήσεις (αἰσθητήρια) 58-64, 88, 97, 129, 139-140, 165, 185, 241-244. Βλ. Αἰσθητικός.
 Αἰσθήσεις ανθρωπίνες 110, 121, 124, 128, 131-132, 135, 158, 169, 219, 221, 293. Βλ. Αἰσθητικός Σώματος Χριστοῦ.
 Αἰσθητό 58-64, 97, 99-100, 163, 237, 238, 240-244, 245, 258, 280.
 Ἀλλοτριώσεις 93, 103, 111.
 Ἀλογία (παράλογος) 51-53, 62, 63, 64, 65, 74, 78, 185, 201, 207, 209, 210, 212, 214, 215, 245.
 Ἀμαρτία 43, 68-69, 70, 74, 75, 76, 93, 97, 101-102, 109, 113, 120, 121, 122, 170, 200, 203, 210, 232, 248, 280.
 Ἀνακτολαίωσις 25, 29, 44, 102, 196, 229, 239, 241, 252, 260.
 Ἀνάκασις 38, 127, 136, 148, 161, 154, 233. Βλ. Ἐννοσις.
 Ἀνάπτυξις 27-28, 45, 46, 104, 106, 110, 154, 218, 230. Βλ. Ἐξέλιξις.
 Ἀναστάσις 75, 86, 90, 91, 122, 123-124, 134, 140, 163, 178-180, 223, 247, 280-281, 294.
 Ἀνάστασιμος 170, 171, 291, 294.
 Ἀνθρωπολογία (γενική — χριστολογική, θεολογική) 19, 20, 22, 24, 44, 45, 48, 57, 113-114, 117, 133, 142, 149, 153, 158, 163, 183, 195, 199, 221, 271. — ἀπομνηστική 21, 81-83, 203, 285.
 Ἀνθρώπος. — δε θεολογικόν 30, 32, 45, 89, 199, 285. —

πρόσωπο καὶ φύση 20, 25-26, 34, 89, 199, 285 (βλ. Πρόσωπο, Ὑπόσταση). — σύνδεσμος φυσικός τῶν πάντων 25-26, 62-64, 159, 162, 216, 237, 253, 281. — κανὼν κτίσεως 248. — μικρόκοσμος 29-30, 196, 231, 268. Προορισμός — 8, 22, 26-30, 33, 35-45, 62, 66, 71, 81, 102, 105, 127, 159, 250-260. — πραγματικός 54, 55-57, 79-82, 89, 95-97, 119, 196-198, 231, 235, 277, 283-286, 289. — παλαιός 74-75, 89, 127, 276, 288. — καινός, ἀληθινός, πραγματευμένος 35, 127, 128, 129, 131, 149, 158, 194, 241, 247, 288. Καταγωγή — 31-34, 36, 248.

Ἀπάθεια 55, 60, 96, 207, 209-220, 243.

Ἀκρωτικήσις 27, 28, 190, 194, 223.

Ἀπουσία 52, 210.

Ἀρετή 59-61, 139, 163, 219, 238, 242-244.

Ἀρωματία 121, 230, 247.

Ἀρχέτυπον 28, 33, 35-45, 61, 103, 112, 127, 149, 174, 232, 233, 247, 248, 252, 253, 264, 266-272.

Ἀσκήσις 43, 64, 91, 111, 114, 117, 166, 170, 177, 207, 215-216.

Αὐτονομία 30, 33, 44-45, 50, 101-114, 120, 126, 170, 171, 199, 212.

Ἀφάνεια 120, 132, 133, 210, 211.

Βάπτισμα 88-90, 91, 112, 132, 134-138, 167, 169. βλ. Γέννησις πνευματική.

Βιολογικότης (βιολογικός) 29, 31, 44, 52, 87, 89, 90,

91, 95, 101, 108, 121, 124, 126, 134, 159. βλ. Γέννησις βιολογική.

Βούλησις 64, 78, 89, 125, 126, 134, 152-158, 184, 206, 207, 215-217.

Γάμος 78-92, 103, 132, 141, 161, 167, 220, 236, 239-240, 283-288. βλ. Φύλον.

Γέννησις. — βιολογική 39-40, 52, 53, 81, 86-92, 127, 129-131, 165, 166, 233, 244-246. — πνευματική 86-92, 128-131, 166, 169, 244-246. βλ. Βάπτισμα. — γένεσις 86-92, 246. — Κυρίως 37, 39-40, 86-92, 122.

Γεννήτωρ 118, 123, 126, 129, 247, 275.

Γνώσις 27, 35, 46, 59, 60, 82, 96, 100, 125, 132, 149, 151, 198, 206, 207-219, 237, 247.

Δια(ρ)σις (διασπορά, διάσπασις, ἀποδιοργάνωσις) 30, 31, 32, 56, 57, 58-64, 93-94, 98, 100, 119, 122, 130, 176, 199, 203, 209, 237-241.

Διαφάνεια 56.

Δικαιοσύνη (— Θεοῦ, — κτίσεως) 28, 47, 59-60, 67-68, 76, 122, 131, 167, 243.

Δίκη (πρωτό) 67-68, 70, 200-202, 232, 279, 280.

Εἶδος (μορφή) 64, 72, 120, 123, 127, 132, 133-135.

Εἰκὼν (κατ' εἰκόνα) 19-45, 53, 59-60, 65, 67, 69, 76, 93, 97, 98, 99, 103, 112, 113, 119, 125, 127, 129, 152, 168, 197, 199, 201, 206, 236, 231, 233, 235, 241, 244, 247, 251, 252, 263-268, 285, 290.

Εκκλησία (ἐκκλησιολογία) 29, 39, 42, 83, 92, 102, 103, 109, 125, 139, 140, 145, 158-177,

186, 221, 222, 234, 294. βλ. Κόσμος.

Ἐλευθερία (ἐλεύθερος, ἀπελευθερωσις) 7, 25, 31, 42, 43, 45, 46, 70, 77, 78, 89, 90, 96, 97, 108, 109, 113, 123, 138, 145, 156, 179, 206, 216-219, 245.

Ἐνανθρώπησις (ἐνοάρθρωσις) 36-38, 40, 41, 127, 136-139, 159, 161, 168, 221, 230, 233, 239-241, 245. Αἰτία, σκοπός — 10, 32-33, 36-38, 44, 102-103, 250-260, 270-271, 291. βλ. Ἐνωσις καθ' ὑπόστασιν.

Ἐνδοκοσμικότης (ἐνδόκτιστος) 105, 159, 172, 189, 199, 212, 268.

Ἐνθλιώσις (ὀλοκληρώσις) 41, 78, 87, 153, 230.

Ἐνοίκησις Χριστοῦ 113, 143, 293. βλ. Ἐνοσμάτωσις εἰς Χριστόν.

Ἐνσωμάτωσις εἰς Χριστόν (ἐγκεντρισμός, πρόσληψις) 100, 128, 137, 139, 140, 160-161, 165-166, 169, 178-180, 193, 221, 222, 223, 233, 293.

Ἐνωσις (ἐνοποίησης, σύναξις) 32, 42, 57-64, 80, 100, 102, 109, 122, 127, 130-134, 136, 140-145, 147, 159, 164, 176, 187, 212, 221, 237-244, 256. βλ. Ἀνάγκησις. — καθ' ὑπόστασιν 31, 32-33, 36, 37-39, 40, 119, 122, 256-260, 270-271. βλ. Ἐνανθρώπησις.

Ἐξέλξις (ἐνέλιξις, ἀναδος) 27, 32-35, 36, 44, 46, 56, 103, 107, 230, 237, 269, 294. βλ. Ἀνάγκησις, Ἐνθλιώσις.

Ἐξίς 120, 121, 232, 239.

Ἐπιβίωσις 47, 50, 63, 69, 77, 79, 99, 100, 143.

Ἐπιθυμία 34, 35, 38, 63, 80,

92, 95, 99, 131, 149, 152, 155, 157, 206, 217, 242, 247.

Ἐπίσκοπος 174-176.

Ἐπιστήμη 27, 28, 33, 44, 98, 100, 103, 106, 107, 111, 112, 113, 151.

Ἐπιστροφή 156, 196, 202, 211-215, 217, 218, 235.

Ἐργασία 97, 100, 104, 106, 289. βλ. Τίχνη.

Ἐρως 91, 127, 131, 147-148, 149, 152, 155, 156, 186, 220, 248, 268.

Εὐχαριστία 109, 112, 117, 131, 140-145, 146, 161-162, 172, 175-180, 248-249.

Ζωοποιήσις 42, 44, 121, 125, 130, 158, 160, 163.

Ἡδονή (οὐληδονία) 53, 63, 68, 78-79, 85, 86, 96, 100, 120, 152, 200, 204, 207, 208, 235, 284.

Θάνατος 50-52, 70-72, 73, 75, 79, 82, 86, 94, 98, 120-123, 214, 232, 234, 280-281. βλ. Νεκρότης.

Θεοείδεια 89, 105, 133, 167, 214, 234.

Θεολογία 8-9, 22-23, 42, 101-103, 110, 112-114, 161, 170, 177, 189, 191, 192, 249.

Θεοφραντος 55, 57, 207, 277.

Θεωρία 149, 219-220, 232.

Θέωσις 40-41, 42-43, 60, 134, 159, 194, 233, 239, 260, 263. βλ. Χρησιμοποίησις.

Θρησκευτικότης 126, 127, 154.

Θυσιαστήριον 174-175.

Ἱστορία (ἱστορικό γέννημα) 43-44, 111, 143, 192, 193, 195.

Κεκὼν 43, 65-66, 71, 108, 112, 234, 236, 278, 292.

Καρδία 41, 54, 205-206, 219, 249.
 Κατὰ φύσιν 48, 49, 50, 57-61, 88-92, 100, 109, 196, 204, 235, 242-244. Βλ. Ἄνθρωπος προπαιτικός.
 Κίνησις 60, 62, 93, 96, 100, 105, 121, 138-140, 239, 259.
 Κόσμος 20, 28, 29, 67-68, 93-100, 101-114, 145, 158-177, 183, 186, 190. Βλ. Ἐκκλησία.
 Κτίσις (κτιστής) 34, 41, 56, 67-68, 71-72, 93-100, 126, 152, 158-177, 191, 241, 250.
 Κτιστὸν-ἄκτιστον 29, 30, 31, 32, 58, 64, 105, 112, 161, 163, 170, 194, 203, 205, 233, 237, 239.
 Κυριαρχικότης 24-25, 27, 28, 99, 239, 266-267.
 Λειτουργίαι. — οὐρανοματικῆς, 7, 8, 60, 77, 110, 121, 127, 136, 139, 141, 166, 203, 206, 207, 215, 218. Βλ. Αἰσθησιμῶς. — ζωῆς 91, 93-100, 107, 109, 113, 117, 162, 163, 169, 171, 282-292. — σώματος Χριστοῦ 110, 130, 135, 136, 141, 160, 163, 166, 223, 293. — πνευματικῆς 124, 135, 169. Βλ. Αἰσθησιμῶς οὐρανοματικῆς.
 Λειτουργικότης 52, 61, 67, 68, 72, 94-95, 97, 101, 103, 104, 109, 135, 137, 140, 154, 163, 170, 172, 188, 191, 192, 196, 205, 206, 221, 284.
 Λήθη 63, 120, 133, 211.
 Λογικότης 24, 106, 149.
 Λογισμοί 35, 147-151, 201, 206, 208, 215, 217, 247, 248. Βλ. Νοῦς.
 Λογος 52, 60, 61, 64, 72, 78, 93, 96, 112, 148, 238, 239,

240, 242, 243-244, 246.
 Μέθοδος (παρόντος βιβλίου) 8-10, 19, 22-23, 42, 49, 64, 203, 227-228, 281, 293.
 Μέλη Χριστοῦ 92, 125, 129-131, 136, 141, 142, 145, 147, 148, 157, 179.
 Μεταμόρφωσις (μετάστας, μεταποίησις, μετασκευή) 44, 66, 71, 72, 77, 86, 91, 100, 102, 112, 113, 136, 139, 141-142, 161, 162, 164, 166-170, 173, 177, 191, 193, 202, 221, 259, 281. Βλ. Μετόνοια.
 Μετόνοια 111, 184, 192, 193, 211, 219. Βλ. Μεταμόρφωσις.
 Μοναχισμὸς 149, 150, 168, 169, 170, 171, 290.
 Μυστήρια 43, 83, 91, 102-103, 114, 117, 129, 140, 151, 160-164, 166, 191.
 Νεκρότης (θνητότης) 49-50, 51, 55, 65, 124, 131, 132, 147, 163, 232, 233, 274-275.
 Νήπιος (νηπιότης) 39, 41, 229-230.
 Νόμος 37, 43, 68, 72-78, 92, 101, 126-127, 154, 200, 216, 218, 221, 231, 240, 247, 253, 282. Βλ. Λειτουργικότης.
 Νοῦς 34, 58, 62-64, 100, 126, 141, 147-152, 184, 204, 206, 208, 209, 217-219, 220, 247.
 Ὁδὸν 68, 78, 79, 85, 86, 148, 280.
 Ὀντολογία 30, 33-34, 38, 40, 41, 44, 45, 61, 84, 91, 93, 103, 104, 119, 122, 123, 127, 130, 132, 133, 137-138, 149, 150, 153, 154, 197, 199, 237.
 Ὁργανισμὸς (ψυχοσωματικὸς) 26, 52, 53, 54-57, 61, 67, 80, 136, 166, 167, 195, 203, 205, 207, 267, 284. Βλ. Αἰσθη-

σις, Λειτουργίαι, Λειτουργικότης.
 Πάθος 51, 53, 62-64, 68, 73, 96, 97, 120, 123, 201, 203-205, 208, 215, 219, 233.
 Παρὰ φύσιν 46, 47, 61-64, 78, 109, 195, 196, 205, 234. Βλ. Ἄμαρτια.
 Πίστις 43, 46, 50, 51, 102, 103, 105, 219.
 Πνεῦμα Ἅγιον 74, 90, 91, 113, 118, 119, 122, 125, 126, 139, 140, 144, 165, 170, 208, 230, 233, 256.
 Πολιτικὴ 98, 100, 101, 103, 104, 112, 113, 294.
 Πολιτισμὸς 107, 111, 112, 126.
 Πράξις 120, 208, 215-217, 220.
 Προσευχή 64, 85, 150-151, 184, 186, 187, 192, 212-213, 249.
 Πρόσωπον 130, 133, 137, 196, 197, 205, 206, 207, 208, 216. Βλ. Ὑπόστασις, Ἄνθρωπος (πρόσωπον καὶ φύσις).
 Πτώσις 37, 50-51, 57, 61-64, 66-68, 70, 90, 94, 98, 120, 198, 211, 245, 275, 285. Βλ. Ἄμαρτια.
 Σάρξ (σαρκεῖος, σαρκεῖος) 54, 55, 74-77, 200, 201, 208, 232, 289. Φρόνημα σαρκὸς 55, 73, 101, 236, 277.
 Σοφία 27, 34, 59-60, 96, 165, 218, 243.
 Συγκαταβάσις 76, 282.
 Συγχώρησις 223.
 Συνεργία 88, 145, 146, 166, 213-220.
 Σῶμα 25, 48, 49, 52, 54-56, 71, 72, 73, 81, 85, 90, 121, 125, 136, 143, 144-145, 159, 170, 177, 185, 196, 203-205, 208, 220, 231, 240, 244, 273-274,

276. — προπαιτικό, πνευματικό 55, 75, 110, 124.
 Σωτηρία 39, 40, 42, 102-103, 113, 125, 145, 191, 192, 194, 211, 212, 214, 223, 241. Βλ. Ἐνηλικίωσις, Μεταμόρφωσις.
 Τακτονομία 85, 86, 92, 292.
 Τέχνη (ἐπαγγέλμα) 94-100, 103-107, 168-169, 290, 292, 293.
 Τεχνολογία 101, 107, 111, 113, 294.
 Τροφή 50, 51, 87, 121, 130, 136, 142, 145, 204, 206, 208, 229, 230, 232, 249, 275.
 Τύπος 78, 124, 127, 128.
 Ὑβρις 67, 121, 279.
 Υπόστασις 88, 90, 133, 244-246, 263.
 Ὑλη 33, 44, 58, 64, 71, 93-94, 103, 109, 121, 135, 144, 204-205, 231.
 Ὑλικότης 53-54, 62, 93-94, 95, 97, 121, 170, 205, 208, 216.
 Ὑπαρξίς 27, 28, 90, 92, 95, 129, 131, 186, 196, 207, 211, 241, 246.
 Ὑποδούλωσις 40, 62, 70, 78, 95, 98, 104, 121, 123, 205, 207, 208.
 Ὑπόστασις (ὑποστῆναι, ὑποστασίζω) 32, 37, 39, 61, 122, 133, 137, 138, 149, 159, 190, 255-256. Βλ. Πρόσωπον.
 Ὑποστατικὴ ἑνωσις βλ. ἑνωσις καθ' ὑπόστασιν.
 Φάρμακον 68, 232, 247, 279.
 Φθαρὰ 51, 56, 70-71, 80, 81, 86, 110, 123, 193, 204, 247. Βλ. Θάνατος.
 Φιλοσοφία 19, 30, 64, 111, 112, 113, 151.
 Φύλον 58, 78-82, 237-241, 283.

287. Βλ. Γάμος.
 Φύσις (χριστολογική δομή κ.ά.)
 7, 24-27, 30-35, 46, 47-48,
 69, 78, 91, 122, 123, 126,
 135, 148, 195, 199, 221, 234,
 247, 291. Βλ. "Ανθρώπος
 (πρόσωπον καὶ οὐσία).
 Φυσικαὶ δυνάμεις (ἀνθρώ-
 που) 47, 57, 58-64, 105, 106,
 121, 129, 169, 219, 240. Βλ.
 Διοθέσις, Διευθύνσις.
 Χάρις 100, 102, 103, 162, 197,
 203, 206, 207, 219, 282.
 Χιτῶν ὁλισσίδης 276-277.
 Χιτῶνες θερμαίνοντες 45-100,
 121, 124, 159, 207, 232, 236,
 272-290, 293.
 Χρήσις 57, 58, 61-62, 64, 66,
 70, 90, 97, 100, 104, 108,
 109, 110, 239-240, 292, 293.

Χρίσμα 132, 138-140, 159,
 162, 174.
 Χριστοποίησης 22-23, 40-41,
 42, 43, 112, 130, 132, 133,
 134, 141, 151, 157, 165. Βλ.
 Θέωσις.
 Χριστός 19, 22-23, 35-36, 39,
 44, 50, 75, 111, 114, 128,
 132, 135, 137, 140, 143, 144,
 153, 160, 175-176, 186, 223,
 232, 251, 259, 286.
 Χρόνος 44, 110, 124, 143, 144,
 145, 162, 163, 164, 172-173,
 184, 185, 188, 191.
 Χῶρος 110, 124, 125, 145, 162,
 164, 172-173, 178, 184, 185,
 188, 191, 210, 223.
 Ψυχή 25-34, 48, 49, 52, 56, 57,
 58-64, 74, 119, 136, 185,
 196, 203-205, 232, 242-244.

TABLES DES MATIERES

AVERTISSEMENT SUR LA MÉTHODE

(Dans le but de ne pas réduire l'être et la fonctionnalité vivante et complexe de l'homme à un système rationnel, les éléments riches et cohérents de l'anthropologie patristique, étudiés ici, sont présentés, quant à la classification de la matière, d'une manière délibérément a-scientifique. Dans la première unité-chapitre sont étudiées certaines données fondamentales de l'anthropologie chrétienne au cours de toute l'époque patristique; par la suite sont tirées certaines conclusions concernant le problème des rapports entre l'Eglise et le monde. Dans la deuxième partie le même thème est étudié précisément dans la pensée d'un père de l'Eglise. La troisième partie contient une étude du thème dans le cadre d'un service ecclésiastique; la quatrième, quelques textes-clés des Pères concernant notre sujet. Et dans la cinquième partie, qui a la forme des notes, sont étudiées selon la méthode de la recherche patristique actuelle certaines questions de l'anthropologie des Pères.

En outre, afin de ne pas considérer les expériences des Saints comme des idées intellectuelles, nous avons essayé d'ajouter aux termes traditionnels des expressions appartenant au langage de notre époque.)

1. IMAGE DE DIEU ET TUNIQUE DE PEAU

Éléments fondamentaux de l'enseignement patristique au

sujet de l'homme et des rapports entre l'Eglise et le monde.	17
A' L'IMAGE DE DIEU	19
I. <i>L'homme, image de l'Archétype, "image de l'Image".</i> (La structure christologique de l'homme. — Le Christ, principe de l'homme. — L'ontologie de l'homme, ontologie iconique.)	21
II. <i>L'Archétype de l'homme: le Verbe incarné.</i> (L'introduction du Premier-né dans le monde voulue par Dieu «avant les siècles» et indépendante du péché originel. — La déification, destination première et inchangée de l'homme. — Contenu anthropologique réel et voie de la déification: la christification.)	35
B' LES TUNIKES DE PEAU	45
I. <i>Leur signification anthropologique.</i> (Les tuniques de peau ne sont pas la nature première de l'homme, elles sont surajoutées. — Elles ne sont pas le corps. — Elles sont un changement de l'être humain tout entier: l'homme est "tombe" et vit désormais dans la mortalité, dans l'existence physique (biologique), le non-sens, la matérialité (non pas la matière, celle-ci ayant également subi une "chute" lors du péché originel) et dans "les aspiration de la chair". — Le vêtement de grâce avant la chute et les tuniques de peau.)	47
II. <i>La transformation des "forces naturelles" de l'homme avant la chute en tuniques de peau.</i> (Le processus naturel de la corruption. — Description détaillée des "forces naturelles" qui faisaient de l'homme premier le "lien naturel" entre tous les éléments de la création et dont le "bon usage" aurait pu unir l'univers sensible et intelligible à Dieu. — L'usage "contre nature" des forces naturelles et leur transformation en passions et tuniques de peau. — Les tuniques de peau en tant que conséquences du péché.)	57

III. *Le caractère biforme des tuniques de peau.*

(L'intervention miséricordieuse de Dieu dans le processus de la corruption. — La justice de la création, atteinte par le péché, inflige à l'homme une peine qui devient remède par l'intervention de la Justice de Dieu, qui est bonté et miséricorde. — Résultat normal et réel du péché, les tuniques de peau sont, plus réellement encore, un vrai don de Dieu. — Ce qui est mauvais en soi et conséquence du mal, devient par l'intervention miséricordieuse de Dieu une bénédiction.)

65

IV. *Dimensions anthropologiques et cosmologiques de la réalité biforme des tuniques de peau.*

(La mort: Conséquence et terme du péché. — Elle assurant la corruption. — Elle introduit l'homme dans la création, qui de ce fait est enveloppée par le dynamisme de l'immortalité humaine: "avec les corps humains le ciel et la terre passeront à l'incorruptibilité". — La Loi: Elle "a été surajoutée à cause des transgressions". — La Loi de Dieu a été donnée pour abolir "la loi du péché", qui est vivante dans l'homme après la chute. — Le mariage et la naissance biologique: Tel que nous le connaissons aujourd'hui, le mariage est apparu après le péché originel; en tant que dimension des tuniques de peau il est simultanément conséquence du péché et bénédiction de Dieu. — Le cercle vicieux plaisir-douleur est une réalité "naturelle" de la vie humaine après la chute. — Dépassement radical de ce cercle vicieux par la conception du Christ "sans semence" et son enfantement "sans corruption". — Naissance biologique et naissance spirituelle: leur sens et leur rapport. — Les autres fonctions de la vie: La décomposition des "raisons" et des "natures" des êtres provoquée par le péché; la désorganisation de la création. — Les fonctions et les activités humaines (science, travail, organisation de la société, politique, art, culture (L.A.) constituent des dimensions des tu-

niques de peau; en tant que telles, elle sont en même temps conséquences du péché originel et dons de Dieu.) 70

C' LA THÉOLOGIE DE L'IMAGE ET DES TUNIQUE DE PEAU ET SES CONSÉQUENCES SUR LES RAPPORTS ENTRE L'ÉGLISE ET LE MONDE

(*L'Église juge le monde*: L'autonomisation en tant que refus de la nature iconique de l'homme constitue en elle-même la destruction de l'homme et du monde. — C' est cette autonomisation qui est le mal unique, le centre du péché, la source des problèmes de l'humanité. — Si les tuniques de peau sont autonomisées à leur tour, c'est l'emprisonnement définitif dans la corruption. — *L'Église a une attitude radicalement positive face au monde*: "Rien n'est indigne de ce qui a été créé par Dieu". — Même les tuniques de peau lorsque elles se présentent dans leur angle positif, non autonomisées, sont des dons que Dieu offre à l'homme pour organiser sa vie, des moyens nouveaux mis à sa disposition pour atteindre sa destination première. — Elles sont des créations de Dieu et elles sont bonnes; elles se transforment dans l'Église en sacrements. — *La tâche de la théologie chrétienne contemporaine*: Discerner les esprits. — Construire le corps du Christ aujourd'hui avec les éléments de notre monde, libérés de l'autonomisation.) 101

2. LA VIE SPIRITUELLE EN CHRIST

Étude sur l'anthropologie christocentrique de Nicolas Cabasilas. 115

A' LES PRESUPPOSÉS DE LA VIE SPIRITUELLE

Le salut en Christ.

(Les obstacles de la vie spirituelle: la "différence" et la "distance" naturelles existant entre Dieu et l'homme avant et après le péché originel, ainsi que le péché et la mort. — Comment ces obstacles sont levés dans la chair du Seigneur. — Le Christ, achèvement de l'être iconique d'Adam: inauguration d'une ontologie humaine authentique.) 118

B' LA NATURE DE LA VIE SPIRITUELLE

La vie en Christ.

(La vie spirituelle, vie en union avec Dieu ou vie de Dieu en nous. — Adam a été le "type" naturel de ses descendants, Jésus-Christ est le "type" et le "générateur" de l'homme nouveau, de l'homme vraiment et pleinement réalisé. — Les "sens et les fonctions spirituels" de l'homme nouveau sont ceux de la chair de Jésus-Christ.) 125

C' VIVRE LA VIE SPIRITUELLE

La christification de l'homme par la communion en Christ.

(Christification de l'être humain tout entier-personne et nature-dans le sacrement du baptême. — Du mouvement de l'être humain, dans le sacrement de la chrismation. — De la vie, dans le sacrement de l'Eucharistie. — Christification de l'intelligence (voûs) et de la volonté. — Pourquoi et comment tous les chrétiens indépendamment des circonstances dans lesquelles ils se trouvent peuvent-ils vivre la plénitude de la vie spirituelle.) 133

D' LES FRUITS DE LA VIE SPIRITUELLE

La transfiguration du monde en Église dans la Chair du Christ.

(Union [ὁἰκονομία] du créé et de l'incrété. — Les sacrements en tant que prolongements dans le temps des actes salvateurs concrets du corps du Sauveur. — Église: la création greffée en Christ, vivifiée par l'Esprit, restructurée par les sacrements. — Humanisme théocentrique. — L'organisation de l'Église en tant qu'organisme visible, dans l'Eucharistie autour de l'évêque, du tabernacle et des reliques des saints.) 158

E' LE CORPS UNIVERSEL DU SAUVEUR LORS DE LA PASSION

177

3. LES CADRES ANTHROPOLOGIQUES ET COSMOLOGIQUES DE L'UNION AVEC DIEU

Étude sur le service ecclésiastique du Grand Canon. 181

A' LES CADRES COSMOLOGIQUES	
(Restructuration liturgique du temps et de l'espace. — Changement réel du contenu qualitatif et des dimensions de la réalité physique. — "Transparence" et "transfiguration". — "Passage" ici et maintenant "de la nature fluide du temps" à l'éternel et à l'infini.)	183
B' LES CADRES ANTHROPOLOGIQUES AVANT LA CHUTE	
(La personne humaine créée, structurée naturellement dans la création, a son fondement ontologique en Dieu. — Vêtement de l'être humain avant le péché originel, la grâce.)	196
C' LES CADRES DU MORCELLEMENT	
(Le péché originel comme autonomisation de l'homme: "J'ai fait de moi-même une idole". — Les résultats du péché originel non pas châtiments de la part de Dieu, mais conséquences naturelles. — Le processus concret de la décomposition de l'organisme psychosomatique de l'homme. — Tragédie et lamentation.)	198
D' LES CADRES DU RETOUR	
(La supplication. — La démarche du retour. — Mise en présence devant Dieu. — Connaissance de soi. — "Praxis" et "gnosis". — Contemplation et paix du cœur (apatheia). — La rémission des péchés comme "communio au Royaume de Dieu".)	211
E' LE DENOUEMENT (CATHARSIS) DU DRAME	222
4. TEXTES	225
Note sur le choix des textes.	227
A' SAINT IRENÉE	
Extrait de "Adversus Haereses".	229
B' SAINT GRÉGOIRE LE THÉOLOGIEN	
Extrait du "Discours 45, Sur la Sainte Pâque".	231
C' SAINT GRÉGOIRE DE NYSSE	
Extrait de "Sur la virginité".	233
D' SAINT MAXIME LE CONFESSEUR	
De "Ambigua" extrait a'	237
De "Ambigua" extrait b'	241
De "Ambigua" extrait c'	244

E' NICOLAS CABASILAS	
Extrait de "La vie en Christ".	247
F' SAINT NICODÈME L' AGIORITE	
"Apologie pour un dire sur la Sainte Vierge".	249
5. NOTES	261
TABLES	295
Des références patristiques.	297
Des thèmes traités.	303
Des matières.	309

ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ ΤΟΥ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗ Α. ΝΕΛΛΑ
«ΖΩΝ ΘΕΟΥΜΕΝΟΝ - ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ
ΓΙΑ ΜΙΑ ΟΡΘΟΔΟΞΗ ΚΑΤΑΝΟΗΣΗ ΤΟΥ
ΑΝΘΡΩΠΟΥ» ΕΚΔΟΘΗΚΕ ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΜΕ-
ΓΑΛΟΥΣ ΟΡΙΖΟΝΤΕΣ ΠΟΥ ΑΝΟΙΓΕΙ
ΣΤΟΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΟ ΣΤΟΧΑΣΜΟ ΑΠΟ
ΤΗΝ «ΕΠΟΠΤΕΙΑ ΕΚΔΟΤΙΚΗ ΕΠΕ» ΤΥ-
ΠΩΘΗΚΕ ΣΕ 2500 ΑΝΤΙΤΥΠΑ ΣΕ ΧΑΡΤΙ
VELVET 100 ΓΡΑΜΜΑΡΙΩΝ ΣΤΗΝ ΑΘΗ-
ΝΑ ΤΟΝ ΝΟΕΜΒΡΙΟ ΤΟΥ 1979. ΣΤΟΙ-
ΧΕΙΟΘΕΣΙΑ, ΜΟΝΤΑΖ ΚΑΙ ΕΚΤΥΠΩΣΗ
ΕΓΙΝΑΝ ΑΠΟ ΤΗΝ «ΕΠΤΑΛΟΦΟΣ ΕΠΕ»
ΑΡΔΗΤΤΟΥ 12 ΤΗΛ. 9214820. Η «ΕΠΟ-
ΠΤΕΙΑ ΕΚΔΟΤΙΚΗ ΕΠΕ» ΕΥΧΑΡΙΣΤΕΙ
ΤΟΝ ΣΥΓΓΡΑΦΕΑ ΠΟΥ ΤΗΣ ΕΜΠΙΣΤΕΥ-
ΘΗΚΕ ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ ΤΟΥ ΚΑΙ ΜΑΖΙ ΤΟΥ
ΕΥΧΑΡΙΣΤΕΙ ΤΗΝ «ΕΠΤΑΛΟΦΟ» ΓΙΑ ΤΗΝ
ΣΥΝΕΡΓΑΤΙΚΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΚΑΙ ΑΚΟΜΑ
ΤΟΥΣ ΜΑΣΤΟΡΟΥΣ ΦΩΤΕΙΝΗ ΚΟΥΒΑΡΑ-
ΚΗ ΚΑΙ ΦΑΙΔΩΝΑ ΜΑΚΡΙΩΝΙΤΗ ΓΙΑ
ΤΗΝ ΦΡΟΝΤΙΔΑ ΠΟΥ ΠΡΟΣΦΕΡΑΝ ΑΦΕΙ-
ΔΩΛΕΥΤΑ.